

HISTORIA 32

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945

Uredil: Božo Repe

Ljubljana 2020

Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945

Zbirka Historia; 32

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in ISSN 2712-388X (Spletna izd.)

Uredil: Božo Repe

Urednik zbirke: Bojan Balkovec

Recenzenta: Dušan Nečak, Blaž Torkar

Lektoriranje besedil v slovenskem jeziku: Aleksandra Repe, Irena Destovnik

Prevod povzetkov v angleški jezik: Sašo Braz, Furocat d. o. o.

Kartografi: Rok Ciglič, Manca Volk Bahun, Matija Zorn

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za zgodovino

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Aleš Cimprič

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2020

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 19,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610603047

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=304499968
ISBN 978-961-06-0302-3

E-knjiga
COBISS.SI-ID=304503808
ISBN 978-961-06-0304-7 (pdf)

Kazalo

Božo Repe, Kornelija Ajlec

**Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive,
življenje ljudi in ostanke na terenu** 7

Matevž Šlabnik, Maja Vehar

Idrija in Žiri kot obmejna kraja 1941–1945 33

Bojan Balkovec, Božidar Flajšman

Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945 53

Božidar Flajšman, Bojan Balkovec

Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945 73

Peter Mikša, Matija Zorn

Obsotelje – jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945) 93

Darja Kerec, Attila Kovács

Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti v Prekmurju 119

Blaž Štangelj

Projekt italijanske vojske – zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško 139

Bojan Godeša

**»Mi tujega nočemo, toda svojega ne damo.« Slovensko odporiško
gibanje in vprašanje meja v času okupacije 1941–1945** 165

Aleš Gabrič

Meje in njihove omejitve 177

Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič

**Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno
na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil** 193

Seznam institucij, ki so na različne načine pomagale pri izvajanju projekta 223

**Seznam posameznikov, ki so na različne načine pomagali
pri izvajanju projekta** 225

Imensko kazalo 227

Pri izvajanju raziskovalnega projekta so nam na različne načine pomagali arhivi, muzeji in knjižnice, predvsem pa mnogi posamezniki, ki so z nami delili svoje spomine, fotografije in dokumente. Brez vseh teh pomoči bi težko nastala pričujoča publikacija in vsi ostali rezultati projekta.

*Božo Repe, Kornelija Ajlec**

Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu**

O projektu

Okupacijske meje med drugo svetovno vojno na Slovenskem so bile kljub obsežni literaturi o tem obdobju (skoraj 13.000 bibliografskih enot) le deloma obdelane. Zgodovinarji so se doslej še največ ukvarjali z diplomatskimi odločitvami, v določenih segmentih pa tudi s pogajanjmi na terenu. V Sloveniji se je z vprašanji okupacijskih meja največ ukvarjal dr. Tone Ferenc,¹ v času Jugoslavije pa več zgodovinarjev, med katerimi je prvo knjigo, ki je še vedno temeljno delo, napisal Ferdo Čulinović.² Kot je hitro razvidno iz navedenih virov v tem in drugih člankih v zborniku, večji del virov hrani beograjski Vojni arhiv, ki ima v lasti precej dragocenih mikrofilmskih posnetkov zlasti iz nemških arhivov. Glavni arhivi za diplomatski del problematike so sicer v državnih arhivih tedanjih držav okupatorok, pri čemer je treba opozoriti, da so bili v nemškem primeru po ponovni združitvi Nemčije, arhivi preneseni iz Bonna v Berlin. Selitev pa ne predstavlja večjega problema, saj je raziskava pokazala, da je sledljivost dokumentov mogoča. Nekaj gradiva hranijo seveda tudi slovenski arhivi.

* Dr. Božo Repe, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozo.repe@ff.uni-lj.si; dr. Kornelija Ajlec, docentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si.

** Prispavek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu *Slovenska zgodovina* (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Med drugim: Ferenc, *Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941–1945*; Ferenc, *Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*; Ferenc, *Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2, Raznarodovanje*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*; Ferenc, *Nacistična politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*; Ferenc, *Le système d'occupation des Nazis en Slovénie*; itd.

2 Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*.

Raziskava *Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva*, ki jo sicer popularno imenujemo kar *Okupacijske meje*,³ se je problematike lotila celovito z več vidikov. Strukturno je bila raziskava zasnovana v več fazah, tako kot vsebina pričujočega članka.

Prva faza je bila razdeljena na: 1.) pregled grobe razdelitve slovenskega ozemlja na najvišji diplomatski ravni in z njimi povezane mednarodne pogodbe, ki temeljijo na principu debelacije Jugoslavije; 2.) proučitvi vojaškega zavzetja ozemlja in markiranja okupacijskega prostora na terenu, kjer je občasno prihajalo do konfliktov med okupatorji, ki so bili sicer zavezniki; 3.) študiji konkretnega določanja meja na podlagi mejnih komisij; 4.) pregledu načinov utrjevanja meja. Takšen postopek raziskave nam je omogočil zaznavanje nekaterih skupnih značilnosti, pa tudi razlik med posameznimi mejami in posamičnimi okupacijskimi mejnimi režimi.

Drugi del raziskave se je izvajal na terenu. V kombinaciji zgodovinarsko-geografskega dela je pripeljal do natančnega izračuna dolžine vseh meja (640 kilometrov) in označitve njihovega poteka.⁴ To je geografski del raziskovalne skupine z *Geografskega inštituta Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti* (GIAM ZRC SAZU)⁵ storil tako, da je arhivske geografske karte o razmejitvah (diplomske, vojaške in druge) prenesel v današnji Globalni sistem pozicioniranja (GPS). Tako geografski kot zgodovinarski del raziskovalne skupine⁶ je tem mejam sledi po terenu, kjer kjer je zaznamoval in evidentiral njene ostanke. Geografi so tudi izdelali natančne zemljevide vseh okupacijskih meja, ki jih uporabljamo na razstavah in publikacijah.

Tretji del je bil namenjen sistematičnemu zbiranju spominov,⁷ njihovi obdelavi, prirejanju za objavo in analizi. Večinoma gre za zadnjo še živo vojno generacijo, ki je meje

3 Tak je tudi naslov strani na Facebook portalu, ki jo uporabljamo za diseminacijo raziskovalnih postopkov in rezultatov, na kateri so dostopna vsa doslej zbrana pričevanja in druga gradiva: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020)

4 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 188.

5 Člani raziskovalne skupine v GIAM ZRC SAZU so: dr. Matija Zorn, dr. Mateja Breg Valjavec, dr. Rok Ciglič, dr. Mateja Ferk, dr. Primož Gašperič, dr. Matjaž Geršič, dr. Mauro Hrvatini, dr. Drago Kladnik in Manca Volk Bahun in Jure Tičar, mladi raziskovalec.

6 Zgodovinarski del raziskovalne skupine sestavljajo raziskovalci s Filozofske in Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani ter Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, in sicer: dr. Božo Repe, dr. Kornelija Ajlec, dr. Bojan Balkovec, dr. Jožef Božidar Flajšman, dr. Aleš Gabrič, dr. Bojan Godeša, dr. Darja Kerec, dr. Peter Mikša in Maja Vehar, mlada raziskovalka. Kot zunanji sodelavec je ekipo dopolnil sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja, dr. Attila Kovács. Pri projektu so sodelovali tudi študenti Oddelka za zgodovino, kot denimo seminaristi v okviru svojih letnih obveznosti v študijskih letih 2017/18 in 2018/19, nekateri pa bolj poglobljeno v okviru študentskega dela. Med njimi so Matevž Šlabnik, Blaž Štangelj in Daniel Siter, ki so bili tudi soavtorji posamezne lokalne razstave; Marko Berkovič, Domen Kaučič, Lea Knez, Tjaša Konovšek, Jernej Komac, Tadej Madjar in Maruša Nartnik, ki so opravili nekatere intervjuje na terenu, ter Ivan Smiljanič, ki je opravil nekatere arhivske raziskave.

7 Od junija 2017 do februarja 2020 je bilo posnetih 184 intervjujev v dolžini med pol in treh ur. Na projektni Facebook strani pa je bilo objavljenih v istem časovnem obdobju 260 odlomkov iz teh intervjujev. Intervjuji so dosegljivi na Youtube listi videov *Zgodovina.si*: https://www.youtube.com/playlist?list=PLRtNtrQJTHOwr9R_8Rgi1KXtJ01T7nB0o (dostop: februar 2020).

doživljala v otroštvu. V mnogih primerih je šlo za zadnjo možnost beleženja spominov, saj so nekateri intervjuvanci do zdaj žal že preminili.

Skozi takšno strukturo se je doslej izrisala vsaj groba zgodovinska slika o tem, kaj so okupacijske meje pomenile za usodo Slovencev tako na nacionalni ravni kot na ravni obmejnih okolij in posameznikov. Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev, spremenjena demografska in nacionalna struktura na ozemlju Slovenije⁸ in druga ravnanja okupatorjev pridejo ob obravnavi okupacijskih meja še posebej do izraza. Na zemljevidu nove, nacistične Evrope, v kateri je nemški rajh segal od Severnega rta na Norveškem do zadnjega grškega otoka, od Moskve do Kanalskih otokov, za Slovence ni bilo prostora. Rezultati raziskave nam brez obremenjevanja s tako ali drugačno ideologijo, ki je sicer značilna za obravnavo druge svetovne vojne, dajo realen pogled na to, kako velikanski napor in kakšna energija sta bila potrebna, da so Slovenci preživeli in se uprli.

Raziskava, ki sledi konceptu t. i. *javne zgodovine oz. public history*,⁹ prinaša drugačno podobo zgodovinske naracije, kot smo je bili v tem kontekstu in pri tej temi vajeni doslej. Osredotoča se na pogled zgodovine od *spodaj navzgor oz. bottom-up history*, na zgodovino posameznikov, katerih življenje so krojile odločitve velikih akterjev in ki so v že sicer razčlovečenem času vojne – ob pogoju, da jih niso izselili – morali živeti še ob bodisi novonastalih bodisi na novo utrjenih mejah, ki so jih začrtali okupatorji; in poskusili preživeti s skrivnim prehajanjem meja, obdelovanjem svojih polj na drugi strani meja, s tihotapljenjem, iskanjem *modus vivendi* z okupatorji in njihovimi sodelavci na eni in partizani na drugi strani.

Življenje ob okupacijskih mejah je prineslo na stotine tragičnih in komičnih zgodb, na videz drobnih, a tudi zelo zavrženih in izjemno pogumnih dejanj, ki jih je sposoben človek. Vsaj delček tega smo s projektom iztrgali pozabi.

Okupacija Jugoslavije in diplomatska določitev meja

Hitler je še pred začetkom vojne skušal balkanske države čim bolj povezati z Nemčijo. Najslabše jo je pri tem odnesla Romunija: naftni pakt iz leta 1940 ji je nalagal, da je Nemčiji prodajala nafto po nizkih, vnaprej določenih cenah, Sovjetski zvezi je morala vrniti Besarabijo in severno Bukovino, Madžarski del Transilvanije, Bolgariji pa Dobružo. Nemške čete so nadzorovale vse romunske strateške objekte, nemški inštruktorji so vodili romunsko vojsko. Od novembra 1940 je Romunija sodelovala v trojnem paktu.¹⁰

8 Denimo kot posledica popolnega izгона slovenskega prebivalstva z območja severne Dolenjske, Posavja in Obsočja ob meji s Hrvaško ter deloma ob italijansko-nemški meji, čemur je sledila naselitev nemškega prebivalstva v pasu, ki je obsegal skupaj 100 kilometrov po dolžini in 25 kilometrov po širini.

9 Delo z ljudmi na terenu, sprotno objavljane raziskovalnih rezultatov, interakcija z lokalnimi okolji (gozdarske službe, lokalna društva in zainteresirani posamezniki), vključevanje študentov zgodovine itd.

10 Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, 8–27.

Madžarska je zaradi povezovanja z Nemčijo pridobila ozemlja tudi na račun Slovaške in je leta 1940 prav tako pristopila k trojnemu paktu.¹¹ Bolgarija je bila Nemčiji gospodarsko povsem podrejena. Takoj po njenem pristopu k paktu (1. marca 1941) je v državo prišlo veliko nemškega vojaštva.¹²

Za Hitlerja Kraljevina Jugoslavija sprva ni bila v ožjem okviru vojnih ciljev, zato je najprej tudi ni želel napasti. Po drugi strani pa je bila jugoslovanska politika v času povečevanja napetosti pred izbruhom vojne zmedena in protislovna. Bila je posledica tako notranje politike kot dejstva, da je država tik pred napadom sil osi ostala brez zaveznikov oz. ji je preostala zgolj moralna podpora zahodnih držav. Zaradi te neodločne politike se je Jugoslavija sicer skoraj dve leti izogibala aktivnemu vpletanju v konflikte po Evropi. Brez podpore velesil in ob velikih pritiskih nacistične Nemčije je Jugoslavija najprej razglasila nevtralno politiko. Pritiski Nemčije pa so se kmalu povečali, saj je Hitler že v začetku marca 1941 prepričeval jugoslovanskega regenta, kneza Pavla, o nujnosti pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu. Zaupal mu je celo, da bo v kratkem napadel Sovjetsko zvezo,¹³ in s tem nakazal Jugoslaviji, zakaj bi morala kraljevina pristopiti k paktu. Jugoslavija pa je vztrajala v omahljivi politiki, saj se je zaradi naslanjanja na fašistične države pred vojno, pa tudi zaradi vedno večjega padanja mezd in nove gospodarske ter politične krize, ki jo je povzročil začetek vojne v Evropi, v letih 1939/40 soočala z izbruhom stavkovnega vala. Vlada je z ostrimi ukrepi stavke dušila, prepovedala je dejavnosti levih sindikatov in sprejela sklep o ustanovitvi koncentracijskega taborišča v Bileći v današnji Bosni in Hercegovini. Proti demonstrantom v Beogradu so 14. decembra 1940 celo uporabili strelno orožje. Istočasno pa je vlada sprejemala krizne odloke o stanarinah, rezervah hrane, rekviziciji, maksimiranju cen živil, v začetku leta 1941 pa je celo vpeljala karte za moko in kruh. Vseeno pa oblasti že spomladi 1941 niso mogle več obvladovati razmer. Ko se je razvedelo za podpis pristopa k trojnemu paktu 25. marca 1941, so izbruhnile velike demonstracije. Z vojaškim pučem, ki ga je ob pomoči britanske obveščevalne službe izvedla skupina oficirjev pod vodstvom letalskih generalov Borivoja Mirkovića in Dušana Simovića, so kralja Petra II. razglasili za polnoletnega, ukinili kraljevo namestništvo, a so hkrati potrdili pristop k trojnemu paktu.¹⁴

Nova vlada, ki so jo sestavljali predstavniki Jugoslovanske muslimanske organizacije, Slovenske ljudske stranke in Srbskega kulturnega kluba,¹⁵ je javno zagotavljala, da je pakt ostajal v veljavi. A hkrati se je tajno pogajala z Veliko Britanijo za odstop od pakta. Zaradi razcepljenosti, zmede in konfliktov med različnimi frakcijami znotraj

11 Cornelius, *Hungary in World War II*, 91–93, 137–138.

12 Miller, *Bulgaria during the Second World War*, 37, 45–46.

13 Kitchen, *British Policy Towards the Soviet Union*, 48.

14 Repe, *S puško in knjigo*, 9–10.

15 Srbski kulturni klub je bila politična organizacija, ki je nastala leta 1937. Prizadevala si je za oblikovanje Velike Srbije v okviru federativno urejene monarhije.

nove vlade,¹⁶ ta posledično ni bila zmožna zagotoviti soglasja tako glede notranje kot zunanje politike. V tedanjih mednarodnih okoliščinah, ko je nemška vojska že osvojila večino Evrope, ko se je Velika Britanija bojevala za obstoj in ko je imela Sovjetska zveza z Nemčijo sklenjen sporazum o nenapadanju, tudi ni bilo več nobenega manevrskega prostora za novo vlado. V strahu pred Nemčijo si ta celo ni upala izvesti splošne mobilizacije. To politično agonijo je prekinila šele vojna. Hitler, razjarjen zaradi jugoslovanske nezanesljivosti, se je namreč odločil, da jo skupaj z zavezniki napade.¹⁷ Z ozemeljskimi obljubami je brez težav prepričal jugoslovanske in grške sosesde, naj sodelujejo v napadu na obe državi. Zbranim je ponudil sorazmerno lahko delo, saj je bila oborožitev jugoslovanske vojske zastarela, posledično pa tudi ni mogla nuditi večjega odpora.¹⁸ Ozemlje je bilo klasično razdeljeno na vojno in zaledno, vojaška doktrina je temeljila na izkušnjah iz balkanskih in prve svetovne vojne, to je na frontnem načinu bojevanja. Mobilizacije ni bila sposobna izvesti prej kot v enem tednu in vojski je uspelo mobilizirati le slabo polovico od 1.200.000 vojaških obveznikov. Generalštab je načrtoval obrambo vse tri tisoč kilometrov dolge meje, na kateri so v letih pred vojno zgradili šibke utrdbe. Jugoslovanska vojska naj bi se nato postopoma umikala na jug in tam skupaj z zavezniki vzpostavila novo »solunsko« fronto, kar pa so gibljive enote napadalcev z lahkoto preprečile.¹⁹

Napad na Jugoslavijo se je začel v zgodnjih jutranjih urah 6. aprila 1941. Najprej je nemško letalstvo opremljeno z natančnimi informacijami, ki so jim jih priskrbeli obveščevalci iz vrst folksdojčarjev, ustašev in drugih petokolonašev, napadlo letališča in druge pomembne vojaške objekte, nato pa tudi mesta. Posebej znan je surov napad na Beograd. Nemške motorizirane enote in pehota so sledile s prodorom iz Avstrije in Bolgarije. Kralj in vlada sta zapustila državo, 17. aprila pa so predstavniki vrhovnega poveljstva jugoslovanske vojske podpisali brezpogojno kapitulacijo. Večina jugoslovanske vojske je bila zajeta, medtem pa je bila država že razkosana.²⁰ Slovenija je bila razkosana že v šestih dneh. Nemška vojska je prodrla s severa in nato prek slovenskega ozemlja prodirala naprej proti hrvaškim Varaždinu, Zagrebu in Karlovcu. Ko so Nemci uspešno zaključili svoj pohod do Zagreba in Karlovca ter zahodni del Jugoslavije že uspešno odrezali od njenega središča, so 11. aprila iz priključenih ozemelj izza rapalske meje²¹ začele prodirati italijanske čete v

16 Med drugim so konflikti izvirali iz dejstva, da je bila v novi vladi skoraj polovica ministrov prejšnje, strmoglavljene vlade.

17 *Prav tam*, 10.

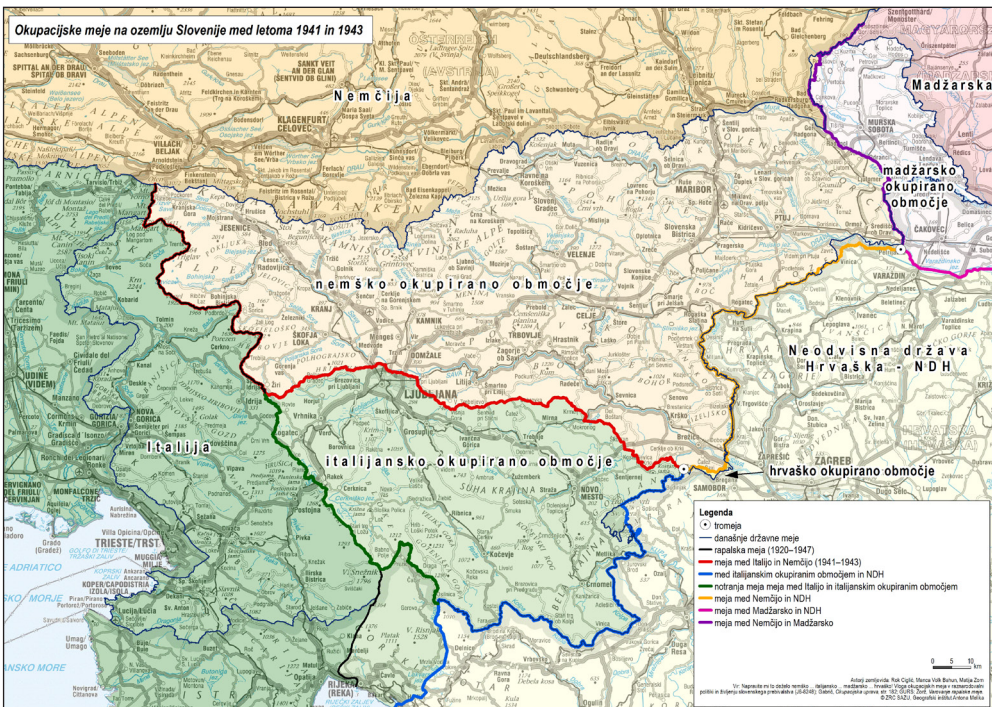
18 Jugoslovanska kraljeva vojska je imela na predvečer druge svetovne vojne na razpolago streliva za 75 dni bojevanja pehote, za 100 dni bojevanja topništva in za največ teden dni protiletalske obrambe. Skupaj je imela 110 tankov med katerimi jih je bilo 60 še iz časa prve svetovne vojne, 50 pa jih je bilo najmodernejših, kupljenih leto poprej. To je pomenilo, da so bile tankovske posadke še neizkušene in slabo izurjene. Letalstvo je štel 459 letal vseh tipov, mornarica pa je imela le 32 bojnih plovil na morju in še štiri na Donavi. Več v: *Vojna enciklopedija Jugoslavije*, IV, 250–252; Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, 162–168.

19 Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, 250–252.

20 Repe, *S puško in knjigo*, 12.

21 Več o Rapalski meji v: Ajlec, Zorn & Mikša, *Zapadna jugoslavenska granica*, 91–97.

smeri Ljubljane, Kočevja in naprej v Bosno po severni strani, po južni pa proti jadranski obali. Italijani so sicer pričakovali hud odpor, vendar do njega ni prišlo. Istočasno so se v Prekmurje premaknile tudi madžarske okupacijske enote. Jugoslovanska obramba je najprej delovala iz obmejnih položajev, nato pa so se pretežno slabo organizirano in le delno mobilizirano, umikale v notranjost države. Pri umiku so jugoslovanske enote zažgale precej vojaških skladišč in namenoma poškodovale infrastrukturo, da ta ne bi koristila okupatorjem, med njimi denimo železniški viadukt pri Borovnici. Obrambna linija utrd in bunkerjev, imenovana zahodna fronta, kasneje med ljudmi poimenovana kot Rupnikova linija, je ostala neizkoriščena. Na Gorenjskem, pri Gozd-Martuljku, se je z italijanskimi enotami spopadla le ena skupina prostovoljcev. Ostali prostovoljci, ki so se zbrali kljub nasprotovanju jugoslovanske kraljeve vojske, ki ni želela sodelovati s komunisti, so se zbrali v Novem mestu. Šteli so približno 3000 članov, med katerimi so bili nekateri tudi komunisti, velik del pa so predstavljali primorski emigranti, ki so v vojni videli priložnost za spremembo zahodne meje. Z Dolenjske so se deloma napotili proti Zagrebu, deloma pa proti jadranski obali. Večina se jih je tudi hitro vrnila, saj je bila že 10. aprila ustanovljena Neodvisna država Hrvaška pod vodstvom kolaboracionističnega ustaškega gibanja.²²

Slika 1: Zemljevid okupacijskih meja v Sloveniji.

Splošne značilnosti okupacijskih meja v Sloveniji

Med drugo svetovno vojno so štirje okupacijski režimi – nemški, italijanski, madžarski in režim ustaške Hrvaške – Slovence razdelili med štiri različne državne entitete in jih v etničnem smislu obsodili na smrt. Zaradi genocidnih metod, ki so se jih okupatorji posluževali, razčetrjenja, pa tudi notranje politične razklanosti, označuje druga svetovna vojna eno izmed največjih prelomnic v zgodovini slovenskega naroda, ki je sicer preživel, a je bil ključno zaznamovan vse do danes.

Nemški in madžarski okupator sta zasedeno ozemlje smatrala za svoje nacionalno ozemlje. Nemci so načrtovali, da bo slovensko ozemlje postalo južna meja nemškega rajha; podobno, kot so bile slovenske dežele v zgodovini mejna marka frankovske države in avstrijskega dela Habsburške monarhije.²³ Nemške težnje po slovenskem ozemlju so bile razpoznavne že med obema vojnama, ko so se pojavljale zahteve po spremembi meja v korist Avstrije in nato Nemčije. Slovenci naj bi po pisanju raznih avstrijskih in nemških publicistov živeli na »nemških kulturnih tleh« in Nemcem zapirali pot do Jadrana. Ker navzočnosti nemškega prebivalstva niso mogli prikazovati na celotnem interesnem območju, so večino Slovencev razglašali za Vindišarje, tj. ljudi, ki govorijo slovansko narečje in ki naj bi bili duhovno nagnjeni k nemštvu. Posebna civilna uprava, vpeljana 14. aprila 1941, naj bi bila začasna. Nemška okupacijska cona je bila razdeljena na upravne enote, ki so vse imele sedeže v Celovcu in Gradcu, v upravnem aparatu pa so bili izključno Nemci. Po prvotnih načrtih bi ozemlje priključili k Rajhu 1. oktobra 1941. Do tedaj naj bi upravo zasedenih pokrajin prilagodili sosednjima pokrajinama Štajerski in Koroški (kar je bilo storjeno) in »dokončno« rešili slovensko vprašanje. To je pomenilo uničiti Slovence kot narod (etnocid). Formalnopravno so priključitev nato odlagali – zaradi personalnih ovir in nato razvoja NOB-ja pa do nje ni prišlo, vendar pa so v praksi delovali, kot da je ozemlje del Rajha. Nacistični družbeni red je bil vpeljan takoj, veljati so začeli rasni in drugi zakoni, kasneje pa je bila uvedena tudi obvezna mobilizacija. Zasedenim pokrajinam je določil tak status, kot so ga takrat imele Alzacija, Lorena in Luksemburg. Čim prej naj bi jih formalnopravno priključili k Nemčiji. Madžari so zasedbo Prekmurja, potem ko so jim ga po zavzetju izročili Nemci (z izjemo nekaj nemških vasi na Goričkem), imeli za povrnitev ene od krivic iz Trianonske pogodbe po prvi svetovni vojni. Italijanom je Hitler dodelil osrednji, a gospodarsko manj razviti del slovenskega ozemlja. Italijani svoje okupacijske cone, ki so jo poimenovali Ljubljanska provinca (Provincia di Lubiana) in jo priključili v Italijo, v nasprotju z Nemci in Madžari niso šteli za svoje nacionalno ozemlje. Nacionalne meje so po njihovem prepričanju še iz časov »risorgimenta« (prizadevanj za združitev Italije v 19. stoletju) segale do Julijskih Alp, kar so dosegli z Rapalsko pogodbo po prvi svetovni vojni. V njihovem primeru je torej šlo za širitev imperija po rimskem vzoru, pa tudi za povsem pragmatične vidike, to

23 Prisojili so si Koroško, Gorenjsko, Štajersko, Mežiško dolino, Obsotelje, Posavje in štiri nemške vasi v Prekmurju.

je, da je bila Nemčija čim dlje od rapalskih mej. Italijansko v nacionalnem smislu (da bi torej tu prebivali Italijani) naj bi okupirano ozemlje postalo do konca vojne ali kmalu po njej.²⁴

Neodvisna država Hrvaška je dobila najmanjšo okupacijsko cono, čeprav so ustaši pred vojno meje Velike Hrvaške risali v triglavskem pogorju in računali, da jim bo pripadel večji del slovenskega ozemlja.

Med vsemi ključnimi motivi za drugo svetovno vojno je zagotovo najbolj zane-marjen in v mednarodni literaturi najbolj pogosto pozabljen motiv revizije državnih meja, nastalih po prvi svetovni vojni. Ta je potekala na škodo manjših narodov, tudi slovenskega, ki je bil razdeljen v štiri različne državne entitete, po njegovem ozemlju pa so bile začrtane nove državne meje med silami osi. Meje, ki to niso bile le na papirju, temveč so se z njega prenesle na teren in zagrizle v vsakodnevnik slovenskega prebivalstva, so bile postavljene izključno po logiki delitve ozemlja in načrtovanega hitrega in nasilnega izginotja slovenskega naroda. Vse meje so bile nove, le meja z Neodvisno državo Hrvaško (NDH) je potekala večinoma po nekdanji etnični razdelitvi ozemlja oz. (deloma) starih upravnih mejah. Ostale meje niso imele zgodovinskih predispozicij in so bile določene arbitrarno. Sicer pa je meja z NDH tudi edina meja, ki se je ohranila vse do danes.

Nacistična Nemčija je svoj del zasedenega slovenskega ozemlja razdelila na dve začasni upravni enoti: Spodnjo Štajersko ter Gorenjsko z Mežiško dolino. Sedeža enot sta bila po nekaj mesecih s prvotnih lokacij v Mariboru in Bledu prenesena v Gradec in Celovec. Vodila sta jih šefa civilne uprave. Obe upravni enoti so v pričakovanju hitre vključitve v Rajh navznoter reorganizirali po nemškem principu okrajev in okrožij ter uvedli nemške službe in upoštevali nemško rasno zakonodajo. Nemška meja z NDH in Italijo je postala južna meja nemškega rajha in naj bi veljala za njegov varovalni pas. Italija je po napadu okupacijskih sil na Jugoslavijo dobila še ozemlja za rapalsko mejo: večino Dolenjske in Ljubljano z okolico do reke Save. Na novo pridobljenih območjih je ustanovila t. i. Ljubljansko pokrajino, ki so jo priključili h Kraljevini Italiji. Ohranila je rapalsko mejo, ker je Primorska štela za del italijanskega nacionalnega ozemlja, Ljubljansko pokrajino pa je šele hotela italijanizirati. Po kapitulaciji Italije leta 1943 je celotno ozemlje sicer formalno ostalo del Mussolinijeve fašistične republike, a je dejansko prešlo pod nacistično upravo. Ljubljanska pokrajina je postala del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Madžarom so Prekmurje predali Nemci. S prevzemom oblasti so uveljavili vojaško upravo, ki je bila razdeljena na dva dela in podrejena neposredno Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade, sprva s sedežem v Subotici in nato v Novem Sadu. Že avgusta 1941 so vojaško upravo zamenjali s civilno ter tako začeli proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarsko državo.

24 *Prav tam*, 20–22; za nadaljnje branje glej denimo: Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*.

Prekmurje so razdelili med dva okraja: Železna županija in Zala, tako kot je bilo to v času Avstro-Ogrske. Neodvisna država Hrvaška, ki je nastala neposredno po začetku druge svetovne vojne, je dobila pet slovenskih naselij: Bregansko selo,²⁵ Nova vas pri Bregani,²⁶ Jesenice na Dolenjskem, Obrežje in Čedem. Vasi obsegajo ozemlje približno 20 kvadratnih kilometrov, na katerem je takrat živelo okoli 800 prebivalcev.²⁷

Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev so vidne v prisilnih migracijskih gibanjih in prehodih meje – 58.522 Slovencev v nemških in italijanskih, 688 v madžarskih, okrog 400 v hrvaških koncentracijskih taboriščih, blizu 20.000 v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Deportirali so tudi 571 prekmurskih Judov, večina jih je bila umorjena v taborišču Auschwitz. Nemci so nameravali izgnati od 220.000 do 260.000 Slovencev, uspelo jim jih je 63.000. Okrog 17.000 jih je prek nemško-italijanske meje uspelo zbežati v nemško okupacijsko cono. V italijansko okupacijsko cono je zbežal ali po legalni poti prek meje prišel tudi del od 10.000 ljudi, ki so jih iz nemške okupacijske cone izgnali v NDH. Iz italijanske okupacijske cone so na izpraznjena slovenska ozemlja ob hrvaški meji preselili 17.000 kočevskih Nemcev (zaradi česar je proučitev te meje še posebej potrebna, je pa težava z ustnimi viri, saj Slovencev med vojno tam ni bilo, Nemci pa so po vojni zbežali).²⁸

Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile: meja med Nemčijo in Madžarsko, meja med Madžarsko in NDH, meja med Nemčijo in NDH, meja med Italijo in Nemčijo ter meja med Italijo in NDH. Kljub formalni vključitvi t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi t. i. rapalska meja, ki je ločevala primorske Slovence od preostalih. Le meja s Hrvaško, ki je slonela na starejših razmejitvah, se je ohranila do danes. Vseh meja je bilo, kot je v okviru raziskave izračunal GIAM, 640 kilometrov in so potekale od zamočvirjenih porečij Mure in Drave do vrha Triglava; od Sotle in Kolpe do Peči nad Ratečami; od predmestij Ljubljane prek Polhograjskega hribovja in doline Sore do Idrije in naprej.

Vsi okupatorji so si svoj del teritorija ogradili z mejami, ki so ločevale posamezne okupacijske cone. Oblikovanje vseh teh meja so pospremili vojno nasilje, deportacije prebivalstva, prebegi iz ene okupacijske cone v drugo, hkrati pa so zaradi življenjskih potreb in partizanskega odpora (ki razkosanja ni priznaval in se je boril proti njemu) nastajali tudi utečeni ilegalni prehodi. Vse to je neizogibno povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja in trgovine.²⁹

25 Danes Slovenska vas.

26 Danes Nova vas pri Mokrichah.

27 Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 10–11.

28 *Prav tam*, 11–12. Več o okupacijski politiki in posledicah okupacije v: Repe, *S puško in knjigo*., 27, 32, 39, 51–53.

29 Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 12.

Posamične meje³⁰

Meje na Slovenskem v času druge svetovne vojne so bile po naravi različne, prav tako so bili različni načini njihovega določanja na terenu. Skupno pa imajo sosledje določanja: najprej je do generalne določitve poteka meja prišlo na politični ravni, nato (včasih tudi sočasno) je sledila vojaška zasedba in provizorično markiranje meje, kjer je na terenu prihajalo do prerivanja med različnimi okupatorji, čeprav so bili zavezniki. Sledilo je natančno določanje meje prek razmejitvenih komisij, kjer so obstajale. Na koncu pa so vojaki še očistili in fizično zavarovali meje, kjer so bili najbolj dosledni Nemci.

Na najvišji politični ravni sicer ni prihajalo do posebnih dogovorjan ali konferenc. Meje je okvirno določil Hitler že 27. marca 1941, dokončno pa s »*Smernicami za razdelitev Jugoslavije*« 3. in 12. aprila 1941 v enem od svojih glavnih stanov v Mönichkirchenu pri Dunaju.³¹ Vojaškim zasedbam in markiranju teritorija so sledili diplomati na terenu. Glavni nemški pogajalec je bil diplomat nižjega ranga Kurt von Kamphoevener, ki ga je zunanji minister Ribbentrop imenoval za svojega pooblaščenca.³²

Meja med Nemčijo in NDH – južna meja rajha

Meja med Nemčijo in NDH je bila dolga približno 100 kilometrov, večina mejne linije je potekala po reki Sotli. Nova meja se je v glavnem skladala z narodnostno in staro

30 Opis meja je povzet po osrednji razstavi *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, ki jo je decembra 2018 pripravila raziskovalna skupina in je bila prvič na ogled na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in po regionalnih razstavah z naslovi: *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajha, Idrija in Žiri kot obmejno območje, 1941–1945, Vinceremo, videt ćemo* (Bela Krajina in Dolenjska) ter *Okupirana Ljubljana: mesto ob meji*. Gradiva z razstav, ki gostujejo po Sloveniji, so dostopna tudi preko spleta na: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020) in na <https://www.okupacijskemeje.si> (dostop: februar 2020)

31 Podrobno o tem: Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 49–78. Glej tudi: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 142 in Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 72.

32 Kurt von Kamphoevener (17. julij 1887, Carigrad–11. februar 1983, Garmisch-Partenkirchen) je bil nemški diplomat, ki je kot vodja nemške delegacije za reševanje mejnih vprašanj v letih 1941–1943 urejal mejna vprašanja z Italijo, Madžarsko, Slovaško, Neodvisno državo Hrvaško, deloval pa tudi drugod po Balkanu. V tem času je imel pisarno na Bledu, v Ljubljani in Rogaški Slatini, formalno je bil podrejen pristojnim nemškim diplomatskim predstavništvom v resnici pa neposredno ministru za zunanje zadeve von Ribbentropu. Bil je sin nemškega oficirja in turškega maršala Louisa von Kamphövenerja. Pravo je študiral v Heidelbergu, Oxfordu in Göttingenu. Od leta 1911 je bil uslužbenec ministrstva za zunanje zadeve. Služboval je v Madridu (1911–1913), Sydneyju (1913–14), Sofiji (1916–18), Londonu (1920–23), Liverpoolu (1923–26) in Madridu (1926–31). Leta 1930 je vstopil v socialdemokratsko stranko, leta 1940 pa (verjetno pod pritiskom) v NSDAP. Leta 1939 je vodil komisijo za preselitev volksdeutscherjev s poljskih ozemelj, ki jih je dobila Sovjetska zveza. Po okupaciji in razkosanju Slovenije je bil od sredine oktobra do sredine novembra 1941 predstavnik Nemčije pri Visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani in je na podoben način urejal preselitev kočevskih Nemcev (PA AA, Italien. Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach. Tätigkeit der Umsiedlungskommission. Pol. XII/8 vom 1941 bis 1942. R 105128). Med vojno je bil tudi oficir za zvezo pri vojaški obveščevalni službi (Abwehr) v Rusiji, Atenah, Vrnjački banji in v Zagrebu. Ameriški zaslizevalec, podpolkovnik (lieutenant colonel) O. J. Hale ga je v zapisniku iz avgusta 1945 označil za »visoko kultiviranega in kritičnega do nacistov« (<https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf>). V letih 1945–1946 je bil v ameriškem vojnem ujetništvu, a je že leta 1946 v Hamburgu začel poučevati tuje jezike. Leta 1950 je spet vstopil v diplomacijo in bil do upokojitve leta 1952 nemški generalni konzul v Carigradu. Osnovna biografija povzeta po: Keipert (ur.), *Biographisches Handbuch*, s. v. Kamphoevener, Kurt von.

Slika 2: Mejni prehod med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pri Harinih Zlakah (Podčetrtek).

upravno mejo preteklih državno-političnih tvorb na tem območju, Sotla je namreč bila že stoletja narodna meja med Slovenci in Hrvati. Ta spodnještajerska meja na Sotli je poleg nemške meje z Italijo postala najjužnejša, zaščitna meja napovedanega tisočletnega Tretjega rajha. Zato je nemška uprava obmejni pas etnično očistila: deportirala Slovence in naselila kočevske Nemce ter zagrabila in vojaško zavarovala svojo južno državno mejo. Začetna utrjevalna dela so se zaključila do pozne jeseni 1941. Nemci so mejo zavarovali z bodečo žico, minskimi polji in vmesnimi graničarskimi stražarnicami, marca 1943 pa so bili izdani tudi sklepi o nujni izgradnji stražnih stolpov. Žico, ki je bila visoka do dveh metrov, so namestili na lesene stebre, ki so bili ob rečni strugi zabiti enakomerno na vsakih nekaj metrov. Širina linije minskega polja ob žici je znašala približno od dva do štiri metre.

Dovoljeni prehod prek meje je postal zelo otežkočen in neprijeten, mogoč je bil le z mejno prepustnico. Prebivalci, zlasti tisti, ki so živeli blizu meje, so v pomanjkanju začeli čez mejo tihotapiti blago ter tako ilegalno prestopati mejo. S hrvaške strani se je prek reke spravljala tobak ter meso, v zameno pa so slovenski sosedje dajali sol, moko, sladkor ali kavo in celo galico. Čez mejo so si izmenjevali tudi kruh, maslo, mleko in jajca ter pomembno pošto.³³

33 Children of the Border, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/854834978194414/> (dostop: februar 2020). Posnel dr. Božidar Flajšman. Scenarij in montaža dr. Božidar Flajšman in dr. Bojan Balkovec.

Oktober leta 1944 so Nemci vzdolž celotne meje začeli obsežna obrambno-utrdilna dela. Gradili so strelske jarke, mitralješka gnezda ter bunkerje, ostanki teh so še danes jasno vidni v prostoru. Za opravljanje težavnega fizičnega dela so mobilizirali okoliško prebivalstvo, tudi v pasu več kot 20 kilometrov stran od meje. Mine, ki so ostale ob Sotli po vojni, so povzročale številne smrtne žrtve še desetletje po koncu vojne.³⁴

Meja med Nemčijo in Italijo

Meja med Nemčijo in Italijo je imela dva kraka. Jugovzhodno od Ljubljanske pokrajine je tekla od vzhodnih ljubljanskih predmestij, severno od Stične, Šentruperta in Krmelja, mimo Bučke, ki je bila na nemški strani, proti Zameškemu, kjer je dosegla reko Krko. Po Krki je šla mimo Kostanjevice, ki je bila na italijanski strani, proti Bušči vasi. Pred Buščo vasjo je meja prestopila Krko in v bližini Gadove peči dosegla točko, kjer je bila tromeja med Nemčijo, Ljubljansko pokrajino in NDH. Velik mejni kamen, ki je v Avstro-Ogrski označeval mejo med obema deloma monarhije, so spremenili v tromejnik.³⁵ Od tam je šel en del naprej na Štajersko kot nemško-NDH-jevska meja do naslednje tromeje NDH-Nemčija-Madžarska. V tem delu se je razmejitev v glavnem ujemala z nekdanjo mejo med avstrijskim in ogrskim delom monarhije oz. med avstrijskima kronskima deželama Kranjsko in Štajersko na eni in madžarsko avtonomno Troedino Kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo na drugi strani. Drugi del meje, ki se je usmeril proti Gorjancem, je postal italijansko-NDH-jevska meja in je prek Kolpe do Osilnice, Čabra, po Čabranki do Osilnice in nato od tam zahodno od Delnic do Bakarškega zaliva.

Meja z Italijo v tem kraku je bila strateška (pa tudi gospodarska) meja. Kot naravna meja se je ponujala reka Sava, vendar so Nemci želeli nadzorovati prostor prek Save tudi zaradi obrambe gospodarsko pomembnega prostora. Strateško odločitev o meji dokazuje dejstvo, da je meja potekala po gričevnatem in hribovitem terenu, ki je Nemcem omogočal pregled tudi nad obmejnimi italijanskim ozemljem.

Drugi krak je šel severno in zahodno od Ljubljane prek Polhograjskih dolomitov do nekdanje rapalske meje med Žirni in Idrijo, ki se ji je priključil pri Spodnjem Vrsniku. Rapalska meja se je sicer začela na Peči nad Ratečami (danes tromeja med Avstrijo, Slovenijo in Italijo, takrat meja med Nemčijo in Italijo) in je nato potekala po vrhovih Peč, Jalovec, Triglav, Možic, Porezen, Blegoš, Črni Vrh nad Cerknim, Bevki, Hotedršica, Planina, Javornik, Biška gora, Griž, Snežnik, Kastav ter nato vzhodno od Matulj proti

34 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 161.

35 Na osnovi prenesenih podatkov z zgodovinskih zemljevidov v GPS-sistem, ki ga je opravil GIAM (dr. Rok Ciglič), ga je raziskovalna skupina našla in bo v perspektivi postal spominsko obeležje. Tromejnik, https://facebook.com/story.php?story_fbid=1967256896847073&id=1964101180495978 (dostop: februar 2020). Posnel priredil in za objavo pripravil dr. Božidar Flajšman. Enako velja za vse navedene video posnetke.

morju. Z okupacijo se je njena vloga spremenila. Od Peči do naselja Spodnji Vrsnik je nekdanja meja med Italijo in Jugoslavijo postala meja med Italijo in nemškim rajhom, pri Spodnjem Vrsniku pa se ji je priključila nova meja iz ljubljanske smeri. Tisti del rapalske meje, ki sedaj ni več razmejeval Italije in Jugoslavije (od Spodnjega Vrsnika prek Hotedrščice do ozemlja vzhodno od Snežnika), je postal »notranja« meja Italije, ki pa so jo še vedno nadzorovali. Slovenci v Ljubljanski pokrajini so bili namreč kljub vključitvi v Italijo v posebnem položaju. Na rapalski meji je Italija obdržala policijsko, carinsko in davčno mejo. Ljubljanska pokrajina je mejila na sedaj povečano Reško pokrajino, Tržiško in Goriško pokrajino. Potovanje iz Ljubljanske pokrajine v Italijo je bilo mogoče le z veljavnim potnim listom, ki pa ga ni mogel dobiti kdorkoli. V vseh italijanskih priključenih pokrajinah z območja nekdanje Jugoslavije so še naprej veljali davčni in carinski predpisi iz prejšnje države.³⁶ Zato so bili za prehod iz Ljubljanske pokrajine v notranjost Italije potrebni potni dokumenti. Mejni kamen pri Spodnjem Vrsniku, ki nosi št. 40, je zato postal nekakšen »tromejnik« med Nemčijo, Italijo in Ljubljansko pokrajino.

Na tistem delu stare rapalske meje, ki je postala meja med Nemčijo in Italijo, so spremenili napise na mejnih kamnih, Nemci pa so mejo z nekdanje jugoslovanske strani dodatno zavarovali. Novo mejo so utrdili in zastražili. Po mejni liniji so postavili bodočo žico, pas v okolici meje pa so minirali. Za potrebe nadzora nad mejo je okupator izsekal dobršen del gozda, porušil nekatera gospodarska ter bivalna poslopja ter na pomembnejših mestih zgradil stražne stolpe, ki so bili visoki okrog 30 metrov in strateško postavljeni tako, da so pokrivali prostor med enim in drugim stražnim stolpom. Za dodaten nadzor meje sta okupatorja, tako nemški kot italijanski, poskrbela z enotami, ki so bile nastanjene ob meji ter jo z obhodi redno preverjale. Meja je tako postala težko prehodna, mejni prehodi so bili redki, prehod bodisi zaradi dela na njivah in travnikih na drugi strani bodisi zaradi nujnih opravkov zelo oteženi, mnogokrat odvisni od dobre volje stražarjev in obmejnih služb. Zato so bili ilegalni prehodi meje kljub velikemu tveganju in smrtih na minskih poljih pogosti.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 in z nemškim prevzemom nadzora med njenim okupiranim območjem meja ni bila več potrebna, saj so tako Ljubljanska pokrajina kot sosednje italijanske pokrajine postale del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Nemška vojska je deloma izkopala mine, postavljene ob prometnicah ter travnikih, in na nekaterih delih odpeljala tudi žico ter vse skupaj uporabila drugje. Nekatero dele meje so sicer še varovali zaradi preprečevanja partizanskih prehodov in akcij. Temeljito čiščenje obmejnega ozemlja pa je sledilo šele po koncu druge svetovne vojne. Formalno je meja sicer še ostala, saj je na severu Italije nastala fašistična republika (t. i. Salojska republika), ki jo je vodil Mussolini, vanjo pa je še naprej (a brez italijanske navzočnosti) spadala tudi Ljubljanska pokrajina.

36 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 251.

Posebnost meje med Nemčijo in Italijo je bila meja v visokogorju. Tu ni šlo toliko za vprašanje varovanja kot simbolnega označevanja prostora. Njena osnova je bila medvojna rapalska meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo. Meja je geografsko potekala po razvodju med jadranskim in črnomořskim povodjem. Določevalci meje so se uprli na že obstoječe mejnike rapalske meje, na katere so na nemško stran mejnikov vklesali črko »D«, ki je nadomestila dotedanji »J« za Jugoslavijo. Na italijanski strani mejnikov je ostala črka »I«.

Tako kot je rapalska meja potekala prek Triglava, je prek njega potekala tudi okupacijska meja. Triglav, ki so ga Nemci »izgubili« po prvi svetovni vojni, so si ponovno prisvojili – tudi simbolno, saj so ga kmalu umestili med podobe na državnih poštnih znamkah. Mejniki na vrhu Triglava so avgusta 1944 pod motom »*Na tem vrhu nikdar več meja!*« odstranili partizani. Takrat so na vrhu tudi izobesili slovensko zastavo.

Zaradi težje prehodnosti visokogorskega reliefa, neposeljenosti in redkih poti je bila meja intenzivno zastražena predvsem na prelazih in sedlih, prek katerih so vodile poti in ceste (prelaz Vršič). Planinske kočice na nemški strani meje, ki so bile med obema vojnama v upravljanju Slovenskega planinskega društva, so prešle pod okrilje Nemškega planinskega društva. Nekatere kočice so bile poleti 1941 še oskrbovane, kasneje pa po večini opuščene, številne tudi uničene, saj bi lahko služile kot zatočišče partizanom in beguncem. V Aljažev dom v Vratih, takrat sicer preimenovan v »Kugy-Haus«, je bila jeseni 1941 nastanjena nemška »Zoll-Polizei«. Danes najdemo le redke ostanke visokogorskega dela meje. Iz posrednih pričevanj je mogoče ugotoviti, da so po vojni obmejne kamne kot simbol tuje okupacije sistematično odstranjevali, precej jih je uničilo tudi ostro podnebje. So pa ponekod še ohranjeni, prav tako tudi ostanki bodeče žice in celo lesenih kolov, na katere je bila privezana.³⁷

Operacijska cona Jadransko Primorje (Operationszone »Adriatisches Küstenland«)

Po italijanski kapitulaciji se je odprlo vprašanje, kaj bo z nemško-italijansko mejo. V nemškem političnem in vojaškem vrhu so že spomladi 1943 ugotovili, da bo v Italiji prišlo do velikih političnih in vojaških sprememb ter jo najverjetneje čaka vojaški zlom. Zato so začeli tako z vojaškimi kot političnimi pripravami. Osnovna orientacija je bila, da bo nemška vojska zasedla Italijo in italijanska okupacijska ozemlja, kako bi politično in mejno to uredili, pa je ostalo odprto oz. odvisno od razvoja dogodkov.

Ko je 25. julija 1943 v Italiji padel fašizem, je nemško poveljstvo začelo pripravljene ukrepe izvajati. Pri političnem in mejnem delu problema pa sta se soočili dve težnji. Prva je bila aneksionistična in sta jo najbolj zagovarjala gaulajterja Koroške in Tirolske. Po načrtu koroškega gaulajterja dr. Friedricha Rainerja naj bi Kanalsko dolino znova priključili h Koroški, preostalo območje pa razdelili na tri dele: Istro s Trstom, Goriško

37 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 162–164; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 20–24.

in Kranjsko (sprva le z Dolenjsko in Notranjsko, v perspektivi pa naj bi ji priključili še Gorenjsko). Center naj bi bil Celovec, na teh ozemljih bi uvedli »nemško gospostvo« s civilno upravo, pomirili narodnostne razmere (v resnici so Nemci igrali na karto italijansko-slovenskih nasprotij), organizirali samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirali vse gospodarske in človeške sile za končno nemško zmago. Tako naj bi tudi dosegli star nemški cilj, to je priključitev ozemlja med Koroško in Trstom k Nemčiji in ponemčenje prebivalstva na tem ozemlju.

Druga usmeritev je bila politično-diplomatska, ki je prevladala, ker je pri njej vztrajal Hitler, čeprav se je načeloma z Rainerjevimi načrti strinjal.

Po kapitulaciji Italije 8. septembra je nemška vojska začela razoroževati italijansko, Hitler pa je 10. septembra 1943 tisti del Italije, ki so ga zasedli Nemci, razdelil na dva dela: Operacijsko cono na Apeninih, južno od njih in na obmorskih ter alpskih področjih; in na ostalo zasedeno ozemlje. Tega je razdelil na dve coni: Operacijsko cono za »Jadransko primorje«, sestavljeno iz pokrajin Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner, Ljubljana, in Operacijsko cono »Predalpske dežele«, sestavljeno iz pokrajin Bolzano, Trident in Belluno. Za vodjo je imenoval gaulajterja sosednjih pokrajin dr. Friedricha Rainerja s Koroške in Franza Hoferja s Tirolske. Za odredbo je vedel le najožji nacistični vrh, ker niso želeli ustvarjati vtisa, da kršijo suverenost fašistične vlade. Pod nemškim pokroviteljstvom je namreč 9. septembra, dan po italijanski kapitulaciji v Münchnu, nastala nova italijanska fašistična vlada. 12. septembra so nemški padalci iz konfnacije na Gran Sassu v Abruzzih osvobodili Mussolinija. Ta je 23. septembra vlado reorganiziral, se vrnil v severno Italijo in ustanovil Italijansko socialno republiko (t. i. Salojska republika, po »glavnem mestu« ob Gardskem jezeru).

Celotna Italija se je tako razdelila na štiri dele: južni, ki so ga obvladovali zavezniki, ozemlje pod neposredno nemško vojaško upravo med fronto in Apenini, Mussolinijevo Socialno republiko Italijo severno od Apeninov ter na obe omenjeni coni, ki sta bili vse do konca vojne, to je okrog 600 dni v zapletenem pravno-političnem položaju. Kar zadeva Operacijsko cono za Jadransko primorje, ta ni zadeval samo odnosov med Nemčijo in Salojsko republiko, pač pa tudi med Nemčijo in NDH ter Nemčijo in kolaboracionističnimi oblastmi. Mussolini in Ante Pavelić sta si, seveda, v operativni coni želela izboriti čim večje pristojnosti, svoje načrte pa so v Ljubljanski pokrajini imeli tudi kolaboracionistični politiki. Tako je nastalo nekakšno dvovladje, ponekod celo trovladje, v katerem so imeli glavno besedo Nemci. Rainer je za šefa pokrajinske uprave 20. septembra 1943 imenoval Leona Rupnika, Mussolini pa teden dni za tem visokega komisarja Emilija Graziolija, ki je tudi prišel v Ljubljano (mesto visokega komisarja sicer zasedal že od maja 1941 do junija 1943).³⁸ Pri slovenskih politikih je njegova vrnitev izzvala velik strah in vznemirjenje, izjavljali so, da ne bodo več sodelovali, če se Grazioli vrne in tako so ga Nemci poslali nazaj. Zaradi šibkega položaja so Rupnikove kolaboracionistične

38 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 403.

oblasti namreč nujno potrebovali, čeprav so italijansko oblast nad Ljubljansko pokrajino priznavali. Kljub protestom salojskega zunanjega ministrstva je pri zavrnitvi tudi ostalo. Medtem ko je Rainer v spremenjenem položaju videl možnost, da se prek operacijske cone nemška oblast končno razširi do Jadrana, so kolaboracionistični politiki v Ljubljani znova upali na nekakšno »avtonomno« Slovenijo pod nemškim protektoratom. Do tega naj bi pripeljala združitev Gorenjske in Ljubljanske pokrajine v nekakšen »gau Slowenien«, po vojni pa bi temu pridružili tudi nekatera druga slovenska ozemlja.

Kolizija obeh konceptov, aneksionističnega in diplomatskega, je imela vpliv tudi na vprašanje meja. Oba vrhovna komisarja sta želela mejo operacijskih con v odnosu do Salojske republike narediti za prave meje. V prvi fazi naj bi zlasti vzpostavili granične in carinske službe, ki bi mejo zavarovale in po njej stalno patroljirale. Sledila bi gospodarska zapora, upravna prilagoditev Nemčiji in uvedba nemškega denarja. Kljub temu, da sta bila vrhovna komisarja neposredno podrejena Hitlerju in sta zato imela veliko moč, s tem nista uspela, saj se je upiralo nemško zunanje ministrstvo, ki je ocenjevalo, da bi Mussolinijeva fašistična vlada, ki je bila že sicer nezadovoljna z vzpostavitvijo operacijskih con, to imelo za nov korak k nemški aneksiji. Ob tem, da so tudi vojaško oslabljeni Nemci zaradi slovenskega (jugoslovanskega) in italijanskega odporniškega gibanja že ob vzpostavitvi operacijskih con komajda obvladovali glavne komunikacije in večja mesta, bolj ko se je bližal konec vojne pa je njihova vojaška moč slabela (ne pa tudi nasilje, ki se je z večanjem ogroženosti stopnjevalo). V primeru nemške zmage, ki pa je bila po kapitulaciji Italije in tudi sicer velikih zmagah zahodnih zaveznikov na svetovnih bojiščih zgolj še utopija, pa bi se aneksionistična politika seveda uresničila. Tako pa je meja v tem prostoru ob koncu vojne postala predmet jugoslovansko-zavezniških in jugoslovansko-italijanskih konfliktov.³⁹

Meja med Italijo in NDH

Vijugasta meja med Italijo in NDH je od Kvarnerja navzdol zavila proti notranjosti pri ožini na koncu Bakarskega zaliva tako, da je Bakar pripadel Italiji, Kraljevica pa NDH.⁴⁰ Šla je po hribih in dolinah zahodno od Delnic (Italija je dobila del Gorskega kotarja – Delnice, mestece pa je ostalo Hrvaško), a se ni povzpela do rapalske meje pod Snežnikom, pač pa je bila v korist Italije do Osilnice potegnjena južneje. Tako je Italiji pripadel velik »rog« do rapalske meje, znotraj katerega je bil tudi Čabar z okolico. Od Osilnice je šla po Kolpi do Božakovega in nato po grebenu Gorjancev/Žumberka do Trdinovega vrha, od tam pa po nekdanji meji med Dravsko banovino in Hrvaško proti

39 Celotno poglavje povzeto po: Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 397–403; Stuhlpfarrer, *Die Operationszonen Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland » 1943-1945«*.

40 Deutsche Heereskarte. Nordwestbalkan. Blatt Nr. 38/1. (Rijeka) Fiume. Hrani GIAM ZRC SAZU. Glej tudi zemljevid, priložen sporazumu med NDH in Italijo: *Ugovor o odredživanju granica*, 49–51.

Slika 3: Sektorski mejnik št. 12 rapalske meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo na Prehodavcih v Julijskih Alpah, ki je ostal mejnik tudi v času druge svetovne vojne, ko je razmejeval Italijo in Nemčijo. Sektorski mejniki so bili visoki en meter in široki 40 cm. Črka »D« je označevala Nemčijo. Letnica 1920 označuje leto podpisa rapalske pogodbe.

Gadovi peči. Sedem slovenskih vasi pod Gorjanci je pripadlo NDH, ki jih je vključila v svoj upravni sistem, izvajala nasilno hrvatizacijo in izseljevala ljudi. Izsledila je tudi duhovnike, tako da je bila duhovna oskrba le občasna, prihajala pa je iz frančiškanskega samostana v Samoborju. Da bi preprečili prehajanje meje slovenskim in hrvaškim partizanskim brigadam v Beli krajini, so Italijani nameravali mejo na Gorjancih/Žumberku utrditi s pasom žične ograje in bunkerji. Ob Kolpi navzgor naj ne bi bilo žične ograje, ampak samo utrjeni mostovi in drugi objekti. Zaradi kapitulacije jim je spomladi 1943 uspelo zgraditi le šest bunkerjev pri Metliki. Meja je močno zarezala v vsakdanje življenje ljudi, zelo so bili prizadeti predvsem kmetje, ki so imeli zemljo na obeh straneh meje. Prebivalci Žumberka s pravoslavnimi koreninami v pričevanjih, ki smo jih zbrali, izražajo mnenje, da je meja tudi koristna, ker je ustašem preprečevala, da bi prihajali na italijansko okupirano območje. Rešilo jih je že to, da so pri razmejitvi zaradi upoštevanja prejšnjih jugoslovanskih in avstro-ogrskih notranjih meja prišli pod Italijo in ne pod

NDH. Med vojno so se poleg drugih težav spoprijemali tudi z begunštvom iz NDH, še posebej židovskega prebivalstva.⁴¹ Del prebivalstva pa s tem, da so prišli pod Italijo, ni bil zadovoljen. Maja 1941 so bili tudi posamezni poskusi, da bi se del sreza Črnomelj (Bele krajine) priključil NDH (Občina Radatoviči)⁴² in tudi poskus, da se celotna Bela krajina priključi nacistični Nemčiji.⁴³

Slika 4: Italijanska vojska je hišo pri mostu čez Kolpo pri Metliki spremenila v bunker, november 1942.

Zaradi partizanskega gibanja so se leta 1942 Italijani, podobno kot prej Nemci, odločili, da bodo utrdili mejo z NDH. Najprej so načrtovali utrditev meje na Gorjancih, nato pa so se odločili za utrditev v podnožju Gorjancev, kar je pomenilo, da bi Gorjance obkrožili. Na Dolenjskem so z utrjevanjem začeli na vzhodu in se postopoma pomikali proti zahodu, z žico in bunkerji pa so obdali tudi Novo mesto, Šentjernej in Metliko (podobno so po kapitulaciji Italije počeli tudi Nemci: z žico so, npr. v celoti obdali Idrijo in Logatec, deloma pa še nekatere manjše kraje). To partizanskega gibanja ni ustavilo, Italijani so bili že decembra 1942 prisiljeni zapustiti manjše, predvsem obmejne postojanke.

41 Jožef Klepec, *Žide so okradli na Kolpi*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2075158066056955/> (dostop: februar 2020).

42 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941. Jastrebarsko, dne 26 travnja 1941. Predmet: Radatoviči općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.

43 SI AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.

Od takrat naprej so se zadrževali le še v večjih krajih: Črnomlju, Vinici, Starem trgu ob Kolpi, Metliki. Slednjo so v celoti obdali z bodečo žico in bunkerji.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Bela krajina postala svobodno ozemlje, kjer se je nastanil Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in vrsta drugih institucij. Do konca vojne je Belo krajino doletelo le še nekaj posameznih sovražnikovih vdorov Nemcev in ustašev.⁴⁴

Meja med Nemčijo in Madžarsko

Prekmurje so najprej zasedli Nemci in ga nato 16. aprila 1941 na svečanosti v Murski Soboti predali Madžarom. Pod madžarsko okupacijo se je znašlo okoli 90.000 prebivalcev, med njimi je bilo okoli 15.000 Madžarov. Pridobljeno ozemlje so Madžari šteli za del izgubljenih južnih pokrajin (Délvidék). Občutki prebivalstva so bili mešani, madžarska manjšina in del promadžarsko usmerjenega prebivalstva sta bila za Madžarsko, del prebivalstva pa je bil navdušen nad Nemčijo. Pod Nemčijo so prišli kraji z večinsko nemškim prebivalstvom: Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberg, kot del razdeljene Serdice. Podobno kot potok Ledava je razmejitveno vlogo imel tudi levi pritok Mure – potok Kučnica, ki je kot eden od mejnih vodotokov vse od srednjega veka dalje veljal za naravno razmejitveno črto med Nemškim cesarstvom in Ogrsko. Le da v času okupacije ni razmejeval Kraljevine Jugoslavije in Avstrije, pač pa Nemčijo in Madžarsko. Tromeja je postala dvomeja.⁴⁵

Meja med Madžarsko in NDH

Pogodba o meji med Madžarsko in NDH ni bila podpisana. Primarni vzrok so bila nesoglasja zaradi Banata in Međimurja, na kar pa sta obe državi lahko samo delno vplivali, saj je o poglavitnih zadevah odločala Nemčija, ki je bila sicer načeloma bolj naklonjena Madžarski, ki je bila samostojna država in pomembna zaveznica, medtem ko so NDH ustvarili Nemci kot protektorat. Obenem je, kar zadeva NDH, še bolj kot Madžarsko morala upoštevati Italijo. Obe državi sta v Berlinu tudi intenzivno lobirali za svoje interese, Madžari s precej več uspeha, ker so Nemci upoštevali njihove zahteve po Međimurju kot neke vrste nadomestek za Banat, ki so ga ohranili sami. Međimurje je Madžarska tudi dobila in s tem del slovenskega ozemlja, ki si ga je sicer lastila NDH (Štrigova, Razkrižje). Hrvati so sicer po okupaciji tam razglasili svojo oblast, a je zaradi nemške zasedbe niso mogli učinkovito uresničiti.⁴⁶

44 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 166–167; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 25–26.

45 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 167–168; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 27.

46 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 168; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 28.

Tromeje

Kraljevina Jugoslavija je imel dve tromeji: eno v Prekmurju med Avstrijo (po anšlusu leta 1938 z Nemčijo) in Madžarsko. Druga je bila na Peči nad Ratečami, z Italijo in Avstrijo (Nemčijo). Prva je v tem delu postala le nemško-madžarska meja, ki se je v nadaljevanju zaradi priključitve nemških vasi na Goričkem in priključitve Prekmurja k Madžarski vzpostavila na novo in premaknila proti zahodu. Zaradi nastanka ustaške NDH je sedaj nastala tromeja med Nemčijo, Madžarsko in NDH v današnji hrvaški občini Svibovac Podravski v bližini Središča ob Dravi. Druga tromeja je do kapitulacije Italije leta 1943 ostala dvomeja med Italijo in Nemčijo. Kot dvomeja je v tem delu do konca vojne obstajala še naprej, in sicer kot meja med Nemčijo in italijansko fašistično republiko na severu Italije. V nadaljnjem poteku je, kot navedeno, nekdanja nemško-italijanska meja izgubila pomen, saj so Nemci okupirali tudi italijansko ozemlje in ga vključili v Operacijsko cono za Jadransko Primorje. Tromeja, ki je po okupaciji nastala na Spodnjem Vrniku v bližini Žirov, je bila specifična in v enem delu »notranja«: ločevala je Italijo, Nemčijo in Ljubljansko pokrajino, ki je bila formalno del italijanskega kraljestva, a je obenem še vedno imela rapalsko mejo kot nekakšno notranjo italijansko mejo. Tudi ta »tromeja« je z italijansko okupacijo izgubila pomen.

Tromeja pri vasi Brvi pod Gadovo Pečjo je bila stara administrativna meja v času Habsburške monarhije, saj je delila avstrijsko in ogrsko polovico cesarstva. V času med letoma 1941 in 1943 pa je bila to meja med Tretjim rajhom, Italijo ter neodvisno državo Hrvaško (NDH). Tromeja je posegla globoko na ozemlje nekdanje Kranjske. Nekdanji avstro-ogrski mejni kamen je dobil novo funkcijo. Mejni kamen je raziskovalna skupina na podlagi natančnih izračunov našla, ga izkopala in primer-no označila.

Tromejna točka južno od Središča ob Dravi je bila s časoma pozabljena. Tudi to je raziskovalna skupina ponovno odkrila na podlagi izračunov, ki smo jih dobili s primerjavo zemljevidov iz druge svetovne vojne z novimi in katerih odstopanja so mogoča le za 25 metrov. Tromeje v današnji občini Svibovec Podravski (v tem delu je madžarsko okupacijsko ozemlje seglo prek reke Drave) danes ni več, ker je bila postavljena v porečje, kjer so pogoste poplave, reka pa tudi spreminja strugo. Se je pa ohranilo nekaj sledi obrambnih jarkov.

Po drugi svetovni vojni se je vzpostavilo prejšnje stanje dveh tromej (Peč nad Ratečami in tromeja v občini Kuzma na Goričkem, blizu naselja Trdkova), po letu 1991 pa je Jugoslavijo nasledila samostojna Slovenija. Ker se je osamosvojila tudi Hrvaška, je nastala še tretja tromeja med Slovenijo, Madžarsko in Hrvaško, ki se »skriva« v zamočvirjenem in težko dostopnem območju sotočja Velike Krke in Mure.⁴⁷

47 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 168; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 28–30.

Ljubljana kot obmejno mesto

Razdelitev osrednjega dela slovenskega ozemlja med Italijo in Nemčijo je imela za posledico tudi, da je Ljubljana postala obmejno oz. razdeljeno mesto, saj so od njenega središča odrezali nekatera predmestja. Širše pa je bila med Italijo in Nemčijo razdeljena tudi tedanja občina (ki je bila precej večja, kot je danes). Med Italijo in Nemčijo so bili na robovih Ljubljane trije državni mejni prehodi. Prvi je bil na Ježici na mostu čez reko Savo. Nemci so sicer mejo na Savi, ki naj bi bila naravna meja med Nemčijo in Italijo, prestavili na desni breg Save. Tako so svoje državno ozemlje na obeh delih Ljubljane neposredno povezali. Ob Savi so zgradili cesto, to je današnja Obvozna cesta, ki pa je še danes bolj znana kot »Nemška« cesta. Železnica je v začetku okupacije še vedno potekala prek italijanskega ozemlja. Med drugim so tako prek »italijanske« Ljubljane Nemci prevažali prve transporte izgnancev z Gorenjske na Hrvaško in v Srbijo, ki so jim prebivalci Ljubljane, ko se je vlak ustavil, pomagali s hrano in obleko. Potem so vzporedno z Obvožno cesto po svojem ozemlju zgradili tudi nov krak železnice, ki je šel od Šiške do Črnuč. Proga od Črnuč najprej nekaj časa sledi progi v Kamnik, tik pred današnjo Štajersko cesto pa se odcepi v desno in pelje ob severni strani industrijske cone ob Brnčičevi. Tiri se končajo na koncu omenjene industrijske cone. Od razcepa do konca današnje industrijske cone je proga dolga nekaj več kot en kilometer in poteka v smeri jugovzhoda. Od današnje industrijske cone je proga tekla nato nekaj več kot 7 kilometrov proti vzhodu. Tu danes ostankov proge ne vidimo več, saj se proga v glavnem pokriva s cesto Črnuče–Dolsko. Ostankov ne vidimo tudi na lidar posnetkih. Trasa današnje ceste zapusti progo južno od Podgore pri Dolskem. Tu pa ostanke proge lahko vidimo v naravi in tudi na Google maps ali lidar posnetkih. Proga je šla še kratek čas naravnost, nato pa rahlo zavila desno proti reki in po mostu prečkala Savo in se na postaji v Lazah spojila s progo Ljubljana–Litija.⁴⁸ Na trasi od Šiške do Črnuč so še vidni nasipi, po katerih je potekala, nekaj betonskih ostankov pa najdemo tudi v nadaljevanju, zlasti pred mostom čez Savo, ki je danes cestni most.

Druga dva mejna prehoda sta bila v Šiški, eden na Celovski cesti približno na ravni gostilne Žibert, pred današnjo Prušnikovo ulico, ki je bila sicer v tistih časih stara Celovška cesta in je šla skozi naselje.⁴⁹ Drugi mejni prehod je bil v bližini, na današnji Cesti Andreja Bitenca. Dva mejna prehoda na kratki razdalji sta bila verjetno zaradi tega, ker je bila Celovška mestna cesta, po njej je vozil tramvaj, ki je tudi prečkal mejo.⁵⁰ Vožnjo tramvaja prek meje so Nemci oktobra 1941 prepovedali in je peljal samo do zadnje postaje pred mejo, mejni prehod pa je ostal. Prehod na Cesti Andreja Bitenca je bil verjetno

48 Več na Facebook prispevku: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/posts/2313451612227598> (dostop: februar 2020).

49 Nova Celovška cesta je bila zgrajena leta 1977 in tedaj je stara postala Prušnikova.

50 Na ohranjenih slikah so še vedno vidne tramvajске tračnice pred mejnim prehodom.

Slika 5: Italijansko-nemški mejni prehod na sedanji Podgorski cesti v Ljubljani, tik nad križiščem s Cesto Andreja Bitenca, po kateri je potekala okupacijska meja. Gre za pogled proti Ljubljani, v ozadju se vidijo njive in travniki, ki so danes večinoma pozidani s stanovanjskimi bloki. Nedaleč stran, v bližini križišča Ceste Andreja Bitenca s Celovško cesto, je bil še en mejni prehod.

zato, ker je bila to tedaj mnogo širša cesta, pravzaprav glavna prometna žila, ki je mimo Ljubljane šla z Gorenjske v Trst in po kateri so furmani prevažali les. S postavitvijo meje med vojno in s kasnejšimi urbanističnimi spremembami je cesta izgubila pomen.⁵¹

Slovenija – koncentracijsko taborišče

Okupacijske meje so bile le del razvejanih okupatorskih sistemov, ki so omejevali gibanje in strogo nadzorovali vsakdanje življenje prebivalstva. Če bi tedaj obstajali satelitski posnetki, bi Slovenijo pokazali kot veliko koncentracijsko taborišče, ki je bilo na zunaj, torej na petih okupacijskih mejah, obdano z bodečimi žicami, bunkerji, minskimi polji in stražnimi stolpi. Znotraj tega zastraženega kroga pa so bili na podoben način, lahko rečemo celo »sektorsko«, še dodatno ožičeni številni kraji, v katerih so za prehode vanje in iz njih

51 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 169–170; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 30–31.

uporabljali enak princip, kot je veljal na državnih mejnih prehodih. Simbol ožičenih mest je seveda Ljubljana, ki je kot taka tudi najbolj poznana med javnostjo, po prepoznavnosti pa ji sledi Novo mesto. A za fašistično Italijo je bilo ožičenje krajev *modus operandi*. V okviru raziskav na projektu smo potrdili tudi ožičenje Metlike, Semiča, Višnje Gore, Ribnice, Kočevja, Trebnjega in Grosuplja. Vsi ti kraji so bili obdani z žico v celoti, pot v in iz teh krajev pa je bila uradno mogoča le prek varovanih prehodov. Šentjernej je bil utrjen z dvojnimi ožičenjem, poleg tega pa je bila južno od naselja še italijanska zapora meje s Hrvaško. Delno je bil ožičen Črnomelj in še nekaj drugih vasi v Beli krajini, kjer so po nekaj hiš znotraj vasi povezali, utrdili, spremenili v vojaške postojanke in jih obdali z bunkerji in žico. Če so ožičili le del kraja, je bilo to največkrat zaradi dodatnega utrjevanja vojaških ali obrambnih postojank. Med tako zavarovanimi kraji dosedanje raziskave potrjujejo vasi Zilje, Griblje in Podzemelj. Na vrhu Trške Gore pa je bila žica nameščena okrog cerkve. Na drugi strani italijanske okupacijske cone je bil ožičen tudi Logatec. Kraje so ožičevali z bodečo žico, temu pa dodajali vojaške postojanke, stražne stolpe, bunkerje, minska polja ali na žicah obešene mine. Takšne tehnike so povzročile omejitve gibanja in stikov med posamezniki, družinami in skupnostmi. Prebivalci so ves čas živeli v strahu, mnogi so tako kot državne meje prestopali žico skrivoma zavoljo osnovnega preživetja. V tistih krajih, kjer so imele kontrolo domače kolaboracionistične enote, je bilo življenje še težje, saj so se prebivalci dobro poznali med sabo.

Podoba ožičenih krajev se je v primerjavi s predvojno popolnoma spremenila. Semič denimo so Italijani ožičili julija 1942 med veliko italijansko ofenzivo. Poleg žice je bilo okoli kraja nameščenih 11 obrambnih bunkerjev, ki so jih obkrožali strelski jarki. V mesto in iz njega so vodili vsega trije prehodi, zavarovani s španskimi jezdecami. Cerkevni zvonik je postal opazovalnica oziroma najvišji obrambni stolp v kraju. Na njem sta bila nameščena težki mitraljez in minomet. V Semiču je bilo po partizanskem poročilu 180 italijanskih vojakov in med 140–180 pripadnikov Prostovoljne protikomunistične milice (Milizia volontaria anticomunista – MVAC oz. bele garde).⁵²

Po italijanski kapitulaciji so Nemci žice okoli krajev obdržali ali pa nadaljevali z ožičenjem. Edina izjema so bila ozemlja, kjer so nastala osvobojena ozemlja pod nadzorom partizanov, ki jih Nemci niso uspeli ponovno zavzeti. Jim je pa uspelo po kratkotrajni partizanski osvoboditvi jeseni 1943 ponovno zavzeti Idrijo, ki je bila v času med obema vojnima obmejno mesto med Italijo in Jugoslavijo, med letoma 1941 in 1943 pa med Italijo in Nemčijo. Po zavzetju so jo postopoma obdali z žico in utrdili, s čimer se je ponovno poudarila pomembnost Idrije v vsakršni državni tvorbi. V Idriji so zaradi tedanje obmejne lege in rudnika že Italijani postavili vojašnico, vzhodno in severno od nje pa utrdbe t. i. Alpskega zida, ki je predstavljal italijansko utrdbeno linijo na njeni strani rapalske meje.

52 Povzeto po razstavi: *Vinceremo, videt čemo. Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945*.

Osnovni namen ožičenja krajev je bila potreba po blokadi krajev največkrat zaradi pritiska partizanskih napadov, pa tudi zato, da bi preprečili stike med prebivalstvom in partizani, pretok ljudi, informacij in blaga. Ljudje pa so vsakodnevno prehajali žico okoli krajev, kot prek mej zaradi preživetja, stikov s sorodniki, pa tudi zaradi verske tolažbe. Tudi partizanske enote so se bolj ali manj uspešno gibale prek meja in v ali iz posameznih ožičenih krajev. Je pa partizansko gibanje postopoma prek vseh okupacijskih meja vzpostavilo uspešno in razvejano kurirsko mrežo, ki je segala do vseh robov nacionalnega ozemlja.

V povojnih desetletjih je bil v mnogih krajih kolektivni spomin na žico zabrisan, vendar je pustil svoje sledi tako v naravi kot v podzavesti posameznih skupnosti in družin.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (SI AS)

SI AS 1790: Okrajno glavarstvo Črnomelj

Geografski inštitut Antona Melika Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana (GIAM ZRC SAZU)

Zemljepisni muzej, Deutsche Heereskarte. Karte des Nordwestbalkan 1: 50.000, Blat Nr. 38/1 Fiume. Berlin: Oberkommando des Heeres, Generalstab des Heeres, 1943.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (PA AA)

PA AA: BArch R 49/2953: Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach.

Spletni viri

Children of the Border: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/854834978194414/> (dostop: februar 2020)

Facebook: Projekt okupacijske meje, prispevek o Nemški cesti: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/posts/2313451612227598> (dostop: februar 2020).

Facebook: Projekt okupacijske meje: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020)

Institut für Zeitgeschichte München–Berlin: <https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf> (dostop: februar 2020)

Jožef Klepec, *Žide so okradli na Kolpi*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2075158066056955/> (dostop: februar 2020)

Okupacijske meje: <https://www.okupacijskemeje.si> (dostop: februar 2020)

Tromejnik, https://facebook.com/story.php?story_fbid=1967256896847073&id=1964101180495978 (dostop: februar 2020).

Youtube predvajalni sezname videov Zgodovina.si: https://www.youtube.com/playlist?list=PLRtNtrQJTHOwr9R_8Rgj1KXtfo1T7nB0o (dostop: februar 2020).

Literatura

- Ajlec, Kornelija, Matija Zorn in Peter Mikša. *Zapadna jugoslavenska granica u današnjoj Sloveniji od kraja Prvoga do kraja Drugoga svjetskog rata*. Historijski zbornik, LXXII(2019), br. 1, 91–97.
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
- Cornelius, Deborah S. *Hungary in World War II: Caught in the Cauldron*. New York: Fordham University Press, 2011.
- Čulinović, Ferdo. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Čulinović, Ferdo. *Slom stare Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1958.
- Deletant, Dennis. *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. London: Palgrave Macmillan, 2006.
- Ferenc, Tone. *Anekcionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji*. Zagreb: JAZU, 1972.
- Ferenc, Tone. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godina od 1941 do 1945*. Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979.
- Ferenc, Tone. *Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Knjižnica NOV in POS, 1968.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in anekcionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2, Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2009.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941 – 1945*. Ljubljana: RSS, 1963.
- Ferenc, Tone. *Systeme d'occupation des Nazis en Slovenie*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1963.
- Keipert, Maria (ur.) *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000.
- Kitchen, Martin. *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War*. London: Palgrave Macmillan, 1986.
- Miller, Marshall Lee. *Bulgaria during the Second World War*. Stanford: Stanford University Press, 1975.
- Repe, Božo, Matija Zorn, Kornelija Ajlec in Peter Mikša. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja. Življenje ob okupacijskih mejah v Sloveniji, 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Repe, Božo. *Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu. Zgodovinski časopis, 73/2019 (159), št. 1–2, 158–192*.
- Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Stuhlpfarrer, Karl. *Die Operationszonen »Alpenvorland« und »adriatisches Küstenland« 1943–1945*. Dunaj: Hollinek, 1969.
- Terzić, Velimir. *Slom kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knj. I, Ljubljana: Partizanska knjiga, Beograd: Narodna knjiga, 1982.
- Vojna enciklopedija Jugoslavije*, knjiga IV, 1. izd., Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1961.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, GIAM ZRC SAZU

Slika 2, MNZS

Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, Avtor fotografije Matija Zorn.

Slika 4, Arhiv Božidarja Flajšmana.

Slika 5, Arhiv Milene Zalokar, fotografijo je skrivoma posnel Tine Bitenc.

Summary*Božo Repe, Kornelija Ajlec***Occupation borders 1941-1945 through diplomatic archives, people's lives, and remains in the field**

The three-year basic research project on the Occupational Borders began on May 1, 2017, and will end on April 30, 2020. It is intended to examine the impact of the borders, as well as their precise geographical delineation, with which four occupiers quartered Slovenia, planning to wipe out its population. Unless they were deported, the Slovenes had to adjust to the new reality of life along heavily entrenched and often deadly borders. These were mostly placed where they had never existed in history and consequently deeply cut into the everyday life of the local population, in their daily relations with relatives and neighbors, while complicating the daily delivery of food and other supplies, religious comfort, and other mundane tasks that are taken for granted during the time of peace. The project is designed as a classic historical project with work in archives and libraries. Within the research topic, however, the novelty of the so-called public history, which largely follows the bottom-up historical view. As a result, researchers focus more on interviews with individuals, the last living generation who personally experienced World War II when they were children. By the time the paper was prepared, 184 interviews were recorded, ranging in length from half an hour to three hours. They are complemented by extensive research on material remains in the field, from boundary stones, trenches, to the remains of guard towers, bunkers, and wire fences, which are recorded and entered into GPS systems and maps. At the same time, project members ensure the regular dissemination of project results through online social networks, exhibitions, documentaries, lectures, scientific and popular articles, and by appearing in local and national media, following the principle of exploring history for the widest possible range of the public. 80 years ago, occupation borders touched almost every inhabitant of Slovenia. Even those who lived far from national borders could quickly find themselves in the barbed wire ring, as the occupiers surrounded numerous Slovenian towns with barbed wire, the same way they did with national borders, and thus transformed those towns into a kind of concentration camps. Tragic stories of secret passages, many of which ended tragically, were shared by many witnesses. The stories have marked them and have stayed with them and their families through the decades until today.

*Matevž Šlabnik, Maja Vehar**

Idrija in Žiri kot obmejna kraja 1941–1945**

Uvod

Idrijo in Žiri je skoraj tri desetletja razmejevala državna meja. Specifične zgodovinske okoliščine so namreč ob koncu prve svetovne vojne pripeljale do vzpostavitve nove meje na slovenskem etničnem prostoru, in sicer med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS oz. Jugoslavijo. S podpisom rapalske pogodbe je Idrija, ki so jo italijanske sile zasedle že novembra 1918, uradno pristala na italijanski, Žiri pa na jugoslovanski strani državne meje.¹ Razmejitev med državama so označevali značilni betonski mejniki, na obravnavanem območju je meja tekla med sektorskima mejnikoma 37, ki se nahaja v Jaznah, in 46, ki leži severno od ceste Kalce–Hrušica. Med njima se je na cesti Idrija–Žiri nahajal mejni prehod prve kategorije.² T. i. rapalska meja je bila v zgodovinopisju deležna številnih raziskav – tako splošnih kot lokalnih. Marsikje pa je postala tudi del turistične ponudbe. Drugače je z raziskanostjo meje med italijanskim in nemškim okupatorjem med Idrijo in Žirmi, ki je bila vzpostavljena leta 1941 in je deloma potekala po stari rapalski meji. Večinoma namreč ostaja neraziskana in nepoznana. Okupacijska meja bo tako glavno raziskovalno vprašanje prispevka, za katerega je bila raziskava opravljena v sklopu raziskovalnega projekta *Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško!* Metodološko prispevek temelji na pregledu obstoječe literature, arhivskega, kartografskega in fotografskega gradiva ter raziskovanja na terenu, ki je obsegalo

* Matevž Šlabnik, magister zgodovine, Arkova 14, SI-5280 Idrija, matevz.slabnik@gmail.com, Maja Vehar, magistrica profesorica zgodovine in magistrica profesorica slovenistke, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, maja.vehar@ff.uni-lj.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, 24.

2 Prav tam, 28–29.

iskanje morebitnih ostankov in pridobivanje pričevanj oseb, ki so mejo same doživele oz. so spomin nanjo ohranile prek pripovedovanja starejših. Na podlagi pridobljenih informacij bo tako v prispevku s pomočjo vizualnega gradiva predstavljeno splošno vojno dogajanje v obeh krajih in sama okupacijska meja, in sicer njena vzpostavitev, potek, vpliv na prebivalstvo ter padec.

Idrija – trdno v italijanskih rokah

Slovensko prebivalstvo je bilo posebej po vzpostavitvi fašistične oblasti v Italiji v začetku 20. let podvrženo močnejšim potujčevalnim pritiskom, ki so se kazali, z vpeljavo italijanskih komisarjev na čelo občine, z ukinitvijo slovenskega srednjega in osnovnega šolstva, s prepovedjo delovanja slovenskih društev, italijaniziranjem javnega prostora ter z vpoklici v italijansko vojsko.³

Idrija je v obdobju med obema vojnama postala pomembno središče za različne vojaške, policijske in civilne urade. Od leta 1934, ko je bila ustanovljena enota za obrambo meje GAF (it. *Guardia alla Frontiera*), je bilo obmejno območje razdeljeno na sektorje. V mirnodobnem času so sektorje sestavljale poleg enot GAF še finančna straža, mejna fašistična milica in karabinjerji, v času vojne pa so sektorje okrepili še z drugimi enotami. Enote so bile mišljene kot prva obramba, ki bi omogočila nadaljnjo mobilizacijo.⁴ V končni predvojni razdelitvi sektorjev GAF ja bilo XI. armadnemu zboru v Vidmu podrejeno tudi poveljstvo sektorja v Idriji. Idrijski sektor je nosil številko XXII in se je delil na podsektorje v Cerknem, Idriji in Črnem Vrhu.⁵

V okviru VI. tržaške legije kraljeve finančne straže je v Idriji delovalo poveljstvo čete, ki so mu bile podrejene t. i. tenenze s po petimi oz. šestimi brigadami v Cerknem, Idriji in Godoviču.⁶ Pripadniki finančne straže so v času miru izvajali nadzor meje in spremljali tihotapstvo, vohunstvo in terorizem. V času vojne so delovali kot del obrambnih sil.⁷ Obmejna fašistična milica je bila kot del enot črnih srajc posebej zadolžena za mejna območja. Njihov glavni namen je bil boj proti gverilcem in nadzor nelegalnih prehodov čez mejo.⁸ V okviru tolminske kohorte je v Idriji delovalo poveljstvo stotnije.⁹ V Idriji je delovalo še poveljstvo čete karabinjerjev in poveljstvo kvesture javne varnosti s posebno politično četo.¹⁰ V Idriji je deloval tudi urad obmejne policije, marca leta 1942

3 Kavčič, *Pet stoletij rudnika*, 23; Mohorič, *Rudnik živega srebra*, 338.

4 Bizjak, *Italijanski obrambni načrti*, 310–311.

5 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, 111.

6 Prav tam, 65–66.

7 Bizjak, *Italijanski obrambni načrti*, 335.

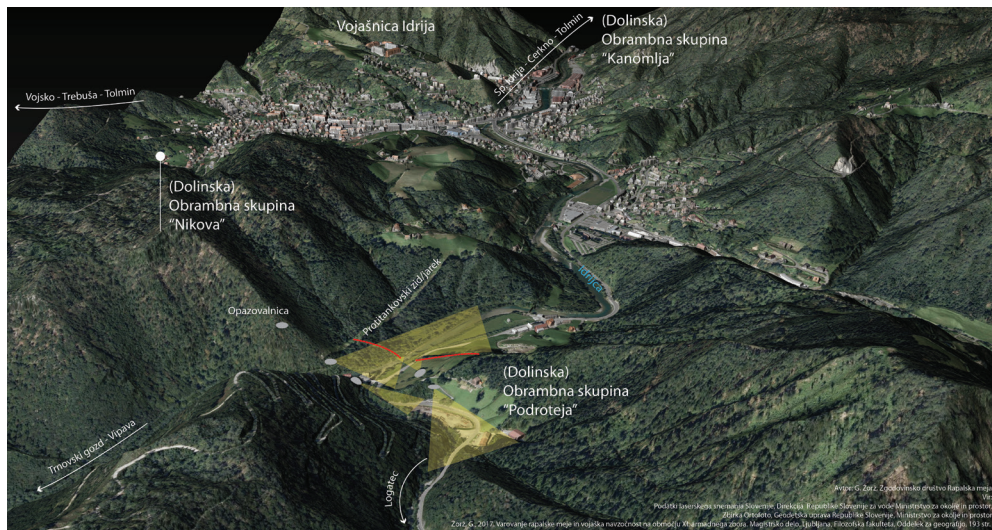
8 Prav tam, 338–339.

9 Žorž, *Varovanje rapalske meje*, 67–68.

10 Pavšič, *Ob stari meji*, 49; Žorž, *Varovanje rapalske meje*, 60.

so v Idriji ustanovili tudi premični oddelek javne varnosti št. 1, zadolžen za preganjanje politično nezanesljivih oseb.

Italijansko vojaško prisotnost so v Idriji najjasneje simbolizirali številni vojaški objekti, ki so od 30. let dalje rasli v mestu in njegovi neposredni okolici. Največji gradbeni projekt italijanske vojske je bila izgradnja idrijske vojašnice na vzpetini pod Kobalovimi planinami, ki je bila otvorjena 5. aprila leta 1933.¹¹ V skladu z italijansko vojaško doktrino na vzhodni meji, kjer je bilo vitalnega pomena zavarovati predvsem komunikacijske poti proti Italiji, so tudi v okolici Idrije predvsem ob pomembnejših poteh postavili skupine utrjenih obrambnih položajev. Najbližje mestnemu središču je bila postavljena skupina treh utrd s protitankovskim zidom in cestnimi zaporami v soteski potoka Nikova, ki je imela nalogo zapirati cestno povezavo z Vojskim.¹² V neposredni bližini mesta je bila v Podroteji ob cesti Godovič–Idrija, nad sotočjem Zale in Idrije postavljena naslednja skupina utrd. Prehod v dolino Idrije je bil zavarovan z glavno utrdbo nad cesto, nasproti nje je bila na drugi breg Zale postavljena manjša utrdba z jekleno strojnično kupolo, medtem ko je bila tretja utrdba postavljena na nasprotni breg Idrije, nad rudniškim vodnim kanalom Rake.¹³ Z začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem leta 1941 je sicer primarni razlog za obstoj italijanskih vojaških utrd ob rapalski meji prenehal obstajati, a so te vseeno ostajale deloma popolnjene z vojaštvom in oborožitvijo, njihov pomen pa je ponovno narasel z razvojem odporiškega gibanja.¹⁴

Slika 1: Prikaz italijanskih obrambnih skupin v okolici Idrije.

11 Pavšič, *Ob stari meji*, 48.

12 Miha Ferjančič, Okoli Idrije so bile tri postojanke. <https://youtu.be/FjECdYcplEI>.

13 Jankovič-Potočnik, *Rupnikova linija*, 180; Juvančič, *Mussolinijev utrdbeni pas*, 171.

14 Borak, *Slovenska novejša zgodovina 1*, 575.

Že kmalu po začetku druge svetovne vojne je prišlo tudi na italijanski strani stare rapalske meje do organiziranja odpora. Sprva so aktivisti narodnoosvobodilnega boja orožje prek močno zastražene meje med nemškim in italijanskim ozemljem iz Rovt tihotapili na Idrijsko, kakršnokoli politično delovanje pa je bilo zaradi številnih vojaških postojank in poostrenega nadzora nad prebivalstvom na obmejnih območjih omejeno.¹⁵ Najodmevnejše partizanske akcije proti Italijanom je na Idrijskem po avgustu leta 1942 pa do svoje smrti februarja leta 1943 vodil Janko Premrl - Vojko, komandir 3. čete bataljona »Simon Gregorčič«.¹⁶

Padcu fašizma v juliju leta 1943 je 8. septembra sledila kapitulacija Kraljevine Italije. Italijansko uradništvo in vojaštvo je pričelo zapuščati tudi večinsko slovenska območja zahodno od rapalske meje. Z okoliških postojank so v Idrijo prihajale kolone oboroženih enot, od koder so skupno nadaljevale umik proti notranjosti Italije. Manjša skupina VOS-a v bližini Idrije sama ni mogla razorožiti številnih italijanskih oddelkov. V skladiščih so še vedno ostale velike količine raznovrstnega materiala, ki se ga je poslužilo tako civilno prebivalstvo kot partizani. Po odhodu Italijanov so v Idriji osnovali krajevni komite Osvobodilne fronte, ki se je nastanil v prostorih Črnega orla na mestnem trgu. Po mestu so se pojavili razglasi OF, partizanske straže so nadzirale odvoz italijanskega orožja. Zaradi nemških vdorov so za obrambo mesta z mobilizacijo vzpostavili Idrijski odred.¹⁷

Idrija v žičnatem obroču

Že 17. septembra 1943 je iz Rovt čez Dole proti Idriji odšla močnejša nemška ogledna skupina, ki pa so jo partizani z zahodne strani Idrije na cesti čez Kovačev Rovt odbili. Naslednji dan je sledil drugi nemški poskus, ko so s petimi oklepnimi vozili pripadniki 71. pehotne divizije sprva hoteli iz Godoviča prodreti do Idrije po soteski Zale, a so po neuspešnem preboju do predmestja Idrije prišli prek Kovačevega Rovta. Ob ovirah in pod partizanskim ognjem se je kolona obrnila, med vračanjem pa je padla v zasedo pri Godoviču in utrpela tri smrtne žrtve. 22. septembra so nemške enote napadle v dveh kolonah čez Veharše in Dole proti Idriji ter iz Godoviča proti Črnemu Vrhju.¹⁸ Slednja skupina pri preboju ni bila uspešna in je v tem času požgala Godovič. Naslednji dan Nemci, kljub onemogočenju partizanskih lahkih topov niso napredovali proti Črnemu Vrhju. Tega je namreč zasedla prva skupina, ki ji je uspel hitrejši prodor prek Idrije. Še prej je požgala veliko število hiš v Dolah, Gorah in na Medvedjem Brdu. Enote Idrijskega odreda z lahkim orožjem niso mogle uspešno braniti položajev proti številnim

15 Petelin, *Vojkova brigada*, 14–16.

16 Prav tam, 19–22.

17 Prav tam, 35–36.

18 Prvo skupino je sestavljala glavnina 1. bataljona 901. tankovskega grenadirskega polka, drugo skupino pa 2. četa 1. bataljona 901. tankovskega grenadirskega polka in 2. bataljon 138. šolskega polka gorskih lovcev.

nemškimi tankom in oklepnikom, tako da so se začele počasi umikati – 23. septembra zjutraj je bila Idrija že pod nemško vojaško zasedbo.¹⁹

Skladno z nemško politiko na pravkar zavzetem območju Operacijske cone Jadransko primorje, ki je Slovincem v želji po zmanjšanju odpora prepuščala določene koncesije, je tudi v Idriji oživela mestna uprava, ki so jo namesto Italijanov upravljali domačini. V začetku decembra leta 1943 so na sestanku mestnega odbora županski mandat podelili upokojenemu rudniškemu uradniku Filipu Vidicu, po njegovi smrti junija leta 1944 pa je župan postal Karel Treven, ki je bil kot zadnji slovenski župan odstavljen leta 1924 s strani Italijanov. Občina je bila še vedno podrejena italijanski prefekturi v Gorici.²⁰

Nemci so si z zasedbo Idrije obetali predvsem izkoriščanje živega srebra, ki ga je nemška vojna industrija nujno potrebovala. Mesto je služilo tudi kot okupatorjevo oporišče za številne pohode proti Gorenjski ter osvobojenim ozemljem na Cerkljanskem in Trnovskem gozdu, kjer so zavetje našle partizanske vojaške enote, bolnišnice in tiskarne. Nemške enote so se v Idriji nastanile pri civilnem prebivalstvu in niso uporabljale italijanskih vojaških objektov.²¹

Slika 2: Oklepno vozilo pri Debeli skali varuje cestno zaporo na glavni cesti Idrija–Godovič.

V zgodovino pisju je bil doslej spregledan pomemben element nemške okupacije Idrije. Za namene lažjega nadzora so namreč Nemci mesto obdali s približno šestkilometrskim

19 Petelin, *Vojkova brigada*, 37–44; Marjan Beričič, Čigav si pa ti. <https://youtu.be/BNPds5c-2c>, 01:15–03:10.

20 Primožič, *Delovanje občine Idrija*, 98, 101.

21 Franci Pelhan, Idrija v žici in minah. <https://youtu.be/8qNRk1057gg>, 04:00–04:45.

obročem iz bodeče žice in na nekatere predele postavili mine.²² Celoten žičnati obroč je bil utrjen še z okrog petnajstimi vkopanimi bunkerji – »šticipunkti«, ki so približno 200 nemškimi stražarjem omogočali stalen nadzor nad mestom in cestnimi komunikacijami.²³ Žičnati obroč so lahko prebivalci zapustili s posebno prepustnico, ki jo je izdala nemška komanda mesta.²⁴ Natančnega datuma ožičenja Idrije iz pregledanih dokumentov ni bilo mogoče določiti, vendar je bilo verjetno izvedeno že kmalu po nemški zasedbi, saj so mesto od leta 1943 s treh strani obdajala osvobojena ozemlja pod partizanskim nadzorom.²⁵ Potek žice in lokacije nemških bunkerjev je bilo mogoče približno določiti na podlagi partizanskih skic in ustnih pričevanj. Bodeča žica in kovinski koli, okrog katerih je bila razpredena, je ob povojnem pomanjkanju kovin hitro izginila, mine pa ja partizanska vojska očistila tudi ob pomoči nemških ujetnikov.²⁶ V arhivskem gradivu pa se je našel podatek, da so poleg Idrije Nemci leta 1944 ožičili tudi Gorenjo vas in Poljane.²⁷

22 Pavel Pivk, Štipunkti, <https://youtu.be/bmL5IVvSo7g>; Franci Pelhan, Idrija v žici in minah. <https://youtu.be/8qNRk1057gg>.

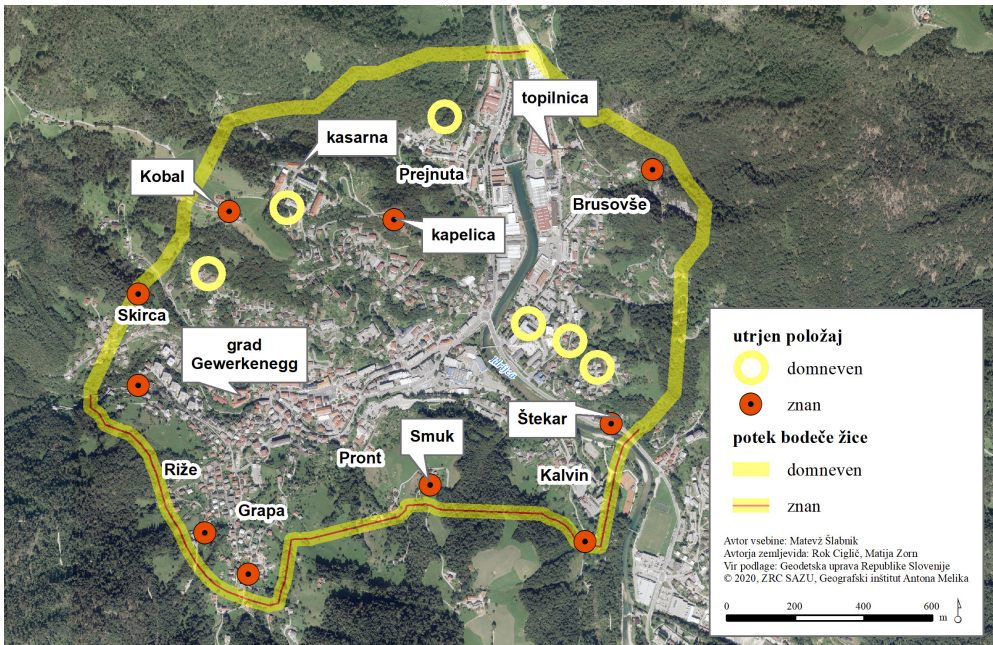
23 Ti stražarji so bili del 2. bataljona 10. SS policijskega polka, ki je bil do umika pomladi leta 1945 nastanjen v Idriji. SI ZAL IDR 0133, Zbirka gradiva NOB, Idrija, II/SS-Pol.10/I C.

24 Balantič, *Ranjena kotlina*, 110.

25 Petelin, *Vojkova brigada*, 200–201.

26 Franci Pelhan, Idrija v žici in minah. <https://youtu.be/8qNRk1057gg>, 00:00–02:50..

27 SI ZAL ŠKL, 0268, šk. 3, a. e. CVI31-11, Gorenja vas; SI ZAL ŠKL, 0268, šk. 3, a. e. CVI31-9, Poljane.

Slika 3a in 3b: Na podlagi skice obveščevalne službe IX. korpusa (levo) in ustnih virov izdelana simulacija nemških utrjenih položajev in poteka žičnih ovir okrog Idrije v času nemške okupacije.

Zadnji meseci druge svetovne vojne so bili za Idrijo uničujoči. 18. februarja leta 1945 so mesto prvič raketirala letala britanskega Kraljevega vojnega letalstva in največjo škodo naredila na rudniških objektih. Prvemu je do aprila sledilo še devet zračnih napadov. Hudo škodo je poleg rudniških obratov utrpelo tudi mestno središče.²⁸ Ponoči 28. aprila leta 1945 se je zaključilo obdobje nemške prisotnosti v Idriji. Nemške enote so se skupaj z domobranci zbrale na cesti proti Godoviču, da bi se prebile do Vipavske doline in tam združile z ostalimi umikajočimi se kolonami.²⁹

Žiri v času druge svetovne vojne

Napetosti je bilo v kraju mogoče občutiti že pred vojno, npr. ob gradnji Rupnikove linije³⁰ in pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu.³¹ Vojna pa je postala realnost 6. aprila 1941

28 Mohorič, *Rudnik živega srebra*, 342.

29 Prav tam.

30 Več v: Marković, *Vplivi krepitve fašistične*, 349–366; Košmelj - Beravs, *Spomini na utrjevanje*, 217–230; Stanonik, *Promet na Žirovskem*, 74; Naglič, *Dediščina rapalske meje*.

31 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 121.

ob nemškem napadu na Kraljevino Jugoslavijo, ko je vojska zaprla vse pomembnejše poti.³² Dan po napadu so se iz Žirov umaknili javni uradi, izdan pa je bil ukaz, da se mora civilno prebivalstvo umakniti v okolico Ljubljane.³³ Zatem je jugoslovanska vojska razstrelila mostove in Žiri so izgubile večino povezav s sosednjimi kraji. Istega dne je italijanska vojska pričela s topovi obstreljevati Žirovski vrh, kar pa ni imelo večjega vpliva, saj se je jugoslovanska vojska že umaknila.³⁴

Izpraznjeni kraj so Italijani 11. aprila 1941 zavzeli brez boja ter si glavno pisarno uredili v šolskem poslopju. V nasprotju s kasnejšo nemško okupacijo je bila italijanska okupacija milejša (učitelji so še vedno lahko poučevali, v kraju je ostal tudi duhovnik), posledično je v spominih moč zaznati podcenjevanje italijanske vojske, ki so jo, npr. imenovali letoviščarji, kurja vojska itd.³⁵ Drugačno izkušnjo so prebivalci Žirov imeli z nemško okupacijo, čeprav so si jo nekateri sprva želeli.³⁶ 27. aprila 1941 je v Žiri prišlo ok. 30 nemških žandarjev in financerjev, ki so se prav tako kot pred njimi Italijani naselili v pomembnejših javnih zgradbah.³⁷ Žiri so po nemški okupaciji upravno spadale v kranjski okraj, Ivan Seljak, ki je občino vodil že v letih pred drugo svetovno vojno, pa je župansko funkcijo obdržal. Začel je veljati strog okupacijski režim, ki je vključeval izobešanje nemških zastav,³⁸ zamenjavo slovenskih napisov z nemškimi,³⁹ ponemčenje osebnih in krajevnih imen,⁴⁰ popis in deportacije prebivalstva.⁴¹ Uvedeno je bilo šolstvo v nemškem jeziku,⁴² tečajev nemščine pa so se morali udeleževati tudi odrasli.⁴³ Jezikovni pritisk je bil viden tudi v naseljih, ki so z okupacijo padle v Ljubljansko pokrajino. Za otroke iz italijanskega dela Brekovic so, npr. pri Jureču, leta 1942 organizirali italijansko-slovensko šolo.⁴⁴

Nemška okupacija je vplivala tudi na gospodarstvo (obvezna oddaja pridelkov, izdelkov)⁴⁵ in vsakdanjik prebivalstva – zaplemba prevoznih sredstev, prekinitvev pro-

32 Prav tam, 122.

33 Govekar, *Kronistični zapis I*, 11.

34 Prav tam, 11.

35 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 125–126.

36 Arhiv Župnije Žiri, Pečnik, *Kronika župnije Žiri 1900–1941*, 189.

37 Govekar, *Kronistični zapis I*, 12.

38 Intervju s Tonetom Rupnikom (r. 1929), december 2018, posnetek pogovora hrani avtorica prispevka.

39 Govekar, *Kronistični zapis I*, 12.

40 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB, šk. 41, a. e. B-I-1-1, Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der besetzten Gebieten Karntens und Krains.

41 Čeplak, *Narodnoosvobodilna borba na Žirovskem*, 55; Mrovlje, *Selitev se je*, 76–77.

42 SI ZAL ŠKL, 0405, Osnovna šola Žiri, šk. 1, a. e. 5-11, Kronika Osnovne šole Žiri.

43 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB, šk. 44, a. e. C-VI-25, plakat Wer deutsch spricht, bekennt sich zum mächtigsten Volk Europas!

44 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB, šk. 3, a. e. B-Brekovice.

45 Več o tem v: Ferenc, *Okupacijski sistemi 3*.

metnih povezav, prepoved prostega bivanja med kraji, strog obmejni režim, policijska ura, zatemnitev, odsotnost duhovnika itd.⁴⁶ Ukrepi so se izvajali tudi v kulturi – uničenje knjig in gledališke opreme,⁴⁷ zaplomba kinematografske opreme za namene nemške propagande.⁴⁸ Ta je potekala tudi prek nemškega časopisja ter nemških organizacij, ki so nadomestile ukinjena ter razlašena slovenska društva.⁴⁹

Slika 4: Žig, ki se je v Žireh uporabljal v času nemške okupacije.

Raznarodovalni ukrepi okupatorja so tudi na Žirovskem povzročili, da se je del prebivalstva vključil v narodnoosvobodilno gibanje.⁵⁰ Zaradi pritiska slednjega so Nemci utrdili staro in novo župnišče ter sokolski dom. Pritlična okna so zazidali ter stavbe obložili z vrečami peska in pripravili strelne line.⁵¹ Zaradi napadov na nemške avtomobile so »odredili, da morajo prebivalci ob cesti posekati vse grmovje v širini 50 m.«⁵² Nadzoru prebivalstva so služili hišni listi.⁵³ Do odločilnih spopadov je prišlo oktobra 1943, ko se je Operativni štab za zahodno Slovenijo odločil za napad na nemške postojanke, ki so se nahajale v bližini nemško-italijanske meje. Med njimi so bile tudi tri v Žireh, ki so tako bile vključene v prvo fazo operacij enot XXXI. divizije.⁵⁴ 20. oktobra 1943 je enotam Vojkove brigade uspelo prodreti do Fužin. Ker se je Nemcem s partizanskim prevzemom oblasti v nekaterih krajih zapirala povezava s Škofjo Loko, so se odločili za umik

46 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB, šk. 3, a. e. B-Brekovice.

47 Govekar, *Kronistični zapis I*, 12.

48 Jan, *Od osvoboditve*, 19.

49 Govekar, *Kronistični zapis I*, 13; Intervju s Tonetom Rupnikom (r. 1929), december 2018, posnetek pogovora hrani avtorica prispevka.

50 Jan, *Osvoboditev Žirov*, 124.

51 Govekar, *Kronistični zapis I*, 22.

52 Prav tam, 24.

53 Prav tam, 22.

54 Jan, *Osvoboditev Žirov*, 126. Več v: Petelin, *Enaintrideseta divizija*.

iz Žirov.⁵⁵ Kljub okrepitevam iz Škofje Loke⁵⁶ se jim je uspelo 23. oktobra 1943 proti Trebiji umakniti šele po zajemu osmih talcev.⁵⁷ S seboj so odpeljali za 20 vozil obutve (prek 1000 parov čevljev) ter materiala.⁵⁸

Žiri so po umiku Nemcev postale del osvobojenega ozemlja. 24. oktobra 1943 je bil ustanovljen narodnoosvobodilni odbor za območje upravne občine Žiri – prvi takšnega tipa na Gorenjskem.⁵⁹ Nove oblasti so februarja 1944 ukazale požgati javna poslopja,⁶⁰ v katerih se je odvijala večina kulturnega, prosvetnega in upravnega dogajanja. To je predstavljalo oviro tudi za slovensko šolstvo, ki se je v okviru partizanskih šol obnovilo spomladi leta 1944.⁶¹ Poleg tega so postali spopadi del vsakdanjika prebivalstva, ki je doživljalo pritisk vseh akterjev, vključenih v vojno,⁶² dodatno pa je kraj prizadel tudi zavezniški letalski napad.⁶³ Skupno je v vojni življenje izgubilo 333 prebivalcev, nekaj med njimi tudi zaradi okupacijske meje oz. utrjevanja kraja.⁶⁴

Idrija in Žiri – kraja ob okupacijski meji

Okupacija je povzročila, da so Žiri in Idrija postale kraj ob tromeji. Po kapitulaciji Jugoslavije, uveljavitvi Hitlerjevih smernic za razdelitev okupiranega ozemlja ter podpisu pogodbe med Nemčijo in Italijo v juliju 1941⁶⁵ so se namreč v bližini obeh krajev stikala ozemlja Kraljevine Italije, Ljubljanske pokrajine pod italijansko okupacijsko oblastjo ter nemškimi okupiranim območjem. Nova meja je do sektorskega mejnika št. 40, ki se je nahajal v bližini Spodnjega Vrsnika, potekala po stari rapalski meji, nato pa se je od nje odcepil nov krak, ki se je v smeri proti vzhodu nadaljeval severno od Šentjošta nad Horjulom, mimo Polhovega Gradca do Šentvida pri Ljubljani.⁶⁶

Mejo so na terenu določili nemški in italijanski oficirji konec aprila 1941,⁶⁷ spomladi leta 1942 pa so Nemci pričeli proti italijanski strani postavljati utrjevalno infrastrukturo. Na 2 m visoke kole so napeli mrežo, kjer njena postavitev ni bila mogoča, so postavili tri

55 Prav tam, 126.

56 Govekar, *Kronistični zapis II*, 38.

57 Jan, *Osvoboditev Žirov*, 128.

58 Govekar, *Kronistični zapis II*, 38.

59 Jan, *Osvoboditev Žirov*, 128.

60 Govekar, *Kronistični zapis III*, 15.

61 Jereb Filipič idr., *Ti si mene naučila brati*, 44.

62 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB, šk. 1, a. e. . A-VII-33, Poziv.

63 Mlakar, *Tabor v Žireh*, 60.

64 Zajec, Vse žrtve druge, 9–30; Arhiv župnije Žiri, Mrliška knjiga župnije Žiri 1941–2007.

65 Ferenc, Okupacijski sistemi I, 72.

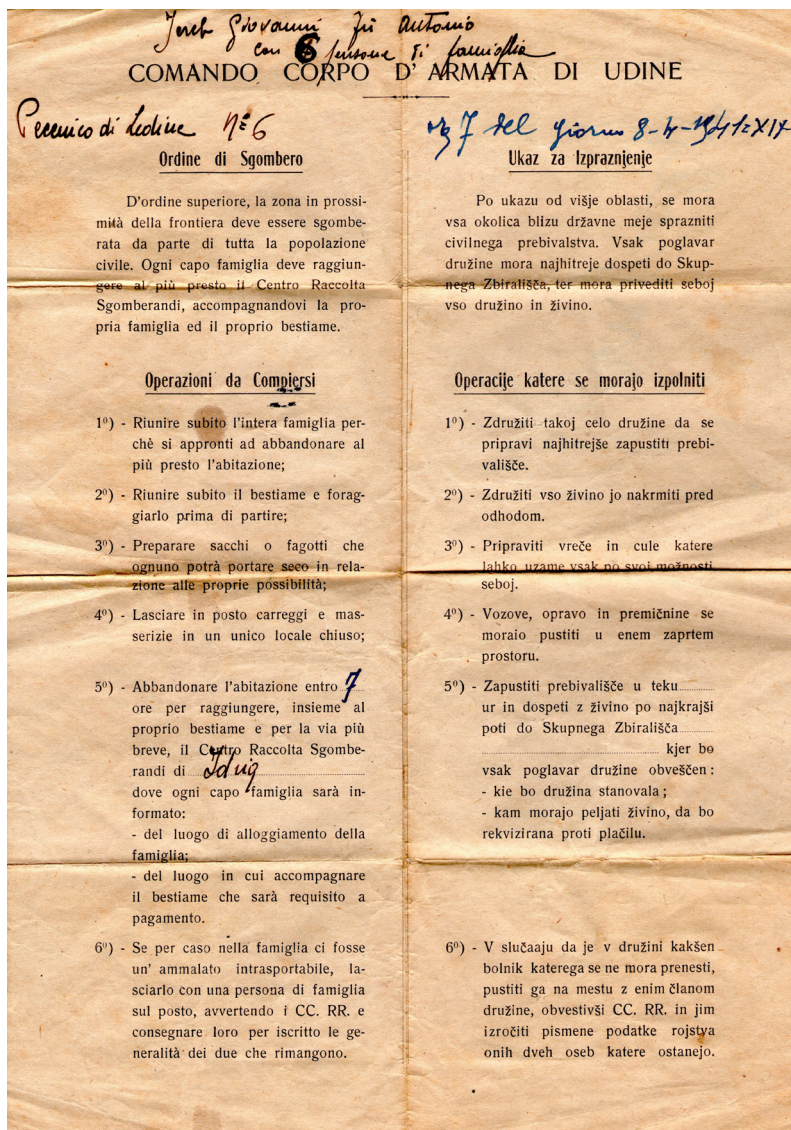
66 SI ZAL ŠKL, 44, BIVb-1, Vogels Karte des Deutschen Reichs und der Alpenländer.

67 Govekar, *Kronistični zapis I*, 12.

Slika 5: Zemljevid Vogels Karte des Deutschen Reichs und der Alpenländer ima že vrisano mejo med nemškimi in italijanskim ozemljem.

Pri pouku so ga uporabljali v nemškimi šolah na Gorenjskem.

Slika 6: Tik pred napadom Italije na Jugoslavijo so italijanske oblasti izdale ukaz, da mora prebivalstvo obmejnih vasi v nekaj urah zapustiti svoje domove. Na fotografiji je ukaz za izpraznjenje, ki so ga izročili Janezu Jerebu iz Pečnika pri Ledinah 8. aprila 1941.

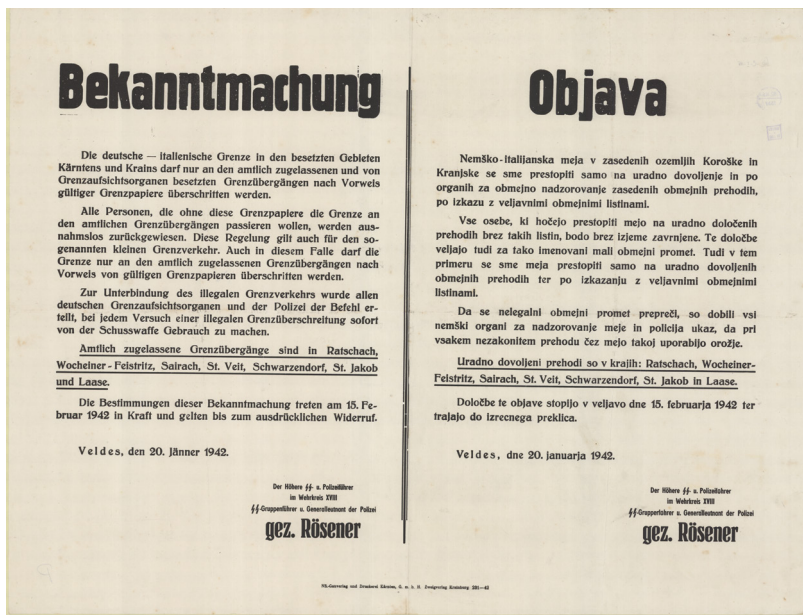
vrste kolov in čeznje napeli bodečo žico. Nato so v širni 2–3 m po tleh položili tri vrste bodeče žice, v približno 10–metrskem pasu pa so položili še različne vrste min in ročnih bomb.⁶⁸ Mejo so še vedno označevali rapalski mejniki, na kraku, ki se je od nje odcepil

⁶⁸ Treven, *Grenki spomini*, 40.

proti Ljubljani, pa na obravnavanem območju novih mejnikov še nismo našli.

Na nemški strani so obmejni pas očistili⁶⁹ – v širini 50–100 m so izsekali gozd, porušili pa so tudi več stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Rušenje ter posek so morali opravljati domačini ter za ta namen pripeljani delavci.⁷⁰ Primer poteka rušenja prikazuje pripoved Marije Jesenko:

»Tega leta so stari starši in moji starši skupaj obnovili in predelali vsa poslopja, a so jih morali že eno leto kasneje, 11. maja 1942, podreti, ker se je naša domačija znašla v obmejnem pasu. Nalog je prišel od Nemcev. Po njihovem ukazu za rušitev so starši imeli le dve možnosti: da poslopja porušijo sami in s tem ohranijo gradbeni material in skromno imetje ali pa jo porušijo Nemci. Zaradi nestrinja nja z ukazom so mojega očeta in starega očeta privezali za jablano na našem vrtu. Pred napolnjenimi puškami nemških stražarjev sta se morala v petih minutah odločiti. Ob stalni staži in pod prisilo sta morala podirati tudi oče in stari ata. Pomagali so nekateri delavci iz okolice.«⁷¹

Slika 7: 15. februarja 1942 je vstopila v veljavo določba, da se mejo lahko prehaja samo z uradnim dovoljenjem ter veljavnimi obmejnimi listinami. Uradni mejni prehod je bil tudi v Žireh (Sairach).

69 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB, šk. 77, a. e. IIC-14, Stenski časopis.

70 Intervju s Katarino Erzen, Laniše, december 2018, posnetek pogovora hrani arhiv projekta.

71 Treven, *Grenki spomini*, 44–45.

Slika 8: Rapalski sektorski mejnik št. 40, ki je v času okupacije predstavljal tromejn timerazdeljevalnik med Kraljevino Italijo, Ljubljansko pokrajino in nemškimi okupacijskimi območji.

Policijski in davčni nadzor se je še vedno vršil na kraku rapalske meje, ki je razmejevala Ljubljansko pokrajino in Kraljevino Italijo. Strožji pa je bil mejni režim na nemško-italijanski okupacijski meji. Nemci so jo redno nadzorovali s patroljami, ki so jo s psi obhodile dvakrat podnevi in enkrat ponoči.⁷² Ponekod so nadzoru okupacijskih meja služili tudi stražni stolpi, najbližji Idriji in Žirem se je nahajal na hribu Kovček nad suhim dolom pri Lučinah. Zaradi strogega mejnega režima, ki so ga vpeljali Nemci je meja postala težko prehodna. Določili so, v katerih krajih je mogoče mejo prehajati. Med navedenimi so bile tudi Žiri. Za prehod pa je moral posameznik pridobiti dovoljenje,⁷³ kar pa ni bilo enostavno. Tako so se morali prebivalci v želji po ohranjanju stikov, verski oskrbi,⁷⁴ ki je na nemški strani ni bilo, zaslužku itd. posluževati ilegalnega prehajanja meje, ki pa je bilo vsled utrjenosti izjemno nevarno.⁷⁵ Meja je predstavljala nevarnost tudi za otroke. Janez Žakelj se je spominjal:

⁷² Stanonik, *Nemško-italijanska meja*, 99.

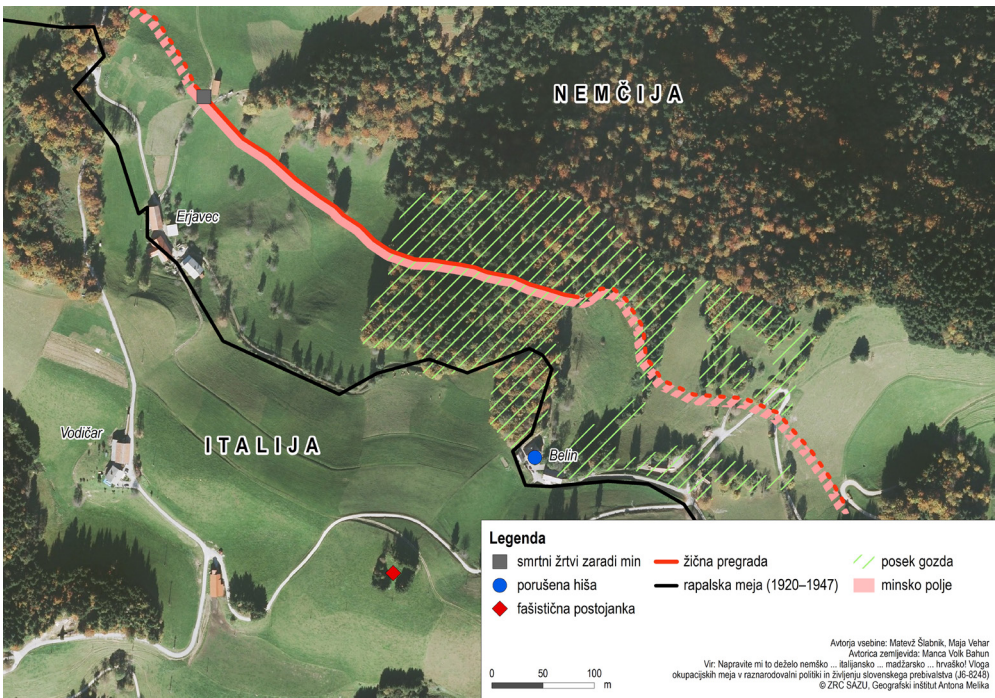
⁷³ SI ZAL ŠKL, 0268, šk. 79, a. e. OK-C-15, Objava.

⁷⁴ Ker v Žireh duhovnika ni bilo, tako so npr. čez mejo nosili otroke h krstu ter se hodili čez mejo poročat. Intervju z Rajkom Veharjem, Žiri, avgust 2015, posnetek pogovora hrani arhiv projekta; Intervju s Štefko Dolencem, Brekovic, avgust 2015, posnetek pogovora hrani arhiv projekta.

⁷⁵ Intervju z Mirkom Jerebom, Podlanišče, december 2018. Posnetek pogovora hrani arhiv projekta.

»Otroci smo hodili na rapalsko mejo pobirat bombe. /.../ Enkrat smo jih prinesli domov in jih skrili med trske, ki jih je imela mama pripravljene za v peč. Pohitel sem za njo in poskušal z grebljo municijo spraviti iz peči. Ko je ravno takrat prišel oče in to videl, mi je primazal eno okrog ušes.«⁷⁶

Manj sreče je imel otrok na domačiji pri Štelovih na Breznici, ki je našel ročno bombo in jo imel za igračo. Ker se je zavedal, da mu jo bodo odrasli vzeli, jo je skrival v postelji. Med igro se je bomba sprožila in deček je umrl.⁷⁷

Slika 9: V fašistični kasarni na Mrzlem vrhu (nad Vodičarjem) so se v času okupacije neuradnih druženj z Italijani udeleževali tudi nemški obmejni policisti, ki jih je na drugo stran pritegnilo italijansko vino. Po enem od takšnih srečanj so se v spremstvu Italijanov vračali na drugo stran meje, v bližini katere so sprožili mino. Karta prikazuje lokacijo, kjer sta zaradi eksplozije umrla Nемец in Italijan.

76 Jereb Filipič idr., *Ti si mene naučila brati*, 63.

77 Čadež, *Breza, brezno, Breznica*, 121.

Slika 10: 3. decembra 1943 je bil del Gradnikove brigade nastanjen na kmetiji pri Mrzlikarju nad Otaležem, ko jih je nenadoma presenetila kolona 150 Nemcev iz Idrije. Za velik del od 37 padlih partizanov tistega dne so bile usodne prav smrtonosne ovire na nemško-italijanski meji. Fotografija prikazuje pri napadu ujetega partizana, ki so ga Nemci nato odvedli v Idrijo.

Zaključek

Tudi po kapitulaciji Italije, nemški zasedbi Idrije in nemškem umiku iz Žirov jeseni 1943 je meja še vedno ostala nevarna. Nemška vojska je sicer odpeljala nekaj min in mrež ter odprla cestne zapornice, obmejno infrastrukturo pa je odstranjevala tudi partizanska vojska, manjši del pa tudi prebivalci sami.⁷⁸ Večinoma pa so fizične ovire ostale. Proces temeljitega odstranjevanja se je začel šele po koncu druge svetovne vojne in je trajal nekaj let. Ovire naj bi odstranjevala Jugoslovanska armada, pri evidentiranju minskih polj naj bi jim pomagali tudi lastniki zemljišč.⁷⁹ Nekdanja rapalska meja je ostala aktualna vse do priključitve Cone B Julijske krajine k Jugoslaviji. Tako so morali prebivalci Žirov vse do leta 1947 zaprositi za dovoljenje za prehod nekdanje rapalske meje.⁸⁰ S tem se je za Žiri in Idrijo končalo skoraj tridesetletno obdobje življenja ob meji. Čeprav je utrjena in nevarna meja v nekaj letih izginila ter skupaj z njo tudi vedenje o njej, so posledice

78 Stanonik, *Nemško-italijanska meja*, 100.

79 SI ZAL ŠKL, 0030, Krajevna ljudska oblast Žiri, šk. 4, a. e. 34-letno 1946-3, Predmet: žične ovire in mine odstranitev.

80 SI ZAL ŠKL, 0030, Krajevna ljudska oblast Žiri, šk. 4, 34-letno 1946-2-01, Prošnja.

razmejitve vidne še dolga leta potem. Naselja, ki so bila nekoč del žirovske občine, se v njen okvir večinoma niso vrnile. Čeprav se v zgodovinskem spominu večinoma ohranja spomin na rapalsko mejo, na okupacijsko pa se pozablja, nas izkušnje t. i. generacije otrok meje, ki jih je zajela pričujoča raziskava, opominjajo, da postavljanje meja (fizičnih ter tistih v glavah) ne bo razrešilo problemov, v katerih se je znašlo človeštvo.

Viri in literatura

Arhivski viri

- Arhiv župnije Žiri, Mrliška knjiga župnije Žiri 1941–2007.
 Arhiv Župnije Žiri, Ivan Pečnik, *Kronika župnije Žiri 1900–1941*.
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Škofja Loka (SI ZAL ŠKL), 0265, Občina Žiri.
 SI ZAL ŠKL, 0268, Zbirka NOB.
 SI ZAL ŠKL, 0405, Osnovna šola Žiri.
 SI ZAL ŠKL, 0030, Krajevna ljudska oblast Žiri.
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Idrija (SI ZAL IDR), 0133, Zbirka gradiva NOB, Idrija.

Literatura

- Balantič, Ana. *Ranjena kotlina*. Idrija: Literarno društvo RIS, 2018.
 Bizjak, Matjaž, *Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrjenega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče–Reka), 1927–1941*, Koper, 2016 (doktorska disertacija, Univerza na Primorskem).
 Borak, Neven idr., *Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
 Čadež, Nataša, *Breza, brezno, Breznica*. Žiri: Župnija, Podružnična cerkev sv. Kancijana, 2002.
 Čeplak, Franci, *Narodnoosvobodilna borba na Žirovskem. 30 let tovarne obutve Žiri*. Žiri, 1977, str. 55–85.
 Ferenc, Tone, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009.
 Ferenc, Tone, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, I, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
 Govekar, Vinko, *Kronistični zapis o Žireh in Žirovcih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo II. Loški razgledi*, 14/1, 1967, str. 18–47.
 Govekar, Vinko, *Kronistični zapis o Žireh in Žirovcih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo III. Loški razgledi*, 15/1, 1968, str. 11–38.
 Govekar, Vinko, *Kronistični zapis o Žireh in Žirovcih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo I. Loški razgledi*, 15/1, 1968, str. 11–30.
 Jan, Janez, *Osvoboditev Žirov. Loški razgledi*, 44, 1997, 124–131.
 Jankovič-Potočnik, Aleksander, *Rupnikova linija in Alpski zid: utrjevanje rapalske meje med letoma 1932 in 1941*. Vrhnika: Galerija 2, 2004.

- Jereb Filipič, Irena idr., *Ti si mene naučila brati: partizansko šolstvo na Žirovskem, v Poljanski dolini in zgornjem delu Selške doline*. Ljubljana: Modrijan, 2018.
- Juvančič, Ivo, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, XVI/3, 1968, str. 168–174.
- Kavčič, Janez, Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije. *Idrijska obzorja: pet stoletij rudnika in mesta*, Idrija: Mestni muzej, 1993, str. 15–28.
- Košmelj – Beravs, Vida, Spomini na utrjevanje meje (Rupnikovo linijo). *Loški razgledi*, 49/1, 2000, str. 217–230.
- Marković, Zvezdan, Vplivi krepitve fašistične in nacistične oblasti v Italiji in Nemčiji na ukrepe za povečanje bojne pripravljenosti Vojske Kraljevine Jugoslavije, s poudarkom na območju Dravske banovine. V: *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 349–366.
- Mlakar, Anton, *Tabor v Žireh: domoznanski zbornik*. Žiri: Zgodovinsko društvo Tabor, 2005.
- Mohorič, Ivan, *Rudnik živega srebra v Idriji: zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela: 1490–1960*. Idrija: Mestni muzej, 1960.
- Mrovlje, Janko, Selitev se je sprevrgla v zločin. *Žirovski občasnik*, I/2, 1980/1981, str. 75–78.
- Naglič, Miha, *Dediščina rapalske meje: Rupnikova linija in Alpski zid, življenje ob rapalski meji v letih 1918–43(47): poskus utemeljitve nove muzejske zbirke*. Žiri, Ljubljana: Pegaz International, 2005.
- Pavšič, Tomaž, *Ob stari meji: pričevanja in spomini*. Idrija: Bogataj, ABC Merkur, 2006.
- Pečnik, Ivan, *Vedno sem rad zidal: zbrano delo župnika Ivana Pečnika*. Ljubljana: Salve, 2014.
- Petelin, Stanko, *Vojkova brigada*. Ljubljana: Borec, 1980.
- Petelin, Stanko, *Enaintrideseta divizija*. Ljubljana: Borec, Partizanska knjiga, 1985.
- Primožič, Peter, Delovanje občine Idrija med nemško okupacijo. *Idrijski razgledi*, LXII/1, 2017, str. 97–102.
- Pivk, Aleksander, Spomini na januar 1943–maj 1945. *Naši spomini: Zbornik izgnancev, beguncev in pregnancev iz občin Gorenja vas - Poljane, Škofja Loka, Železniki, Žiri*. Škofja Loka, 2014, str. 193–195.
- Stanonik, Jože, Nemško-italijanska meja na Žirovskem v letih 1941–1943. *Žirovski občasnik*, 39/49, 2018, str. 96–101.
- Stanonik, Marija, *Promet na Žirovskem: etnološki vidik: od popotne palice do avtomobila*. Žiri: DPD Svoboda, 1987.
- Stanonik, Marija, *Štiri matere ena ljubezen: Zgodbe neke družine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1997.
- Treven, Marija, *Grenki spomini z vrha Svetih Treh Kraljev*. Ljubljana: Metropolitana, 2018.
- Zajec, Alfonz, Vse žrtve druge svetovne vojne med Žirovci. *Žirovski občasnik*, XI/17, 1990, str. 9–30.
- Žorž, Grega, *Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. Armadnega zbora*, Ljubljana, 2016 (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani).

Intervjuji in objavljeni intervjuji

Intervju s Štefko Dolenc, Brekovice, avgust 2015, posnetek pogovora hrani arhiv projekta.

Intervju z Rajkom Veharjem, Žiri, avgust 2015, posnetek pogovora hrani arhiv projekta.

Intervju s Tonetom Rupnikom, Mrzli Vrh, december 2018, posnetek pogovora hrani arhiv projekta.

Intervju s Katarino Eržen, Laniše, december 2018, posnetek pogovora hrani arhiv projekta.
 Intervju z Mirkom Jerebom, Podlanišče, december 2018. Posnetek pogovora hrani arhiv projekta.
 Marjan Beričič, Idrija, 11. 1. 2019, Čigav si pa ti. <https://youtu.be/BNPde5c-2c>.
 Miha Ferjančič, Idrija, 11. 1. 2019, Okoli Idrije so bile tri postojanke. <https://youtu.be/FjECdYCplEI>.
 Franci Pelhan, Idrija v žici in minah, Idrija, 11. 1. 2019. <https://youtu.be/8qNRk1057gg>.
 Pavel Pivk, Idrija, 11. 1. 2019, Šticpunkti. <https://youtu.be/bmL5IVvSo7g>.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, G. Žorž, Zgodovinsko društvo Rapalska meja
 Slika 2: Avtor fotografije Stane Kobal, hrani Matej Kobal.
 Slika 3a in 3b, SI ZAL IDR 0133, Zbirka gradiva NOB, Idrija, neoznačena skica., Arhiv projekta
 Okupacijske meje, Avtor zemljevida Rok Ciglič, avtor vsebine Matevž Šlabnik.
 Slika 4, SI ZAL ŠKL, 0265, Občina Žiri, šk. 1, a. e. 11, nr. 4436.
 Slika 5, SI ZAL ŠKL, 44, BIVb-1, Vogels Karte des Deutschen Reichs und der Alpenländer.
 Slika 6, Arhiv Dušana Lapajneteta.
 Slika 7, SI ZAL ŠKL, 0268, 79, OKC15, Objava.
 Slika 8, Mestni muzej Idrija. Avtor fotografije: Darko Viler.
 Slika 9, Arhiv projekta Okupacijske meje, Avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, avtorja vsebine Maja Vehar in Matevž Šlabnik.
 Slika 10, Arhiv Aleksandra Eržena.

Summary

Matevž Šlabnik, Maja Vehar

Idrija and Žiri as border towns 1941-1945

For almost three decades, Idrija and Žiri were separated by the state border. The towns became border towns at the end of World War I when the border between the Kingdom of Italy and the Kingdom of SHS ran on that very territory. During World War II, the German-Italian occupation border was there. In both towns, the occupiers carried out nationalist measures, while the Germans erected barbed wire around Idrija. Also, the occupation rendered Žiri and Idrija places near the tri-border between the Kingdom of Italy, the Ljubljana province under Italian occupation, and the German-occupied territory. The new border followed the old Rapallo border up to the sector milestone no. 40 near Spodnji Vrsnik. Then, a new branch split off and continued eastward north of Šentjošt nad Horjulom, past Polhov Gradec to Šentvid pri Ljubljani. The border was defined in April 1941, and in the spring of 1942, the Germans began setting up border infrastructure and clearing the border corridor (felling of forest, demolition of buildings). Such a fortified border could only be crossed with an official permit and documents, namely at the Žiri border crossing. Police and tax control were also carried out at the branch of the Rapallo border, which separated the Ljubljana province and the Kingdom of Italy. The occupation border was difficult to cross and the locals had to resort to the illegal border crossing. The border remained

dangerous even after the Italian occupation, the German occupation of Idrija, and the liberation of Žiri in the autumn of 1943 since most of the border infrastructure remained. The process of complete removal lasted several years after the war, while the former Rapallo border remained active until Zone B was annexed to Yugoslavia.

*Bojan Balkovec, Božidar Flajšman**

Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945**

Dolenjska je slovenska pokrajina, ki so jo okupacijske meje odrezale ne le od ostalih slovenskih pokrajin, temveč so tudi samo pokrajino razdelili med dva okupatorja. Dolenjska je bila razdeljena med Nemčijo in Italijo. Večina okupacijskih meja je potekala po zgodovinskih, deželnih in podobnih starih mejah.¹ Izjema je meja, ki je potekala med Nemčijo in Italijo. Ta je na dolenjskem delu razmejitve tekla po povsem na novo določeni črti. Nemci so okupirali ozemlje severno od reke Save. In Sava se na prvi pogled ponuja kot naravna meja med Štajersko in Dolenjsko. V geografskem smislu to drži.² Povsem drugače pa je, ko postanejo pomembni vojaški, prometni, varnostni in še kakšni interesi, ki so pomembni najprej v vojni, ko se ozemlje zasede, in kasneje ko se z njim upravlja. Sava bi brez težave bila primerna razmejitvena črta med Nemčijo in Italijo, če ne bi bila pomembna prometna in gospodarska značilnost prostora ob reki. Ob reki teče glavna komunikacijska povezava med Nemčijo in Balkanom. V krajih ob reki so bili tudi pomembni rudniki premoga, ki je bil v tistem času strateška surovina. Glede na svojo velikost bi bila Sava dovolj velika naravna ovira za varovanje meje pred tujci. A je pomemben še en geografski vidik. Sava teče po ozki dolini, ki jo je vojaško težje varovati. Tako so torej Nemci povezali gospodarske in vojaškostrateške interese in se odločili, da bodo mejo postavili južneje od reke. Dolenjska ali v širšem smislu prostor vzhodno od Ljubljane in južno od reke Save so razmejili med

* Dr. Bojan Balkovec, docent, Oddelek za zgodovino, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, m bojan.balkovec@ff.uni-lj.si, dr. Božidar Flajšman, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozidar.jozef.flajsman@ff.uni-lj.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu *Slovenska zgodovina* (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Podrobneje o določanju mej glej Repe, Diplomatsko razkosanje.

2 O naravnih mejah v geografskem smislu glej npr. Shuhei Kitamura & Nils-Petter Lagerlöf, Natural borders, dostopno na https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=EEAMannheim2015&paper_id=1057 (ogled 3. 1. 2020).

Nemčijo in Italijo po črti, ki so jo postavili med 10 in 15 kilometrov južno od Save. Meja je v glavnem tekla po vzpetinah, s katerih so Nemci lahko nadzorovali ozemlje južneje od mejne črte. Lep primer strateške postavitve je v okolici Bučke, kjer stražni stolpi omogočajo ne le neposreden nadzor na mejno črto, temveč omogočajo tudi pogled daleč v notranjost sosednje države. S stražnih stolpov pri Bučki so Nemci brez težav imeli dober pregled nad Šentjernejским polje vse do Gorjancev, kar je vsaj 7 km zračne črte.³ Nemško-italijanska meja je bila sicer določena že s »Smernicami za razdelitev Jugoslavije«, ki jih je pripravil Hitler 3. in 12. aprila 1941.⁴

Ob napadu na Jugoslavijo so nemške čete prodirale hitreje kot čete njihovih zaveznikov. Pomemben razlog za to je bil nerealen strah italijanske vojske pred jugoslovansko vojsko. Podroben opis treh faz napada na Jugoslavijo je general Robotti izdal 25. maja 1941.⁵ Robotti je v poročilu zapisal, da so od 6. do 11. aprila opazovali teren onstran meje in izvajali patroljne akcije. Odločneje so nastopili po 9. aprilu, ko so se razširile novice o razpadu jugoslovanske vojske. Demarkacijska črta med nemškimi in italijanskimi silami je bila določena od Grintovca mimo Litije in Novega mesta, ki sta bila oba v nemški coni, mimo Vinice in Slunja in naprej proti jugovzhodu. Na Gorenjskem je bila demarkacijska linija čez nekaj dni popravljena v korist Nemcev, na Dolenjskem pa je v glavnem ostala do začetka junija 1941. Italijanske sile so postopoma zasedle Suho krajino in južni del Dolenjske ter Belo krajino.

Nemške enote so v času napada na Slovenijo zasedle tudi ozemlje, ki je bilo sicer določeno, da bo po razdelitvi prišlo v Italijo. Nemci so tako vkorakali v Novo mesto in ga nekaj dni tudi zasedali. Omenjena začasna demarkacijska črta je ostala v veljavi do prvih dni junija 1941. V grobem je ta linija tekla od Litije nad Trebnjim, med Hmeljnikom in Mirno Pečjo okoli Novega mesta. Novo mesto je bilo italijansko. Na vzhodni strani Novega mesta je bila demarkacijska začasna meja na Mačkovcu, od tam je šla prek Krke proti mostu čez potok Bajer (Šajser) na cesti Novo mesto Šentjernej. Od omenjenega mostu je šla nato proti Gorjancem.

Ob prodiranju nemških enot so domačini ponekod Nemce pozdravljali. Postavljali so mlaje in izobešali nemške zastave. Ponekod pa so se nemški oblasti tudi upirali, npr. z neizobešanjem zastav.⁶ V nekatere kraje so Italijani prišli za Nemci in zahtevali enako pozdravljanje, kot so ga bili deležni Nemci. Na Dolenji Straži so postavili mlaje v čast Nemcem. Ko so ti odšli in prišli Italijani, so zahtevali mlaje tudi zase. Domačini tega niso hoteli storiti in so raje odstranili tudi »nemška« mlaja.⁷

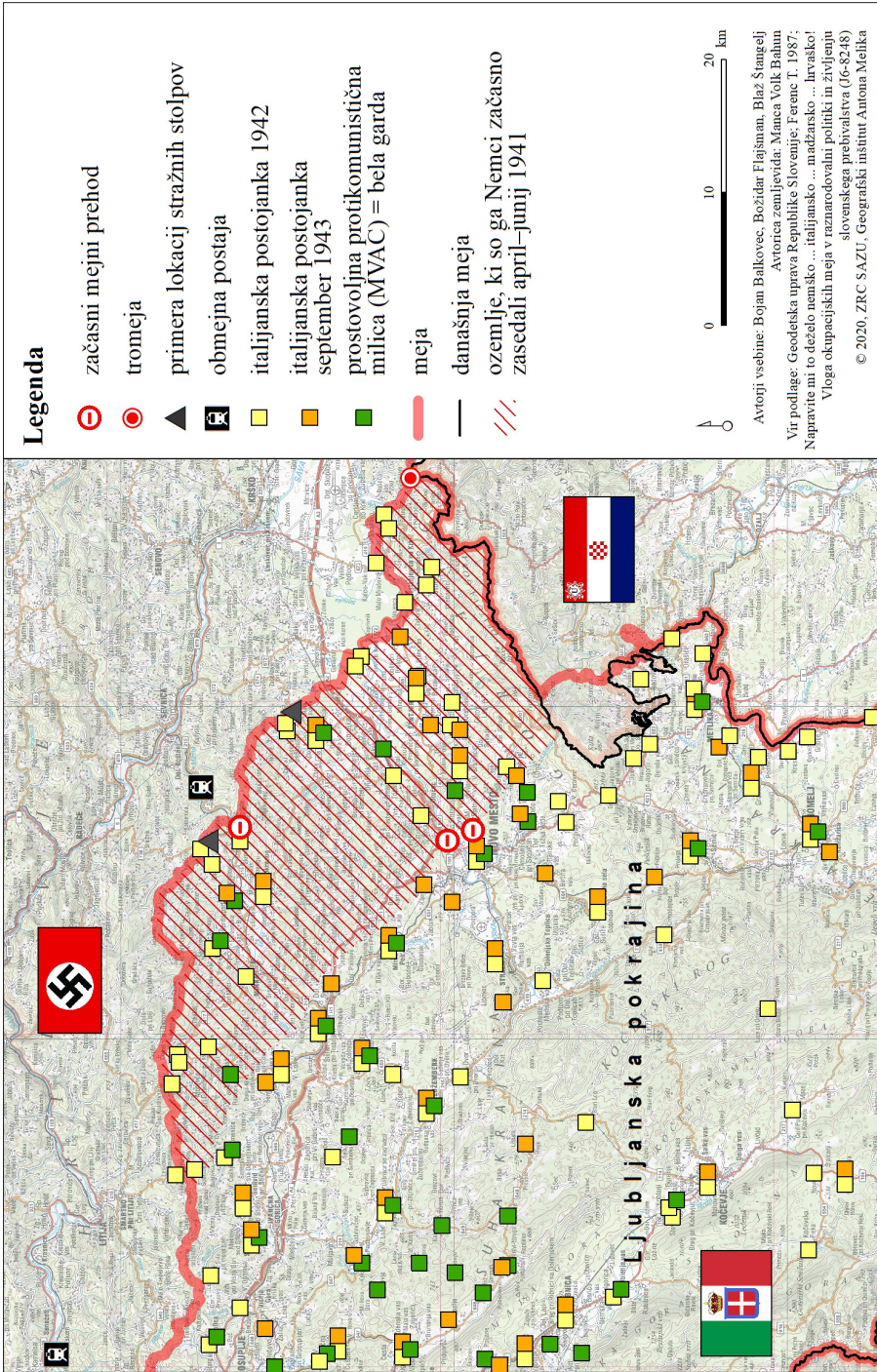
3 Silvo Vene, Strogo zastražena meja. <https://youtu.be/uYoe-6wrSLw>

4 Repe, Diplomatsko razkosanje, 170 in opomba 11 na isti strani.

5 Mikuž, Pregled zgodovine, knjiga 1, 38 in ss.

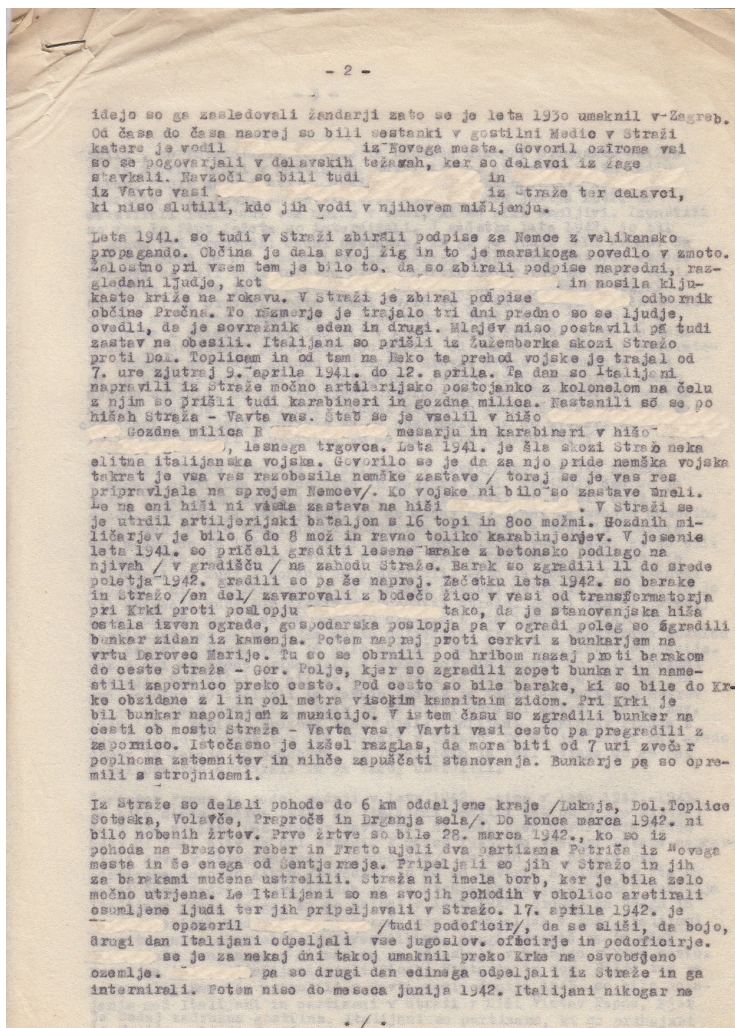
6 Topografija Gorenja Straža fasc I. ovoj str. 2, Topografija Gornje in Dolnje Kamenje fasc. I ovoj 4 str. 1, Topografija Gornje in Dolnje Karteljevo fasc. I ovoj 4 str. 2.

7 Topografija Dolenja Straža, fasc. I ovoj 2, str. 1.

Slika 1: Okupacijska meja na Dolenjskem. Z rdečo šrafuro je označeno ozemlje, ki je bilo od aprila do junija 1941 začasno pod nemško vojaško zasedbo.

Vsaj dva razloga lahko navedemo za večjo naklonjenost Nemcem kot Italijanom. Velik del nenaklonjenosti Italijanom lahko pripišemo izkušnjam z njimi na italijanski fronti v prvi svetovni vojni. K temu pa moramo dodati še zavedanje ljudi o italijanskem nasilju nad Slovenci na Primorskem. Kar se tiče Nemcev, ne smemo spregledati močne nacistične propagande v tridesetih letih. Nemčija je bila predstavljena kot urejena država in na roke ji je šla tudi boljša gospodarska uspešnost od italijanske. In nenazadnje mnogi Slovenci so bili kot delavci v Nemčiji in so tamkajšnje razmere poznali.⁸

Slika 2: Ponekod so zbirali podpise za priključitev k Nemčiji

8 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, 58 in ss. Primerjaj tudi intervju z Alojzom Stipančičem, Vinceremo, videt ćemo, 3:17–3:52, https://youtu.be/dmSKMLqAF_s.

Italijani pri določitvi razdelitve Slovenije niso imeli nobene besede. Zato so se odločili zatečeno stanje hitro tudi formalizirali. Že 3. 5. 1941 je bil izdan ukaz o priključitvi italijanskega zasedenega ozemlja k Kraljevini Italiji.⁹ Kot del Italije je bilo vključeno tudi ozemlje, ki je bilo začasno še onstran demarkacijske črte. Na nemški strani demarkacijske črte je bilo ozemlje severno in vzhodno od črte, omenjene zgoraj. Na zemljevidu na strani 55 je to ozemlje označeno s šrafiranim rdečim poljem. Kot vidimo, gre za precej veliko ozemlje, ki se je od zahoda proti vzhodu širilo in se od demarkacijske črte odmikala vse bolj proti jugu. Demarkacijska črta med italijansko in nemško vojsko je ostala do prvih dni junija 1941. V začetku junija so Nemci svoje enote umaknili za novo državno mejo med Nemčijo in Italijo. Na Dolenjskem so torej Italijani imeli v posesti večino pokrajine z izjemo njenega severnega roba. Na desnem bregu Save je državna meja med Nemčijo in Italijo potekala med 10 in 15 kilometrov južneje od reke. Delno se je ta pas razširil v vzhodnem delu Dolenjskem in v spodnjem Posavju. Nemško-italijanska meja se je od zahoda proti vzhodu vse bolj odmikala od Save proti jugu in zahodno od Kostanjevice je prišla na reko Krko. Nekaj kilometrov je meja sledila toku Krke, nato pa zavila proti jugu in južno od Gadove prišla na točko, kjer je bila tromeja med Nemčijo, Italijo in Neodvisno državo Hrvaško.

S tem pa se razmejevanje na Dolenjskem še ni končalo.

Do jeseni 1941 je prišlo še do dveh sprememb meje. Prva sprememba je korekcija meje pri Krmelju. Tu je šlo za korekcijo meje med Nemčijo in Italijo. Nemško-italijanska razmejitevna komisija, ki je delala na terenu do 13. septembra, je napravila le nekaj manjših popravkov.¹⁰ Eden od tovrstnih popravkov se je zgodil zaradi rudnika v Krmelju. Po pripovedovanju Marjana Zamana iz Hinjc je bila okupacijska meja prvotno zastavljena tako, da bi Krmelj spadal pod Nemčijo. Na nagovarjanje lastnika rudnika, Italijana Venčeslava Jakila, je Krmelj prišel pod italijansko oblast. Meja je potem potekala tik nad Krmeljem oz. med Hincami in Krmeljem, vzhodno od Tržišča, Zgornjih Vodal, Telč in Pečice ter zahodno od Bučke.¹¹

V Hinjcah so še vedno v celoti ohranjeni betonski temelji nemškega stražnega stolpa. Ob njem so Nemci zgradili bunker in izkopal strelske jarke. V bližini, tik pod stražnim stolpom, je bila kmetija Marjana Zamana, takrat otroka, ki so ga skupaj z družino, tako kot vse druge ob nemški meji, izgnali, hiše pa porušili. Marjanovo družino so izgnali v Nemčijo.¹² Danes spomenik izgnancem druge svetovne vojne kiparja Rudija Stoparja stoji v Krmelju na kraju, kjer je potekala nekdanja okupacijska meja, označuje jo bodeča žica, vzdana v zid in pločnik.

9 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, 60. Podrobneje o pravni plati priključitve glej Ferenc, Fašisti brez krinke, 32 in 33.

10 KS Tržišče v NOB, 11.

11 Intervju z Marjanom Zamanom in Rafaelom Rafkom Blažičem, Tržišče, Hinjce, 24. 10. 2018. https://youtu.be/JM8lf_7ZGeY

12 Marjan Zaman, Opazovalnica številka 4.. <https://youtu.be/OHzsbcZY4X4>

Slika 3: Marjan Zaman in Rafael Rafko Blažič ob betonskih temeljih nemškega stražnega stolpa v Hinjcah nad Krmeljem. V ozadju se vidi obnovljena kmetija Marjana Zamana, ki so jo Nemci porušili, ker je bila v obmejnem pasu.

V bližnjem Govejem Dolu je podobno zgodbo povedala Nada Štih.¹³ Tudi njo in njeno družino so Nemci novembra 1941 izgnali v Nemčijo. Tik ob njihovi domačiji so postavili okupacijsko mejo in stražni stolp, njegovi betonski temelji so še ohranjeni. Nadin sin Anton se spominja, da so po končani vojni nemške čelade uporabljali za zajemanje gnojnice.¹⁴ Ivica Žnidaršič iz Bučke pa je povedala:

»Rasno so nas pregledali 3. novembra 1941, nato so nas izgnali, tako kot vse krajanje Bučke. Šli smo nasilno, pod orožjem v Rajhenburg/Brestanico, nato pa v nemška taborišča.«¹⁵

Naši intervjuvanci so bili v času vojne otroci. Tudi otroci so bili izpostavljeni terorju nad izgnanimi družinami.¹⁶

Kot četrti okupator slovenskega ozemlja se je v delitev ozemlja vključila kvizlinska tvorba Neodvisna država Hrvaška. Nemčija in NDH sta 13. maja 1941 podpisali

13 Intervju z Nado Štih, Goveji Dol, 24. 10. 2018. Posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

14 Anton Štih, Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice, <https://youtu.be/lp1kRYnDwM>

15 Ivica Žnidaršič, Rasno so nas pregledali, nato so nas izgnali, <https://youtu.be/0Tr0myLaEsA>

16 Ljudmila Gramc, Izgnali so nas v Šlezijo, <https://youtu.be/fAoIwC9LMV8>

meddržavni sporazum o meji.¹⁷ Omenjeni sporazum je občino Hum v Hrvaškem Zagorju dodelil k Nemčiji. Očitno so Hrvati intenzivno lobirali in dosegli spremembo meje. Pomemben hrvaški argument je bilo dejstvo, da je krajih v okolici Huma tudi dvorec, v katerem je Antun Mihanović napisal hrvaško himno *Lijepa naša*. Zapisnik pogovora med hrvaškim zunanjim ministrom Mladenom Lorkovićem, generalom Augustom Marićem, slednji je bil vodja *Povjerenstva za razgraničenje NDH i Trečeg Reicha*, in na nemški strani Siegfried Kasche, nemški veleposlanik v Zagrebu, in Kurt von Kamphoever, glavni nemški pogajalec za razmejitve, pove, da so se dogovorili za spremembo meje na Dolenjskem. Poleg že omenjenega sentimentalnega razloga Hrvatov je bilo pomembno tudi trdno stališče Nemcev, da bi bodoča avtocesta Maribor–Zagreb tudi na delih, kjer bi potekala po levem, hrvaškem bregu Sotle, tekla po nemškem ozemlju. Kot kompenzacijo so Nemci ponujali ozemlje v okolici gradu Mokrice, ki je bil v lasti zagrebske nadškofije. Do avgusta so Nemci malo popustili, ko naj bi Hitler izjavil, da ne želijo odvzeti delov hrvaškega ozemlja, mišljen je levi breg Sotle.¹⁸

Končni dogovor je nato določil, da vasi Bregansko selo (Slovenska vas), Nova vas, Obrežje, Jesenice in Rajec in malo bolj oddaljena vas Čedem pridejo v okvir NDH. Prvih pet omenjenih vasi je bilo z uredbo vključenih v novonastalo upravno občino Bregana. To občino so organi NDH ustanovili na novo in vanjo poleg omenjenih slovenskih vasi vključili še nekaj vasi iz občine Samobor. V uredbi ni bila nikjer omenjena vas Čedem. Morda je vzrok v njeni majhnosti, saj ima le nekaj hiš. Priključene slovenske vasi so bile, seveda, vključene tudi v ustaški pravosodni sistem. Postale so del okoliša okrajnega sodišča v Samoboru. Hrvatski državni arhiv v Zagrebu in Državni Arhiv Zagreb hranita nekaj fondov okraja Samobor, a se v njih ne najde nič gradiva, povezanega s slovenskimi kraji priključenimi k NDH, ali pa le kakšna občasna omemba.

Za vasi, ki so jih vključili v občino Bregana, je bilo treba urediti tudi cerkveno in šolsko vprašanje. Cerkevno vprašanje je bilo pomembno zaradi tega, ker je bilo mesto župnika v Veliki Dolini izpraznjeno. Župnik v Veliki Dolini je bil Janez Gnjezda. Nemci so kmalu po okupaciji začeli izseljevati domačine. Gnjezda se je odločil iti z njimi v Rottesluf v Nemčijo. Kmalu se je vrnil preveriti nekatere stvari v župniji Velika Dolina. Obveščen je bil o raznih sumničenjih, po nasvetu se je vrnil v Nemčijo, kjer je konec leta 1944 za posledicami nesreče tudi umrl.¹⁹ Kako dolgo se je Gnjezda po vrnitvi iz Nemčije še zadrževal v domači župniji lahko sklepamo le posredno. V Hrvatskem državnem arhivu v Zagrebu so skenirane matične knjige župnije Samobor. Pri zapisu o krstu 19. septembra 1941 najdemo zabeležbo, da je krst opravil Janez Gnjezda, župnik v Veliki Dolini.²⁰

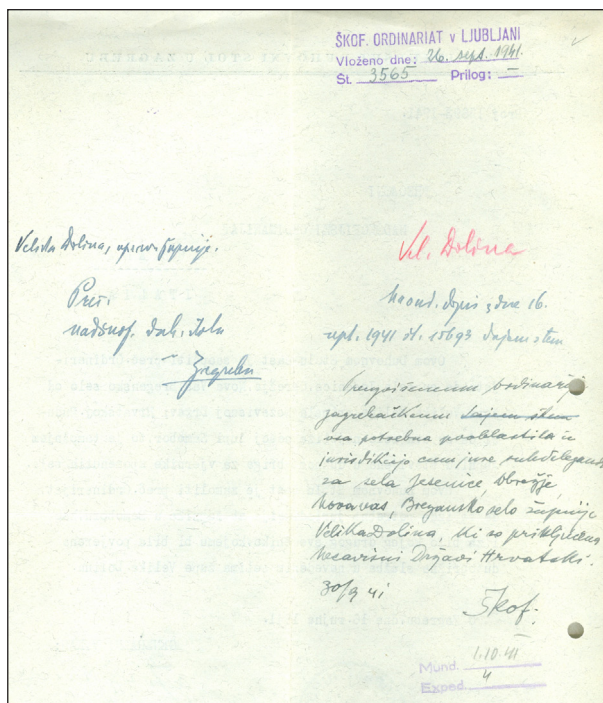
17 Mednarodni ugovori 1941, leto tiska ni navedeno, 95.

18 Barić, General August Marić, 362 in 363.

19 Palme mučeništva, 165. Zapis v omenjeni knjigi ne navaja od koga je Gnjezda dobil informacije o sumih, za kakšne vrste sume je šlo niti kdo mu je svetoval naj se umakne.

20 HDA, Matične knjige Samobor, DVD 387 (ZM-34C/1213) R 1934-1942, P 1921-1942.

Dokumenti, ohranjeni v arhivu zagrebške nadškofije, dokazujejo, da je bila formalna duhovna oskrba za omenjene vasi prenesena na župnika v Samoboru. 14. 9. 1941 je generalni vikar zagrebške nadškofije Franjo Salis-Seewis poslal župniku v Samoboru Juraju Kocijančiču dopis, s katerim ga je obvestil, da so v njegovo župnijo dodeljene slovenske vasi.²¹ O prenosu jurisdikcije nad vasmu je generalni vikar iz Zagreba pisal tudi ordinariatu v Ljubljano. V dopisu 16. septembra je zapisal, da so »sela Jesenice, Obrežje, Nova vas, Bregansko selo od župe Velika dolina pripala Nezavisnoj državi Hrvatskoj«. Pojasnil je, da so omenjene vasi najbližje župniji Samobor in da so tamkajšnjega župnika zadolžili za duhovno oskrbo v omenjenih vaseh. Prosil je tudi ljubljansko škofijo naj izda potrebne jurisdikcije za župnika v Samoboru, ali katerega drugega duhovnika, ki bi mu poverili to delo.²² Uradni dopis zagrebške nadškofije je shranjen tudi v nadškofijskem arhivu v Ljubljani. V ohranjenem gradivu župnije Velika Dolina je koncept odgovora ljubljanske škofije na zagrebško prošnjo. Škofijski urad je z datumom, 26. septembra 1941, sestavljal dopis s pooblastilom za jurisdikcijo omenjenih vasi, ki se prenese na nadškofijo v Zagrebu.²³

Slika 4: Koncept odgovora ljubljanske nadškofije zagrebški nadškofiji z dovoljenjem za jurisdikcijo.

21 Nadškofijski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941

22 Dopis se nahaja v okviru dokumenta 15693/1941. Gre za rokopis, verjetno je avtor sam generalni vikar, na kar lahko sklepamo iz pisave, na drugih dokumentih. Omenjen dokument ni podpisal in je verjetno koncept.

23 Koncept pisma, NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana – župnije, Velika Dolina, št. 3565/1941.

Samoborski župnik Kocijančič je v nedeljo 21. septembra 1941 obiskal omenjene vasi. O tem je poročal v dopisu, ki ga je dva dni kasneje poslal na sedež škofije v Zagreb. Skupaj s Kocijančičem je vasi obiskal tudi predstavnik občine Samobor, ki je bil poverjenik za omenjene vasi. Kocijančič je v kapeli svete Margarete na Jesenicah pozdravil župljane in jih obvestil o spremembah. Vernike je pozval naj izmed sebe izberejo cerkveni odbor, ki mu bo pomagal pri delu. Zapisal je, da naj bi mu pomagali pri upravljanju imetja kapele, pomagal skrbeti pri vseh zadevah, ki se tičejo verskega življenja, med drugim, seveda, o vprašanju maš v omenjeni kapeli, podeljevanju zakramentov, kjer je posebej omenil krst. Kocijančič v nadaljevanju pisma omenja, da je isti dan mašo v omenjeni kapeli Sv. Magdalene opravil tudi frančiškan Vladimir, priimka ne navaja, iz samostana v Samoboru, sicer pa Slovenec iz samostana v Brežicah.²⁴ V nadaljevanju pisma Kocijančič opozori, da je treba pridobiti ustrezne knjige in sezname, da se bo lahko nadaljevalo pisanje matičnih knjig. Težava je bila, ker so del dokumentov zasegli in odnesli Nemci. Kocijančič je krajanom obljubil, da bo frančiškan, ni zagotovo, a verjetno je tu mislil na omenjenega Vladimírja, lahko imel vsako nedeljo in ob praznikih mašo v kapeli Sv. Magdalene, če bodo zagotovili prevoz in hrano zanj. Na željo staršev bi lahko tudi krstil novorojence.

Zanimiv je zadnji del Kocijančičevega poročila. Zapisal je, da bodo maše v začetku v slovenskem jeziku in po slovenskem obredniku. Kako bo v bodoče, se bo odločilo na osnovi navodil oblasti. Omenil je tudi načrte oblasti za ustanovitev šole, kamor bi vključili te otroke. Zadnji stavek Kocijančiča pa je zanimiv s stališča velikohrvaške politike, ki ji je podlegla tudi rimokatoliška cerkev. *»Držim da je potrebno, da kadkada pođe u Jesenice koji naš domaći svećenik na mjesto o. franjevca Vladimira, da se po malo priuče na hrvatski jezik.«* Na koncu je obvestil zagrebški ordinariat, da naj bi bilo vernikov kakšnih 800.²⁵

Kocijančič omenja frančiškana Vladimírja iz Brežic, kjer pa navedba izvora omenjenega frančiškana ni pravilna. Marija Čipić Rehar v svojem prispevku našteva slovenske frančiškane in navaja njihov izvor.²⁶ V brežiškem samostanu ni bilo Vladimírja. Zagotovo je bil Kocijančič tu nepoučen in je za vse slovenske frančiškane v Samoboru menil, da so iz Brežic. Čipić Reharjeva našteje vse frančiškane iz Brežic, ki so jih Nemci prepeljali do Bregane in nagnali na Hrvaško. Zatekli so se v samostan v Samoboru. Med ostali slovenski frančiškani pa najdemo tudi Vladimírja Bobeka iz Sv. Trojice v Slovenskih Goricah. Bobek je bil najprej prepeljan v Melje in od tam na Hrvaško. Avtorica je zapisala, da so biti frančiškani iz okolice Maribora pregnani v Slavansko Požego, nato pa naprej po raznih samostanih in omenja tudi Samobor. Bobek je bil zagotovo v samostanu v Samoboru. Dokaz za to najdemo v matičnih knjiga župnije Samobor, kjer pri zapisih, kdo

24 Frančiškanski samostan v Brežicah so Nemci ob okupaciji aprila 1941 zaprli, del samostana in cerkve Antona Padovanskega pa porušili. Na tem mestu je bila potem nemška gimnazija. Marija Čipić Rehar, Frančiškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, v Kronika I, 2019, 123.

25 Nadškofjski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941

26 Marija Čipić Rehar, Frančiškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, v Kronika I, 2019, 124.

je opravil obred, najdemo tudi ime Vladimir Bobek z dopisom, da je frančiškan v Samoboru. 19. maja 1942 je Vladimir Bobek vodil pogreb Helene Zobarič iz Nove vasi, ki je zaradi bolezni umrla dva dni pred tem. Na isti strani v matični knjigi umrlih ga najdemo vpisanega tudi, ko je 28. maja pokopal nekajmesečnega Ivana Štampeka iz Nove vasi.²⁷

Najpogostejši razlog, zaradi katerega je nek duhovnik prišel v omenjene vasi, je bil pogreb. O tem pričajo vpisi v matične knjige umrlih, župnije Samobor, kjer najdemo vpisane tudi smrti oseb iz slovenskih vasi. Matična knjiga nam, seveda, pove tudi vzroke smrti posameznikov. Med vzroki so tudi smrtne nezgode na okupacijski meji. Vpis v matični knjigi nam pove le osnovne podatke o pokojniku. Drug vidik teh smrti na okupacijskih mejah pa nam dajo izjave njihovih sorodnikov. Alojz Godec nam je na mestu dogodka povedal, kako je njegov šestnajstletni brat Branko postal žrtev mine. Branko je ob meji pasel živino in po nesreči sprožil mino.²⁸

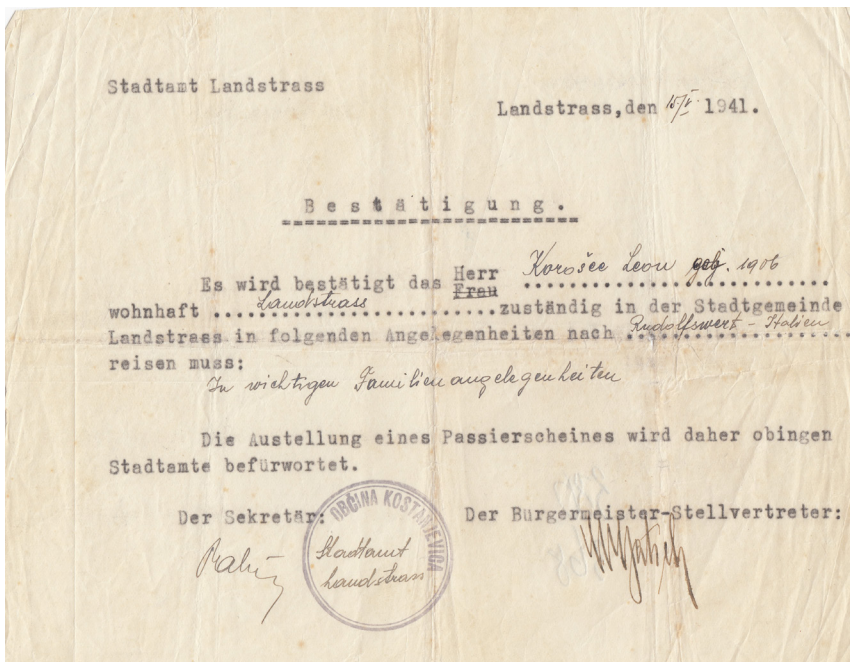

Slika 5: Alojz Godec pri spomeniku žrtvam 2. svetovne vojne v Slovenski vasi. Zadnji v desnem stolpcu je zapisan njegov brat Branko.

Še bolj pretresljiva je zgodba, ki nam jo je povedal Franc Gajski. Posameznik je lahko postal žrtev min na meji tudi zaradi tega, ker je s svojim delom želel poskrbeti za svojo družino. Franc Gajski (starejši), njegova noseča žena in njun prijatelj so spravljali kolje

27 HDA, Matične knjiga Samobor, DVD 388 (ZM-34C/1215) U 1928-1942, P 1921-1942, posnetek M05817087.

28 Alojz Godec, Brata je ubila nemška obmejna mina. https://youtu.be/KQJUM_S7FqY.

Slika 6a in 6b: Vloga za prepustnico in prepustnica za Leona Korošca za potovanje iz Kostanjevice v Novo mesto maja 1941.

za vinograd čez okupacijsko mejo. To so delali na odročnem mestu ob Ponikovskem potoku. Gajski je ženo poslal po vodo, v bližnji Ponikovski potok, da bi se odžejala. Med tem pa je njegov prijatelj stopil na mino, ki ga je takoj ubila. Franc Gajski je bil smrtno ranjen, žena se je hitro vrnila in umrl ji je v naročji. Žena je bila v sedmem mesecu nosečnosti z našim pripovedovalcem zgodbe, ki se je rodil mesec in pol po očetovi smrti.²⁹

Otroci iz vasi, ki so prišle v NDH, so v šolo hodili v Lug. Poleg slovenskih vasi so šolski okoliš sestavljale še nekatere hrvaške vasi. Pouk je, seveda, potekal v hrvaškem jeziku.

Postavitev okupacijskih meja je takoj povzročila velike težave prebivalstvu. Okupator je namreč mejo nadzoroval in omejeval promet. Kontrola meje je bila vzpostavljena takoj aprila, še v času začasne razmejitve, ki je trajala do junija, in je prikazana na zemljevidu (na str. 55). V gradivu Dolenjskega muzeja Novo mesto sta shranjena dva dokumenta o sodnem uradniku Leonu Korošču iz maja 1941. Kostanjevica je bila takrat še pod nemško upravo in za potrebe poti v Novo mesto je moral Korošec pridobiti dovoljenje. Novo mesto je bilo v Italiji in Korošec bi na poti iz Kostanjevico v Novo mesto na Cikavi prečkal mejo. Z občine v Kostanjevici so dopis o potrebnem potnem listi 15. maja 1941 poslali v Krško, in naslednji dan so tam izdali dovoljenje za pot, ki je veljala za obe smeri, torej tudi za povratek iz Novega mesta v Kostanjevico.³⁰ Kasneje so bile prepustnice potrebne tudi za gibanje znotraj Ljubljanske pokrajine. Veljavnost propustnic je bila različna od nekaj dni do nekaj mesecev.

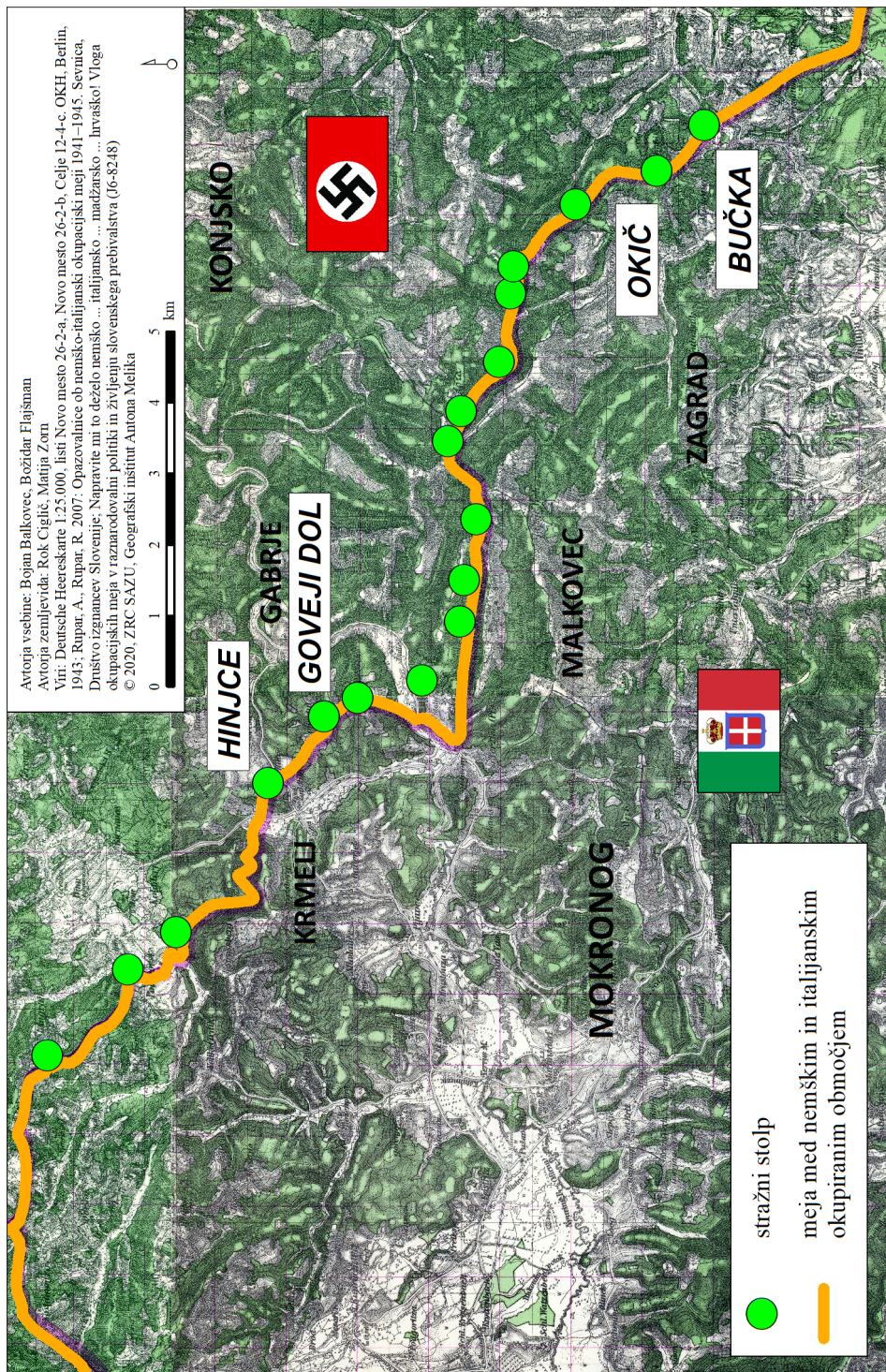
Po končni vzpostavitvi meje med Nemčijo in Italijo so bili postavljeni tudi mejni prehodi. Bili so na cestah, ki so vodile iz Novega mesta proti Brežicam in na sever proti Savi. Meja je presekala tudi železniško progo med Sevnico in Trebnjim. Meja med Nemčijo in Italijo je bila skoraj neprehodna in zaradi min in bomb tudi zelo nevarna. Kmetje so zaradi redkih prehodov v glavnem opustili delo na njivah, ki so ostale na drugi strani meje. Priče se spominjajo, da pa so partizani to mejo prehajali, in mine najprej onesposobili in jih nato uporabili za svoje potrebe.³¹ Poleg funkcije varovanja meje je imel sistem stražnih stolpov tudi funkcijo nadzora nad sosednjim ozemljem.

Državne meje niso bile edina ovira za gibanje prebivalstva. Italijani so v svojem delu zasedene Dolenjske utrjevali pomembne točke zaradi njihovega strateškega pomena. To, seveda, počne vsaka vojska, ki zasede ozemlje. Poleg utrjevanja, kjer sta tipična elementa gradnja bunkerjev in utrjevanje posameznih stavb, so Italijani v mnogih krajih to nadgradili tako, da so z žico obdali del nekega kraja v nekaj primerih pa tudi celoto. Italijanska praksa postavljanja žice okoli delov naselja ni bila rezervirana le za Ljubljano. Ljubljana, ki je bila v celoti ožičena, je le najbolj znan in seveda največji kraj, ki ga je pri nas ta usoda doletela v času druge svetovne vojne. Ožičenje krajev je bilo v rokah Italijanov zaradi želje, da

29 Franc Gajski, Rodil sem se po očetovi tragični smrti. https://youtu.be/_ULqMVEtglk.

30 Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti, mapa Leon Korošec.

31 Jože Jankovič, Dotik z mejo je bil smrtonosen. <https://youtu.be/ciAlgV6LlsQ>

Slika 7: Odsek meje med Nemčijo in Italijo med od Krmelja proti Bučki z vrisanimi položaji nemških stražnih stolpov.

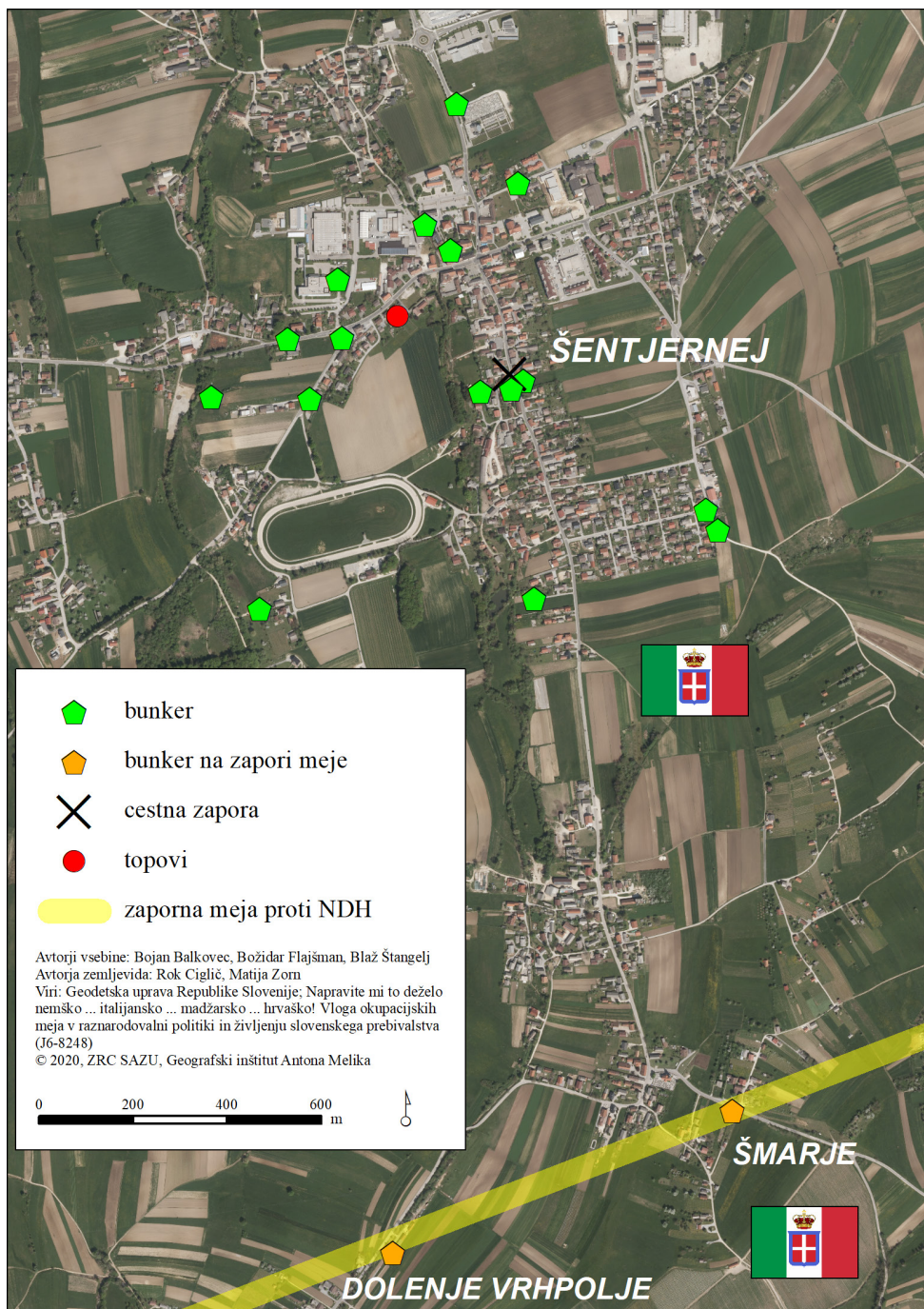
Atlas okolja

18.1.2020 17:32:11

Merilo 1:1000

Slika 8: Lokacije bunkerjev na posestvu Škerlj v Novem mestu. Objekta ob cesti, ki pelje v Belo krajino, sta bila odstranjena ob rekonstrukcijah hiše in gospodarskega poslopja. Ostanke levega bunkerja na travniku so še vidni.

Slika 9: Zemljevid ožičenega in utrjenega Šentjerneja, izrisan na podlagi skice, ki jo hranijo v Kartuziji Pleterje.

bi popolnoma odrezali mesto z njegovo okolico. Njihova želja je bila, da bi s tem preprečili odporniškemu gibanju povezavo podeželja z mestom. Nekatere funkcije odporniškega gibanja so namreč funkcionirale izključno v mestu. A takšna zapora mesta je, seveda, ovirala življenje vsem prebivalcem. Velika težava je postalo odhajanje na delo v industrijo, urade in drugim za tiste, ki so stanovali izven mesta. A težave so, seveda, imeli tudi kmetje, ki so težko prišli na trg in tam prodajali tisto, kar so pridelali in je bilo v okviru možnosti vojnega gospodarstva sploh moč prodajati. Vstop v ožičen kraj je bil možen le na za to posebej določenih mestih, največkrat so to bili z bunkerji in cestnimi oviramo urejena mesta na vpadih v kraj. Hiša Boruta Škerlja ob današnji Belokranjski cesti v Novem mestu je bila izpraznjena za italijansko posadko in okoli hiše so bili postavljeni bunkerji. Ohranjeni so ostanki enega bunkerja, dva pa so lastniki posestva že odstranili.³²

Kot je že omenjeno, je bil ožičen tudi Šentjernej. Italijanski okupatorji je kraj obdali z dvema obročema bodeče žice in bunkerjev. Prvi obroč je obsegal središče kraja, drugi je potekal po obrobju. V središču kraja so imeli tudi topovsko baterijo, s katero so obstreljevali partizanske položaje na Gorjancih.³³ Mesto so okrasili z italijanskimi zastavami in portreti Mussolinija, kar je lepo vidno s fotografije Dan mlačve, ki jo hranijo v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.³⁴ V bližini Šentjerneja je potekala tudi italijanska obrambna linija proti Gorjancem, prav tako zgrajena iz bunkerjev in bodeče žice ter zavarovana s strelskimi jarki.

Po pričevanju Janeza Kuhlja je bil desno od bunkerja bivalni del, ki je bil v času fotografiranja že skoraj v celoti porušen. Po vojni je eden od krajanov gradil hišo iz materiala porušenega bunkerja.³⁵

Podroben opis postojanke Šentjernej so devet mesecev po italijanski kapitulaciji 22. 5. 1944 podali partizani v obveščevalnem centru XV. divizije. Med drugim so navedli, da je v postojanki 180 do 200 belogardistov in da so zelo močno utrjeni z 21 velikimi in 38 malimi bunkerji.³⁶ Belogardistični bataljon pa je imel svojo postojanko od 15. 10. 1942 do 8. 9. 1943 v Dolenji Brezovici pri Šentjerneju. Na spominski plošči, vzdani na fasado njihove postojanke, lahko preberemo, da je bilo v njej mučenih 177 ljudi, med njimi pesnik Ivan Rob. Pobitih je bilo 39 ljudi.

Slovenija ima danes na meji s Hrvaško tudi bodečo žico. Način varovanja meje med Nemčijo in NDH z bodečo žico je na prvi pogled primerljiv z današnjo žico. A kot pravi Ljudmila Gramc, so bili Nemci sovražniki, danes si Slovenci in Hrvati nismo sovražniki, a nas ločuje bodeča žica.³⁷

32 Borut Škerlj, Trije bunkerji. <https://youtu.be/hoY5OPwzY6s>

33 Janez Kuhelj in Tone Kovačič, Topovi v Šentjerneju, <https://youtu.be/MvfOjgxs2U>

34 Dolenjski muzej Novo mesto.

35 Janez Kuhelj, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo, <https://youtu.be/8uHhwsVYjoA>.

36 ARS, SI AS 1859 VII. Korpus, te.7, p.e 165.

37 Ljudmila Gramc, Mimo vasi so napravili mejo. <https://youtu.be/hZBKotxKgZA>.

Slika 10: Italijanski bunker v Šmarju, ki ga je kmalu po vojni fotografiral pater Hugo Rožnik.

Viri in literatura

Arhivski viri

Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti, mapa Leon Korošec.

Gradivo za topografijo dolenjskih krajev za čas NOB 1941 – 1945. Dolenjski muzej Novo mesto.

Hrvatski državni arhiv, Matične knjige Samobor

Međunarodni ugovori 1941, Nezavisna država Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova. Zagreb

1941, <https://www.sistory.si/11686/34898>

Nadškofijski arhiv Zagreb, Župnija Samobor

Škofijski arhiv Ljubljana – župnije, Velika Dolina.

Intervjuji in objavljeni intervjuji

Alojz Stipanič, Ljubljana, 28.8.2017, Vinceremo, videt čemo, https://youtu.be/dmSKMLqAF_s.

Alojz Godec, Perišče pri Veliki Dolini, 25. 9. 2019, Brata je ubila nemška obmejna mina. https://youtu.be/KQJUM_S7FqY.

Borut Škerlj, Novo mesto, 26.8.2019, Trije bunkerji. <https://youtu.be/hoY5OPwzY6s>

Franc Gajski, Ponikovski potok, Ponikva pri Veliki Dolini, 25.9.2019, Rodil sem se po očetovi tragični smrti. https://youtu.be/_ULqMVEtglk.

Ivica Žnidaršič, Bučka, 12.6.2018, Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali, <https://youtu.be/0Tr0myLaEsA>

- Janez Kuhelj, Šmarje, 5.9.2019, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo, <https://youtu.be/8uHhwsVYjoA>.
- Janez Kuhelj in Tone Kovačič, Šentjernej, 5.9.2019, Topovi v Šentjerneju, <https://youtu.be/MvfOjgxs2U>
- Jože Jankovič, Kostanjevica na Krki, 12.6.2018, Dotik z mejo je bil smrtonosen. <https://youtu.be/ciAlgV6LlsQ>
- Ljudmila Gramc, Dobova, Loče, 10. 10. 2018, Izgnali so nas v Šlezijo. <https://youtu.be/fAoIwC9LMVs>
- Marjan Zaman, Hinjce, 24.10.2018, Opazovalnica številka 4 <https://youtu.be/OHzsbcZY4X4>.
- Nada Štih, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.
- Rafael Rafko Blažič, Marjan Zaman, Tržišče, Hinjce, 24.10.2018, SPrvotna okupatorska meja pri Tržišču, https://youtu.be/JM8lf_7ZGeY
- Silvo Vene, Bučka, 12.6.2018, Strogo zastražena meja. <https://youtu.be/uYoe-6wrSLw>.

Literatura

- Barić, Nikica. General August Marić: životopis jednoga hrvatskog časnika. *Časopis za suvremenu povijest* 33, br. 2 (2001): <https://hrcak.srce.hr/208498>
- Čipić Rehar, Marija, Franciškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, *Kronika I*, 2019, str. 123. <https://kronika.zzds.si/kronika/article/view/368>
- Ferenc, Tone, Fašisti brez krinke. Maribor: Obzorja, 1987.
- Kitamura Shuhei & Lagerlöf, Nils-Petter, Natural borders, dostopno na https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=EEAMannheim2015&paper_id=1057 (ogled 3. 1. 2019).
- NOB. Tržišče: ZZV NOV, 1977.
- Mikuž, Metod, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 1. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
- Palme mučeništva. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Repe Božo, Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu, *Zgodovinski časopis*, 73, 2019, 1-2, str. 158-192, <https://zgodovinskicasopis.si/zc/article/view/390>

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, avtorji vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 2, Topografija Gorenja Straža fasc. I ovoj 1 str. 2. Kopijo tipkopisa hrani Dolenjski muzej Novo mesto
- Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 4, Nadškofijski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941
- Slika 5, Arhiv projekta Okupacijske meje Avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 6a 6b, Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti, mapa Leon Korošec
- Slika 7, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorja zemljevida Rok Ciglič, Matija Zorn, avtorja vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman.
- Slika 8, Natis lokacije ostankov na spletni strani http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso

Slika 9, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorja zemljevida Rok Ciglič, Matija Zorn, avtorja vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 10, Arhiv Kartuzije Pleterje.

Summary

Bojan Balkovec, Božidar Flajšman

Occupation borders in Lower Carniola 1941-1945

When Slovenia was divided among four occupiers, Dolenjska suffered the most. Other provinces mostly remained undivided and part of the territory of the same occupier. Dolenjska, however, was divided among the Germans, Italians and the Independent State of Croatia. The border was drawn by the Germans and moved 10 to 15 kilometers south of the Sava River for military, economic and transport reasons. By June 1941, the Germans also occupied territory across the demarcation line, which is also visible on the map at the beginning of the chapter. Borders were immediately established and moved to new national borders in June.

Residents needed passes to cross the border. They were necessary immediately, even during the temporary military administration that lasted until June 1941. Residents of the Ljubljana region that included Dolenjska also needed permits for traveling within the province territory. As part of the Ljubljana region, Dolenjska was annexed to the Kingdom of Italy on May 3, 1941, by the King's decree.

According to international agreements, the Germans left some villages in the east of Dolenjska and south of Brežice to the Independent State of Croatia. Said villages were incorporated in the newly established municipality of Bregana in September 1941 that included several Croatian villages. The church life in these villages was greatly affected. The Germans evicted the priests shortly after the occupation, as worship was banned in Germany. The villages that were annexed to the Independent State of Croatia had to regulate the manner of conducting masses and keeping the registers. Masses were occasional, and registers were kept in the parish of Sabobor, which was annexed to said villages.

Shortly after the German occupation of parts of Dolenjska, the local population was gradually deported. Part of the territory between the Sava River and the state border was intended for Lebensraum. Part of these German settlers came from the territory around Kočevje, where they had lived for centuries, but the region was annexed to Italy during the war. In addition to them, Germans from elsewhere were to be settled.

The border was a major obstacle for the locals. It cut them from jobs, or in the case of farmers, from their land. These lands were mostly uncultivated since border crossing was restricted, in addition to difficulties in transferring goods from one country to another.

In addition to the state border, the erection of various military facilities around the area was also a hindrance for the locals. The Italians surrounded Novo mesto and Šentjernej with barbed wire. In many other places, individual houses were cordoned off with barbed wire, fortified and equipped with bunkers. The locals who lived in these houses were evicted.

*Božidar Flajšman, Bojan Balkovec**

Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945**

Italijanska okupacijska cona, poimenovana Provincia di Lubiana (Ljubljanska pokrajina), je zajemala Notranjsko, Ljubljano, večji del Dolenjske in Belo krajino oziroma območje sreza Črnomelj. Belo krajino so okupirali spomladi 1941.¹ Po kopnem je ta meja potekala od Trdinovega vrha ali cerkve sv. Jere do izliva Kamenice v Kolpo pri Božakovem in nato ob Kolpi navzgor do Predgrada. Že pred letom 1941 je srez Črnomelj (oziroma Bela krajina) obsegal tudi takratno občino Radatovići v Žumberku, zato so tudi to območje leta 1941 v celoti okupirali Italijani.² Ob italijanski okupaciji je tako meja Dravske banovine postala tudi meja med fašistično Italijo in ustaško Hrvaško. Prihod okupatorske vojske je bil sprejet na različne načine. Po pričevanju Marije Starešinič s Preloke je preloški župnik Jože Pokorn dekletom dejal:

»Dekleta, zdaj so v Preloki tuji ljudje, ki nosijo uniforme. Ako bo šla katera s temi fanti plesat, ali da bi se z njimi družila, ona ni vredna, da bi jo po vojni en slovenski fant povohal, ni vredna, da jo obsije slovensko sonce.«³

Posamezniki, nezadovoljni, ker je Bela krajina prišla pod Italijo, pa so maja 1941 začeli zbirati podpise za priključitev Bele krajine (sreza Črnomelj) k Nemčiji. Iz poročila

* Dr. Božidar Flajšman, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozidar.jozef.flajsman@ff.uni-lj.si, dr. Bojan Balkovec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bojan.balkovec@ff.uni-lj.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

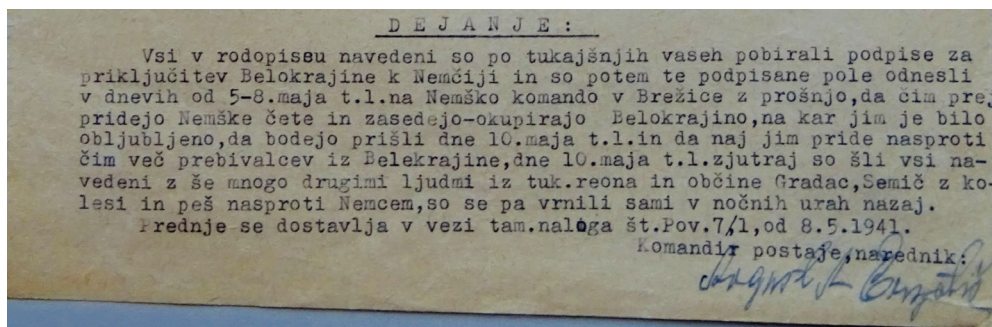
1 Italijanska vojska je 4. 5. 1941 v paradi vkorakala v Metliko. Rus, Kronika mesta Metlike II., 15.

2 Krajevni leksikon Dravske banovine, 129.

3 Intervju z Marijo Starešinič, Preloka, 23. september 2017. <https://youtu.be/xuVmLPmkVgw>

žandarmerijske postaje Dolnji Suhor je razvidno, da je 20 posameznikov iz vasi v okolici Suhorja zbiralo tovrstne podpise. Skupaj z občani občin Gradac in Semič so jih v dnevih od 5. do 8. maja 1941 odnesli na nemško komando v Brežice, na katero so naslovili tudi prošnjo, da Nemci čim prej zasedejo oz. okupirajo Belo krajino. To se ni zgodilo, čeprav so jim Nemci zatrdili, da bodo prišli 10. maja, kot piše v omenjenem poročilu.⁴ Vzrok, da so nekateri želeli pod Nemčijo, je Belokranjec Anton Stipanič pojasnil takole:

»Vsi so se Italijanov bali, ker so stari ljudje večinoma sodelovali v prvi svetovni vojni, bili so tudi na italijanski fronti in niso marali Italijanov. Če sem čisto iskren, če že okupator, potem so Nemci boljši od Italijanov. Veliko ljudi je delalo v Nemčiji in so dobro služili, pošiljali so denar domov, med njimi je bil tudi moj oče.«⁵

Slika 1: Zbiranje podpisov za priključitev Bele krajine k Nemčiji. Izsek iz prijave Žandarmerijske stanice Dol. Suhor, br. 79, 12. maj 1941, sreskemu načelstvu v Črnomlju.

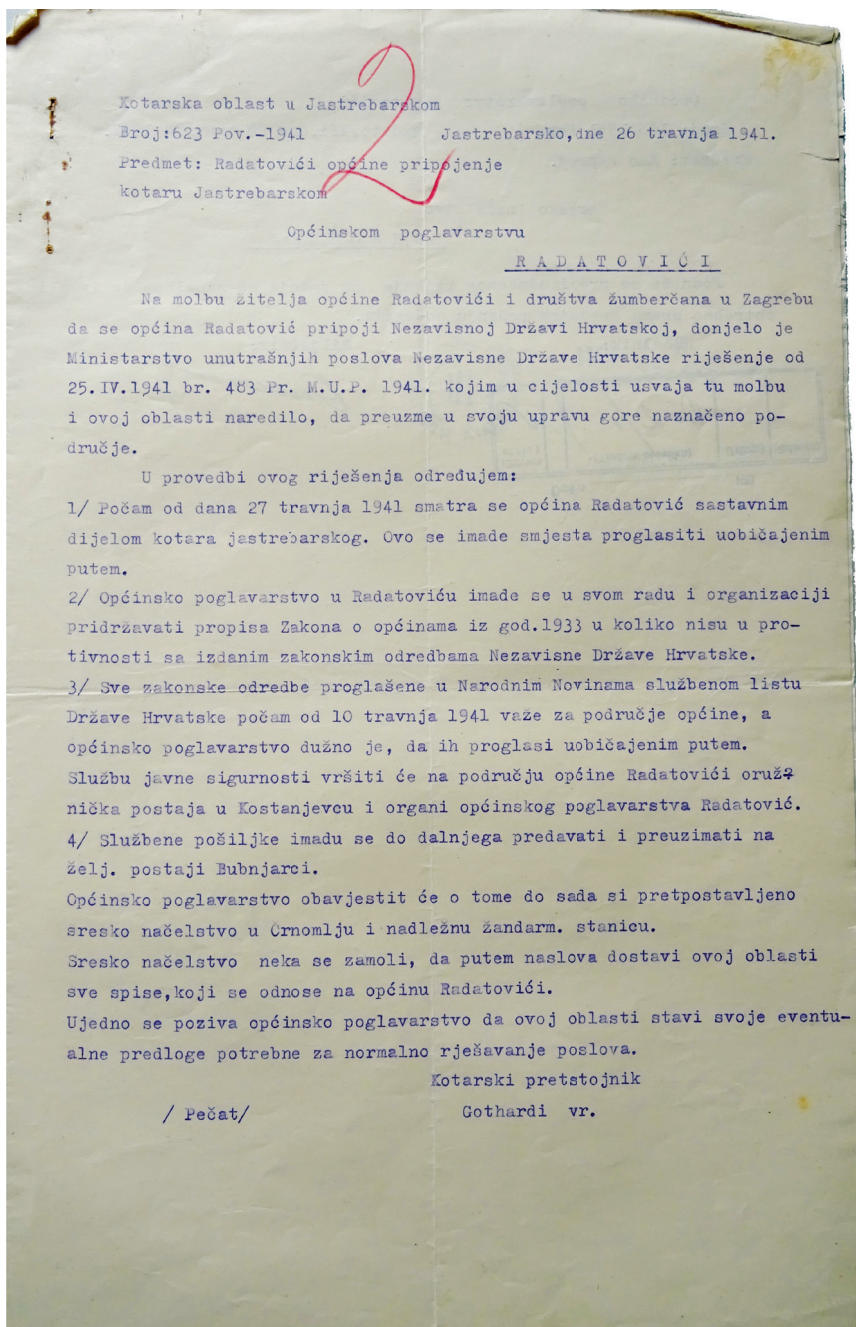
Bilo je še nekaj drugih zapletov, da meja ne bi potekala tako, kot je bilo odločeno na najvišjih inštancah. Kotarska oblast v Jastrebarskem je tako obvestila Občino Radatovići, da jo je Ministrstvo za notranje zadeve NDH, na željo prebivalcev Radatovičev in društva Žumberčanov iz Zagreba (riješnje od 25. 4. 1941 br. 483 Pr. M.U.P. 1941), priključilo NDH.⁶

V arhivih ni zaslediti dokumenta, ki bi potrjeval takšno željo krajanov Radatovičev. Kot bomo videli iz ostalih dokumentov in pričevanj, je bila zgodba povsem drugačna. Kraljevi civilni komisariat za zasedeno slovensko ozemlje je 3. maja 1941 s pismom osebno odgovoril okrajnemu glavarju v Črnomlju, da je bilo z odlokom zasedeno slovensko ozemlje proglašeno kot integralni del Kraljevine Italije in tvori Ljubljansko

4 AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.

5 Intervju z Antonom Stipaničem, Ljubljana, 28. avgust 2017. Od 3:15 do 3:53. https://youtu.be/dmSKMLqAF_s

6 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941, Jastrebarsko, dne 26. travnja 1941. Predmet: Radatovići općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.

Slika 2: Izsek iz dopisa Obćini Radatovići, ki jo Kotarska oblast v Jastrebarskem obvešća, da jo je Ministrstvo za notranje zadeve NDH, na željo prebivalcev Radatovićev in društva Žumberčanov iz Zagreba, priključilo NDH.

provinco. Črnomaljski srez je zato v vsej svoji celoti del imenovane province.⁷ Kaže, da se je nato zadeva tudi zaključila, čeprav so sledili še zapleti z razmejitveno komisijo, ki naj bi na terenu določila mejo med Italijo in NDH. V poročilu občine Radatovići 5. novembra 1941 piše, da je bila razmejitvena komisija NDH v Radatovićih 21. oktobra 1941 predvsem zaradi propagande, ne pa zaradi topografije oz. razmejitvenega dela med Kraljevino Italijo in NDH. V poročilu lahko preberemo, da jih je zanimalo le razpoloženje ljudi, denimo, zakaj je bil v Radatovićih postavljen slavolok v čast visokega komisarja iz Ljubljane in podobno.⁸ Hrvaške zahteve po Žumberku je v svojem dopisovanju z italijanskim poslanikom v Zagrebu Casertanom zapisal tudi hrvaški zunanji minister Mladen Lorković. Lorković je opozarjal, da je Žumberak del Hrvaške, ki je s priključitvijo zasedenih ozemelj k Italiji 3. maja 1941 tja pričel neupravičeno. Casertano je Lorkovića v prvem odgovoru zavrnil, da večji popravki mejne črte niso mogoči. Možne so le manjše spremembe pri postavljanju posameznih mejnih kamnov. V daljšem odgovoru je Lorković povzel zgodovinski razvoj pripadnosti Radatovićev v nekaj desetletjih pred letom 1941. Opozoril je, da je bilo marca 1941 že dogovorjeno za prestavitev občine Radatovići iz okraja Črnomelj v okraj Jastrebarsko. Zaradi vojne do tega potem ni prišlo. Po Lorkoviću naj bi bilo prebivalstvo občine Radatovići »izključivo hrvatske narodnosti«. Tam naj bi po njegovem živelo 1945 Hrvatov in 36 Slovencev. Poleg Radatovićev je omenjal tudi Marindol, ki je na zemljevidih označen kot ozemlje znotraj Italije, a je bil pred tem v okviru Hrvaške.⁹ Med vojno je ostal v okviru okupirane Slovenije.

O takratnem razpoloženju ljudi v občini Radatovići je nekdanji partizan Gabre Bogdanović med drugim povedal: *»Bil pa je strah, da bi ustaši prišli /.../ ustaši so znali, da so bili Radatovići opredeljeni za NOB, Žumberčani smo bili sovražniki NDH.«*¹⁰ Partizan, Žumberčan Janko (Janta) Goleš iz Vukšičev pri Radatovićih, pa je dejal: *»Meja nam je puno koristila, da nije NDH smio tu doći – vojska, jer oni su znali ko smo mi, i da se tu stvara ustanak. Korijeni so naši pravoslavni.«*¹¹ Radatovići, slovenska vas s srbskim prebivalstvom, je med vojno imela srečo, ker je pripadala Italiji, saj bi sicer gotovo doživela ustaški pogrom.

7 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kr. Civilni komisariat za zasedeno slovensko ozemlje v Ljubljani, I. No.216/1, Ljubljana, dne 3. maja 1941. Radatovići, občina v sestavi sreza Črnomelj. Občino Radatovići je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino z odredbo št. 21 dne 9. maja 1941 priključil tej pokrajini. Glej Službeni list za Ljubljansko pokrajino, št. 39, 14. 5. 1941. Ferenc, Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–42, 315.

8 SI AS 1790, škatla 3, mapa 1. Občina Radatovići, Broj:1 kom. pov./1941, Radatovići, dne 5. novembra 1941. Predmet: referat o dolasku i bivanju u Radatovići hrvatskog povjerenišva iz Zagreba za razgraničenje izmedju Nezavisne države Hrvatske i Kraljevine Italije.

9 Dopisovanje med Lorkovićem in Casertanom je objavljeno v Mednarodni ugovori 1941, leto tiska ni navedeno, 115–122.

10 Intervju z Gabretom Bogdanovićem, Hrast pri Metliki, 29. junij 2017. <https://youtu.be/jCP2TTePVvo>

11 Intervju z Jankom (Janto) Golešem, Vukšiči pod Radatovići, 5. julij 2017. <https://youtu.be/B9ejRZckQ0U>

OPĆINA RADATOVIĆI.

BROJ: 1 kom. pov./1941. Radatovići, dne 5. novembra 1941.

Predmet: referat o dolasku i bivanju u
 Radatovići hrvatskog povjerenstva iz
 Zagreba za razgraničenje između
 Nezavisne Države Hrvatske i kraljevine
 Italije.

OKRAJNOM GLAVARSTVU
 / na ruke g. civilnog komesara /

Š R N O M E L J.

Dana 21. oktobra 1941. došla je u ovu općinu komisija za
 razgraničenje između Nezavisne države Hrvatske i kraljevine Italije,
 koja se sastojala od 12 ljudi. Iako je svrha komisije samo to, da
 razgleda topografski položaj kraja, ista se pokazala da je došla
 više radi propagande, nego radi komisije-og posla.

Vidi se iz sljedećeg:

I.) Kada je komisija stigla u Radatoviće, vidjeli su članovi
 komisije nalazeće se još neodstranjene ~~slavoluci~~ slavoluce, koji su
 bili postavljeni za doček Eksc. visokog komesara iz Ljubljane.
 Pitali su gđjicu Zoru Heraković: " zašto su ti slavoluci ?". Ona im
 je rekla, da je bio ovdje dne 12. oktobra 1941. Eksc. visoki komesar
 iz Ljubljane, te da je to učinjeno njemu u čast. Zatim su je pitali:
 " je li on došao samo radi vojske, i kako Italijani postupaju sa
 narodom". Na što im je ona odgovorila, da nije došao samo radi vojske,
 nego i da se lično upozna sa narodom i potrebama naroda, - a postupak
 italijanskih okupacijskih vlasti prema narodu, da ne može biti bolji i
 da dobijemo sve što nam je potrebno, a naročito živežne namirnice
 kao; rižu, brašno, mast, sapun, ulje, šećer, macarone pa čak i
 slaninu. Bila im je čudna i nevjerovatna ta stvar, pa su rekli, da to
 ne dobivaju niti u Rimu, a odakle bi to davali ovom narodu, nadodali
 su: " to vas Italijani sada samo mite, da vas predobiju za sebe, a
 kasnije ne samo, da vam neće ništa dati, nego će vam i sve oduzeti".
 Pitali su je zatim: jeli ona učiteljica ovdje ? Ona im je odgovorila
 da nije, nego je činovnica / sestra pomoćnica/, prije učiteljica u

Slika 3: Prva stran referata Obćine Radatovići o obisku razmejitvene komisije NDH v Radatovićih, 5. november 1941.

V italijanskem zapisniku sestanka, ki je bil 8. aprila 1942 pri poveljniku XI. armadnega zbora z ekselenco visokim komisarjem za Ljubljansko pokrajino, je moč prebrati, da so razpravljali tudi o zaprtju meje med Slovenijo in Hrvaško. Visoki komisar je povedal, da je zmanjšal število pripadnikov karabinjerjev, kraljeve finančne straže in obmejne milice, razporejenih ob nemški meji, da bi okreplil nadzorstvo nad hrvaško mejo in da je sprejel ukrepe, kot so: sekanje gozdov v pasu ob obmejni črti, in sicer v različni širini od 100 do 300 metrov; postavljanje žičnih ovir; prepoved vožnje čez Kolpo povsod, kjer ni dovoljenih prehodov; zaplemba vseh čolnov, tudi hrvaških, če se zalotijo v bližini italijanskega brega.¹²

Glede prihoda na mejno reko Kolpo pa je Martina (Tinčika) Jug dejala, da so se na začetku okupacije, še posebej otroci, kopali na metliškem kopališču na Kolpi skupaj z italijanskimi vojaki in oficirji, kasneje pa so potrebovali prepustnice za prehod iz ožičene Metlike.¹³ Na sliki 4 je zemljevid ožičene Metlike, ki je nastal na podlagi partizanske skice.¹⁴ Na podlagi italijanskih načrtov¹⁵ in ostankov italijanskih bunkerjev je vrisan tudi del obrambne linije proti Neodvisni državi Hrvaški (NDH). Italijani niso postavili bodeče žice ob mejni reki Kolpi, zavarovali so le mostove in druge objekte ob reki. So pa z žico in bunkerji v celoti ali deloma obdali svoje postojanke. V Beli krajini so bile 1. marca 1942 italijanske vojaške, karabinjerske, financarske in miličniške postojanke v krajih: Radatovići, Radovica, Krmačina, Božakovo, Rosalnice, Metlika, Bušinja vas, Suhor, Jugorje, Semič, Primostek, Podzemelj, Gradac, Krasinec, Črnomelj, Griblje, Pobrežje, Adlešiči, Miliči, Žuniči, Preloka, Zilje, Vinica, Dol. Suhor, Učakovci, Sinji Vrh, Damelj, Hrib, Kot, Stari trg, Dol, Laze in Predgrad.¹⁶ Velika večina jih je bila ravno ob meji z NDH. V Kroniki mesta Metlike je zapisano, da so Italijani začeli spomladi 1943 graditi belokranjski del meje (utrjene linije) proti Hrvaški.¹⁷ Črnomaljski župnik Lojze Jože Žabkar pa je v svojem dnevniku 3. avgusta 1943 zapisal:

»Metlika – sami bunkerji, žice, jarki. Italijani še zmeraj napenjajo žico (Rosalnice – Slamna vas). Čemu, ko se imperij podira? Mnogi lepi spomini me vežejo na Metliko – tu sem bil pred šestimi leti kaplan in sem se odlično počutil. A danes je vse drugače.«¹⁸

Meja je kmalu začela povzročati mnoge probleme, tudi gospodarske. V dopisu občine Metlika 16. avgusta 1941 Visokemu komisariatu za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani

12 Ferenc, Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–1942, 316.

13 Intervju z Martino (Tinčiko) Jug, Metlika, 19. avgust 2017. https://youtu.be/szQsP0R_lrM

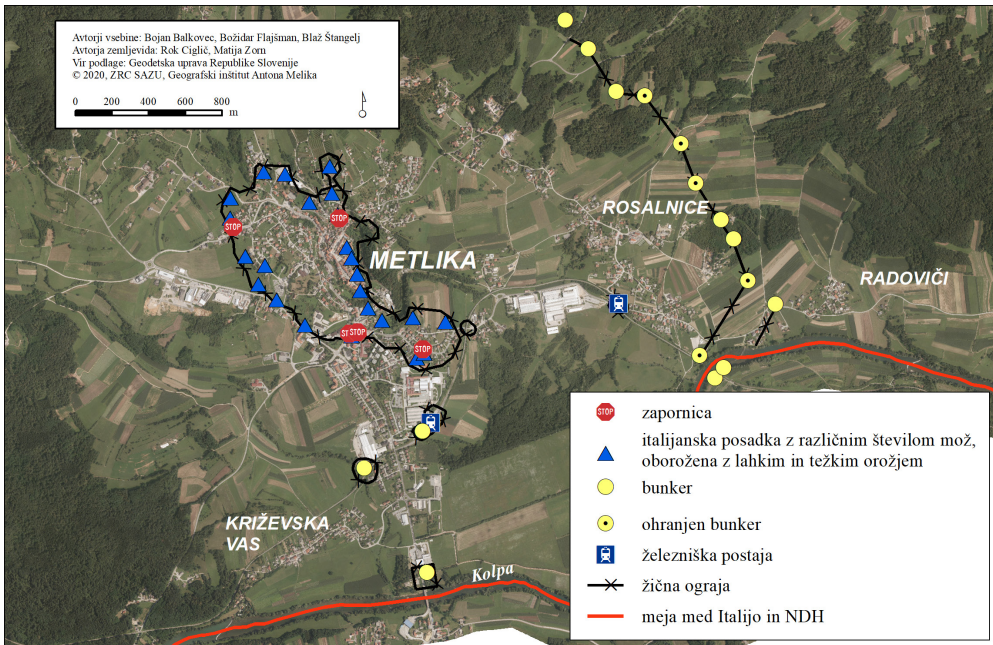
14 ARS SI AS 1865 Komanda vojne oblasti in komande mest VII. Korpusa, t.e.211.

15 SI AS 1773, t.e. 773, Poveljstvo 14. pehotne divizije ...

16 Ferenc, Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–1942, 464.

17 Rus, Kronika mesta Metlike II., 62.

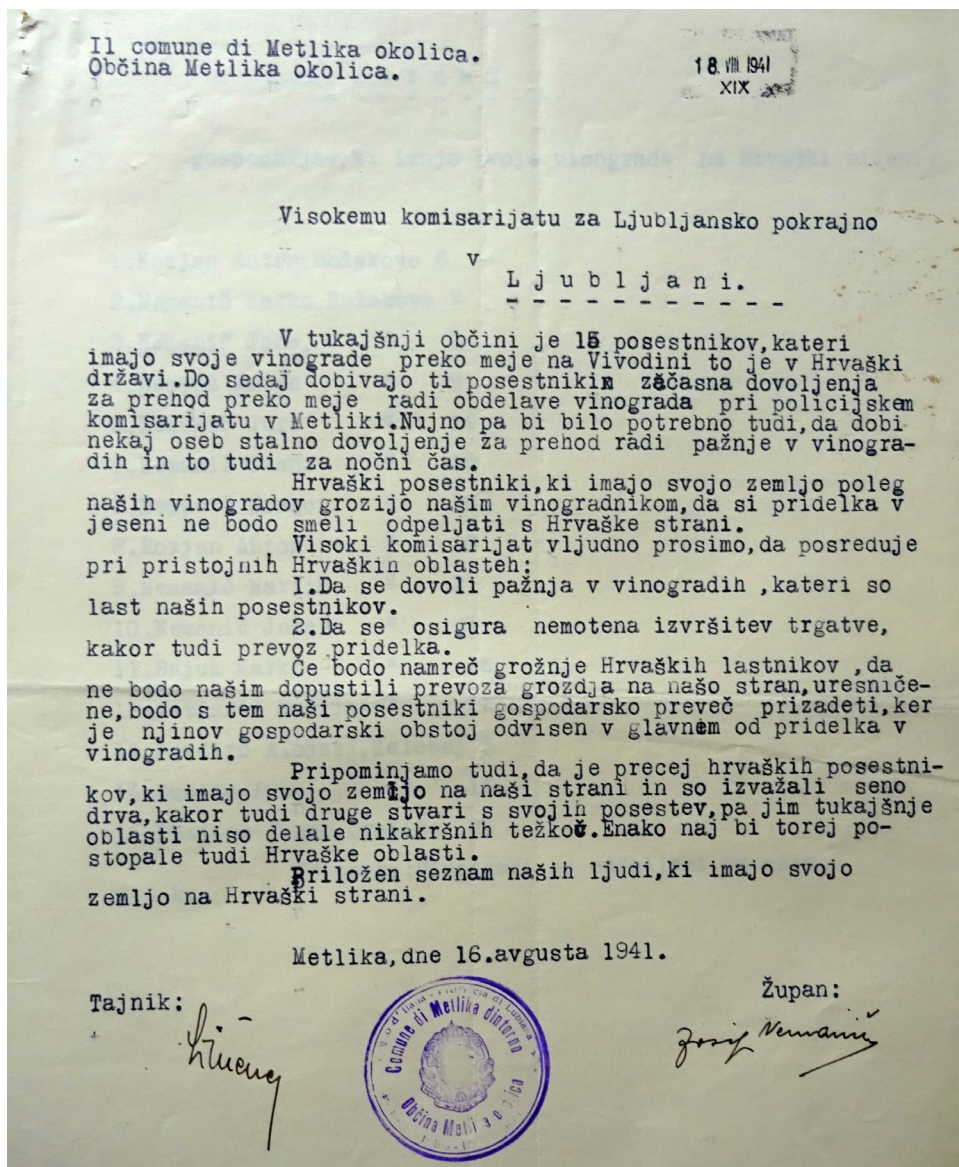
18 Žabkar, Izpovedi, 89.

Slika 4: Zemljevid ožičene in utrjene Metlike.

Slika 5: Italijanska vojska je hišo pri mostu čez Kolpo pri Metliki spremenila v bunker. Na hrbtni strani fotografije je zapisan datum november 1942.

Slika 6: Dopis Občine Metlika v katerem opisujejo težave, ki jih je meja povzročila vinogradnikom, 16. avgust 1941.

lahko preberemo, da hrvaški posestniki, ki imajo svojo zemljo zraven njihovih vinogradov na Hrvaškem, grozijo njihovim vinogradnikom, da si pridelka jeseni ne bodo smeli odpeljati s hrvaške strani. Pri tem pripominjajo, da je tudi precej hrvaških posestnikov, ki imajo svojo zemljo na njihovi strani, kamor so izvažali seno, drva pa tudi druge stvari

s svojih posestev, pa jim tukajšnje oblasti niso delale nikakršnih težav. Zato pričakujejo, da naj bi enako ravnale tudi hrvaške oblasti.¹⁹

Nova meja je sprožila tudi tihotapstvo. Ivan in Štefka Špehar z Brega, vasice v dolini Kolpe med Damljem in Radenci, pravita, da se je tihotapilo predvsem konje in hrano. Italijani so mejo nadzorovali samo s patrolami, žice ni bilo. Za prehod meje so fašisti v Špeharjih napisali dnevne dovolilnice. Po kapitulaciji Italije so na slovensko stran vozili hrvaške civiliste, ki so imeli partizanske propustnice. Z njimi so sol menjali za koruzo.«²⁰

Takole pa je pričal Jožef Klepec iz Krasinca ob Kolpi:

»Italijani so tu imeli stražo. Gor in dol od nas kak kilometer je Kolpa ravna, pri Gribljah pa malo zavije, tam Italijani niso imeli pregleda /.../ Nekateri hrvaški državljani so tam Žide vozili čez vodo. Ljudje so pripovedovali, da so bili bogati, nekatere so tudi okradli. Okradli so jih ti, ki so jih vozili čez Kolpo. Ko so prišli na drugo stran reke, so kričali, da so Italijani, bejžmo, bejžmo. Židi so poskakali ven, oni pa s čolnom, polnim robe, nazaj na hrvaško stran /.../ Židi so nosili s seboj prtljago, drugače pa so imeli v glavnem denar – zlato, cekine. Spominjam se, ko sem še v šolo hodil, da sta šla oče in mati na Hrvaško kupit te cekine, da so jih nato nosili zobarom. To je bilo kvalitetno zlato ... cela dolina si je s temi cekini zobe delala. Židi so bežali iz Hrvaške, kam so potem šli, mi ni bilo znano.«²¹

Na Gorjancih/Žumberku so imeli Italijani obmejno postojanko v Radatovičih in Ostrižu. Franc Kočevar je doživel, kako so fašisti 7. avgusta 1942 požgali Bojanjo vas, ker so partizani prerezali telefonski kabel, ki je povezoval omenjeni italijanski obmejni postojanki.²² Italijanski vojak, Giovanni Cuccu – Ivo, ki se je kasneje pridružil partizanom, pa je v svoji knjigi spominov zapisal, da je postojanka Radatoviči veljala za kazensko, saj je imela manjšo posadko, bila je daleč v hribih ter zato zelo nevarna. 4. 12. 1942 se je italijanska posadka umaknila iz Radatovičev, pet dni kasneje pa tudi iz Ostriža.²³ Žumberak je tako že decembra 1942 postal svobodno ozemlje, skoraj leto dni pred italijansko kapitulacijo. Zato je na tem območju nastalo tudi veliko skupnih slovensko-hrvaških partizanskih bolnišnic, cesto med Brezovico in Radatoviči pa so leta 1975 poimenovali v cesto partizanskih bolnišnic. O tem priča tudi spominska plošča v Brezovici. Živi so tudi spomini Danice Car iz Brezovice, ki še vedno hrani

19 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. II comune di Metlika okolica, Občina Metlika okolica, 18. 8. 1941. Visokemu komisarijatu za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani. V tukajšnji občini je 15 posestnikov, ki imajo svoje vinograde prek meje.

20 Intervju z Ivanom in Štefko Špehar, Breg ob Kolpi, 2. december 2017. <https://youtu.be/XDRfAl2IPcU>

21 Intervju z Jožefom Klepcem, Krasinec, 3. september 2017. https://youtu.be/dio_y0OITPY

22 Intervju s Francem Kočevarjem, Bojanja vas, 9. julij 2017. <https://youtu.be/RkzrM-xplPc>

23 Cuccu, Šestnajst mesecev med slovenskimi partizani, 42, 54.

bankovec za 50 *reich* mark, poklonil ji ga je ranjeni nemški vojak, ki so ga tudi zdravili v tukajšnjih partizanskih bolnišnicah.²⁴ Partizan Anton Stipanič, Belokranjec iz Gradca, pa je glede meje dejal: »*Partizani meje nismo priznali, mi se nismo borili za Hrvaško ali Slovenijo posebej, mi smo se borili za obe skupaj, za Jugoslavijo.*«²⁵

Zaradi vse večjega razmaha partizanskega gibanja so začeli Italijani streljati talce,²⁶ požigati vasi²⁷ in ljudi deportirati v koncentracijska taborišča, predvsem na otok Rab in v Gonars. V Arhivu Republike Slovenije hranijo več italijanskih seznamov internirancev. Na enem od teh seznamov je navedena tudi Darinka (Darka) Šimec (kasneje poročena Čop) in ženski del njene družine.²⁸ Darka je bila skupaj z mamo in tremi sestrami internirana v taborišče Kampor na Rabu, nato pa še v Gonars. O svojem bivanju v internaciji je med drugim navedla primer, ko so starši umrli, otroci so ostali sami, nato so jim uši dobesedno izjedle kožo.²⁹ Partizanski harmonikaš Ivan Starešinič iz Žuničev ob Kolpi pa je dejal, da niti en Žuničan ni šel v italijansko koncentracijsko taborišče. Imeli so srečo, kajti kamioni so že prišli, da jih odpeljejo, pa je italijanski komandant v Žuničih to preprečil.³⁰ Po pričevanjih Marije Starešinič iz Preloke se je enaka situacija ponovila tudi v Bojancih. Zaradi ljubezni med italijanskim komandantom in dekletom Zoro iz Bojancev. Italijanski komandant je preprečil, da bi kogarkoli iz Bojancev odpeljali v internacijo.³¹ Razmere v posameznih krajih so bile očitno različne.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Bela krajina postala svobodno ozemlje, kjer se je začel odvijati pomemben del nacionalne zgodovine. Tu se je nastanil Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in vrsta drugih inštitucij. Do konca vojne je Belo krajino doletelo le še nekaj posameznih vdorov Nemcev in ustašev. Zgodili so se vdori ustašev in Nemcev v Metliko,³² Vinico³³ in Adlešiče³⁴ ter nemško bombardiranje Črnomlja³⁵ in Dragatuša.³⁶

24 Intervju z Danico Car, Brezovica, 3. avgust 2017. Posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

25 Intervju z Antonom Stipaničem, Ljubljana, 28. avgust 2017. <https://youtu.be/sRkD51Tf9KQ>

26 Intervju s Petrom Rauhom in Milko Mihelič, Predgrad, 24. julij 2019. <https://youtu.be/N6g9-YqvzNA>

27 Intervju s Francem Kočvarjem, Bojanja vas, 9. julij 2017. <https://youtu.be/RkzrM-xpIPc>

28 SI AS, 1790, 2. škatla, 1. mapa, Elenco degli internati dal comune di Črnomelj.

29 Intervju z Darinko (Darko) Čop, Črnomelj, 10. marec 2018. <https://youtu.be/qDTSr9tPiro>

30 Intervju z Ivanom Starešiničem, Balkovci, 5. junij 2018. <https://youtu.be/FlixifP3kYTc>

31 Intervju z Marijo Starešinič, Črnomelj, 14. avgust 2018. <https://youtu.be/D3vrenYJBFA>

32 Zveza borcev NOV, Metlika v plamenih, 1964.

33 Polič, Belokranjski odred, 557–562; Intervju z Ivanom in Štefko Špehar, Breg ob Kolpi, 2. december 2017. <https://youtu.be/XDRfA12IPcU>

34 Dular, Adlešiči v Beli krajini, 25, 26.

35 Weiss, Od daleč je videla kako so padale bombe na mesto. Memento ob 70-letnici bombardiranja Črnomlja 3. oktobra 1943.

36 Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi. Memento ob 70-letnici bombardiranja vasi Dragatuš 5. maja 1944. Intervju s Tončko Adam, Dragatuš, 10. 9. 2017. <https://youtu.be/hHbwTk2T9ZI>

Slika 7: Adlešiči po ustaškem požigu 21. marca 1945.

Posebej globoko se je v spomin vtisnilo brutalno ravnanje ustašev, ta spomin se še danes živo ohranja pri obmejnem prebivalstvu. O Italijanah smo v množici intervjujev slišali tudi pozitivne besede, o ustaših pa izključno negativne. Poleg že navedenih izjav Žumberčanov Gabreta Bogdanovića in Janka Goleša je o ustaših pričala tudi Marija Kolečnik, katere rojstna hiša še vedno stoji v bližini mejnega prehoda v Metliki, tik ob glavni cesti. Takole je dejala:

»Prvič so prišli ustaši v novembru 1943 na naše slovensko ozemlje, takrat je bilo že osvobojeno ozemlje. Takrat so zažgali nam in sosedom gospodarska poslopja, tako, da je gorelo pri nas, Štuparjevih, pri Vrtačičevih; Milčinovičevih in v Križevski vasi pri Milekovih. Zažgali so samo gospodarska poslopja. K nam so tudi prišli ustaši, nas postrojili ob steno in ker so bili domačini iz hrvaških vasi, moj oče in mama so jih dobro poznali, so samo zahtevali, kje je brat, ker so vedeli, da je šel v partizane. Stali smo ob steni, da nas bodo postrelili. Ja se tega vse spominjam, ne vem pa kak so govorili starši, da je prišel en nemški oficir in je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru. Odpeljali so nam prašiča in to kar lepo rejnega. Potem smo pa seveda pogorišče gasili.«³⁷

37 Intervju z Marijo Kolečnik, Metlika, 9. februar 2019. https://youtu.be/ILFQUO_aY68

Slika 8: Marija Koležnik na ožičenem mejnem mostu čez Kolpo pri Metliki 9. februarja 2019.

Njena rojstna hiša še vedno stoji slabih 500 m stran od tega mejnega mostu in je najbližja sedanjemu mejnemu prehodu. Kjer zdaj stoji tabla z zastavo Republike Slovenije in Evropske unije, je med drugo svetovno vojno stala hiša, ki jo je italijanska vojska spremenila v bunker (glej sliko 5).

Katica Adlešič in Marija Kordež sta pripovedovali o ustaškem požiganju in ropanju Adlešičev.³⁸ Frančiška Tahija pa o tem, kako so ustaši s hrvaške strani streljali tudi na otroke, ki so se kopali v Kolpi.³⁹ Ne zaradi italijanske ali kasneje nemške kontrole, temveč zaradi ustaškega nasilja se ljudje niso upali prečkati meje. Franc Zepuhar je to opisal takole: »Mamo tle enga trgovca na Suborju, ki je šel tud prečkat mejo, nekaj nabavit. Pa so ga dobili ustaši, pri priči so ga zaklali. Ljudje se niso upali hodit čez.«⁴⁰ Danes se same po sebi ponujajo primerjave med nekdanjo okupacijsko mejo in sedanjo ograjeno in ožičeno mejo z Republiko Hrvaško.⁴¹ Franc Starešinič iz Žuničev, belokranjske vasi ob mejni

38 Intervju z Katico Adlešič in Marijo Kordež, Adlešiči, 28. oktober 2017. <https://youtu.be/07o0UM0hbbY>

39 Intervju s Frančiško Tahijo, Glavica v občini Bosiljevo, 5. junij 2018. Od 6:55 do 7:25. <https://youtu.be/yehSGt7Yvps>

40 Intervju s Francem Zepuharjem, Bušinja vas, 1. avgust 2017. Od 1:50 do 2:07. <https://youtu.be/q99ahOj7QJg>

41 Predsednik vlade RS Miro Cerar je na novinarski konferenci 10. novembra 2015 sporočil odločitev vlade, da bo v naslednjih dneh začela na schengenski meji s Hrvaško postavljatičasne tehnične ovire. http://www.vlada.si/medijsko_sredisce/sporocila_za_javnost/sporocilo_za_javnost/article/postavitev_tehnicnih_usmerjevalnih_ovir_na_schengenski_meji_nujen_in_zacasen_ukrep_56921/

reki Kolpi, kjer je na njegovi rojstni hiši še viden italijanski napis Vinceremo⁴², je dejal: »Bolj je zdaj trdna meja, kot je ondej bila.«⁴³

Zilje – primer študije majhnega kraja

Zilje so majhna vas, ki je v začetku leta 2019 štela 132 prebivalcev.⁴⁴ Popis prebivalcev leta 1931 je v Ziljah naštel 241 ljudi v 45 hišah. Ob začetku druge svetovne vojne so v vas prišli Italijani. V vasi so postavili utrjeno postojanko. V postojanko so spremenili hišo v Dolnjih Ziljah. V začetku je bilo v vasi nekaj fašistov, kasneje pa predvsem financarji.⁴⁵ Postojanka je bila del obmejnih enot, saj je bila reka Kolpa, meja z Neodvisno državo Hrvaško. Jeseni 1942 so se jim pridružili še navadni vojaki.⁴⁶ Postojanko so razširili tako, da so izpraznili še nekaj hiš, jih utrdili, povezali z rovi. Pred hišo ob cesti so postavili tudi bunker. Lastniki hiš so se morali zateči k sosedom.⁴⁷

Prvo leto okupacije ni bilo nasilnih akcij Italijanov proti domačinom. Nato pa so sledile različne represalije, ki so bile povezane s porastom partizanskega gibanja. Kot poseben ukrep so Italijani uvedli pošiljanje civilnega prebivalstva v internacijo. V taborišče so odgnali tudi Ziljane.⁴⁸ Italijanski vojaki so moške gnali iz Preloke po cesti skozi Zilje v Vinico.⁴⁹ V Vinici je bilo zbirno mesto v vrtači, dragi, kot temu rečejo Belokranjci, na mestu, kjer je danes zdravstveni dom. Posamezniki so se internaciji izognili zaradi srečnih naključij, kot npr. sorodniki Jožeta Starešiniča. Da se početje Italijanov ne bo dobro končalo, je njegovi babici dejal domačin iz Vinice.⁵⁰

Zajete prebivalce iz Zilj so odpeljali na Rab. Iz nekaterih družin so odpeljali več moških. Na nevzdržne razmere in probleme, ki jih imajo družine interniranih, je v svojem dopisu ljubljanski nadškofiji opozarjal tudi preloški župnik Jože Pokorn. Pismo je bilo precej ostro in župnik je pričakoval ustrezne odgovore in rešitve »preden zadnji

42 V času druge svetovne vojne so italijanski okupatorji po zidovih pisali VINCEREMO, v prevodu ZMAGALI BOMO. Po pričevanju Antona Stipaniča pa so belokranjski antifašisti dodali VIDET ČEMO. Intervju z Antonom Stipaničem, Ljubljana, 28. avgust 2017. Od 6:20 do 6:53. https://youtu.be/dmSKMLqAF_s

43 Intervju s Francem Starešiničem, Žuniči, 10. junij 2019. <https://youtu.be/TOHwcjuN8Fw>

44 Podatki o prebivalcih naselij na spletnih straneh SURS, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc_05_prebivalstvo_10_stevilo_preb_25_05C50_prebivalstvo_naselja/05C5004S.px/

45 Gradivo za topografijo NOB, Bela krajina, 1. snopič, str. 52.

46 Gradivo za topografijo NOB, I Snopič, Bela krajina, Ljubljana 1958, str. 52.

47 Jože Starešinič, Vola so obesili v naš vodnjak, 0:34 – 8:21, <https://youtu.be/iJeHZ6OYbXk>.

48 Jože Čemas iz Zilj omenja, da so zajete odpeljali avgusta 1943. Oče mu je pripovedoval, da so jih odpeljali, ko je koruza začela delati storže. Intervju z Jožetom Čemasom, Zilje, 19. junij 2019, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta. Župnik Jože Pokorn v pismu škofijskemu ordinariatu omenja, da so bili internirani odpeljani 4. avgusta 1942. Dopis je shranjen med gradivom Župnije Preloka v NAL.

49 Jože Starešinič, Zilje, 21. februar 2019, Po sreči so ostali živi, <https://youtu.be/cN8mwTa0j6Y>, 0:36–0:52.

50 Prav tam.

interniranec umrje.«⁵¹ Pokorn je v pismu omenil tudi dvanajst umrlih iz njegove župnije. S sedeža škofije je namreč prejel seznam umrlih, podatke je moral vpisati v matično knjigo in uradno z dopisom obvestiti svojce. Pokorn je imena umrlih prebral pri maši in branje je slišala tudi Frančiška Čadonič iz Balkovec, po domače Biričina. Priče so izjavile, da se je Birička onesvestila.⁵² Po pričevanju Frančiške Tahija je župnik Pokorn imena umrlih bral 17. januarja 1943 pri maši v cerkvi Sv. Antona v Ziljah.

»... naš župnik, iz naše fare preloške, je pri maši objavil koliko jih je umrlo na Rabu, to so bili takvi trenutki, cela cerkev, vse, vsi kdor je bil v cerkvi je jokal [...] to so takvi trenutki, da se ne pozabijo.«⁵³

Iz družine Čemas sta bila na Rabu oče Franc in sin Ivan. Sin je bil star 20 let. Hrana v taborišču je bila obupna in interniranci so hrano iskali tudi v konjskih iztrebkih, ker so v njih lahko našli kakšno neprebavljeno zrno ovsa.⁵⁴ »Oče je umrl tam, sin se je vrnil. Ker oče je svojo hrano dal svojemu sinu Ivanu in tako je on preživel in prišel je nazad.«⁵⁵

Jeseni 1942 so Italijani svojo postojanko v Dolnjih Ziljah povečali, tako da so izpraznili tri hiše. Pri hiši ob cesti so naredili tudi bunker. Za njegovo izgradnjo so podrli enega od hlevov.⁵⁶ Domačini pripovedujejo, da italijanski vojaki vaščanom niso predstavljali nevarnosti. Obstajal je nekakšen nenapisan dogovor, da partizani ne napadajo omenjeno postojanko, Italijani pa tudi niso povzročali težav. Italijani so vedeli za partizane, a so jih domačini opozarjali, da obe vojski nosita puške, oni pa so neoboroženi in se morajo pokoravati obema stranema.⁵⁷ Ves nesmisel vojne in posledice, ki jih lahko prinesejo različne okoliščine, pa pove pričevanje Jožeta Starešiniča, kako sta njegova babica in mama kakih petsto metrov od domače hiše želi pšenico. Pristopili so partizani in se zanimali o posadki, da bi jo napadli. Ženski sta jih rotili, naj tega ne storijo, saj posadka vaščanom ni bila neprijazna. Poleg tega pa bi lahko kot odgovor na partizanski napad tudi požgali hiše, ki so obnovljene z denarjem, ki ga služijo možje v Ameriki. Poleg tega niso nikogar iz vasi ubili. Partizani postojanke niso napadli.⁵⁸ Še največja nerodnost je bila, ko je v vas prišel nov italijanski poveljnik, ki ni poznal položaja.⁵⁹ Oboroženih spopadov v vasi

51 Škofjskemu ordinariatu v Ljubljani, pismo datirano 10. marec 1943.

52 Angela Žugelj, Prišle so osmrtnice na Faro, <https://youtu.be/yZQx25MPTIU>. Angela Žugelj pravi: »Birička se je omrtila.« Hišno ime družine Frančiške Balkovec je bilo Biričini.

53 Intervju s Frančiško Tahija, Glavica, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

54 Jože Čemas iz Zilj omenja, da mu je to pripovedoval stric. Intervju z Jožetom Čemasom, Zilje, 19. junij 2019, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

55 Intervju s Frančiško Tahija, Glavica, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

56 Jože Starešinič, Vola so obesili v naš vodnjak, <https://youtu.be/iJeHZ6OYbkk>.

57 Pričevanje Jožeta Grduna, Zilje, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

58 Pričevanje Jožeta Starešiniča, Zilje, 21. januar 2019, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

59 Intervju s Frančiško Tahija, Glavica, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

Dolina Ziljah.

Postojanka šteje cca 80 članov vojske.

Oborožitev: 2-3 točke Brede, do 2 lahke baionete, in do 4 lahke mitraljeze.

Nastanjeni so v treh hišah 5, 6, 7.

Vsaka hiša ima okna zabičana in opremljena z strel. lučmi. Okoli hiš kamnite bunkerji v višini 3 m, skori kamniti sod so line (strelne) te bunkerje pokrivaajo z deskanji proti obrambi. Pokrili bodo tudi z zemljo. Južni del j. 1, 2, 3, 4 so pokriti s betominirani.

Ste. 9 jarek v višini 1,60 m.

Črna južna ovira.

Postojanka se utrjujejo.

Zahod: mostič od severne strani vt gorde in od Preloke.

Nemogoče od spodnje strani ob Kolpi.

Na hiši 8 in 11 osmatracišča z lahkim mitraljezem.

Slika 9a in 9b: Partizanska skica postojanke v Ziljah

Slika 10: Rušenje bunkerja pred hišo v Ziljah ob cesti Vinica – Preloka. Bunker so rušili takoj po italijanski kapitulaciji. (Fotografija last Janez Uršič).

ni bilo. Streljanje je bilo slišati, kadar so italijanski vojaki iz postojanke želeli za kosilo kokoš. To so ustrelili in škodo plačali.⁶⁰

Na sliki 9a je skica in na hrbtni strani istega dokumenta je podrobnejši opis postojanke. Dokument je zagotovo nastal po novembru 1942, še verjetneje spomladi ali poleti 1943. Partizanski obveščevalci so na dveh straneh dokumenta narisali skico in napisali podrobne podatke o posadki. V postojanki naj bi bilo do 80 financarjev s kar močno oborožitvijo. Če je bilo vojakov res toliko, je na tri vaščane pričel en italijanski vojak. Posadka naj bi bila oborožena z 2 ali 3 težkimi bredami, do 2 lahkimina minometalcema in 4 lahkim mitraljezi. Puške v seznamu niso našteje, saj jo je imel vsak vojak. Ob hišah so zgradili bunkerje, visoke do 3 metre, okoli utrjenih hiš pa napeljali bodečo žico. Za varno gibanje med bunkerju so izkopal 1,6 metra globok jarek.⁶¹ Število vojakov v posadki je bilo najverjetneje manjše oz. se je lahko spreminjalo. Po izjavah Jožeta Starešiniča naj bi bilo vojakov nekje med 30 in 35.⁶² Posadka v Ziljah se je oskrbovala iz Vinice

60 Pričevanje Jožeta Grduna, Zilje, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

61 SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t.e. 59, p.e.1680. Obveščevalsko poročilo Dolne Zilje. Dvostransko poročilo, na eni strani je skica terena s številčnimi oznakami. Na drugi strani je podroben opis zgradb, način utrjenosti in oborožitev.

62 Pogovor z Jožetom Starešiničem, 21. februar 2019. Po pričevanju njegove babice naj bi bilo v njihovi hiši nekako

oz. Črnomlja. Za prevoz različnih stvari, predvsem hrane, so uporabljali tudi domačine. Domačini so z Italijani vsaj do poletja 1942 nekako shajali. Italijani se nad vaščani niso znašali, saj naj bi jim npr. celo plačevali za kure, ki so si jih zaželeli.⁶³

Otroci so v šolo hodili v Preloko in po pričevanju so morali vedno mimo postojanke v Dolnjih Ziljah. Kako je bilo to neprijetno za otroke, ki so morali dnevno mimo vojakov, bunkerjev in žičnih ovir, si je nemogoče predstavljati. Zgodba, ki nam jo je povedala Frančiška Tahija (roj. Balkovec), se nam lahko zdi prikupna.⁶⁴ Vendar pa kaže kakšnim pritiskom so bili podvrženi otroci, ki so morali mimo različnih vojakov, ko so šli v šolo. Na koncu domače vasi so morali mimo Italijanov, po bližnjici čez travnike in jase so lahko srečali partizane. Vojna je grobo prekinila življenje teh otrok. Izpostavljeni so bili različnim nevarnostim in oviram. Ovirano je bilo tudi njihovo šolanje. Otroci v šoli v Preloki so imeli pravzaprav s šolanjem še srečo.

Po italijanski kapitulaciji so čez vas šle nemške enote. Od pozne jeseni 1943 pa je bilo to svobodno ozemlje.

Viri in literatura

Viri

SI AS, 1773, t.e.773, Poveljstvo 14. pehotne divizije Isonzo.

SI AS, 1790, Okrajno glavarstvo Črnomelj.

SI AS 1851 Glavni štab, t. e. 59. p.e. 1680.

SI AS 1865 Komanda vojne oblasti in komande mest VII. Korpudsa, t.e.211.

NŠAL, RAZNO, fasc. 25 A, IX. OKUPACIJA IN REVOLUCIJA.

NŠAL, Župnija Preloka

SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t.e. 59, p.e.1680

Gradivo za topografijo NOB, Bela krajina, I. snopič, <https://www.sistory.si/11686/26935>

Medunarodni ugovori 1941, Nezavisna država Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova, Zagreb 1941, <https://www.sistory.si/11686/34898>

Literatura

Cuccu, Giovanni, Ivo: Šestnajst mesecev med slovenskimi partizani. Ljubljana, Borec, 1979.

Dular, Jože: Adlešiči v Beli krajini. Ljubljana, Ljudska pravica, 1960.

Ferenc, Tone: Fašisti brez krinke, dokumenti 1941-1942. Ljubljana. Maribor, Obzorja, 1987.

Polič, Radko: Belokranjski odred. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1975.

Rus, Zvonko: Kronika mesta Metlike II. Metlika, Belokranjsko muzejsko društvo, 2003.

Zveza borcev NOV: Metlika v plamenih, 1964.

20 mož, v obeh ostalih pa po nekako 5 ali 6, skupaj torej nekaj čez 30.

63 Pričevanje Jožeta Grduna, Zilje, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

64 Otroci meje/Children of the Border, <https://youtu.be/0NZp3PfVdTQ>, Frančiška Tahija, Buongiorno, 0:07-1:59.

- Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani: Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana, Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine v Ljubljani, 1937.
- Žabkar, Lojze, Jože: Izpovedi. Ljubljana, Križniški priorat, 1991.
- Weiss, Janez: Od daleč je videla kako so padale bombe na mesto. Memento ob 70-letnici bombardiranja Črnomlja 3. oktobra 1943. Črnomelj, Občina Črnomelj, 2013.
- Weiss, Janez: Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi. Memento ob 70-letnici bombardiranja vasi Dragatuš 5. maja 1944. Dragatuš, Krajevna skupnost, 2014.

Intervjuji v hrambi arhiva projekta in objavljeni intervjuji

- Adam, Tončka, Dragatuš, 10. 9. 2017, Vrag ti materi, vstrelil že enkrat, <https://youtu.be/hHbwTk2T9ZI>
- Adlešič, Katica, Kordež, Marija, Adlešiči, 28.10.2018, Adlešiče so izropali in požgali, <https://youtu.be/07o0UM0hbbY>
- Bogdanović, Gabre, Hrast pri Metliki, 29. 6. 2017, Še danes obžalujejo, <https://youtu.be/jCP2TTePVvo>
- Car, Danica, Brezovica, 3. 8. 2017.
- Čemas, Jože, 19. 7. 2019
- Goleš, (Janta) Janko, Vukšiči pod Radatoviči, 5. 7. 2017, Meja nam je koristila, <https://youtu.be/B9ejRZckQQU>
- Grdun, Jože, Zilje, 5. 6. 2018
- Jug, (Tinčika) Martina, Metlika, 19. 8. 2017, Hrvati niso smeli priti sem, https://youtu.be/szQsP0R_lrM
- Kočevar, Franc, Bojanja vas, 9. 7. 2017, <https://youtu.be/RkzrM-xplPc>
- Klepec, Jožef, Krasinec, 3. 9. 2017, Žide so okradli na Kolpi, https://youtu.be/dio_y0OITPY
- Kordež, Marija, Adlešiči, 28. 10. 2017, Adlešiče so izropali in požgali, <https://youtu.be/07o0UM0hbbY>
- Starešinič, Franc, Žuniči, 29. 6. 2019, Italijanska obmejna postojanka Žuniči, <https://youtu.be/TOHwcjuN8Fw>
- Starešinič, Marija, Črnomelj, 14. 8. 2018, Zora, <https://youtu.be/D3vrenYJBFA>
- Starešinič, Ivan, Balkovci, 5. 6. 2018, Žuniči med italijansko okupacijo, <https://youtu.be/FlxifP3kYTc>
- Starešinič, Jože, Zilje, 5. 6. 2018, Vola so obesili v naš vodnjak, <https://youtu.be/iJeHZ6OYbxx>, <https://youtu.be/eN8mwTa0j6Y>
- Stipanič, Anton, Ljubljana, 28. 8. 2017, Partizani meje nismo priznali, <https://youtu.be/sRkD51Tf9KQ>
- Špehar, Ivan in Štefka, Breg, 2. 12. 2017, Kristus je bil prvi komunist, <https://youtu.be/XDRfAl2IPcU>
- Tahija, Franciška, Glavica (Občina Bosiljevo), 3. 6. 2018, Župnik je objavil koliko jih je umrlo na Rabu, <https://youtu.be/yehSGt7Yvps>
- Žugelj, Angela, Zilje, 5. 6. 2018, Prišle so osmrtnice na Faro, <https://youtu.be/yZQx25MPTIU>

Splet

http://www.vlada.si/medijsko_sredisce/sporocila_za_javnost/sporocilo_za_javnost/article/postavitev_tehnicnih_usmerjevalnih_ovir_na_schengenski_meji_nujen_in_zacasen_ukrep_56921/

Otroci meje/Children of the Border, <https://youtu.be/0NZp3PfvdTQ>

https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__10_stevilo_preb__25_05C50_prebivalstvo_naselja/05C5004S.px/

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, SI AS 1790, škatla 5, mapa 4.

Slika 2, SI AS 1790, škatla 5, mapa 2.

Slika 3, SI AS 1790, škatla 5, mapa 2.

Slika 4, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor zemljevida Rok Ciglič. Avtorji vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman in Blaž Štangelj.

Slika 5, Arhiv Božidarja Flajšmana.

Slika 6, SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. II comune di Metlika okolica, Občina Metlika okolica, 18. 8. 1941. Visokemu komisarijatu za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani. V tukajšnji občini je 15 posestnikov, ki imajo svoje vinograde prek meje.

Slika 7, Belokranjski muzej Metlika.

Slika 8, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 9, SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t.e. 59, p.e.1680.

Slika 10, Arhiv Janez Uršič.

Summary

Božidar Flajšman, Bojan Balkovec

Occupation borders in Bela krajina 1941-1945

The occupation border between fascist Italy and the Ustashe Independent State of Croatia (NDH) in Bela krajina ran along the border of the Črnomelj district, from Trdinov vrh along the Gorjanci ridge and Žumberk to the Kolpa River near Božakovo, moving along the Kolpa River up to Predgrad. To prevent the Slovenian and Croatian partisan brigades from crossing the border, the Italians intended to fortify the border at Gorjanci/Žumberk with a corridor of wire fence and bunkers. No wire fence was conceived along the Kolpa River, only fortified bridges and other structures. Due to the capitulation in the spring of 1943, the Italians only managed to build five bunkers near Metlika. The border cut deep into people's daily lives, especially farmers who had land on both sides of the border. People along the border also faced the issue of refugees coming from the NDH, especially the Jewish population. Residents of Žumberk with Orthodox roots believed the border was quite useful since it prevented the Ustashe from coming to the Italian occupation area. In May 1941, there were individual attempts to annex the municipality of Radatovići, which was part of the Črnomelj district, to the NDH; and an attempt to annex the entire region of Bela krajina to Nazi

Germany. A strong resistance movement evolved very quickly, forcing the Italians to leave smaller border outposts as early as December 1942. From then on, they stayed in larger towns only, surrounding them completely or partially with bunkers and barbed wire.

After the capitulation of Italy in September 1943, Bela krajina became a free territory where the headquarters of the National Liberation Army and the partisan detachments of Slovenia was set up in addition to the Executive Committee of the Liberation Front, and many other institutions. By the end of the war, only a couple of individual invasions of Germans and Ustashe had hit Bela krajina.

Zilje is a small village on the banks of the Kolpa River. There was a crew of the Italian Guardia di Finanza. The villagers had no problems with them. Like in other places in Bela krajina, the Italian Army deported many men from Zilje to camps. A lot of them died there due to unbearable conditions.

Today, comparisons between the former occupation border and the current wired border with the Republic of Croatia are being made.

*Peter Mikša, Matija Zorn**

Obsotelje – jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)**

Uvod

Po nemškem napadu na Jugoslavijo in jugoslovanski kapitulaciji aprila 1941 ter posledični razdelitvi slovenskega ozemlja med okupacijske sile,¹ so nastale tudi nove državne meje.

Meja nemškega rajha se je premaknila na vzhodno mejo današnje Slovenije oziroma jugovzhodno mejo nekdanje avstrijske dežele Štajerske, kjer je mejila na novoustano-
vljeno Neodvisno državo Hrvaško (NDH). V južnem delu je bila meja vzpostavljanja v
porečje Sotle (Obsotelju),² ki se na slovenski strani meje širi prek petih naravnogeograf-
skih enot: Boča in Maclja (povirje Sotle v ožjem smislu) na severu, Zgornjesotelskega
gričevja (zgornji tok Sotle), Srednjesotelskega gričevja (srednji tok Sotle, pod sotočjem z
Mestinjščico) ter Bizeljskega gričevja in Krške ravni (spodnji tok Sotle) na jugu.³ V tem
poglavju bomo podrobneje predstavili mejo v prvih dveh območjih.

* Dr. Peter Mikša, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2, peter.miksa@ff.uni-lj.si; dr. Matija Zorn, znanstveni svetnik, izredni profesor, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, matija.zorn@zrc-sazu.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnim raziskovalnim programom Slovenska zgodovina (P6-0235) in Geografija Slovenije (P6-0101), ki ju prav tako financira ARRS.

Avtorja se zahvalujeta za pomoč pri intervjujih in drugem terenskem delu Tjaši Konovšek, Jerneju Komacu, Danielu Siterju in Marku Berkoviču. Posebna zahvala gre Ernestu Iviču in Božu Kolarju za dodatno pomoč pri pridobivanju podatkov o življenju ob meji ter možnost uporabe njunega zasebnega slikovnega gradiva. Za izris zemljevidov se avtorja zahvalujeta Mancij Volk Bahun.

1 Repe idr., *Mejni kamni*, 9–10.

2 Natek, *Posotelje*, 168.

3 Perko, *Geografija slovensko-hrvaške*.

Prve dni vojne se Jože Hederih, ki je kot otrok živel v Dekmanci, zgolj nekaj metrov od reke Sotle,⁴ prihodnje nemške meje z NDH, spominja:

»Spomnim se, ko so prišli Nemci, cesta je bila polna avtomobilov, motorjev, vozov, pešcev. Spremljali so jih nemški avioni. Leteli so tako nizko, da sem se ustrašil, da me bo kakšen zadel v glavo. Iz strahu sem počepnil pri križu, ki je stal na koncu vrta«. ⁵

Nove meje in mejna območja

Meje med okupacijskimi območji so bile načrtovane kot prihodnje državne meje. Na terenu so jih do jeseni leta 1941 določile meddržavne komisije.⁶ Kot glavno vodilo za »razkosanje« Jugoslavije so veljale Hitlerjeve smernice, podane 3. aprila, in objavljene 12. aprila 1941, sledilo pa je še več meddržavnih pogodb.⁷ Na Slovenskem so nastala štiri mejna območja in meje, med drugimi tudi meja med Nemčijo in NDH.

Mejni režimi so se razlikovali, posledično pa tudi življenje ob njih. Nekatero mejo so bile neprimerno bolj utrjene kot druge, saj so imele minska polja, žične pregrade itd. Mnogokrat so v bližini meje podrl vse stavbe in izsekali gozd, s čimer so omogočili bolj-ši nadzor. To so dosegli predvsem z uporabo prisilnega dela, v katerega je bilo vključeno krajevno prebivalstvo.

Slovenska Štajerska pod nemško okupacijo

Hitler je zasedena slovenska ozemlja oblikoval v dve začasni upravni enoti. Vzhodna, imenovana Spodnja Štajerska (*Untersteiermark*, nekaj časa imenovana tudi *Unterland* oziroma *Südsteiermark*) je zajemala vso slovensko Štajersko, manjši del Prekmurja, del Dolenjske in občino Zagorje ob Savi (skupaj 6782,12 km²), zahodna pa Gorenjsko z Mežiško dolino in Jezerskim (imenovana tudi zasedena območja Koroške in Kranjske oziroma *Besetzte Gebiete Kärntens und Krains*). Za načelnika civilne uprave sta bila imenovana pokrajinski vodji (*Gauleiter*) NSDAP Štajerske in Koroške, ki sta bila tudi tamkajšnja državna namestnika (*Reichsstatthalter*). Obema uradnikoma so bili podrejeni okrajni politični komisarji, ki so prišli iz Avstrije in bili nacistično usmerjeni.⁸

4 Danes naselje v Občini Bistrica ob Sotli tik ob Sotli in meji.

5 Intervju z Jožetom Hederihom.

6 Celar, *Slovenija*, 37.

7 Colić, *Takozvana*, 115.

8 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, 59–62.

Nova meja na reki Sotli

Obsotelje z vzpostavitvijo meje ni prvič postalo mejno območje. Deloma je bilo mejno že v času rimske države, ko je bila na severnem delu območja meja med rimskima provincama Norik in Panonija. Od visokega srednjega veka je bila na reki Sotli meja Svete- ga rimskega cesarstva, znotraj Habsburške monarhije pa je razmejevala deželo Štajersko in Hrvaško oziroma Ogrsko. Sotla je bila mejna reka tudi v Kraljevini SHS (pozneje Kraljevini Jugoslaviji), ko je razmejevala Dravsko in Savsko (pozneje Hrvaško) banovino ter v SFRJ, ko je bila meja med socialističnima republikama Slovenijo in Hrvaško.⁹ Trenutno je na Sotli državna meja med Slovenijo in Hrvaško, ki je notranja meja Evropske unije s šengensko ureditvijo nadzora.

Z nastankom NDH in razširitvijo nemškega državnega ozemlja je bilo treba določiti mejo med državama. Potek meje so v grobem določili z meddržavnim sporazumom, ki mu je bil priložen tudi zemljevid v manjšem merilu z vrisano mejo.¹⁰ V prvem členu sporazuma je bil potek meje v grobem tudi zapisan:

»Hrvaško-nemška meja se opredeli z linijo, ki poteka od tromeje: Hrvaška–Nemški Reich–Italija do tromeje: Hrvaška–Nemški Reich–Madžarska, ki sovpada z nekdanjo upravno mejo med Kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo na eni in avstrijskima deželama Kranjsko in Štajersko na drugi strani. Predviden potek meje je označen z modro linijo na priloženem zemljevidu, ki je sestavni del te pogodbe.«¹¹

O poteku meje med Nemčijo in NDH so pisala tudi javna občila, na primer mariborski Štajerski gospodar:

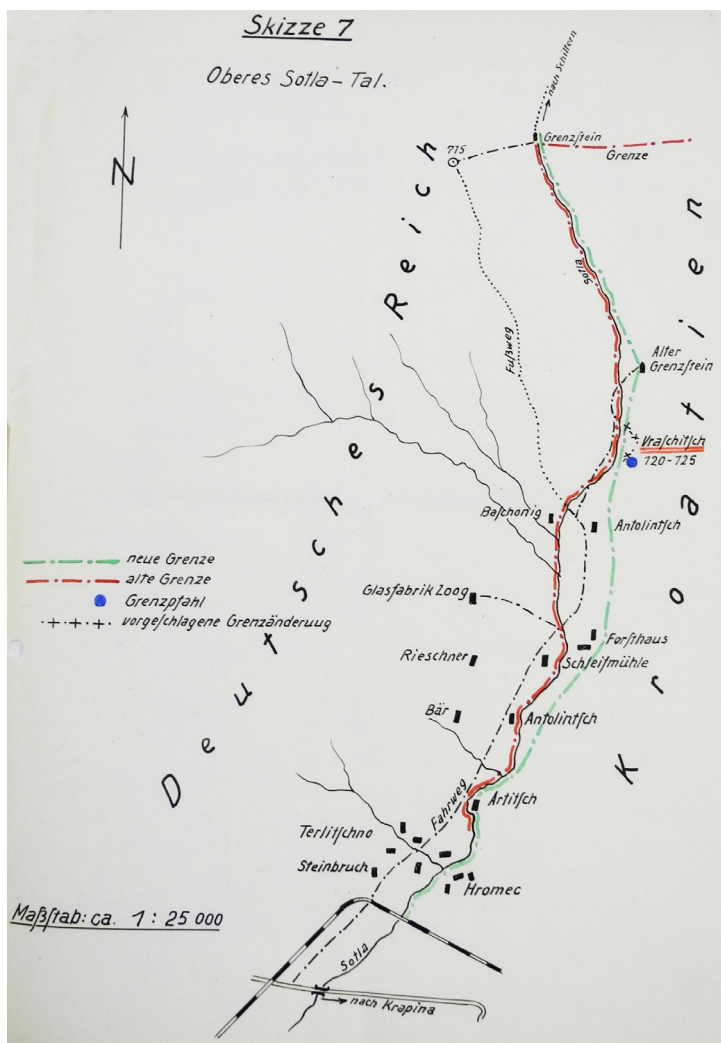
»Dne 13. maja je bila v Zagrebu sklenjena med pooblaščenci Reicha in Neodvisne hrvatske države v prisotnosti poveljnika državna pogodba glede določitve razmejitve med obema državama. To je prva pogodba nove Hrvatske, sklenjena z Reichom. Pogodbo so podpisali za Nemčijo poslanik Siegfried Kasche in legacijski svetnik Kamphoesener, za Hrvatsko pa državni tajnik dr. Mladen Lorković in general August Marić. Nova nemško-hrvatska meja je dolga približno 100 kilometrov. Ta meja pričenja na vzhodu na tromeji pri Varaždinu ter poteka v zapadni smeri južno od Rohitsch Sauerbrunna [Rogaška Slatina, op. a.] in Windischlandsberga [Podčetrtek, op. a.] vzdolž Sotle do izliva v Sann [Sava, op. a.]. Od tu gre meja proti zapadu po hrbtu

9 Bajt, Vidic, *Slovenski zgodovinski*.

10 Hrvatsko-njemački državni ugovor, 13. 5. 1941.

11 *Međunarodni ugovori*, 24.

Gorjancev do par kilometrov pred krajem Kalje; tamkaj pričinja italijanska demarkacijska črta.«¹²

Slika 1: Skica nemške mejne komisije poteka meje med Nemčijo in NDH na območju med Dobovcem pri Rogatcu (južno) in Macljem (severno), izdelana v merilu 1 : 25.000.¹³ Skica prikazuje tri poteke meje: »nova meja« (*neue Grenze*; zelena mejna črta), »stara meja« (*alte Grenze*; rdeča črta) in »predlagane spremembe meje« (*vorgeschlagene Grenzänderungen*; črni križci). Poleg tega so na skici tudi tri mejne oznake: *Grenzpfahl* (modra pika) in dve oznaki za »stare« mejne kamne (*Alter Grenzstein*), ki so razmejevali avstrijski in ogrski del Avstro-Ogrske (slika 2).

12 Meja med Nemčijo in Hrvatsko, 8.

13 PA AA Berlin, R 105131, Niederschrift.

Nemci in Hrvati so v pogodbi v dveh drugih členih zapisali, da bo dokončen potek meje določila mešana hrvaško-nemška komisija, ki bo imela v obziru predvsem gospodarske dejavnike. V skladu s pogodbenimi določili se je že dan po sklenitvi meddržavnega razmejitvenega dogovora, 14. maja 1941, proti meji na Sotli napotila nemško-hrvaška razmejitvena komisija, ki naj bi uredila manjša mejna nesoglasja, odločila o izpeljavi zadnjih popravkov in zaključila razmejitveno delo (slika 1).¹⁴ Komisija je imela svoj sedež v Rogaški Slatini, kjer se je v prostorih hotela Štajerski dvor od konca maja do 30. oktobra 1941 sestajalo osebje obeh komisijskih delegacij.¹⁵ Hrvaška delegacija se je ob koncu oktobra preselila v Zagreb in Klanjec, nemško delegacijsko osebje pa je še naprej ostalo v Rogaški Slatini, kjer je do 28. julija 1942 razrešilo vsa mejna vprašanja na nemško-hrvaški meji, razen določitve točne lokacije tromeje med Nemčijo, NDH in Madžarsko.¹⁶

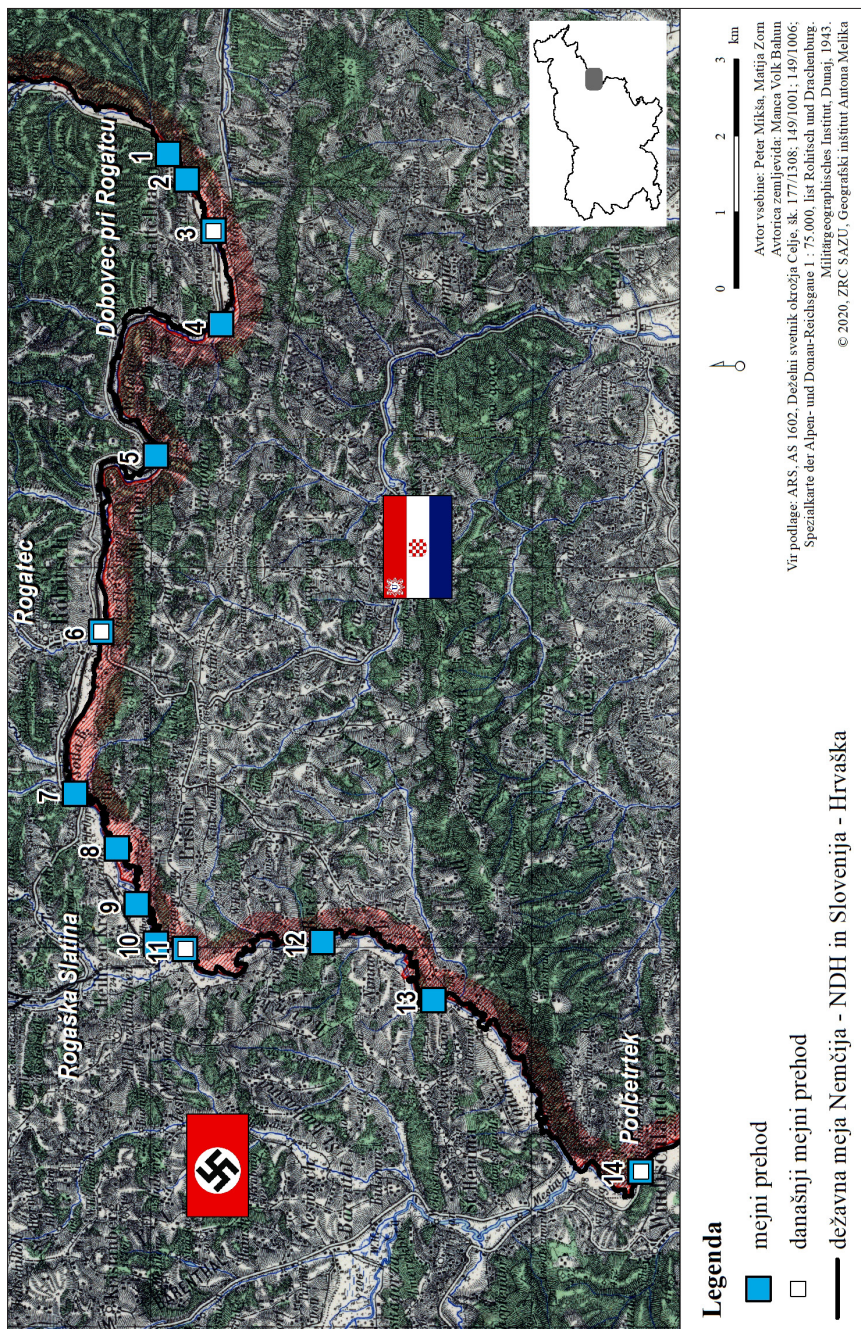

Slika 2: Ob izviri reke Sotle na Maclju stojita drug ob drugem Avstro-Ogrski mejni kamen (desno), ki je razmejeval dve entiteti monarhije, ter okupacijski mejni kamen (levo; številka 18-7, označen tudi na sliki 8), ki je razmejeval Nemčijo in NDH. Mejna kamna sta usmerjena proti Štajerski, zato je na Avstro-Ogrskem mejnem kamnu oznaka »S D« oziroma *Styriae Ducatus*, oziroma Nemčiji, zato je na okupacijskem mejnem kamnu oznaka »D« oziroma *Deutschland* (Nemčija).

14 Določitev državnih meja, 1.

15 PA AA Berlin, R 105127; HR-HDA-227.

16 PA AA Berlin, R 105131, Bericht Nr. 5, str. 1; PA AA Berlin, R 105131, 9. 7. 1942, 1.

Slika 3: Nemaški zemljevid iz leta 1943, ki ga je izdelal Vojaško-geografski inštitut na Dunaju. Zemljevid prikazuje mejo med Nemčijo in NDH na reki Sotli med Dobovcem pri Rogatcu in Podčetrtek. Poleg mejnih prehodov v času druge svetovne vojne so prikazani tudi današnji mejni prehodi.

Slika 4: Mejni prehod pri Harinih Zlakah (Podčetrtak; številka 14 na sliki 3). V ospredju je nemški graničar, v ozadju pa hrvaški. Slika je verjetno nastala leta 1941 ali v začetku leta 1942, ko meja še ni bila zavarovana z žično ograjo. Na istem mestu je tudi danes mejni prehod.

Še pred sklenitvijo meddržavne pogodbe in dokončne vzpostavitve meje so na nemški strani vzpostavili obmejno ureditev. Postaje obmejne policije so začele delovati že 17. aprila 1941.¹⁷ 18. aprila je Heinrich Himmler ob obisku Maribora odredil, da je naloga orožnikov tudi varovanje meje s Hrvaško. Graničarji so začeli mejo varovati šele v začetku maja, ko so se izoblikovali okrajni carinski komisariati. Za obravnavano območje sta bila odgovorna komisariata v Kozjem in Brežicah.¹⁸

V spominih na prihod graničarjev na Bizeljsko je Niko Pečnik zapisal:

»V gostilno so začeli prihajati obmejni vojaki in stražarji (na reki Sotli), NDH-jevci. Večina jih je bila Avstrijcev iz bližine Gradca in Lipnice. Bili so že nekoliko starejši, verjetno nesposobni za fronto.«¹⁹

Na relaciji od Sv. Petra pod Sv. Gorami (današnja Bistrica ob Sotli) do Dobove je bilo šest obmejnih postojank. Te so bile v Sv. Petru, Bizeljskem, Župelevcu, Kapelah, Podvinjah

17 Podatek za brežiško postajo, ki je varovala mejni prehod Dobova in nekaj časa tudi v Veliki Dolini. Ferenc, *Tragedija Slovencev*, 387–388.

18 Ferenc, *Nemška okupacija*, 257.

19 Jogan, Kržan, *Bizeljsko*, 81.

in Dobovi.²⁰ Večinoma so bile graničarske posadke nameščene v izpraznjenih župniščih in javnih poslopijih, kot so šole in razni kulturni domovi, marsikdaj pa so stanovali tudi v hišah pri prebivalcih.²¹

Mejni prehodi so bili mestoma relativno pogosti. Ob zgornjem toku reke Sotle, tj. na mejnem odseku med Dobovcem pri Rogatcu in Podčetrtkom, jih je bilo na razdalji približno 33 km 14,²² danes pa so na istem odseku zgolj štirje (sliki 3 in 4).

Nemško zavarovanje južne meje

Nemci so meje zavarovali z minskimi polji, žičnatimi ograjami, stražnimi stolpi in bunkerji.²³ Branko Mikša²⁴ se spominja:

»Spomnim se, ko sem sedel stricu v naročju in sva gledala tja proti zastraženi meji, na drugi strani je bil pa nemški rajh. Nemci so ogradili mejo z žično ogrado in vse minirali.«²⁵

Nemci so v mejnem pasu podrli vse stavbe²⁶ in izsekali gozd,²⁷ približno 50 metrov na široko, s čimer so omogočili boljši nadzor.²⁸ To so dosegli predvsem z uporabo prisilnega dela, v katerega je bilo vključeno krajevno prebivalstvo (slika 5).²⁹ Na najbolj izpostavljenih mestih so postavili dva metra visoko pleteno ograjo (sliki 6), na vrhu katere je bila v treh vrstah bodeča žica. Za njo so po tleh položili dva do tri metre na široko zverženo bodečo žico (slika 7), nato pa nekaj metrov na široko še pehotne mine. Mine je položila vojska, vse ostalo delo so opravili mobiliziranci.³⁰

20 ARS, AS 1851.

21 Intervju z Jožetom Hederihom.

22 Mikša idr., Rogaška Slatina.

23 Mikša, Zorn, Rapalska meja, 626.

24 Rojen v Zalugu pri Prišlinu v »Maganatovi« domačiji ob meji.

25 Intervju z Brankom Mikšo.

26 Znana je zgodba na nemško-italijanski meji v Polhograjskem hribovju. Mejna komisija je začrtala mejo kar čez dvorišče domačije, kar bi pomenilo, da bi ob postavitvi meje podrli domačijo z gospodarskimi objekti vred. Domači so ponoči mejo prestavili nižje pod domačijo in jo tako obvarovali pred rušenjem. Nartnik idr., Življenje Polhograjcev, 102.

27 Lastnik je les lahko odstranil in ga porabil za lastne potrebe, če ga ni, so ga odstranili prisilni delavci za potrebe Nemcev. Več niso smeli skladati na kupe, temveč so jih razmetali po čim večjem območju goloseka, da bi tudi na ta način zatrli rast podrast. Intervju z Milanom Koširjem.

28 Žico in mine so Nemci na bolj prehodnih mestih postavili tudi v visokogorju. Intervju z Antonom Hosnerjem.

29 Mikša, Zorn, Rapalska meja, 626.

30 Intervju z Albino Gobec.

Slika 5: Nemško obrambno linijo so pretežno gradili prisilno mobilizirani krajevni prebivalci. Na sliki kopanje bunkerja pri Vonarjah pri Rogaški Slatini.

Slika 6: Ograja ob meji na nemški strani je bila visoka tudi več kot dva metra. Kljub temu je prek mejnih ovir potekalo tihotapljenje. Sicer redka fotografija tihotapljenja prikazuje uporabo lestev pri prečkanju ograje. Posneto v bližini Rogaške Slatine, verjetno leta 1944.

Slika 7: Danes si brez težav predstavljamo, kako je bila videti ožičena meja na Sotli. Na sliki je prikazan nekdanji mejni prehod (številka 9 na sliki 3) med Nemčijo in NDH pri Rjavici pri Rogiški Slatini s sodobnim ožičenjem. Danes tu prehod meje ni dovoljen.

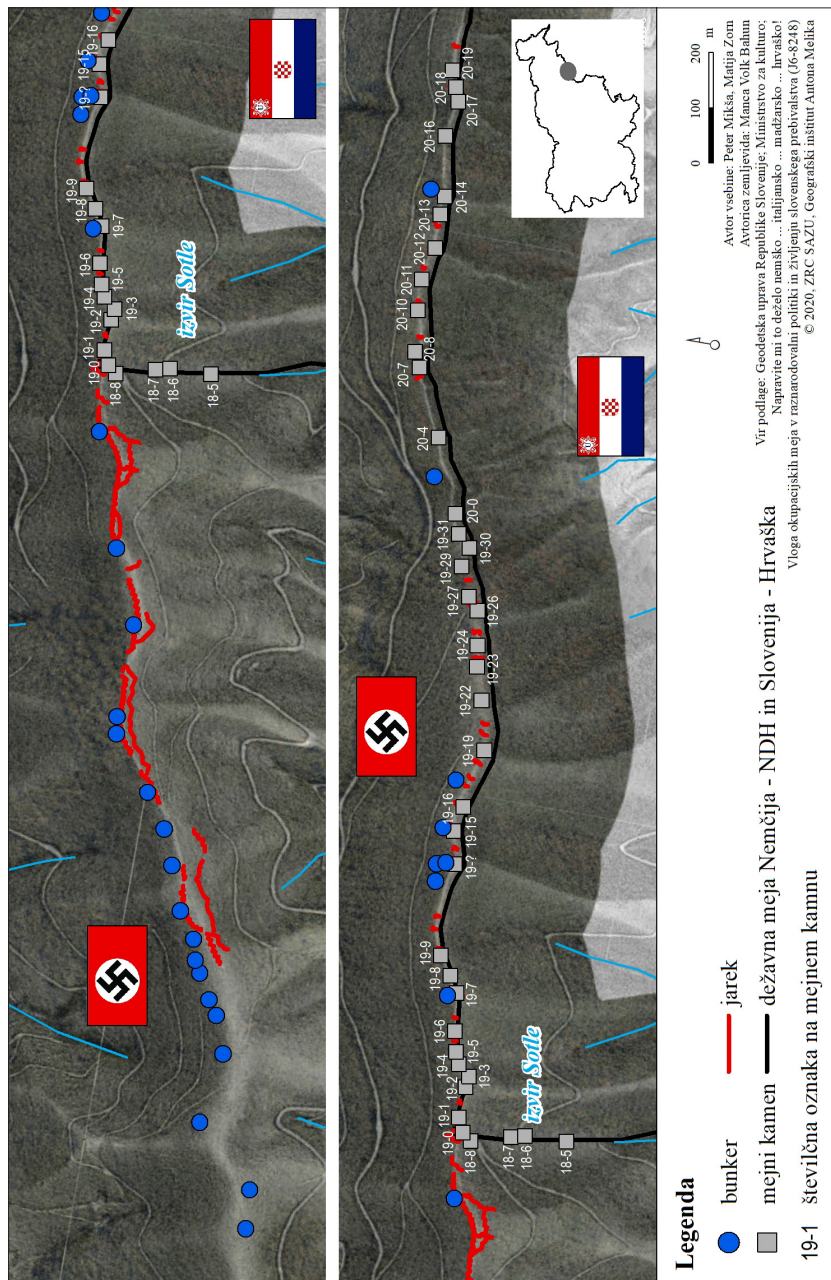
Jože Zbil iz Imenega se spominja:

»Na meji je bila žica. Visoka je bila 1,2–1,8 metra. Nekje je bila višja, nekje nižja. Vsekakor pa višja od današnje [žična ograja, ki danes stoji na približno istih mestih, op. a.]. Žica je bila razpredena na 4 metre široko. Stebri so bili na vsake 4 metre, žica pa je šla s tega vrha do tal in z drugega vrha na drugi steber, da se je žica križala. Več špur. Vse križem kražem spleteno z vsake strani. Na sredini je bila še spirala bodeče žice. Spirala je bila razvita po sredini med temi stebri. Pa še preko spirale od stebra do stebra je bila tudi bodeča žica. Minirano je bilo in skrite so bile.«³¹

Ob meji je pogosto stal okoli 30 metrov visok stolp, zgrajen iz štirih nosilnih drogov, ki so bili iz dvojnih debel, na vrhu pa je bilo približno 3 krat 3 metre veliko pokrito stražarsko mesto. Dostop do stražarskega mesta je bil po lestvi ali lesenih stopnicah. Poleg stolpa so zgradili še bunker in namestili telefonsko povezavo.³²

31 Intervju z Jožetom Zbilom.

32 Mikša, Zorn, Rapalska meja, 626.

Slika 8: Na mejnem grebenu Maclja so ohranjeni številni mejniki med Nemčijo in NDH, ki danes na tem območju predstavljajo edine mejne oznake med Slovenijo in Hrvaško. Mejniki na prikazanem območju so med seboj povprečno oddaljeni dobrih 50 m. Na sliki vidimo tudi, da so bili na nemški strani meje skopani streljni jarki in zgrajeni bunkerji. Jarkov je na prikazani razdalji 31,40 m kar za 2450 m. Na zgornji sliki vidimo, da so bili bunkerji zgrajeni na povprečni oddaljenosti sto metrov, nekateri tudi na zgolj četrtini te razdalje.

»Imeli so take visoke [stolpe, op. a.], tako kot imajo lovci, da so videli dol – stražni stolpi. V Rjavici so imeli verjetno ene 2–3 kraje, ko je daleč od proge gor, da je od tam gledal, če je kdo šel.«³³

Razmejitvena komisija je celotno hrvaško-nemško mejo najprej razdelila na dva delovna odseka. Nadzor nad označevanjem odseka A (83 km; južni del) je prevzela hrvaška delegacija, medtem ko je vodenje odseka B (severni del) pripadlo nemškemu delu razmejitvene komisije.³⁴ Na prvem odseku je bilo postavljenih 595 mejnih kamnov, na drugem pa 1524.³⁵ Do decembra 1942, ko se je označevanje hrvaško-nemške meje tudi uradno zaključilo, je bilo skupaj postavljenih 2119 mejnikov (slika 8).³⁶

Še preden so postavili mejnike, so mejo zakoličili.

»Nemške oblasti so ob meji začele zabijati stebre za pripravo žične ograje in pri tem jemljejo ravno smer tako, da stebre ne zabijajo točno po meji – temveč tudi po našem državnem teritoriju. Z ene in druge strani teh stebrov se seka gozd in kosi žito v širini 60 metrov pri čemer se narodu dela velika škoda,«³⁷ so se pritoževali na NHD strani.

Mejo se je lahko prehajalo le na uradnih prehodih (sliki 3 in 4). Prejšnji lokalni prehodi so bili ožičeni.

»Pri naši hiši je bil prej most, ki je vodil čez na hrvaško stran. Na drugi strani sta bila mlin in žaga. To so Nemci podrli, ko so delali mejo. Če si želel preko meje, si moral do Bistrice ob Sotli oziroma Kumrovca na hrvaški strani ali do Imenega. Vmes ni bilo uradnega prehoda. Ne vem, ali je bil vmes še kakšen most. Najbrž so jih tudi podrli,« se spominja Jože Hederih.³⁸

Prehod meje je naenkrat postal zelo otežen. »Spomnim se, kako sem leta 1942 s kolesom prečkala mejo,« pripoveduje Marjana Unverdorben iz Rogaške Slatine, ki je takrat kot otrok stanovala na hrvaški strani meje v Zalugu pri Prišlinu.

»Bila sem s stricem, ki je bil iz hrvaške strani. Najin prehod je bil dogovorjen z graničarji, na lesenem mostu pri bajti, malo nižje od nas, 500 m nižje. Most je

33 Mikša idr., Rogaška Slatina.

34 PA AA Berlin, R 105131, Bericht Nr. 4, 2; Bericht Nr. 5, 1–6.

35 Prav tam.

36 Prav tam.

37 Izvještaj Kotarske oblasti, 932.

38 Intervju z Jožetom Hederihom.

bil zastražen, smo potrebovali dokument za čez. Stric je odvil sedež od kolesa in je ven vzel neki list.«³⁹

Gradbena dela ob okupacijski meji od Macolja do Brežic so se začela konec oktobra 1942. Ograje in ostalo infrastrukturo je postavljalo gradbeno podjetje Illner.⁴⁰ V letu dni je bila meja zavarovana z dva metra visoko žično mrežo (slika 6) – takšna je bila v bližini naselij, ali dvema metroma visoko bodečo rezilno žico. Na posameznih mestih, kjer je bil potreben poseben nadzor, so bile obmejne postojanke (graničarske stražarnice). Vjekoslav Petek iz Poredja se takole spominja začetnega utrjevanja meje:

»Sem bil poleg. Kako so utrjevali? Pripeljali so ošpiljene smrekove stebre (eni so še špilili, drugi so žagali), smreke so kar podirali z gozdov, kjer pa ni bilo gozda so pripeljali. To so delali domači ljudje. Naši ljudje. To so podirali cele gozdove. Stebre so zabili, potem pa žico razvili, da se razpotegne.«⁴¹

Glede varovanja meje se Jože Hederih spominja:

»V Polju ob Sotli so živeli mejni nemški vojaki, rekli smo jim graničarji. Od tam so hodili mimo nas do vasi Ples. Do tam so imeli rajon. Nato so se obrnili nazaj. Hodili so počasi, po dva skupaj, vsak dan, tudi ponoči. Pri nas so se vedno ustavljali v hiši. Radi so se ustavljali. Če je bilo to ponoči, so se usedli na klop ob hiši. Če je bilo podnevi, so vstopili, sploh pozimi. Poleti so ostali zunaj.«⁴²

Jože Zbil se tudi spominja graničarjev:

»Največ je bilo teh vojakov, ki so bili na ruski fronti, potem so bili tukaj v Rogaški v bolnici na okrevanju, zatem pa so jih preoblekli in jih postavili za obmejno policijo. To tiste ljudi, ki so bili za vojake nesposobni – se pravi tisti, ki so imeli neko težko rano oziroma operacijo in jih zato niso več pošiljali na fronto. Zato so jih pa dali sem na mejo. In ti so potem večkrat hodili mimo naše hiše, ker so patroljirali tudi po okoliških obmejnih hribih, da so lahko videli daleč naokoli. S tem so imeli pod nadzorom tudi mejo, da so videli, če jo kdorkoli poskuša ilegalno prečkati. Stražarji so bili: dva po dva. Zdi se mi, da so imeli 12-urni delavnik. Stražnih stolpov se ne spominjam. Bile pa so

39 Intervju z Marjano Unverdorben.

40 Siter, Reka Sotla, 151.

41 Intervju z Vjekoslavom Petkom.

42 Intervju z Jožetom Hederihom.

stražarnice. Menjavali so se tako, da so jih selili iz kraja v kraj, da se niso preveč spoprijateljili in si postali domači z lokalnimi prebivalci.«⁴³

Poleg ovir so polagali tudi mine. Na vsakih 500 m so bile opozorilne table v velikosti 20 do 30 cm z grozečim napisom »*Pozor! Smrtna nevarnost*«. ⁴⁴ Do nesreč zaradi eksplozivnih teles je prihajajo že pri delavcih, ki so jih polagali:

»Spomnim se, da so Nemci minirali, je mina počila in so pripeljali enega nemškega vojaka pod roko. Ta pa je nato rekel: ‚Herr kommandant, Ich kann nicht sehen.‘ Eksplozija mine mu je izruvala oziroma izkopala njegove oči. To sem jaz videl, tam spodaj pri Straži [Straža pri Rogatcu, op. a.]. Kot otroci smo se igrali in se spomnim, da se je to zgodilo.«⁴⁵

Lesene stebre, po večini iz smrekovega in gabrovega lesa, so ob reki Sotli zabili enakomerno na vsaka dva metra ob rečno strugo, nanje pa je nemška vojska namestila pocinkano bodečo žico.⁴⁶ Marca 1943 so bili izdani tudi sklepi o nujni izgradnji stražnih stolpov.⁴⁷

Na mejnih prehodih so bila za prehajanje meje sestavni del žične ograje tudi velika železna vrata, ponekod pa zgolj lesena dvižna rampa. Mirko Halužan iz Huma na Sotli se prehajanja meje spominja:

»Če je bil čuvaj pravi, te je tisti pustil preko. Včasih si ga mogel malo podkupiti. Je rekel ali kilo mesa ali kruha, vino ... Potem pa je pokazal na uro, kdaj pridite nazaj, da bo spet on tam.«⁴⁸

Življenje ob meji

»Mi od nastanka meje nismo mogli več v Sotlo. Studenec smo imeli tik ob Sotli, mrzlo, hladno pitno vodo. Nismo mogli ponjo, vodo smo morali štiri leta nositi iz vasi. Niti prati nismo mogli tam. Hrepenel sem po Sotli, želel sem si iti kopat in loviti ribe. Mi smo živeli s Sotlo, prali smo, umivali stvari,« se težav, ki jih je prinesla meja spominja Jože Hederih.⁴⁹

43 Intervju z Jožetom Zbilom.

44 ARS, AS 1602, 1–2.

45 Intervju z Emilom Kranjcem.

46 Intervju z Vjekoslavom Petkom.

47 Siter, Reka Sotla, 152.

48 Intervju z Mirkom Halužanom.

49 Intervju z Jožetom Hederihom.

Citat kaže na težave, ki jih je za prebivalce ob meji prinesla meja. Nova meja je ob Sotli onemogočila kopanje in ribolov, celo dostop do same vode, kar je domačinom onemogočalo vrsto dejavnosti, kot je dostop do pitne vode, vode za pranje, v času poletnih suš je bilo onemogočeno namakanje kmetijskih zemljišč.⁵⁰ Zaradi nedostopnosti vode je trpela tudi živina. Propadali so vinogradi, ker vinorodnih območij niso mogli zadostno škropiti z galico.⁵¹

Za dnevne migrante, ki so hodili na delo s hrvaške na nemško stran, je prehajanje meje postalo oteženo, neprijetno in podvrženo stalnim kontrolam. Prisostvovanje na pogrebih in mašnih slovesnostih ter obiski cerkva, sorodnikov in prijateljev na drugi strani meje niso bili zadostni razlogi za izdajo dovoljenja za prehod.⁵²

»Spomnim se pogreba stare mame, na pogrebu sva bila z mojim očetom, na slovenski strani žične in zaminirane meje. Sva morala stati na travniku in gledati preko žice. To je bilo leta 1943. Žalostno sva opazovala pogreb. Kropiti nisva mogla. Nekaj ljudi je bilo na pogrebu, na hrvaški strani, pa nekdo je bil tudi z nama na naši strani,« se spominja Marjana Unverdorben.⁵³

Ljudje pa meje seveda niso prehajali zgolj legalno. Prebivalci, zlasti tisti, ki so živeli blizu meje, so prek Sotle tihotapili različno blago.

»Ker je bila pri nas hiša malo skrita, se je vedno nekaj šmugljalo – tobak in sol, iz ene države v drugo. Bila je zamenjava. To se je vedno dogajalo pri nas med hišo in hlevom, kjer je bilo malo skrito. Sol so porivali pod žico, tobak so pa kar čez mrežo vrgli, ker je bil lahek. Pri mlinu je ostala manjša brv, po kateri so prečili. Sotla je pozimi zaledenela in so jo prečkali po ledu, poleti so jo lahko pa tudi prebrodili, ker je bila zelo nizka, do gležnja,« se spominja Jože Hederih.⁵⁴

Gabriela Krumpak, ki je bila ob začetku vojne stara 21 let, je imela v Rogaški Slatini frizerski salon. Ker je bilo pomanjkanje veliko, je tudi sama tihotapila:

»Po celi Sotli se je tihotapilo. ... Sem imela sestro na Hrvaškem in smo na črno kupili tobak in ga dali carinikom s steklenico šnopsa in nas je ob določeni uri spustil preko meje. Jaz, ko sem imela pa salon, nisem mogla več računat, sem recimo potem za eno trajno računala šalco masti. Poleg tobaka smo švercali še

50 Intervju z Jožetom Hederihom; intervju z Brankom Mikšo.

51 Intervju z Ivanom Ivičem.

52 Intervju z Brankom Mikšo; intervju z Marjano Unverdorben.

53 Intervju z Marjano Unverdorben.

54 Intervju z Jožetom Hederihom.

sol, včasih kruh. Tobak smo dobili s Hrvaške. Kdor je kadil, je naredil vse, da bi prišel do tobaka.«⁵⁵

Prehod prek minskega polja so največkrat omogočili s postavljanjem desk in lestev (slika 6).⁵⁶ Žičnato ograjo so prerezali kar s škarjami za obrezovanje žive meje. Kljub temu, da so uspešno prečkali mejne ovire, so morali prečkati še reko Sotlo. V manjših skupinah so reko prebrodili v parnicah,⁵⁷ ob prehodu večjih skupin pa so reko največkrat preplavali.⁵⁸ Prehod I. bataljona Zagorskega odreda pozimi 1943 je potekal takole:

»... morali so preplavati Sotlo, a naše borce, ki niso znali plavati so prenesli ostali borci nesoč jih na svojih hrbtih in jih privezali na vrv in jih tako potegnili čez Sotlo, tako da se niti eden borec in utopil.«⁵⁹

V izrednih primerih, ko so se morali na hitro umakniti, so tudi jurišali na mostove (primer je Figarjev most v Stari vasi) in tako prečkali mejo.⁶⁰

Smrtne žrtve na meji

Največjo nevarnost za krajevno prebivalstvo so predstavljale mine. Zaradi njih je bil ljudem otežen ali kar onemogočen prehod do njiv, gozdov, pot do trgovine, zdravnika ali cerkve pa se je znatno podaljšala. Tudi živina se ni mogla več pasti v obmejnem pasu. »Ob žici je tudi med vojno razneslo kakšno kokoš ali kravo, ki je brskala po tleh ali tresla žico,« se spominja Jože Hederih.⁶¹

Predvsem pa so mine terjale človeške žrtve.

»Ker je bila žična meja minirana in tam bodeča žica, si je stric tam naredil prehod. Žico je porezal in preveril, da tam ni min. Skozi ta prehod je večkrat hodil na drugo stran, največkrat ob večerih. Leta 1944, bila je velika noč, je spet hotel iti prek. Pa mu je moja mati rekla: ‚Francl, ne hodi danes, taki praznik je.‘ Pa je rekel: ‚Pa kaj, nič zato, vseeno grem.‘ In malo pozneje so starši slišali eksplozijo in so se seveda ustrašili, ker so predvidevali, kaj se je zgodilo. Očitno je stražar opazil prehod in je tja nastavlil mino. Ko se je stric plazil preko porezanih žic, je

55 Intervju z Elo Krumpak.

56 Intervju z Jožetom Hederihom.

57 Parnica je korito v katerem kmetje po zakolu parijo svinje, da jih tako razčetinijo.

58 Kostevc, *Bizeljsko*, 27, 33; Teropšič, *Štajerska*, 253.

59 Izvještaj politkomesara Zagorskoga NOP, 16.

60 Kostevc, *Bizeljsko*, 33.

61 Intervju z Jožetom Hederihom.

z rokami zadel nastavljeno mino, ki je eksplodirala. Stric je klical na pomoč, eksplozija mu je poškodovala roki in obraz. Bil je slep. Naši so ga prinesli domov in še štiri dni je živel. V bolnico ga niso mogli prenesti. Vse dokler niso žice po vojni odstranili, so bili na žici vidni ostanke stričeve obleke. Prej si je nihče ni upal odstraniti. Mi otroci smo te ostanke stričevih oblačil še dolgo časa gledali in si to zelo zapomnili,« se spominja Branko Mikša.⁶²

Jože Hederih se spominja:

»Ko je šla vojna že h koncu, so bili fantje radovedni. 16 let star fant je izkopati mino in je umrl. ... Nekaj časa je še mrtev visel na žici. Še dolgo me je bilo strah, groza me je bilo, vedno sem ga imel pred seboj. To se je zgodilo čisto blizu naše hiše.«⁶³

Eksplzivna sredstva, ki so jih Nemci postavili ob meji, so partizani pogosto pobirali in uporabljali v svojih minerskih akcijah. O tem priča poročilo z območja Varaždina, v katerem poročajo:

»... kmetje iz vasi, ki se nahajajo ob hrvaško-nemški meji pobirajo mine, ki so jih postavile nemške oblasti za utrditev meje in jih predajajo partizanskim skupinam ...«.⁶⁴

Utrjevanje južne rajhovske meje leta 1944

Nemci so v drugi polovici leta 1944, ob pričakovanju morebitnega izkrcanja zaveznikov v Istri ter zaradi uspehov partizanov in Rdeče armade v Srbiji, začeli z obsežnim utrjevanjem južne meje. Močno so jo utrdili s strelnimi jarki, mitralješkimi gnezdi in bunkerji. Izkopavanje terena so večinoma opravljali vojni ujetniki, pogosto pa so za delo prisilno vpoklicali tudi krajevno prebivalstvo (slika 5). Zaradi velikopoteznega projekta, ki je zajel več deset kilometrov dolg pas, in pomanjkanja delovne sile, so zemeljske izkope opravljali tudi nemški vojaki.⁶⁵

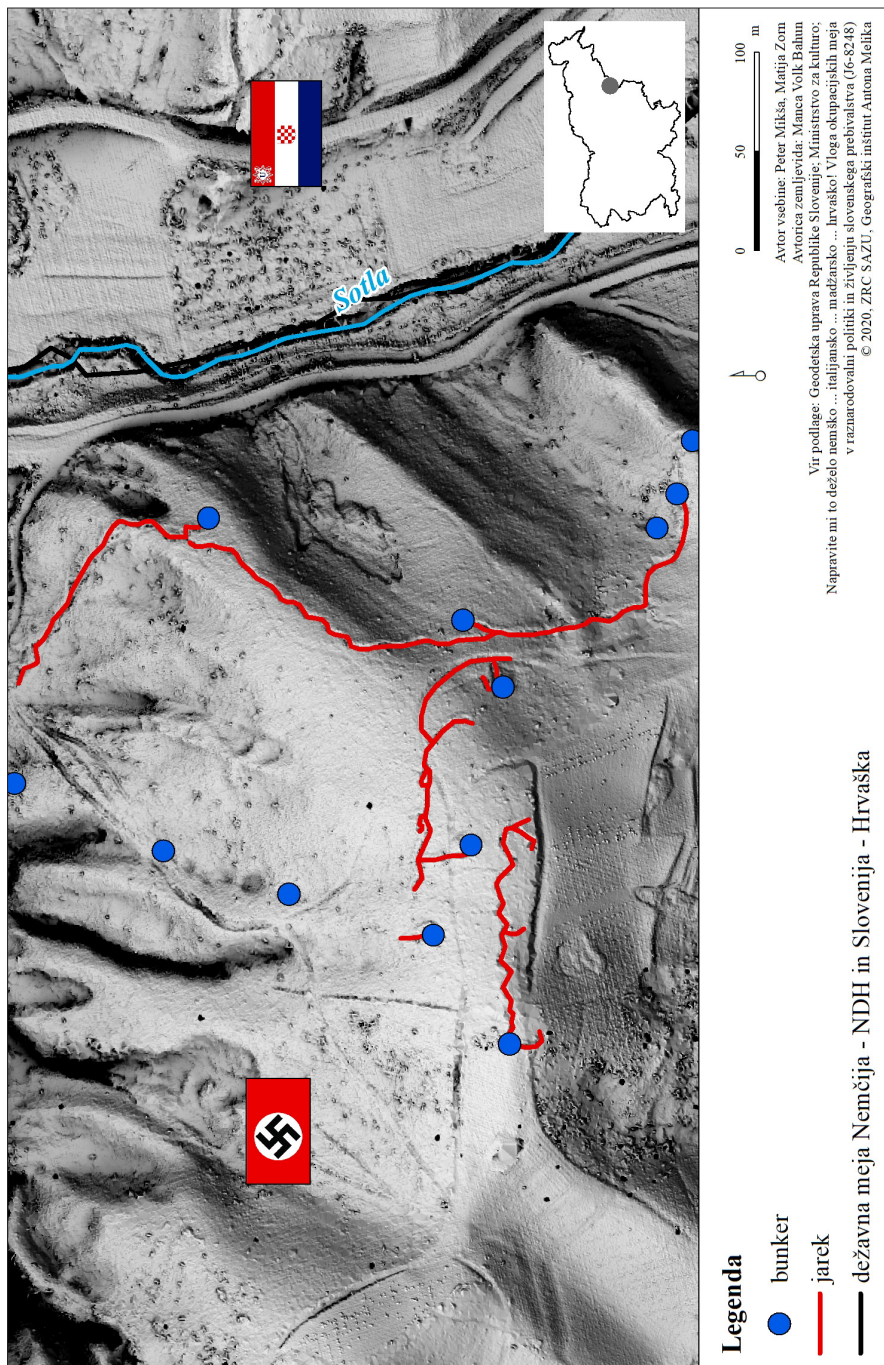
»Spomnim se, kako so kopali panzergrabne, ob glavni cesti, vzporedno z njo. Gradili so tudi šicgrabne [slika 9]. Kopali so Nemci, Kočevarji [kočevski Nemci, op. a.] in preostali domačini so morali kopati, tudi moja sestrična, ki je

62 Intervju z Brankom Mikšo.

63 Intervju z Jožetom Hederihom.

64 Izvještaj Zapovedništva, 118.

65 Šolska kronika, 17–18.

Slika 9: Strelni jarki in bunkerji, zgrajeni na desnem, nemškem bregu reke Sotle kot severno od Nimna. Jarki in bunkerji so vidni še danes, kot prikazuje natančen digitalni model reliefa. Skopanih jarkov je na sliki za slab kilometer.

občasno živela pri nas. Jaz sem bil za to še premajhen. To je bilo okoli leta 1943, 1944. Ti grabni so bili kot klet, obdana s hlodi. Ne vem, od kod so jih dobili. Vozili so s kamioni, vozovi, tudi konji. V grabnih so naredili še sedeže, tudi iz hlodov, nastala je klop. S sošolcem sva iz šole vedno šla po teh grabnih,« o utrjevanju v bližini Bistrice ob Sotli pripoveduje Jože Hederih.⁶⁶

Obrambni jarki so bili globoki od 1,5 do 2 metra, približno vsakih 50 metrov (odvisno od terena) je bilo umeščeno mitralješko gnezdo, velikosti okrog 2 krat 2 metra, na določeni razdalji (okrog 100 metrov) pa je bil izkopen večji bunker (slika 10). V njem je bilo prostora za 12 do 16 oseb, bil je prekrit s plastmi lesa in zemlje, da bi morebitna eksplozija bombe čim manj poškodovala notranjost. Vsi izkopi so bili utrjeni z lesenimi bruni. Les so posekali v okoliških gozdovih, lastnikom pa za odvzeti material niso plačali.

Slika 10: Ostanek nemškega bunkerja na Maclju. Bunkerji na Maclju so imeli dimenzije od približno 5 krat 5 m do približno 7 krat 7 m.

66 Intervju z Jožetom Hederihom.

Jože Zbil se spominja:

»Nič, kar prišli so, in so mi vzeli ogromno gabra in smrek (pa še česa drugega, samo da je bilo dovolj debelo) ter drugi les za gradnjo bunkerjev. Nič plačali, samo vzeli. Vsaki bunker je bil troslojen, okroglega lesa in eden na drugega zložen, kakor je bil pač bunker velik oziroma dolg. To je bilo iz zelo debelega lesa in naložena zemlja med posameznimi sloji, da je morebitna odvržena bomba izgubila svojo eksplozivno moč. Ni pa bil betonski bunker. Bil je kar velik. Nekje 16–19 vojakov je lahko notri spalo, so imeli narete večnadstropne postelje. Dandanes se vidi še jama, kjer je bil bunker. Strelski jarki so potekali cik-cak [slika 11].«⁶⁷

Slika 11: Strelni jarek na Maclju.

Življenje ob meji po vojni

Po koncu vojne je ožičenje na meji še ostalo kot tudi mine. Krajevno prebivalstvo je žico, ki je bila zelo kakovostna, uporabljalo za lastne potrebe.

»Pa smo šli na mejo po žico in jo odpeljali na dom, da smo si lahko doma ogradili domove. ... Pa vsaki kmet je šel po tisto žico, to je bila lepa žica. Bila je pocinkana. To ni taka kot naša rjava – vse zanič, ko ni nič veljala.«⁶⁸

67 Intervju z Jožetom Zbilom.

68 Intervju z Emilom Kranjcem.

Kmalu po osvoboditvi je na nekdanjo mejo prišla jugoslovanska vojska, da bi jo očistila. Vojaki so odstranjevali mejno infrastrukturo in mine.

»Prišla je naša vojska in podirala mejo. Stebre so izruvali, žico zvijali, za mine je bila posebna ekipa. Imeli so posebne aparate, s katerimi so iskali mine. Bil je aparat na palci, dolgi meter in pol, bil je detektor,« se spominja Jože Hederih.⁶⁹

Vseh min pa seveda niso uspeli odstraniti in te so ostajale huda nadloga za domačine. Jože Hederih nadaljuje:

»Ponekod niso natančno poiskali min, kakšna je ostala noter in je kasneje še bila kakšna nesreča. Tudi jaz sem s strahom hodil okrog hiše do Sotle, nisem bil brez skrbi, dokler se to ni pozabilo.«⁷⁰

Podobno pripoveduje Branko Mikša:

»Kmalu po vojni je prišla četa jugoslovanske armade. ... Prihajali so z dolgimi sulicami, korakoma kot grška falanga. Sulice so bile približno štiri metre dolge, na koncu je bila kovinska konica, cca. 40–50 cm dolga. Konico so zabadali v mivko in iskali mine. Hrano so dobivali iz Rogaške, pri nas pa so pekli kruh.«⁷¹

Čiščenje min je mnogokrat zahtevalo tudi življenja med vojaki. Emil Kranjc je bil pri-soten pri eni takšni nesreči:

»Leta 1945 je tudi ubilo enega fanta, blizu (vizavi) Steklarne, ko je čistil mejo. Tu, kjer je straža, pod stražo se je reklo ‚šuthaufn‘ (od premoga ostanki) – tam je bilo enih 5–6 m do Sotle in tam noter je hodil in ga je v zrak vzdignilo.«⁷²

Branko Mikša se spominja tudi, kako se je njegov oče spopadal s to nadlogo:

»Mine so še vedno, kljub čiščenju vojakov, po vojni ostale v poljih ob meji. Še danes v teh letih kdo naleti na mine, ko kaj koplje tam. No, na slovenski strani smo imeli zemljo in pogosto je tam po vojni kakšna žival stopila na mino in je poginila. Oče je nabavil brane za rahljanje prsti. To brano je priredil – pri kovaču je dal narediti takšne dolge nože, ki jih je pritrdil na brano. Dodatno jo

69 Intervju z Jožetom Hederihom.

70 Intervju z Jožetom Hederihom.

71 Intervju z Brankom Mikšo.

72 Intervju z Emilom Kranjcem.

je še obtežil in na dolgi verigi so krave vleklye to brano preko travnikov in njiv. Spomnim se dveh takih primerov, ko se je mina aktivirala. Pozneje pa je kljub temu še vedno bilo zelo nevarno. Marsikje je kdo nastradal, ker je našel mino. Ali je izgubil roko, pa oči. Pri sosedu, pri ‚Bajti‘, je en stopil na mino in tam tragično končal. Naša mama se je zelo bala za nas fante v teh letih po vojni, ker je municije ob meji in po gozdoivih ostalo že zelo veliko.«⁷³

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS, AS 1602, f. 297, š. 285, Verdrahtung der kroatischen Grenze, 12. 10. 1942.

ARS, AS 1851, a. e. 1882, šk. 77, map. 3, Položaj sovražnikovih postojank in sil, 25 junij 1944.

HR-HDA-227, š. 6, Odsek za granicu: opći spisi, 1941–1943, 30. 10. 1941.

PA AA Berlin, R 105127, Aufzeichnung, 15. 5. 1941.

PA AA Berlin, R 105131, Bericht Nr. 4, 10. 7. 1942.

PA AA Berlin, R 105131, Bericht Nr. 5, 11. 12. 1942.

PA AA Berlin, R 105131, Grenzfestlegung zwisch. Deutschl. u. Kroat., 9. 7. 1942.

PA AA Berlin, R 105131, Grenzfestlegung zwisch. Deutschl. u. Kroatien. Niederschrift über die Festlegung der deutsch-kroatischen Grenze im Gelande von 9. Avgust 1941, Skizze 7. Šolska kronika Osnovne šole I. v Rogaški Slatini 1898–1958.

Objavljeni viri

Izvjestaj Kotarske oblasti Varaždin Župskoj redarstvenoj oblasti Varaždin o općim političkim prilikama na području varaždinskoga kotara od 15. do 30. svibnja 1943. godine. V: *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe i socialističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945*, knjiga IV (siječanj–svibanj 1943). Zagreb: Savjet za izdavanje Građe za povijest NOP-a i socialističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945, 1985.

Izvjestaj politkomesara Zagorskoga NOP odreda politkomesaru Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o političkom stanju i radu u odredu, prehrani i zdravlju boraca, te zapažanja o stanju u krajevima kroz koje je odred prolazio. V: *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe i socialističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945*, knjiga VIII (1. siječanj–15. ožujak 1944). Zagreb: Savjet za izdavanje Građe za povijest NOP-a i socialističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945, 1988.

Izvjestaj Zapovjedništva 1. oružničke pukovnije Ministarstvu unutrašnjih poslova za razdoblje od 26. prosinca do 11. siječnja 1944. godine. V: *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe i socialističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945*, knjiga VIII (1. siječanj–15. ožujak 1944). Zagreb: Savjet za izdavanje Građe za povijest NOP-a i socialističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945, 1988.

Međunarodni ugovori 1941. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova, 1941.

73 Intervju z Brankom Mikšo.

Osební vir

- Gobec Albina, Rogaška Slatina, 12. 12. 2018.
 Halužan Mirko, Hum na Sutli, 23. 10. 2017
 Hederih Jože, Dekmanca, 24. 6. 2017
 Hosner Anton, Trenta, 15. 9. 2017
 Ivić Ivan, Brezje, 12. 12. 2018
 Košir Milan, Črni vrh, 24. 10. 2015
 Kranjc Emil, Rogatec, 17. 10. 2017
 Krumpak Ela, Rogaška Slatina, 17. 7. 2017
 Mikša Branko, Zalug, 12. 11. 2016
 Petek Vjekoslav, Poredje, 15. 10. in 28. 10. 2017
 Unverdorben Marjana, Rogaška Slatina, 22. 8. 2017
 Zbil Jože, Nimno, 25. 5. 2017

Časopisni vir

- Določitev državnih meja med Nemčijo in Hrvatsko: Nova meja. *Slovenski narod*, 14. 5. 1941, let. 74, št. 110, str. 1.
 Meja med Nemčijo in Hrvatsko določena. *Štajerski gospodar*, 17. 5. 1941, let. 1, št. 3, str. 8.

Literatura

- Bajt, Drago, Vidic, Marko (ur.). *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
 Celar, Branko. *Slovenija in njene meje*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 2002.
 Colić, Mladen. *Takozvana Nezavisna država Hrvatska 1941*. Beograd: Delta-Pres, 1973.
 Ferenc, Tone. Okupacijski sistemi na Slovenskem. V: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2: Raznarodovanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, str. 45–98.
 Ferenc, Tone. Nemška okupacija. V: *Med Bočem in Bohorjem*. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, str. 247–278.
 Ferenc, Tone. Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli. V: *Krško skozi čas, zbornik ob 500-letnici mesta*. Krško: Skupščina občine Krško, 1977, str. 379–446.
 Jogan, Maca, Kržan, Metka. *Bizeljsko 3011 jih je šlo ... II*. Bizeljsko: Krajevna organizacija izgnancev Slovenije, 2014.
 Kostevc, Milan (ur.). *Bizeljsko*. Bizeljsko: Družbeno politične organizacija, Krajevna skupnost, 1976.
 Mikša, Peter, Siter, Daniel, Repe, Božo, Vehar, Maja, Zorn, Matija, Flajšman, Božidar, Balkovec, Bojan, Ajlec, Kornelija, Volk Bahun, Manca. Rogaška Slatina kot obmejno mesto Tretjega rajha 1941–1945, <https://okupacijskemeje.si/exhibition02.html> (Ogled 20. februar 2020)
 Mikša, Peter, Zorn, Matija. Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine. V: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, str. 605–641.
 Nartnik, Maruša, Lea Knez, Peter Mikša. Življenje Polhograjcev ob meji med nemško in italijansko okupacijo (1941–1945). V: *Domači kraji*. Dobrova: Občina Dobrova-Polhov Gradec, 2019. str. 94–111.

- Natek, Milan. Posotelje. V: *Enciklopedija Slovenije*, Zv. 9. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 168.
- Perko, Drago (ur.). *Geografija slovensko-brvaške meje*: Geografsko gradivo za arbitražni postopek za določitev slovensko-hrvaške meje. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2012.
- Repe, Božo, Zorn, Matija, Ajlec, Kornelija, Mikša, Peter. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja: življenje ob okupacijskih mejah v Sloveniji, 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Siter, Daniel. Reka Sotla kot okupacijska meja med nemškimi rajhom in NDH: primer občine Rogaška Slatina. *Kronika*, let. 67, št. 1 (2019), str. 141–164.
- Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih*. Brežice: Posavski muzej, 2012.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, PA AA Berlin, R 105131, Grenzfestlegung zwisch. Deutschl. u. Kroatien. Niederschrift über die Festlegung der deutsch-kroatischen Grenze im Gelände von 9. Avgust 1941, Skizze 7.
- Slika 2, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Matija Zorn.
- Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, ARS, Spezialkarte der Alpen- und Donau-Reichsgaue 1 : 75.000, list Rohitsch und Drachenburg. Dunaj: Militärgeographisches Institut, 1943, avtorja vsebine Peter Mikša in Matija Zorn, avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.
- Slika 4, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Slika 5, Arhiv Albine Gobec.
- Slika 6, Arhiv Boža Kolar.
- Slika 7, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Matija Zorn.
- Slika 8, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo, avtorja vsebine Peter Mikša in Matija Zorn, avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.
- Slika 9, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo, avtorja vsebine Peter Mikša in Matija Zorn, avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.
- Slika 10, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Matija Zorn.
- Slika 11, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Matija Zorn.

Summary

Peter Mikša, Matija Zorn

Obsotelje - the southeastern border of the German Reich (1941-1945)

The present-day border between Slovenia and Croatia was the most southeastern border of the German Reich during World War II. The course of the border between Germany and the newly formed Independent State of Croatia was roughly determined in May 1941 by an interstate agreement, while a German-Croatian Delimitation Commission was set up to determine the border in the field. The Germans secured the border with a wire fence and minefields. At the most exposed sites, a two-meter high fence with barbed wire on top was erected. Behind the fence, they laid a two to three meters wide concertina fence, erected guard towers and bunkers, and dug trenches - the remains of which are still visible in the landscape today. Border posts were also located in places where special surveillance was needed. The fortification of the border began in October 1942 and was further enforced in the second half of 1944. The defense line was mainly built by forcibly mobilized locals. The border was marked by numerous boundary stones that totaled over two thousand. They're still well preserved on the Macelj ridge, where they can be seen every 50 meters, representing the sole demarcation between Slovenia and Croatia in this area. Crossing the border was only possible at the crossings, which posed a major problem for everyday life for the local population, many of whom owned land on both sides of the border. In parts, these crossings were quite "frequent", namely fourteen on the river Sotla between Dobovec pri Rogatcu and Podčetrtek, while only four remain today. On the German side, older, mostly Austrian soldiers served as border guards, patrolling in pairs. In Obsotelje, the border primarily prevented access to the Sotla River, and thus to the drinking water, both to people and livestock, washing water, fishing, and irrigation water during summer droughts. The fact that border permits were not taken for granted, indicates that attending funerals and religious ceremonies, or visiting churches, relatives and friends on the other side of the border were not sufficient reasons for issuing a permit. Despite border security, smuggling was widespread as a result of a large shortage of goods. The passage through the minefield was mostly made possible by boards and ladders, while the wire fence was cut with hedge trimmers. Border guards were often bribed.

Mines posed the greatest danger to the local population. They made it difficult to access fields and forests, while routes to shops, doctors and churches were significantly longer. Grazing in the border zone was also hindered. On the other hand, mines were a source of armament for the partisans. Many lives were claimed by mines even after the war.

*Darja Kerec, Attila Kovács**

Vzpostavitev madžarske okupacijske oblasti v Prekmurju**

Uvod

Vodja Nemčije, Adolf Hitler, je še isti dan, ko je bil izveden državni udar v Jugoslaviji, izdal ukaz o pripravi vojaškega napada na južno sosedo, znan kot »navodilo št. 25« (Weisung Nr. 25). General Dušan Simović je namreč 27. marca 1941 zaradi pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu izvedel državni udar; pristop sta dva dni pred tem, 25. marca, na Dunaju podpisala predsednik vlade Dragiša Cvetković in zunanji minister Aleksandar Cincar-Marković. Nemčija si je pred napadom na Sovjetsko zvezo z napadom na Jugoslavijo in Grčijo želela zagotoviti stabilnost na jugu Balkana.¹

Za vojaško posredovanje proti Jugoslaviji je Nemčija pridobila Italijo in Bolgarijo, vojaško sodelovanje pa so Nemci zahtevali tudi od Madžarske. V zameno so ponudili t. i. Južne pokrajine (Délvidék), območja, ki jih je Madžarska po prvi svetovni vojni izgubila v Trianonu. Madžarski voditelji so se znašli v težkem položaju. Če bi sprejeli ponudbo, bi sicer v zameno pridobili ozemlja s približno pol milijona Madžarov, vendar bi prelomili pogodbo z Jugoslavijo o večnem prijateljstvu, podpisano decembra 1940, ter izgubili simpatije zahodnih sil (Anglije in ZDA). Če pa ponudbe ne bi sprejeli oz. bi se uprli mogočni zaveznici, ki je pred tem pomagala Madžarski k delni uresnitvi

* Dr. Darja Kerec, docentka, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16, darja.kerec@pef.uni-lj.si, dr. Attila Kovács, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Enota Lendava – Lendvai Kutatócsoport, SI-9220 Lendava, Kranjčeva ulica 4, SI-9220 Lendva, Kranjec utca 4, attila.kovacs@guest.arnes.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnima raziskovalnima programoma Slovenska zgodovina (P6-0235) in Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081), ki ju prav tako financira ARRS.

1 Fischer (ur.), *Slovenska novejša zgodovina*, 407–414, 579–581.

revizionističnih ciljev, pa bi tvegali nemško okupacijo.² Pod težo odgovornosti je ministrski predsednik madžarske vlade Pál Teleki naredil samomor, regent Horthy in preostali ministri pa so privolili v sodelovanje, s tem da so počakali na razglasitev Neodvisne države Hrvaške (NDH) 10. aprila in s tem na formalno prenehanje obstoja Jugoslavije. Naslednji dan so enote 3. madžarske armade prestopile madžarsko-jugoslovansko mejo.³

Od napada na Jugoslavijo 6. aprila 1941 do prihoda madžarskih vojaških enot v Prekmurje

Napad na Jugoslavijo je 6. aprila 1941 v zgodnjih jutranjih urah začelo bombardiranje Beograda in drugih mest ter vojaške in druge infrastrukture. Na območje Dravske banovine so s severa prodrle enote 2. nemške armade, z zahoda pa postrojbe 2. italijanske armade. Proti napadalcem se je na območju omenjene banovine postavila 7. jugoslovanska armada z dvema divizijama, nekaj posadnimi bataljoni ob meji in graničarji. Nemci so za prodor v vzhodni del Dravske banovine, v Slovenske gorice, Mursko polje in Prekmurje določili 183. pehotni polk 51. armadnega zbora, ki je spadal pod že omenjeno 2. nemško armado. Glavni prodor proti Prekmurju je izvedel 219. kolesarski bataljon, ki je v zgodnjih jutranjih urah 6. aprila pri Zenkovcih prestopil nemško-jugoslovansko mejo, presenetil 601. posadni bataljon pri Strukovcih in zajel več kot 100 jugoslovanskih vojakov. Ob pol devetih zjutraj so vojaki 219. kolesarskega bataljona prispeli v Mursko Soboto.⁴ Tu jih je sprejel župan Murske Sobote, sreski načelnik (glavar) in drugi predstavniki mesta.⁵ Popoldne istega dne se je del 219. kolesarskega bataljona odpeljal proti doljnemu Prekmurju, o tem je vodja enote zvečer takole poročal: »*Motorizirana izvidnica kolesarskega bataljona je prodrla čez Beltince, Hotizo, Dol. Lendavo in je tam dobila stik z madžarsko mejo.*«⁶ Iz poročila je še razvidno, da so bili mostovi čez Muro od Veržeja do Murskega Središča razstreljeni in da so v Prekmurju ostale le šibke razkropljene sile jugoslovanske vojske na severu pokrajine.⁷ Prvi dan napada na Jugoslavijo so poleg že omenjenega 219. kolesarskega bataljona na območje Prekmurja prodirale tudi druge nemške enote, ki so bile razporejene od Radgone do

2 Madžarska je v letih 1938 in 1939 s pomočjo Nemčije in Italije pridobila jugovzhodne predele Čehoslovaške (južni del današnje Slovaške, naseljen z večinskim madžarskim prebivalstvom, in Rutenijo ali Karpatsko Ukrajino, naseljeno predvsem z Ukrajinci oz. Rutenci), leta 1940 pa od Romunije še severni del Transilvanije, prav tako ob asistiranju Nemčije in Italije.

3 O medvojni madžarski politiki in revizionizmu ter o madžarskem udejstvovanju v napadu na Jugoslavijo v slovenskem jeziku glej podrobneje Kontler: *Madžarska zgodovina*, 292–309; Göncz, *Zgodovina Madžarov*, 156–160. O telegramu, posredovanem iz Budimpešte v Berlin 5. aprila 1941, v zvezi z motivom Telekijevega samomora in o Horthyjevem kontaktu z Nemci 11. aprila 1941 o namerevani zasedbi jugoslovanskih ozemelj glej: PAB, Nr. 351 in Nr. 383.

4 Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 108–111.

5 Godeša: *Odmevi o razmerah v Prekmurju*, 188.

6 Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 112.

7 Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 112.

nemško-jugoslovansko-madžarske tromeje. Te so nemško-jugoslovansko mejo prestopile na treh odsekih in začele prodirati v notranjost Prekmurja do reke Ledave. Naslednji dan, 7. aprila, se je del teh enot obrnil proti jugu in prikorakal v Mursko Soboto. Potem ko so enote 183. pehotne divizije 8. aprila zasedle desni breg Mure (središče Međimurja, Čakovec, so zasedli že dan prej), so imele preostale nemške enote v Prekmurju le še zasedbene in varovalne naloge. Čez dva dni, 10. aprila, so Nemci vzpostavili vojaško upravo za okraja Murska Sobota in Lendava, ki pa ni ostala dolgo, saj so Nemci že 16. aprila oblast nad pokrajino na levem bregu Mure predali Madžarom.⁸

Slika 1: Prihod madžarske vojske v (Dolnjo) Lendavo 16. aprila 1941.

Prihod nemških enot v Prekmurje so naklonjeno sprejeli pripadniki nemške manjšine v pokrajini.⁹ Ti so večinsko prebivali v treh vaseh ob severozahodni meji, v Ocinju, Kramarovcih in Fikšincih, poleg tega pa so pripadniki nemške narodne skupnosti v manjšem številu živeli v večjih krajih Prekmurja ter v naseljih ob severozahodni meji.¹⁰

8 Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 113–115.

9 O gostoljubnem sprejemu nemških enot v Sotini sta se ohranili dve pričevanji nemških vojakov, ki sta sodelovala v vojaških operacijah ob zasedbi Prekmurja. Več o tem Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 115.

10 Na podlagi prvega jugoslovanskega popisa 1921 je bilo na območju Prekmurja 91.244 prebivalcev, od tega so se za Nemce oziroma za nemški materni jezik opredelile 1.903 osebe. Večina oseb z nemškim maternim jezikom, natančneje 1.743 oseb, je živela v murskosoboškem okraju, največ v krajih Fikšinci (364 Nemcev od skupaj 381 oseb), Kramarovci (248 Nemcev od skupaj 253 oseb), Ocinje (321 Nemcev od skupaj 321 oseb) in Serdica (267 Nemcev od skupaj 739 oseb). V dolnlendavskem okraju so popisovalci popisali vsega skupaj 160 oseb z nemškim maternim jezikom, največ v Dolnji Lendavi (67 Nemcev od skupaj 2.529 oseb). O tem več: *Prekmurje, Seznam občin*.

Nemci so imeli podpornike tudi v številnih sezonskih delavcih, ki so delali v Nemčiji. Mnogi med njimi so si s članstvom v Kulturbundu obetali več možnosti za zaposlitev v Nemčiji. V začetku leta 1941 naj bi bilo po podatkih okrajnega glavarstva v Murski Soboti 232 članov Kulturbunda, med katerimi je bilo le 17 Nemcev, preostali so bili v glavnem slovenski sezonski delavci.¹¹ O simpatijah do Nemcev med mladimi prekmurškimi Slovenci, ki so bili leto pred okupacijo (leta 1940) v velikem številu na sezonskem delu v Nemčiji, je v več zaporednih dopisih ministrskemu predsedniku madžarske vlade poročal tudi veliki župan Županije Zala, Pál Teleki. V pismu, datiranem 19. aprila, je Teleki med drugim poročal o tem, da so ob vkorakanju madžarske vojske v dolnjelendavski okraj in v Medjimurje v slovenskih naseljih v okolici Beltincev pretežno visele nemške zastave s kljukastim križem in da so bili predvsem mladi Slovenci, ki so bili na sezonskem delu v Nemčiji, za priključitev k nemškemu rajhu.¹² V naslednjem dopisu ministrskemu predsedniku z datumom 26. april 1941 je veliki župan poročal o močni propagandi Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwabisch-deutscher Kulturbund) iz Murske Sobote. V pismu je bilo poudarjeno, da vodja Kulturbunda v Murski Soboti, Jožef Pollak (Pollak József), zbira podpise za priključitev pokrajine k Nemčiji, pri tem pa ima zaslombo v nemških orožnikih, ki se še vedno nahajajo v murskosoboškem okraju.¹³ V poročilu veliki župan ministrskemu predsedniku v začetku maja, natančneje 6. maja, nadalje piše o velikonemški propagandi, ki jo koordinirajo iz Murske Sobote in so jo medtem že razširili na slovenske vasi dolnjelendavskega okraja. Pri tem pa je veliki župan pripomnil, da so se madžarski okrajni notarji,¹⁴ ki so jih po madžarski zasedbi poslali v Prekmurje, s svojim delovanjem uspešno zoperstavili omenjeni agitaciji.¹⁵

Prihod Nemcev v Prekmurje so po poročanju sodobnikov pripadniki madžarske manjšine hladno sprejeli.¹⁶ »*Svojo pripadnost so pokazali tako, da so izobesili madžarske zastave.*«¹⁷ Ko so v Zagrebu 10. aprila razglasili Neodvisno državo Hrvaško, je to za Madžarsko pomenilo, da jih ne veže več sporazum o prijateljstvu z Jugoslavijo, podpisan decembra prejšnje leto, saj je južna sosedja formalno prenehala obstajati. Že naslednji dan, 11. aprila 1941, so enote 3. madžarske armade začele prodirati v Bačko in Baranjo.¹⁸ Na to novico se je odzvalo tudi prebivalstvo iz vzhodnega dela Prekmurja. 13. aprila je

11 Fujs, *Izbodišča madžarske okupacijske*, 181.

12 MNL ZML, IV. 401. b, 50/1941.

13 MNL ZML, IV. 401. b, 50/1941.

14 V pismu velikega župana je bilo posebej poudarjeno, da gre predvsem za okrajne notarje (körjegyző), ki so v teh krajih službovali že v času Avstro-Ogrske in so večinoma po rodu iz Prekmurja.

15 MNL ZML, IV. 401. b, 50/1941.

16 Pripadniki madžarske manjšine so živeli strnjeno v naseljih na vzhodu Prekmurja ob jugoslovansko-madžarski meji. Na podlagi popisa prebivalstva 1921 so predstavljali malo več kot 15 odstotkov (14.064 oseb) celotne populacije Prekmurja (91.288 oseb). O tem več: *Prekmurje, Seznam občin*.

17 Godina, *Prekmurje 1941–1945*. 26.

18 Sajtó, *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, 156–157.

delegacija 32 naselij, med njimi so bila vsa naselja z večinskim madžarskim prebivalstvom ob jugoslovansko-madžarski meji in 10 slovenskih naselij, v prostorih okrajnega nadglavarja (*főszolgabíró*) v Lentiju podpisala zapisnik, v katerem so Madžarsko in njenega voditelja Horthyja prosili, naj madžarska vojska in uradništvo zasedeta Prekmurje. K zapisniku so priložili tudi seznam z 835 podpisi.¹⁹

Slika 2: Slavolok za napisom »Pozdravljamo vas ob prazniku osvobojenja«, postavljen v Murski Soboti ob svečanosti 29. junija 1941.

Čeprav se je, kot je razvidno iz zgoraj napisanega, del Prekmurcev veselil prihoda Nemcev oziroma po 16. aprilu madžarske vojske, pa je večina Slovencev v Prekmurju »... *ko so se madžarske oblasti obrnile nanje kot na svoje nekdanje sobrate, jih je večina sprejela, če ne sovražno, pa vsaj z velikim nezaupanjem.*«²⁰

Nezaupanje prekmurskih Slovencev do madžarske oblasti se da razbrati tudi iz že citiranega pisma velikega župana zalske županije predsedniku vlade, ko je pisal o tem, da so vkorakajočo madžarsko vojsko v slovenskih vaseh sprejeli le z večjim oz. manjšim navdušenjem.²¹

19 MNL ZML, IV. 401. b, 50/1941.

20 Fujs, *Izbodišča madžarske okupacijske*, 183.

21 MNL ZML, IV. 401. b, 50/1941.

Nemci oziroma nemška vojska so madžarski vojski Prekmurje izročili 16. aprila 1941 na svečanosti v Murski Soboti. Sicer je madžarska predhodnica v Mursko Soboto prispela že dan prej, naslednji dan pa je tja vkorakal 2. körmendski bataljon V. peša-dijskega polka iz Sombotela (Szombathely).²² O svečani predaji oblasti v Prekmurju je poročal tudi časopis *Slovenec*:

»Prevzem oblasti po madžarskih četah je bil na glavnem trgu in je potekal v prav prisrčni slovesnosti. Na okrašeni tribuni so bili zbrani vojaški in civilni zastopniki z obeh strani. V imenu prekmurske javnosti so govorili župan g. Hartner, dekan g. Krantz in drugi. Na hišah in javnih poslopijih so zavihrale madžarsko rdeče-belo-zelene trobojnice in mnogi domačini so okrasili z njimi gumbnice na suknjah.«²³

V drugačnem tonu pa je o menjavi oblasti v Prekmurju poročal časopis *Jutro*:

»Teden dni po zasedbi pa so se Nemci umaknili iz Prekmurja in ga prepustili Madžarom. Ljudje so brez teka použili velokonočni žegen. Na veliko soboto pač nikjer niso goreli kresovi. Velikonočna nedelje je bila tiha kakor velikonočni petek. V Lendavo in Soboto so prišli Madžari. Takoj so izdali oklic v madžarščini in v prekmurščini Štefana Kuzmiča. Prihajali so stari gospodarji Prekmurja, katerih veleposestva je agrarna reforma razdelila kmetom.«²⁴

So pa »stare gospodarje« z velikim navdušenjem sprejeli v krajih z večinskim madžarskim življem, kar na ohranjenih fotografijah nazorno kaže množica zbranih ljudi z madžarskimi zastavami v Dolnji Lendavi. Iz pričevanj vemo, da so v nekaterih madžarskih vaseh pripravili tudi slavoloke (Dolga vas, Domanjševci). Vojaki 9. pehotne brigade madžarske vojske, ki so bili odgovorni za zasedbo krajev dolnjega Prekmurja (t. i. zalska županija), so 16. aprila podel v Doljno Lendavo in okoliške kraje vkorakale tudi v Međimurje.²⁵ Pri tem pa je treba poudariti, da so v nasprotju s Prekmurjem, kjer so Madžari takoj vpeljali vojaško upravo, to v Međimurju izvedli šele 11. julija 1941. Do takrat je bilo v Međimurju neke vrste dvovladje, poleg madžarske vojske so bili tam tudi hrvaški uradniki iz časa Jugoslavije, ki so tam tudi uradovali.²⁶

22 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske*, 65.

23 Godeša: *Odmevi o razmerah v Prekmurju*, 188.

24 Godeša: *Odmevi o razmerah v Prekmurju*, 188–189.

25 Göncz: *Felszabadulás vagy megszállás*, 18–33.

26 Sajti, *Impériumváltások, revúzió, kisebbség*, 163.

Postavitev novih političnih meja in vpliv okupacijskih meja na življenje prebivalstva

Še med vojaškimi operacijami v Jugoslaviji je vodja Nemčije, Adolf Hitler, z ukazom z dne 3. in 12. aprila razdelil Slovenijo med tri okupatorje. Jugozahodni del Dravske banovine so dobili Italijani, Nemci so zasedli osrednji del Slovenije, vzhodni del oziroma Prekmurje pa je pripadel Madžarski. Meddržavne razmejitvene komisije so takoj začele delati in so mejo določile do 11. junija 1941. Mejo med Madžarsko in Nemčijo so v bistvu zarisali tam, kjer je med ogrskim in avstrijskim delom potekala v času avstro-ogrske monarhije, s to razliko, da so naselja Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberg (del Serdice) z večinskim nemškim prebivalstvom, ki so v obdobju med obema vojnama (kakor tudi v času AOM) pripadala murskosoboškemu okraju, priključili Nemčiji.²⁷

Slika 3: Madžarski in nemški orožniki s civilisti na nemško-madžarski meji leta 1942.

27 Slovenska novejša zgodovina, 579–581.; Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske*, 65.

Pri postavljanju meje med nemškim in madžarskim delom se pri omenjenih štirih naseljih niso kaj dosti ozirali na prebivalstvo, kot to kažeta primera naselij Gerlinci in Fikšinci, kjer je meja hiše ločevala od gospodarskih poslopij.²⁸ O tem, kako so potegnili mejo med nemškim in madžarskim delom naselja Serdica, pa zelo zgovorno priča intervju z Rudijem Gaberjem z naslovom »Nacist je s škornjem potegnil mejo v Serdici«.²⁹ Neupoštevanje lokalnega prebivalstva³⁰ pri določanju meja je kulminiralo že decembra 1941. Tedaj je nekaj družin, v glavnem Slovenci iz Serdice oz. Rottenberga, ki so bili priključeni k Nemčiji, od samega regenta Horthyja zahtevalo, naj Rottenberg priključijo k Madžarski. Svojo prošnjo so utemeljili s tem, da je Rottenberg s cesto povezan le z delom naselja Serdica, ki je pripadel Madžarski, da jih z nemškimi kraji povezuje le nekaj gozdnih cest, da so vse kulturne in občinske ustanove (šola, cerkev, pokopališče, občinski urad, državna cesta) ostali na madžarski strani. Avgusta naslednjega leta (1942) pa je Osrednja preiskovalna komanda madžarskega kraljevega orožništva (Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága) poročala notranjemu ministrstvu, da je nemški predstojnik Rottenberga obiskal 24 promadžarsko usmerjenih posameznikov in jim sporočil, da se morajo do 27. julija 1942 pisno izjasniti, h kateri državi želijo pripadati. Hkrati pa jim je zagrozil, da se jim, če se odločijo za Madžarsko, lahko zgodi podobno kot Karlu Búcseku in Alojzu Gaberju. Búcseka, ki je bil podpisnik prošnje za regenta Hortyja in Gaberja, so namreč zaradi suma protinemškega delovanja spomladi 1942 oblasti zaprle.³¹ Nemški apetiti po Prekmurju so bili sicer večji, poleg že omenjenih štirih naseljih so si želeli prisvojiti še Petanjce (izvir petanjskega vrelca) in izboklino pri Krogu zahodno od Murske Sobote.³² Vprašanje Serdice (Rottenberga), Petanjcev in izbokline pri Krogu kakor tudi agitacija kulturbundovcev iz Radkersburga med Slovenci v Prekmurju za priključitev pokrajine na levem bregu Mure oziroma dela pokrajine k Nemčiji, sta se pojavljala tudi v poznejših letih.³³ Kljub temu pa vse do konca vojne spornih vprašanj glede meje niso uspeli rešiti.

Meja med madžarskim in nemškim okupacijskim območjem je postala državna meja, tako na terenu kot tudi na zemljevidih so jo označili, utrdili in varovali. Na določenih krajih so uredili mejne prehode, kot npr. pri krajih Petanjci-Radenci, Cankova-Zelting (Zenkovci) in Cankova-Goritz (Slovenska Gorica).³⁴ Kljub mejnim prehodom

28 Alojz Grah, Jože Gomboc, Mama je hodila v štiri osnovne šole, https://www.youtube.com/watch?v=ly-n2JrIC_k&xt=6s,2:30-4:15.

29 Rudi Gaber, Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici, https://www.youtube.com/watch?v=j_lQrWi2Nbc,0:10-1:04.

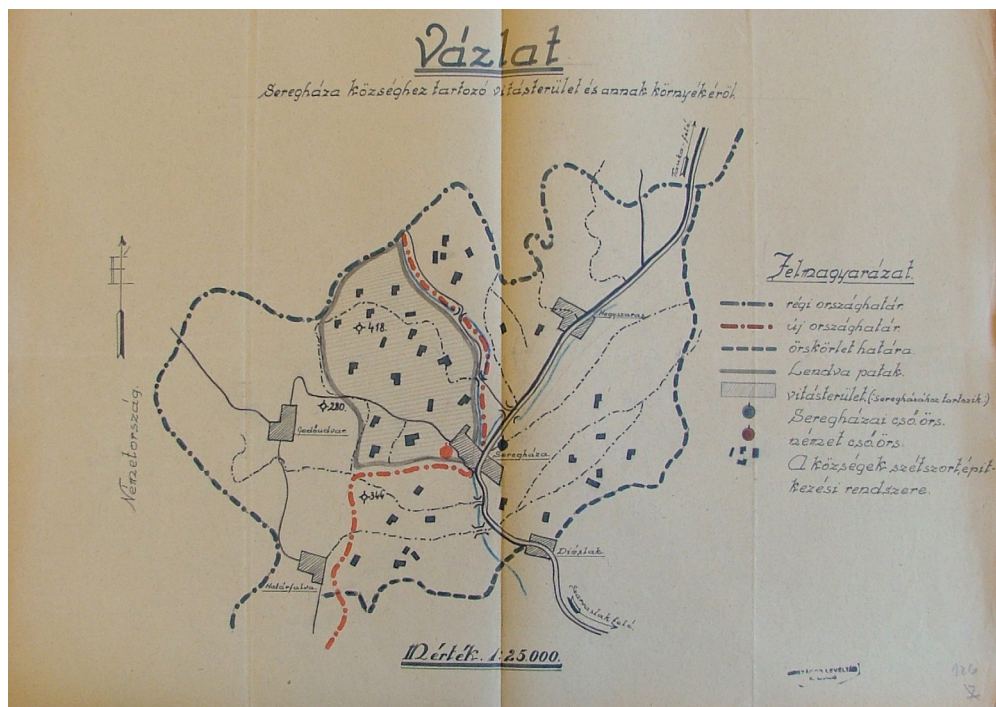
30 Na podlagi madžarskih arhivskih virov naj bi v Rottenbergu živelo okoli 800 oseb. MNL OL, K-64, 98 csomó, 1942. 41. tétel, Seregháza.

31 MNL OL, K-64, 98 csomó, 1942. 41. tétel, Seregháza.

32 Sajti, *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, 163.

33 MNL OL, K-64, 98 csomó, 1942. 41. tétel, Seregháza.

34 Obmejna prepustnica za madžarsko-nemško relacijo (Határszéli uttiigazolvány magyar-német viszonylatban), izdana 31. 12. 1943 v Murski Soboti za Pálfay Józsefa ml. Prepustnico hrani Enota INV v Lendavi.

Slika 4: Skica nemško-madžarske meje pri naselju Serdica (Seregháza), z vrisanim spornim območjem (vitás terület).

in varovanju ter mejni kontroli pa so pričevalci poudarili, da na meji ni bilo hudo in strogo.³⁵ Nova meja je ostro zarezala v slovensko narodno telo, saj je Slovence v Prekmurju ločila od njihovih rojakov na desnem bregu Mure. Težave je še stopnjevalo dejstvo, da so se Slovenci v Prekmurju in na vzhodu Štajerske stikali le ob reki Muri, kjer so mostove razstrelile umikajoče se jugoslovanske vojaške enote. Čeprav so pozneje okupatorji mostove popravili, pa je bila kontrola državne meje, ki je potekala sredi reke Mure, bistveno lažja kot pa kontrola kopenskih meja. Poleg tega so Slovenci v Prekmurju na kopenskem delu meje med Madžarsko in Nemčijo na severozahodnem delu pokrajine ob potoku Kučnica in na severu proti nekdanji tromeji za sosede imeli Nemce, kar je seveda bistveno oteževalo navezovanje stikov z rojaki iz Štajerske oziroma osrednje Slovenije.

Priključitev Prekmurja k Madžarski pa je po drugi strani odstranila politično mejo med porabskimi in prekmurskimi Slovenci. Tako so se »Slovenci na Ogrskem«, ki jih je mirovna konferenca v Parizu ločila, ponovno združili v eni državi. Prehodnost meje med Porabjem in Prekmurjem se je seveda odrazila tudi v vsakdanjem življenju prebivalstva, saj so družinski, gospodarski, kulturni in drugi stiki med prebivalstvom ponovno

35 Alojz Grah, Jože Gomboc, Mama je hodila v štiri osnovne šole, https://www.youtube.com/watch?v=ly-n2JrIC_k&t=6s, 3:50–5:00.

zaživeli. To se je med drugim odrazilo tudi v medsebojnih porokah med porabskimi in prekmurskimi Slovenci. Samo na območju gornjeseniškega okrajnega notariata (*körjegyzőség*), kamor sta v politično-upravnem smislu med vojno spadali prekmurski naselji Trdkova in Čepinci, je bilo sedem porok, oziroma natančneje, v Porabje se je priženilo ali omožilo sedem Prekmurcev.³⁶ Nove politične razmere so z njihovimi rojaki v eni državi združile tudi prekmurske Madžare, kar se je, prav tako kot v primeru Slovencev v Porabju in Prekmurju, odrazilo na različnih življenjskih področjih.³⁷

X = Csak hétköznap közlekedik.

1424. Múraszombat-Felsőlendva-Szentgotthárd.

		Állomások	1	15
10	4			
—	—	i. Budapest déli pu. Máv (30)	é. 20.35	—
—	—	i. Nagykauiza Mávaut (1420)	é. 13.45	—
—	11.15	i. Alsólendva Mávaut (1421)	é. 8.50	—
—	c			
—	14.20	i. Múraszombat Korona-szálló	é. 7.35	—
—	14.25	Kisszombat	7.30	—
—	14.29	Vaspolony	7.26	—
—	14.33	Rónafő	7.22	—
—	14.37	Vasnyires	7.19	—
—	14.41	Lehonér	7.15	—
—	14.49	Zoltánháza	7.07	—
—	14.56	Bodóhegy	7.00	—
—	15.01	Vaskorpád	6.54	—
—	15.07	Radófa	6.48	—
X	15.15	é. i.	6.40	X
4.05	15.20	i. Felsőlendva	é. 6.35	17.55
4.17	15.32	Utélagazás f. m.	6.23	17.43
4.25	15.40	Magasfok	6.15	17.35
4.38	15.53	Felsőszőlők	6.05	17.25
4.52	16.07	Alsószőlők	5.49	17.09
4.56	16.11	Szakonyiaivi bej. út	5.44	17.04
4.59	16.14	Rábatótfalu	5.41	17.01
5.05	16.20	Szentgotthárd Központi szálló	5.35	16.55
5.15	16.30	e. Szentgotthárd pu.	i. 5.25	16.45
7.09	18.00	é. Szombathely Máv (10)	i. —	14.05
—	22.47	é. Budapest k. pu. Máv (10)	i. —	8.00

X = csak hétköznap közlekedik.
c = Felsőlendva-Szentgotthárd között csak hétköznap közlekedik.

Slika 5: Vozni red avtobusov med Mursko Soboto in Monoštrom med drugo svetovno vojno. Linija je bila speljana skozi štiri porabske vasi.

Madžarska vojaška uprava in uvedba civilne uprave v Prekmurju

S prevzemom oblasti v Prekmurju 16. aprila 1941 so Madžari vpeljali vojaško upravo z dvema vojnoupornima poveljstvom v Murski Soboti in Lendavi, katerih naloga je bila ustvariti razmere za uvedbo civilne uprave. Formalno je bila uprava v rokah vojske,

36 M. Kozár, *Holtomiglan – holtáiglan*, 167.

37 Kovács, *Dobronaki életképek – Podobe iz življenja Dobrovnik*, 217.

vendar sta tako murskosoboški kot dolnjelendavski okraj že od začetka delovala kot sestavni del Železne in Zalske županije. Z odlokom, sprejetim 22. julija 1941, so zasedena ozemlja priključili k obmejnima županijama in pri tem poskušali vzpostaviti stanje izpred konca prve svetovne vojne. Tako so naselja Budinci, Čepinci, Dolenci, Hodoš, Šalovci in Trdkova, ki so pred tem pripadala murskosoboškemu okraju, pripojili monoštrskemu okraju. Naselja Gödörháza, Magyarszombatfa in Velemér, ki so pa bili del t. i. trianonske Madžarske, pa so priključili murskosoboškemu okraju. Drugače so ravnali v primeru dolnjelendavskega okraja. Naselja, ki so pred prvo svetovno vojno pripadala dolnjelendavskemu okraju in so po vojni ostala na Madžarskem, so še naprej pustili v okviru okraja z upravnim središčem v Lentiju. S sedežem v Dolnji Lendavi pa so formirali okraj, ki je imel izpostavo še v Beltincih. Okraji so se delili na okrajne notariate (*körjegyzőség*), na čelu katerih so stali okrajni notarji (*körjegyzők* ali samo *jegyzők*), ki so imeli zelo široka pooblastila.³⁸ Proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarski administrativni sistem je legalizirala 15. avgusta uvedena civilna uprava, zaključil pa madžarski parlament 16. decembra 1941 s sprejetjem zakona o ponovni priključitvi Južnih pokrajin (*Délvidék*) oziroma Bačke, Baranje, Prekmurja in Medžimurja k Madžarski.³⁹

Slika 6: Pisarna okrožnega notariata v Prosenjakovcih med drugo svetovno vojno, na pragu stoji tajnica Anna Koltai.

38 Göncz: *Felszabadulás vagy megszállás*, 64–71.

39 Fujs, *Izbodišča madžarske okupacijske*, 179.

Vojaška uprava naj bi, kot je bilo že omenjeno

»... ustvarila pogoje za uvedbo civilne uprave, to pa je pomenilo v najkrajšem času izbrisati vse sledove, ki jih je v Prekmurju v 22 letih zapustila jugoslovanska država.«⁴⁰

Uveljavljanje te politike se je kazalo na vseh področjih, od političnega, družbenega do gospodarskega. Med prvimi so zasedbeno politiko novih oblasti občutili priseljenci, ki so iz osrednje Slovenije v Prekmurje prišli po 31. oktobru 1918. Za madžarsko oblast so bili ti ljudje, med katerimi so bili predvsem uradniki, učitelji in kolonisti, najbolj nezanesljivi.⁴¹

»Zato je bil prvi ukrep madžarskih okupacijskih oblasti, takojšen odpust vsega slovenskega uradništva in učiteljstva. [...] Ko je bilo očiščevalno delo opravljeno, so jih okupacijske oblasti začele selektivno sprejemati na delo.«⁴²

V že citiranem pismu velikega župana ministrskemu predsedniku vlade z dne 19. aprila 1941 je bilo med drugim omenjeno, da

»Madžarsko prebivalstvo⁴³ s strpnostjo čaka na vključitev v gospodarsko življenje in s pomiritvijo opazuje postopke, ki so bili uvedeni proti priseljenim in ne k sem sodečim elementom.«⁴⁴

O odpuščanju uradnikov je poročal tudi časopis *Jutro*:

»Vsi uradniki, tudi domači, so ostali brez službe. Na pošti, na občini, povsod so madžarske oblasti zaposlile madžarsko uradništvo [...] Vsi župani in občinski tajniki bodo odstavljene in vojaške oblasti so postavile nove župane.«⁴⁵

Analiza seznama na novo postavljenih občinskih uradnikov v Okraju Murska Sobota pokaže, da niso vsi državni uslužbenci, ki so bili 6. aprila 1941 v službi Kraljevine Jugoslavije, ostali brez delovnih mest. Od skupaj 67 »jugoslovanskih« uslužbencev na

40 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske*, 65.

41 O ravnanju madžarskih okupacijskih oblasti s slovenskimi izobraženci glej podrobneje Godeša, *Madžarski okupator v Prekmurju*, 193–201.

42 Godeša, *Madžarski okupator v Prekmurju*, 194.

43 Mišljeno je bilo madžarsko prebivalstvo dolnjelendavskega okraja.

44 MNL ZML, IV. 401. b, 50/1941.

45 Godeša, *Madžarski okupator v Prekmurju*, 194.

občinskih uradih murskosoboškega okraja so madžarske vojaške oblasti 18. oziroma 22. aprila 1941 zaposlile osem oseb, med njimi tudi Ferdinanda (Nándorja) Hartnerja, nekdanjega župana mesta Murska Sobota. Vseh osem zaposlenih je bilo domačinov, se pravi Prekmurcev, vendar so jih zaposlili šele po prisegi novim oblastem.⁴⁶ Uradniki, ki so prihajali iz osrednje Slovenije oziroma niso bili po rodu iz Prekmurja, praviloma niso dobili službe. Zato so mnogi od njih zapustili pokrajino na levem bregu Mure. O tem so posredno poročali tudi slovenski časopisi: »Postaja na Pragerskem je polna ljudi. Zdi se, da je vsa prekmurska inteligenca tu.«⁴⁷

Slika 7: Kažipot z madžarskimi krajevnimi imeni pri odcepu za Nedelico v bližini Turnišča.

Omenila sva že, da so madžarske oblasti sprva odpustile vse učitelje, nato pa so domačine, prekmurske Slovence in Madžare ponovno zaposlili. Od Slovencev – prišlekov, ki so prej tu poučevali, so na novo zaposlili le nekatere, pa še te le v murskosoboškem okraju. V lendavskem okraju so zaposlovali le domačine, »učitelje – prišleke« so pa brez izjeme odpustili. Del učiteljev, ki je bil po rodu iz osrednje Slovenije in je do 6. aprila 1941 služboval v Prekmurju, pa je bila Učno-upravna ekspozitura v Murski Soboti (Muraszombati Tanügyigazgatási Kirendeltség), ki je poleg Prekmurja pokrivala še Međimurje, prisiljena ponovno zaposliti v Međimurju, saj je večina hrvaškega učnega kadra odšla v NDH. Poleg učiteljev – domačinov so pri postavitvi novega šolskega sistema na pomoč priskočili tudi nekateri učitelji starejše generacije Prekmurcev, ki so šolanje še pred prvo svetovno

46 MNL VaML, IV. 401. b. 797/1941.

47 Godeša, *Odmevi o razmerah v Prekmurju*, 193.

vojno končali na Ogrskem. Kar se učnega jezika tiče, so knjižno slovenščino preganili iz šol, namesto nje so uvedli madžarski jezik in prekmursko narečje oziroma, kot so jo poimenovala madžarske oblasti, vendščino. Med madžarsko okupacijo so v Prekmurju, kar se učnega jezika tiče, pravno-formalno obstajali trije modeli. V krajih z madžarskim življenjem so v šolah poučevali le madžarsko. V šolah v slovenskih naseljih so večinoma poučevali v madžarščini, prekmurščino (vendščino) pa so uporabljali kot pomožni jezik. V drugo, sicer številčno manjšo skupino šol v slovenskih krajih pa so spadale šole, kjer so na prošnjo staršev šest ur dnevno otroke poučevali v prekmurskem narečju.⁴⁸ Na ravni srednjih šol so na gimnaziji, deklški meščanski šoli in trgovski šoli v Murski Soboti poučevali le v madžarskem učnem jeziku, prekmursko narečje (vendščino) so poučevali le kot predmet.⁴⁹

Sorszám.	Név.	Lakhely.	Családtagok száma.	Származási hely.	Hemmetiség.	Ingatlan nagysága.
41./	Behor Iván	Bence	4	Szörnye	Salóvna	9.- kh.
42./	Marusics Iván	"	7	Görs	"	9.- "
43./	Mihálys Olga	"	1	Kamul-Gorina	"	9.- "
44./	Goerns Anton	"	2	Szolkán	"	4,25 "
45./	Kline Iván	"	4	Fettau	"	8,75 "
46./	Valentinuscs Lajos	"	3	Porins Görs	"	8,75 "
47./	Zobogár János	"	5	Bánicsa	"	8,75 "
48./	Podbersek Stefan	"	3	Görs	"	8,75 "
49./	Seppán Miklós	"	2	Bilje	"	2,50 "
50./	Peric Leopold	"	7	Szant-Andor	"	8,75 "
51./	Peric Franc	"	5	Opati	"	8,75 "
52./	Polenasics Viktor	"	2	Bilán	"	8,75 "
53./	Oblik Mária	"	6	Szant-Florian	"	8,75 "
54./	Rankó Franc	"	4	Csepren	"	8,75 "
55./	Petrovicscs Franc	"	8	Báta	"	8,75 "
56./	Ukretics János	"	5	Opati-Szelo	"	8,75 "
57./	Ukretics Lajos	"	8	Koszt-njevia	"	8,75 "
58./	Molenc Rafael	"	5	Lakvo	"	8.- "
59./	Lorbek Mária	"	3	Szv.Tomó	"	8.- "
60./	Szék Teréz	Fince	2	Trauboljo	"	7,75 "
61./	Bossics Anton	"	4	Ientria	"	8,75 "
62./	Bossics Dinka	"	6	Salun	"	8,75 "
63./	Jelencs Iván	"	6	Jarancs	"	8,75 "
64./	Mariacs Gasparo	"	6	Dragoceti	"	5,75 "
65./	Iván Romar	"	7	Koborito	"	8,50 "
66./	Sirok István	"	2	Görgen	"	8,75 "
67./	Krisztics Lajos	"	3	Velkonodla	"	8.- "
68./	Bossics János	"	6	Salun	"	8,75 "
69./	Bossics Antonio	"	5	"	"	11.- "
70./	Csacsi Jakab	"	2	Jesovoc	"	8.- "
71./	Antonovics Marko	"	6	Horuk	"	8,75 "
72./	Molenc Viktor	"	5	Görs	"	4,50 "
73./	Gusnik Martin	"	3	Gsaraki	"	8,75 "
74./	Machovics Franc	"	5	Trieste	"	8,75 "
75./	Legán Alojs	"	4	Vergál	"	8,75 "
76./	Anton Jelencs	"	2	Lissgán	Horvát	8,75 "
77./	Bajó Simon	"	4	Kringu	"	- "
78./	Paics Božo	"	5	Szv.Peter	Salóvna	8,75 "
79./	Krajcicscs Tomó	"	3	Dotornya	Horvát	- "
80./	Zobogár Szentkő	"	4	Szolkán	Salóvna	- "
81./	Mercicscs Mattia	"	11	Vidkei	Horvát	9.- "
82./	Mirelja Blása	"	10	Zemin	"	8,75 "
83./	Mareticscs Otilio	"	5	Harburg	Salóvna	8,75 "
84./	Possedel Anton	"	4	Salin	Horvát	- "

Slika 8: Druga stran seznama kolonistov, ki so ga madžarske oblasti pripravile januarja 1942.

48 Kokolj – Horvat, *Prekmursko šolstvo*, 384–392.

49 Kokolj – Horvat, *Prekmursko šolstvo*, 400–410.

Med priseljenci so bili najbolj izpostavljeni kolonisti, ki so se v več valovih v obdobju med obema vojnama naselili v okolico Dolnje Lendave. Madžarske oblasti so že poleti 1941 razlastile vse koloniste in druge naseljence, ki so ob jugoslovanski agrarni reformi dobili veleposestniško zemljo na veleposestvu Esterházy v Prekmurju. Po neuspelih pogajanjih z italijanskimi oblastmi o prevzemu kolonistov iz Primorske in Istre so 22. oziroma 23. junija 1942 v internacijsko taborišče Sárvár internirali 587 oseb oziroma 589, če prištejemo še dva, kmalu po internaciji v taborišču rojena otroka.⁵⁰

V nasprotju s priseljenci – prišleki, ki so bili za madžarske okupatorske oblasti nezanesljivi, pa je bil odnos do domačinov strpen in prijazen.

»Prekmurske Slovence, ki so bili sami ali njihovi predniki rojeni v pokrajini pred 31. oktobrom 1918, je madžarska uprava smatrala za sebi lojalne državljanke, ki so bili sicer 22 let pod napačno propagando in vzgojo, vendar se jih da ponovno prepričati v to, da so Vendi, kar naj bi bil prvi korak k spoznanju, da so Madžari. Vzgoja in propaganda torej in ne represija.«⁵¹

Vzgojo in propagando so ponovno zaupali Madžarskemu prosvetnemu društvu za Vendsko krajino (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület – VMKE), ki je kmalu po ustanovitvi maja 1941 izdalo prvo številko časopisa *Muraszombat és Vidéke (MÉV)*, ki je nato do konca vojne redno izhajal vsak teden. Časopis je izhajal v madžarskem jeziku, del člankov pa je bil preveden v prekmurščino oziroma vendsščino. Poleg izdajanja glasila *MÉV* se je VMKE prvenstveno posvetilo organiziranju političnega in kulturnega življenja ter skrbi za dvig gospodarstva pokrajine.⁵²

Pogoj za čim hitrejšo integracijo Prekmurja v madžarsko gospodarstvo je bila vzpostavitev infrastrukturne povezave z madžarskim zaledjem oziroma z notranjostjo države. Tako so do konca aprila 1941 vzpostavili avtobusno povezavo na relaciji Nagykanizsa–Dolnja Lendava–Murska Sobota, v začetku maja pa so uspeli Mursko Soboto prek Porabja povezati z Monoštom.⁵³ Na prošnjo vodstva Murske Sobote pa so v drugi polovici maja 1941 z avtobusnimi linijami povezali še središče okraja z Gornjo Lendavo,⁵⁴ Rogašovci in Dolnjo Lendavo.⁵⁵ Poleg z avtobusnimi linijami so povezavo z notranjostjo Madžarske vzpostavili tudi po železnici. Dejansko sta bili Murska Sobota prek Hodoša, Dolnja Lendava pa prek Dolge vasi že v času avstro-ogrske monarhije povezani z notranjostjo madžarske države. V času Jugoslavije so jugoslovanske oblasti tračnice med Hodošem in državno mejo ter

50 Kovács, *Represija v Prekmurju*, 186–195.

51 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske*, 69.

52 Fujs, *Značilnosti madžarske okupacijske*, 68.

53 Göncz: *Felszabadulás vagy megszállás*, 22.; *MÉV*, let. XXXV, št. 1, 4.

54 Danes Grad na Goričkem.

55 MNL VaML, IV. 401. b. 441/1941.

Slika 9: Delavci med polaganjem tračnic pri Hodošu leta 1941.

med Dolgo vasjo in državno mejo odstranile. Uslužbenci madžarskih državnih železnic (MÁV) so v promet sprva vključili Mursko Soboto, ki so jo povezali s Körmendom in z županijskim središčem v Sombotelu (Szombathely). Motorni vlaki, ki so štirikrat dnevno odhajali iz Murske Sobote, so začeli voziti 5. maja 1941.⁵⁶ V začetku junija so v madžarsko železniško omrežje integrirali tudi Dolgo vas,⁵⁷ do oktobra 1941 pa so prek Dolnje Lendave z Zalaegerszegom povezali še Čakovec.⁵⁸ Kljub dokaj hitri vzpostavitvi infrastrukturne povezave z notranjostjo države so zaradi spremenjenih gospodarskih razmer tovarniški obrati v Murski Soboti zašli v težave. Kot je razvidno iz članka, objavljenega v tedniku *MéV* 17. oktobra 1941, so vse štiri soboške tovarne, Benkojeva tovarna mesnih izdelkov, Dittrichova tovarna kovin in pločevin ter tekstilni tovarni Cvetiča in Šiftarja delale le s polovičnim obratom.⁵⁹ Zaradi aprilske vojne in posledično zaradi spremenjenih geopolitičnih razmer so imeli tudi številni prekmurški sezonski delavci težave pri iskanju službe. S problemom sezoncev so se takoj soočile tudi madžarske vojaške oblasti, ki so del sezoncev preusmerile na madžarska veleposestva.⁶⁰

Čeprav je madžarska okupacijska oblast s svojim ravnanjem poskušala na svojo stran pridobiti Prekmurce staroselce, pa je del levo usmerjenih domačinov v okviru Osvobodilne

56 MNL VaML, IV. 401. b. 441/1941.

57 Göncz: *Felszabadulás vagy megszállás*, 46.

58 *MéV*, let. XXXV, št. 21, 4.

59 *MéV*, let. XXXV, št. 22, 3.

60 MNL VaML, IV. 401. b. 389/1941.

fronte pod vodstvom Štefana Kovača že v poletnih mesecih 1941 v Prekmurju izvedel več sabotaž. Odporniško gibanje so že jeseni istega leta madžarske oblasti razbile, večino aktivistov zajele, le malokomu se je uspelo izogniti aretaciji in zapustiti Prekmurje, »... tako da je bila protiokupatorska dejavnost na tem območju zatrta vse do leta 1944«. ⁶¹

Slika 10: Obešanje Evgena Kardoša in Štefana Cvetka 31. oktobra 1941 na dvorišču soboškega gradu.

Kot sva že omenila, so uvedbo civilne uprave uradno potrdili 16. decembra 1941 s sprejetjem zakona o priključitvi zasedenih ozemelj k matični državi Madžarski. To je pomenilo, da Prekmurja (ter tudi Međimurja, Baranje in Bačke) uradno niso več uvrščali med zasedbena območja, temveč so postali sestavni del Madžarske. S tem se je obdobje postavljanja okupacijske oblasti v pokrajini na levem bregu Mure v bistvu končalo.

61 Slovenska novejša zgodovina, 620.

Viri in literatura

Kratice

MNL OL - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MNL VaML - Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
 MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
 MëV – Muraszombat és Vidéke
 PAB - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin)

Arhivski viri

MNL OL, K-64 (Politikai osztály rezervált iratai 1918-1944), 98 csomó, 1942. 41. tétel, Seregháza.
 MNL VaML, IV. 401. b. (Vas Vármegye Főispánja általános iratai), 389/1941
 MNL VaML, IV. 401. b. (Vas Vármegye Főispánja általános iratai), 441/1941.
 MNL VaML, IV. 401. b. (Vas Vármegye Főispánja általános iratai), 797/1941.
 MNL ZML, IV. 401. b. (Zala Vármegye Főispánjának bizalmas irata), 50/1941.
 PAB, Büro des Staatssekretär. Akten: Ungarn (R 29786), Mikrofiche-Nr. J, Serie 1274-1280, Nr. 351 in Nr. 383.

Časopisi

MëV, let. XXXV, št. 1, 4.
MëV, let. XXXV, št. 21, 4.
MëV, let. XXXV, št. 22, 3.

Literatura

Ferenc, Tone, Nemška zasedba Prekmurja. V: Mitja Ferenc (ur.) *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, Razkosanje in aneksionizem. Izbrana dela. Historia 12*, Ljubljana, 2006, str. 105-121.
 Fujs, Metka, Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika*. 39/1-2, 1991, str. 63-69.
 Fujs, Metka, Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Prispevki za novejšo zgodovino. Ferenčev zbornik. XXXVII/2*, 1997, str. 175-187.
 Godeša, Bojan, Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci. *Prispevki za novejšo zgodovino. XXXIV/2*, 1994, str. 193-202.
 Godeša, Bojan, Odmevi o razmerah v Prekmurju v prvih mesecih madžarske okupacije v lju-bljanskem legalnem dnevnem časopisju. *Prispevki za novejšo zgodovino. Ferenčev zbornik. XXXVII/2*, 1997, str. 187-195.
 Godina, Ferdo, *Prekmurje 1941-1945*. Druga dopolnjena izdaja. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
 Göncz, László, *Madžari. Kratka zgodovina Madžarov*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2004.
 Göncz, László: *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941-1945*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2006.

- Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela, *Prekmursko šolstvo. Od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota, Pomurska založba, 1977.
- Kontler, László, *Madžarska zgodovina. Tisočletje v Srednji Evropi*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kovács, Attila, *Dobronaki életképek a 20. század első feléből – Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja*. Lendva – Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2011.
- Kovács, Attila, Represija v Prekmurju med drugo svetovno vojno – primer internacije kolonistov iz okolice Dolnje Lendave v Sárvár. *Prispevki za novejšo zgodovino*. 53/1, 2013, str. 186-200.
- M. Kozár, Mária, Holtomiglan – holtáiglan. *Vasi Szemle, št. 2*, 1989, str. 165–172.
- Prekmurje. Seznam občin v abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov*. Okrajno glavarstvo v Murski Soboti. Murska Sobota, 1921.
- Sajti, Enikő, *Impériumváltások, revtzió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2004.
- Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Fischer, Jasna (ur.), Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Intervjuji in objavljeni intervjuji

- Alojz Grah, Jože Gomboc, Gerlinci, 18. 4. 2018, Mama je hodila v štiri osnovne šole, https://www.youtube.com/watch?v=ly-n2JrIC_k&t=6s.
- Rudi Gaber, Serdica, 14.4.2018, Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici, https://www.youtube.com/watch?v=j_1QrWi2Nbc.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, Arhiv Štefana Vide
- Slika 2, Pomurski muzej Murska Sobota
- Slika 3, Arhiv Silvestra Štingla
- Slika 4, MNL OL K-64 - 1942 - 41.(96. cs.)
- Slika 5, MéV, letnik XXXV, št. 1, str. 4
- Slika 6, Arhiv družina Koltai
- Slika 7, Arhiv družina Pavšič
- Slika 8, MNL OL, K-28, 101 csomó, 166. tétel
- Slika 9, Arhiv družine Bočkorec
- Slika 10: Pomurski muzej Murska Sobota

Summary

Darja Kerec, Attila Kovács

Establishment of the Hungarian occupation authority in Prekmurje

On the first day of the invasion of Yugoslavia, the German Army occupied the Prekmurje region, but it did not stay there long, since on April 16, 1941, the province on the left bank of the Mura River (except Kramarovci, Ocinje, Fukšinci, and part of Serdica (Rottenberg) with a German majority) came under Hungary at a ceremony in Murska Sobota.

The new border cut into the Slovenian national body sharply, separating the Slovenes in Prekmurje from their compatriots on the right bank of the Mura River. On the other hand, the annexation to Hungary removed the political border between the Slovenes in Prekmurje and Porabje, as well as between the Prekmurje Hungarians and their compatriots, who were then reunited in one country, which reflected in different areas of life.

With the takeover of authority in Prekmurje on April 16, 1941, the Hungarians introduced a military administration with two military-administration commands in Murska Sobota and Lendava. Their mission was to create the conditions for the introduction of civil administration, which meant erasing all traces left by the Yugoslav state in 22 years. The implementation of this policy was reflected in all areas, from political and social to economic. All institutions were abolished and replaced with new ones; Slovene inscriptions were removed, and the Hungarian alphabet was introduced. Immigrants who came from central Slovenia to Prekmurje after October 31, 1918, were among the first to feel the occupational policy of the new authorities. Hungary deemed those people, who were mainly officials, teachers, and settlers, as unreliable. Said settlers were the most exposed among the immigrants, as the Hungarians expropriated them in the summer of 1941, and interned them at the Sárvár internment camp in June 1942.

In contrast to the immigrants, the attitude towards the locals was tolerant and friendly. The Prekmurje Slovenes, who were born before October 31, 1918, were considered loyal citizens by the Hungarian administration. They were supposedly subjected to untrue propaganda and education for 22 years, but they could be re-educated into believing they were Wendish, which was the first step towards accepting they were Hungarians. Although the Hungarian occupation authorities tried to win over the indigenous people of Prekmurje with their actions, part of the left-leaning locals carried out several sabotages within the Liberation Front as early as in the summer of 1941. The resistance movement was broken up by the Hungarians in the autumn of the same year; most of the activists were captured, while only a handful of them managed to evade arrest and flee Prekmurje.

Despite the relatively quick establishment of an infrastructure connection with the mainland, which was one of the conditions for a speedy integration of Prekmurje into the Hungarian economy, the factories in Murska Sobota faced difficulties due to the changed economic conditions, while numerous seasonal workers found it difficult to find a job. The process of integrating the occupied territory into the Hungarian administrative system was legalized by the civil administration introduced on August 15, with the adoption of the law on the re-annexation of the Southern Provinces (Délvidék) - namely Bačka, Baranja, Prekmurje, and Međimurje - to Hungary on December 16, 1941.

*Blaž Štangelj**

Projekt italijanske vojske – zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško**

Uvod

Italija je bila ena od štirih okupatorjev na Slovenskem med drugo svetovno vojno. V bližini meje italijanske Ljubljanske pokrajine in Neodvisne države Hrvaške pod Gorjanci in v Beli krajini so gradili utrjeno zaporo meje, ki je bila sestavljena iz pasu bodeče žice, bunkerjev, močnejših utrd in zastraženih mejnih prehodov. Ta projekt italijanske vojske so poimenovali *Zapora meje s Hrvaško* (*Cbiusura della frontiera Croata*). Prispevek govori o tem projektu in temelji na italijanskem (XI. armadni zbor in divizija Isonzo) ter partizanskem obveščevalnem arhivskem gradivu. Literatura, ki obravnava drugo svetovno vojno na Dolenjskem in v Beli krajini, bežno omenja ta italijanski projekt. Največ se je s to temo ukvarjal Jože Penca, ki je o tem napisal tri časopisne članke¹. Služili so kot osnova in glavne začetne informacije za pričujoči prispevek. Še danes lahko na območju, kjer je potekala utrjena zapora meje, najdemo ostanke, ki opominjajo nanjo. Z izjemo starejših domačinov teh krajev lahko trdimo, da se je ta projekt izgubil v zgodovinskem spominu. Prispevek ne želi poudarjati učinkovitosti okupatorjevih inženirskih vojaških enot, temveč samo opominjati na eno izmed okupacijskih meja na Slovenskem in na ovire ter nevšečnosti, ki jih je ta meja povzročala.

* Blaž Štangelj, dipl. zgod. (UN), študent 2. bolonjske stopnje, smer: novejša zgodovina, blazstangelj@gmail.com, Stranska vas 22 a, 8000 Novo mesto.

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1.–3. del«, 17.

Načrti za zaporo meje z NDH v letu 1942

Italijanska vojska je v letu 1942 izdelala načrt za zaporo meje z Neodvisno državo Hrvaško (NDH), ki bi jo utrdili z bunkerji, vojaškimi postojankami in žično ograjo. Ta utrjena mejna črta naj bi potekala od tromeje med Nemčijo, Italijo in NDH, južno od Gadove Peči, šla po grebenu Gorjancev, skozi Trdinov vrh in se zahodno od njega usmerila proti jugu do železniškega mostu čez reko Kolpo pri vasi Rosalnice pri Metliki.² Za utrditev tega mejnega pasu so predvidevali naslednje, kar je iz pisma poveljnika XI. armadnega zbora, generala Maria Robottija, zapisal Jože Penca:

»a) čvrst pas žične ograje, širok 7 metrov, posek gozda za traso, da bo pregledna in prehodna in jo bo možno nadzorovati; b) ob ograji urejena pot, ki bo normalno prehodna vsaj za tovarne živali; c) vzdolž ograje sistem čvrstih objektov, ki bodo omogočali posadki bivanje, nadzor ograje in v primeru napada tudi učinkovito obrambo; d) telefonska povezava posadk med seboj in v zaledje z nadrejenim poveljstvom, ta pa naprej z najbližjo posadko.«³

Na mejni črti od tromeje pri Gadovi Peči in po grebenu Gorjancev so nameravali zgraditi 33 utrjenih objektov.⁴ Mejna črta bi bila razdeljena na štiri sektorje, katerih poveljstva bi bila v zaledju meje, in sicer v vasi Veliki Cerovec, Gabrje, kartuziji Pleterje in Kostanjevici. Poveljstvom sektorjev bi bili podrejeni sedeži oficirskih komand, ki so jih vzdolž grebena Gorjancev načrtovali 13. Posamezne oficirske komande pa bi bile nadrejene utrjenim objektom na sami meji.⁵

Zapora meje z NDH pod Gorjanci

Projekta zapore meje po grebenu Gorjancev niso uresničili. Odločili so se, da bodo utrjeno mejno črto zgradili ob vznožju Gorjancev, kjer se bodo oprli na obstoječe komunikacije in postojanke. S tem bi bila omogočena tudi lažja oskrba in obramba mejne črte. Glavni namen utrjene mejne črte je bilo preprečiti prehode partizanov iz Žumberka in Gorjancev v vasi pod njimi in jim s tem onemogočiti zbiranje hrane v teh vaseh.⁶ Dela za zaporo meje so izvajali vojaki inženirske enote divizije Isonzo in mobilizirani domačini.⁷

2 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del«, 17. Pavlin, *Petnajsta brigada*, 25.

3 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del«, 17.

4 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del«, 17.

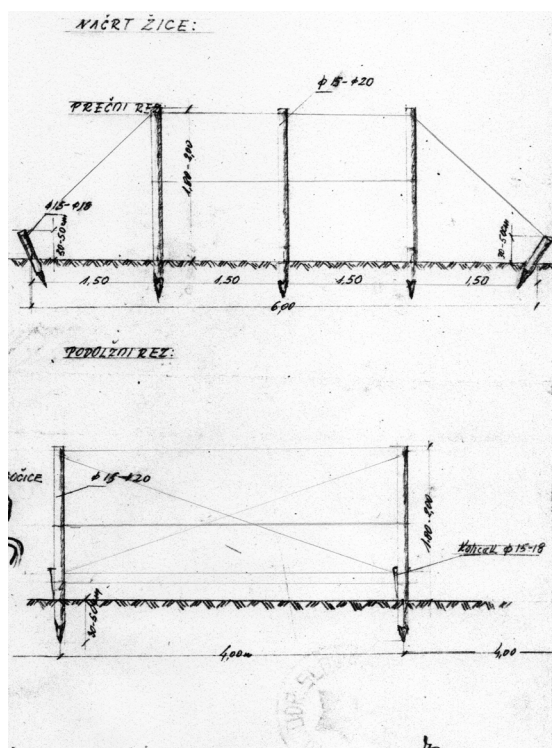
5 SI AS 1773, t. e. 773, Karta 24. pehotnega polka, 14. 4. 1942.

6 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del«, 17. Pavlin, *Petnajsta brigada*, 25.

7 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria, 15. 6. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 1. 2. 1943, 30. 7. 1943, 14. 8. 1943. Stanislav Sluga, Šest kolov se je zapičilo, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>, 0:07–0:45, 1:02–2:10. Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. in 17. 2. 2019. SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 284, Poročilo OK VOS Bela Krajina za CK VOS, 12. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321 Poročilo VDO za GŠ NOV in POS, 5. 8. 1943. Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del«, 17.

Ustni viri domačinov in nekateri partizanski dokumenti govorijo, da so mobilizirani domačini za opravljeno delo od Italijanov dobili nekaj lir plačila.⁸ Gradnjo so varovale enote divizije Isonzo in enote prostovoljne protikomunistične milice (MVAC).⁹

Utrjena mejna črta je bila sestavljena iz pasu bodeče žice, bunkerjev, močnejših utrdb, hiš, predelanih v utrdbe, in mejnih prehodov oziroma blokov.¹⁰ Pas bodeče žice je bil širok 5,5–6 m in v sredinskem delu visok 1,80–2 m ter postavljen v obliki trapezoida. Bodeča žica je bila prepletena med koli (lesenimi nosilci), ki so imeli premer 15–20 cm, in količki, ki so imeli premer 15–18 cm. Tako pas bodeče žice opisujejo italijanski in partizanski dokumenti.¹¹

Slika 2: Prečni in podolžni načrt pasu bodeče žice, ki ga je narisal obveščevalec Vzhodnodolenjskega odreda, 10. julij 1943.

- 8 Stanislav Sluga, Šest kolov se je zapičilo, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>, 1:02–1:20, 2:55–3:23. Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. in 17. 2. 2019. SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 284, Poročilo OK VOS Bela Krajina za CK VOS, 12. 8. 1943.
- 9 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del«, 17.
- 10 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30.7.1943. Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del«, 17.
- 11 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 22.1. 1943 in 1. 2. 1943. Poročilo divizije Isonzo, 3. 3. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, Skica situacije žične pregrade z bunkerji v šentjernejski dolini, merilo 1: 25000, VDO, 10. 7. 1943.

Stanislava Sluga je italijanska vojska mobilizirala za postavljanje bodeče žice v šentjernejski dolini. Spominja se, da so pas bodeče žice postavljali na naslednji način. Najprej so v krogu zapičili 6 kolov. Okoli njih so ovili bodečo žico. Kole so nato odstranili in žico raztegnili v okoli 50 m dolg tunel. Dva tunela bodeče žice so postavili na tla in enega so postavili na vrh ter jih vse tri povezali med seboj.¹²

Pred postavitvijo pasu bodeče žice so na njeni trasi izsekavali gozd. Predviden izsekan pas je bil širok okoli 300 m, in sicer 50 m znotraj žice in 250 m na zunanji strani žice. Glede na to, da se izsekavanje gozda na trasi bodeče žice omenja skozi celoten čas gradnje utrjene meje, lahko domnevamo, da celotne predvidene širine izseka gozda niso izvedli pred postavitvijo bodeče žice in bunkerjev, temveč so gozd izsekavali tudi še po tem, ko so že postavili bodečo žico.¹³

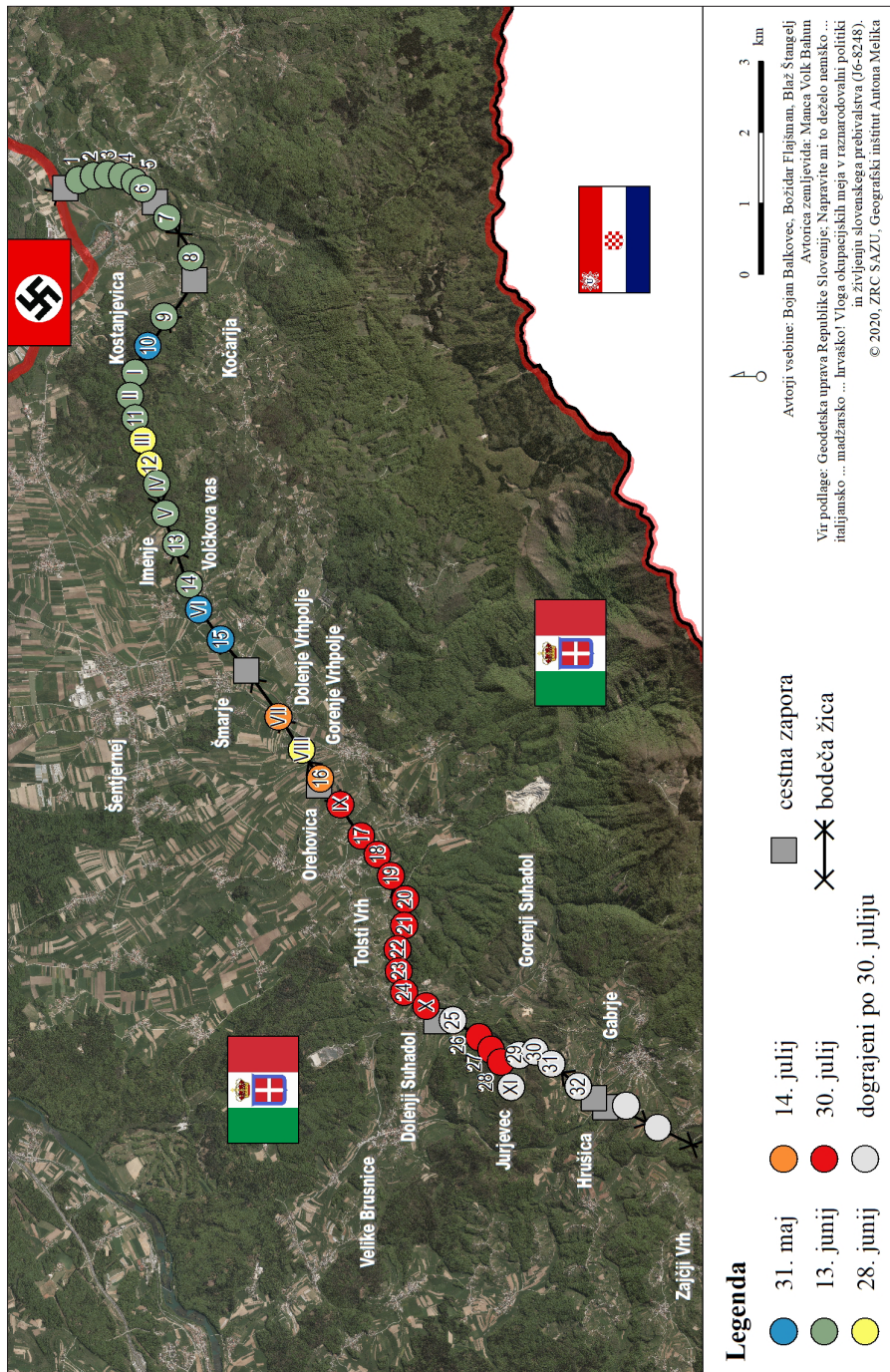
Traso utrjene italijanske meje pod Gorjanci in v Beli krajini, potek njene gradnje in neuresničene načrte nam prikazujejo skice divizije Isonzo, ki so bile narisane v merilu 1 : 50.000.¹⁴ Potek trase, na podlagi skice divizije Isonzo, tako opiše Jože Penca:

»Delo so zastavili kakšnih 1000 m vzhodno od Kostanjevice na desnem bregu reku Krke, se usmerili po temenu griča zahodno od vasi Slinovce proti jugu na teme griča južno od cerkve Matere božje, se tu obrnili proti zahodu, prečkali cesto Kostanjevica–Črneča vas, potok Studeno v smeri proti južnemu krilu kostanjeviškega gradu, kjer je danes Forma viva. Tu je žična mreža prekoračila potok Obrh in cesto Kostanjevica–Orehovec, prečkala cesto v Kočarijo in zajela na notranji strani ves zaselek Zaboršt. [...] Od Zaboršta naprej je potekala trasa rahlo v smer zahod–severozahod, v višini kote 280, to je nekje v višini križišča žice s potjo z Dolnje Prekope proti Kočariji in Vodenicam, kjer sta bili dve oporni točki s po 12 možmi, pa se glavna smer prelomila v smer zahod–jugozahod in tekla skoraj v ravni črti do višine Orehovice oziroma gradu Vrhovo. Znotraj žice je ostala Ledeca vas, Brezje, Dolnja Stara vas; Volčkova vas in Sela so ostale zunaj. Jugovzhodno od Šmarja je prekoračila cesto Šentjernej–Pleterje. [...] Trasa od Šmarja proti Tolstemu vrhu je potekala med Dolenjim Vrhpoljem in zaselkom Žvabovo, čez Jelše in Vajndol na Tičnico ter naprej pod gradom Vrhovo, ki so ga zasilno popravili in je služil za oporišče enotam, ki so postavljale žico. Sam Tolsti vrh je bil s svojimi 357 m nadmorske višine sploh ena najbolj dominantnih točk na vsej trasi. [...] Pri Tolstem vrhu se je trasa obrnila skoraj v ravni črti čez

12 Stanislav Sluga, Šest kolov se je zapičilo, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>, 1:05–1:55.

13 SI AS 1773, t. e. 773, Napoved načrta poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja za gradnjo bodeče žice na meji, konec februarja 1943. Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria o varovanju bodeče žice na meji, 30. 6. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943. Stanislav Sluga, Šest kolov se je zapičilo, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>, 1:05–1:30.

14 SI AS 1773, t. e. 773, karte SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5., 13. 6., 28. 6., 1. 7., 30. 7., 14. 8. 1943.

Slika 3: Zemljevid zapore meje z NDH, grajene v letu 1943, narisan na podlagi zemljevidov italijanske divizije Isonzo. Datacijo gradnje bunkerjev (označeni z arabskimi številkami) in močnejših zidanih utrd (označeni z rimskimi številkami) prikazujejo krogi v različnih barvah.

koto 430, prečkala cesto Brusnice–Gabrje, se povzpela na Gomile zahodno od Gabrja, se spustila v dolino potoka Klamfar in nato čez vas Pušče na Dolž. [...] Do 8. septembra 1943, ko je Italija kapitulirala, so po izpovedi še živih prič prišli do vasi Pušče, približno na polovico razdalje med Gabrjem in Dolžem.«¹⁵

Tu so se dela ustavila. Po načrtu je bilo predvideno, da bi se utrjena meja nadaljevala po trasi, ki jo na podlagi skice divizije Isonzo zapiše Jože Penca:

»Pri Dolžu naj bi se obrnila skoraj točno proti jugu na koto 887 – Oklinak, zahodno od Trdinovega vrha, kjer naj bi se srečala z žico, ki naj bi prišla gor od Božakovega čez Grabrovec in Popoviče.«¹⁶

Poveljnik XI. armadnega zbora general Gastone Gambara je v poslanici 1. januarja 1943 svoje podrejene enote med drugim obvestil, da je ukazal z bodečo žico zapreti mejo z NDH. Zapora naj bi preprečevala prehode partizanov čez mejo.¹⁷

Gradnja pasu iz bodeče žice se je začela 13. januarju 1943 pri vasi Šmarje južno od Šentjerneja, kot je o tem poročal poveljnik inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja.¹⁸ To je bil le začetek (otvoritev) omenjenih del ob obisku poveljnika XI. armadnega zbora Gastoneja Gambare. Ta dan je bilo postavljeno okoli 30 metrov bodeče žice, in sicer iz Šmarja v smeri Kostanjevice. Bodeča žica je bila postavljena v obliki trapezoida v širino 5,50 m. Za dolžino enega metra so porabili 16 do 17 kg bodeče žice. Količki in stebrički (nosilci) so bili postavljeni še naprej v dolžino 30 metrov. Gradnjo bodeče žice sta ovirala sneg in nizke temperature.¹⁹ Postavljanje bodeče žice je izvajala inženirska enota italijanske divizije Isonzo. Mobilizirali so tudi civiliste, ki so v začetnih tednih predvsem sekali gozd na predvideni trasi bodeče žice in sekali drevesa za količke ter stebričke, ki so jih zabili v tla in okoli njih postavili bodečo žico.²⁰

Gradnjo bodeče žice so zaznali tudi partizanski obveščevalci. O tem je 24. in 25. januarja 1943 Terenska četa za Gorjansko okrožje poročala štabu Vzhodnodolenjskega odreda. V dopisu 24. januarja 1943 so zapisali:

»Italijanska vojska še nadalje intenzivno gradi žične ovire po dolini.«²¹ 25. januarja 1943 pa so zapisali: »Gradnja žičnih ovir se nadaljuje. Vsaki dan prispeta

15 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1.–3. del«, 17.

16 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del«, 17.

17 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 5, 330, 334. Mikuz, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*, 175–176. Penca, Jože. »Nesojena meja pod Gorjanci, 1. del«, 17.

18 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 22.1. 1943 in 1. 2. 1943. Ferenc, »Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945«, 246. Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del«, 17.

19 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 22.1. 1943 in 1. 2. 1943.

20 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 1. 2. 1943.

21 SI AS 1482, t. e. 5, Dopis Terenske čete za Gorjansko okrožje štabu VDO, 24. 1. 1943.

v Št. Jernej po dva kamijona žičnega materiala. Izgleda, da se bo gradnja vršila v večjem obsegu. Govore, da do Sušaka. Namen teh gradenj nam ni podrobno znan. Svetovati bi bilo, da preiščejo zadevo tudi obveščevalci naših višjih komand, ker utegne zadeva biti izredno važna za ves na pokret.«²²

Bodeča žica je bila do 31. januarja 1943 postavljena v dolžini 250 m iz Šmarja v smeri Kostanjevice,²³ 19. februarja 1943 pa so jo postavili v dolžini 1250 m, količki in stebrički (nosilci) so bili postavljeni še naprej v dolžini okoli 400 m.²⁴ Do 3. marca 1943 je bila bodeča žica postavljena v dolžini 1600 m, količki in stebrički (nosilci) so bili postavljeni še naprej v dolžini okoli 500 m, in sicer med Šmarjem in Volčkovo vasjo. Poveljstvo divizije Isonzo je ta dan poročalo, da je bodeča žica postavljena v obliki trapezoida in široka 6 m ter da je bilo doslej porabljeno okoli 5000 kolov (nosilcev), 3000 količkov in 27 ton bodeče žice.²⁵

Poveljnik XI. armadnega zbora Gastone Gambara je 9. marca 1943 svojim podrejenim enotam poslal izjavo o svojem obisku pri Benitu Mussoliniju v Rimu. Ta mu je med drugim naročil naj se v najkrajšem času dokonča zapora meje med Ljubljansko pokrajino in NDH, zgrajeno iz bodeče žice, ki bi preprečevala prehajanje partizanov. Gambara je Mussoliniju odgovoril, da divizija Isonzo in inženirija XI. armadnega zbora obravnavata to delo kot svojo častno dolžnost.²⁶

Okoli 10. marca 1943 so bodečo žico začeli postavljati okoli kilometer severovzhodno od Kostanjevice na desnem bregu reke Krke in se usmerili proti vasi Zaboršt (smer Šmarje, južno od Šentjerneja). Do 26. marca 1943 je bilo na trasi od Kostanjevice do Šmarja postavljeno 1500 m pasu bodeče žice, na trasi od Šmarja proti Kostanjevici pa 1600 m.²⁷ Do konca marca 1943 so pas bodeče žice iz smeri Kostanjevice postavili do vasi Zaboršt, gozd pa so posekali po predvideni trasi bodeče žice do kote 280, ki se nahaja še okoli enega kilometra naprej od Zaboršta.²⁸ Oba odseka bodeče žice sta se združila 12. aprila 1943 nekje med koto 280 in vasjo Zaboršt.²⁹ Za dokončanje pasu bodeče žice med Šmarjem in Kostanjevico so bile italijanske enote pohvaljene s strani poveljnika divizije Isonzo in poveljnika XI. armadnega zbora.³⁰ Postavljanje bodeče žice so nadaljevali po predvideni trasi od vasi Šmarje v smeri Orehovice in Tolstega vrha.³¹

22 SI AS 1482, t. e. 5, Dopis Terenske čete za Gorjansko okrožje štabu VDO, 25. 1. 1943.

23 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 1. 2. 1943.

24 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo, 28. 2. 1943.

25 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo Poveljstva divizije Isonzo poveljstvu XI. armadnega zbora, 3.3.1943.

26 Trgo, *Zbornik dokumenenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 5, 554–555. Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 229.

27 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram poveljnika divizije Isonzo generala Maccaria Poveljstvu XI. armadnega zbora, 26. 3. 1943

28 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 1. in 2. del«, 17.

29 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram Ciapparellija, garnizija Šentjernej Poveljstvu divizije Isonzo, 12. 4. 1943.

30 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu garnizije v Šentjerneju, 13.4.1943. Telegram poveljnika XI. armadnega zbora Gambare poveljstvu divizije Isonzo, 15. 4. 1943.

31 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram poveljnika divizije Isonzo Maccaria, 15. 4. 1943.

Za obrambo pasu bodeče žice so v drugi polovici aprila 1943 ali v maju 1943 začeli graditi utrjene objekte (bunkerje) na trasi Kostanjevica–Šmarje.³² Na tem odseku so bili bunkerji zgrajeni do 19. junija 1943.³³ Bunkerje so še naprej gradili ob pasu bodeče žice.³⁴ Na glavnih medkrajevnih poteh, ki jih je sekal pas bodeče žice, so postavili utrjene mejne prehode. Do 14. maja 1943 so bili postavljeni mejni prehodi na treh poteh iz Kostanjevice, in sicer proti Sv. Križu, Črneči vasi in Orehovcu ter na poti iz Šentjerneja proti kartuziji Pleterje.³⁵ Pas bodeče žice so do 31. maja 1943 postavili do ceste, ki povezuje Dolenjo Brezovico in Vrhpolje. Postavljanje pasu bodeče žice in gradnjo bunkerjev so nadaljevali po predvideni trasi proti Tolstem vrhu, do katerega so prišli do 28. junija 1943. Bunkerje so gradili postopoma ob pasu bodeče žice.³⁶ Partizanski obveščevalec je 28. maja 1943 poročal, da italijanska vojska med reko Krko pri Kostanjevici (zaselek Slinovce) in Šmarjem pri Šentjerneju gradi 22 utrjenih objektov oziroma bunkerjev.³⁷ Potek gradnje utrjenega pasu do konca maja 1943 in vrsta del (utrjevanje, sekanje gozdov), ki so jih pri tem izvajali, nam opisuje poročilo za poveljstvo divizije Isonzo, ki ga je napisal poveljnik inženirskih enot te divizije podpolkovnik Pelissier. Ta je med 29. majem in 31. majem 1943 opravil kontrolni pregled gradnje utrjenega pasu.³⁸ Njegovo poročilo tako navaja Jože Penca:

»1.) Žična mreža: zgrajena cca. 12 km. Količki postavljeni v celoti, z žico prepleteni - dve tretjini pasu (pomanjkanje žice). To pomeni razdaljo od začetka pri Kostanjevici do 1 km dalje od Šmarja. Dela pri postavljanju bodeče žice so zastala proti koncu aprila, ker posadka v Šentjerneju ni bila sposobna dovolj zaščititi inženirce in civiliste, ki so bili vključeni v gradnjo. 2.) Utrjevalna dela: a) odsek reka Krka–Kostanjeviški grad – zgrajeni trije mejni prehodi (posto di blocco) na cesti Kostanjevica–Sv. Križ, Kostanjevica–Črneča vas in Kostanjevica–Orehovec ter sedem opornih točk za po tri strelce.³⁹ Vse zidano in pokrito. V teku so finalna dela in maskiranje; b) odsek Zaboršt–Ledeča vas: 1 oporna točka sezidana, v teku so dela na strehi in izdelava opazovalnega stolpa, 1 oporna točka iz drevesnih debel je gotova, 5 utrjenih barak, prav tako iz debel, je postavljenih, v teku so dela na strehah in opazovalnih stolpičih. Na dveh mestih bo treba postaviti dve blindirani čuvajnici; c) odsek Ledeča vas–Šmarje – ena oporna točka iz debel

32 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 13. 4. 1943 in 27. 4. 1943. Promemorija o gradnji utrjenih objektov poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 24. 4. 1943.

33 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja Poveljstvu divizije Isonzo, Poveljstvo inženirije XI. armadnega zbora, 20. 6. 1943.

34 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31.5.1943 in 28.6.1943.

35 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 5. 1943.

36 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31.5.1943 in 28.6.1943.

37 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis obveščevalca, 28. 5. 1943.

38 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del«, 17.

39 bunkerji

skoraj končana, 3 oporne točke – zidane – v gradnji, 1 baraka zidana, baraka za prehod Šmarje–Pleterje in ena zidana oporna točka – oboje v zaključni fazi. 3. Sekanje gozdov – med Kostanjevico in Prekopo, ki ga opravljajo lastniki sami, poteka sorazmerno dobro. Med Ledecho vasjo in Volčkovovo vasjo pa je bilo narejeno malo ali skoraj nič, ker ni zaščite. Lastniki se bojijo represalij od upornikov, ki prihajajo v majhnih skupinah in z dominantnih točk motijo gozdne delavce s posamičnimi strelji ali rafali iz brzostrelk. Žično ograjo čuva na sektorju Kostanjevica–Ledecha vas ena četa M. V. A. C. iz Kostanjevice, nastanjena na Prekopi, sektor Ledecha vas–Šmarje pa en vod M. V. A. C. z Brezovice.⁴⁰ 4. Preskrba z materialom: stanje je pereče. Za vsak kilometer ograje rabijo 20 ton materiala iz Novega mesta, ne glede na lokalne izvore lesa in kamenja. 5. Odsek Šmarje–Tolsti vrh: za časa svoje inšpekcije se je dogovoril s komandantom 3. bataljona 24. polka, da se bodo takoj, ko se bodo dovolj utrdili na Tolstem vrhu (bilo je po napadu Cankarjeve brigade), lotili gradnje mreže od Tolstega vrha proti Šmarju in sproti nameščali posadke v jakosti enega voda v sistem poljske obrambe, dokler ne bodo zgrajene čvrste oporne točke. Ko bodo v prihodnjih dneh končani mejni prehodi pri Kostanjevici in Šmarju, bi bilo prav, da jih zasedejo karabinerji in finančna straža, končuje svoje poročilo podpolkovnik Pelissier.«⁴¹

Tolsti vrh je hrib, visok 357 m nadmorske višine, po njem in njegovem pobočju je vas z imenom Tolsti Vrh z vinogradniškim značajem. Na vrhu hriba stoji cerkev sv. Roka.⁴² To je bila ena od najbolj dominantnih točk ob trasi italijanske zapore meje z NDH. Italijanska vojska se je na Tolstem vrhu naselila konec maja 1943 in ga spremenila v utrjeno točko za obrambo meje iz bodeče žice, ki so jo gradili po njegovem južnem pobočju. Okoli cerkve na vrhu Tolstega vrha so posekali vinograde in postavili betonske bunkerje. Ponekod so v bunkerje predelali že obstoječe zidanice.⁴³ Jože Penca v svojem članku navaja, da so vinograde posekali v pasu do 100 m oddaljenosti od cerkve.⁴⁴ Poročilo Gorjanskega bataljona iz 26. maja 1943 pa zapiše, da je italijanska vojska posekala okoli 40–50 m vinogradov okoli cerkve ter da okoli nje gradijo bunkerje.⁴⁵ Svojo postojanko okoli cerkve je italijanska vojska obdala z bodečo žico. Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 6. junija 1943 poročal, da je Gorjanski bataljon obstreljeval italijanske vojake

40 Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 26. maja 1943 poročal VDO, da je v Brezovici postojanka, ki šteje 80 pripadnikov MVAC, kateri so oboroženi z dvema težkima mitraljezoma in štirimi puškomitraljezi. (SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.)

41 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del,« 17.

42 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del,« 17. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, s. v. »Tolsti Vrh«, 481.

43 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del,« 17.

44 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del,« 17.

45 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.

na Tolstem vrhu, zato so italijanski vojaki svojo postojanko na Tolstem vrhu znotraj žice obdali z deskami, visokimi nad 2 m. S tem so preprečili partizanom, da bi videli, kje točno se nahajajo vojaki in s tem jih Gorjanski bataljon ni mogel več obstreljevati.⁴⁶ Okoli cerkve na Tolstem vrhu so do 5. junija 1943 zgradili 7 bunkerjev.⁴⁷ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 26. maja 1943 italijansko posadko na Tolstem vrhu ocenil na okoli 600 do 700 vojakov, ki so bili oboroženi z okoli 12 do 13 težkimi mitraljezi in 4 lahкими minometi ter 2 težkima minometoma. Utrjeni so bili tudi v zvoniku cerkve, kjer sta bila 2 od navedenih težkih mitraljezov. Zapisal je še, da so italijanski vojaki na Tolstem vrhu vlomili v zidanice in si postregli z vinom.⁴⁸ Obveščevalec iste enote je 5. junija 1943 italijansko posadko na Tolstem vrhu ocenil na 80 vojakov.⁴⁹

Gradnja utrjene meje se je junija 1943 nadaljevala po predvideni trasi ob vznožju Gorjancev,⁵⁰ o čemer je 9. junija 1943 poročal obveščevalec Gorjanskega bataljona:

»Včeraj 8. VI. je v dvojni etapi prišla v Št. Jernej kolona 62 avtomobilov, ki so pripeljali nazaj Italijane iz pohoda na ono stran Krke. Pripeljali so tudi mnogo žice in gradbenega materiala. Izgleda da bodo nadaljevali s pletenjem žice.«⁵¹

Ta dan so poleg žice pripeljali v Šentjernej tudi hrano, seno, slamo, deske in kole za postavljanje bodeče žice.⁵² Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 8. junija 1943 zapisal tudi govorico, ki bi jo lahko imenovali propaganda italijanskega oficirja:

»Tukaj imam nekaj ali ni pozitivno. Govori se splošno da se bo naselilo od Norvega mesta do Kostanjevice sedemdeset tisoč Italijanov. To je izjavil en italijanski oficir ali on pravi da oni ne gradijo zaradi partizanov ali pa zaradi Angležev in da bodo delali bunkerje na 10 metrov ob žici in je izjavil da nikdar ne bodo prišli Angleži da bi Italijane prignali is Slovenske zemlje.«⁵³

Bodeča žica po trasi meje je bila do 28. junija 1943 postavljena do vzhodnega roba vznožja Tolstega vrha. Tedaj so bili v delu še bunkerji na trasi meje med cesto, ki povezuje Vrhpolje in Šmarje (Jelša), ter vznožjem Tolstega vrha, medtem ko so bili bunkerji in ostali utrjeni objekti na trasi meje med Šmarjem in reko Krko pri Kostanjevici dokončani.⁵⁴

46 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943 in 6. 6. 1943.

47 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

48 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.

49 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

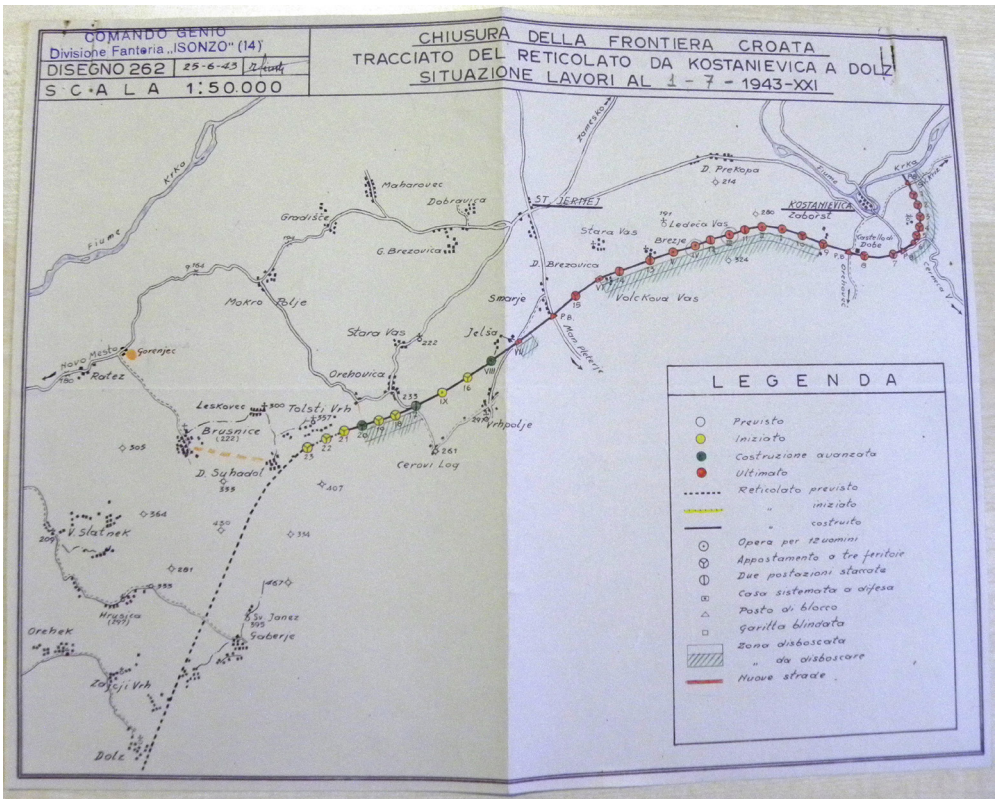
50 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 28. 6. 1943.

51 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis štaba Gorjanskega bataljona štabu VDO, 9. 6. 1943.

52 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 8. 6. 1943.

53 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 8. 6. 1943.

54 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 28. 6. 1943.

Slika 4: Zemljevid zapore meje z NDH pod Gorjanci, ki ga je pripravila inženirija divizije Isonzo. Prikazuje stanje dela postavitve bodeče žice in bunkerjev do 1. julija 1943. Bunkerji so označeni s krogi in povezuje jih bodeča žica. Rdeči krogi so dokončani bunkerji, rumeni in zelene krogi pa so bunkerji v gradnji. Zelene črtice predstavljajo sekanje gozda.

Utrjena meja, sestavljena iz bodeče žice in bunkerjev, je potekala po južnem pobočju z vinogradi poraslem Tolstem vrhu. Vinograde so posekali v pasu okoli 100 m ali več ob utrjeni meji.⁵⁵ Ta se je nadaljevala ob vasi Dolenji Suhadol in prečkala cesto proti Gorenjem Suhadolu, do katere so prišli 14. julija 1943.⁵⁶ Na cesti so naredili mejni prehod, na katerem so bila vrata iz bodeče žice in italijanska straža.⁵⁷ Utrjena meja je od tu potekala naprej proti griču Jurjevec, ki je bil z nadmorsko višino 430 m strateška točka. Na njegovem vrhu so v prvi polovici julija 1943 začeli graditi večjo utrjeno točko, ki bi služila za

55 Penco, »Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del,« 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.

56 Penco, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.

57 Terezija Paderšič, Dolenji Suhadol, 18. 2. 2019.

obrambo utrjene meje,⁵⁸ ki je potekala po pobočju Jurjevca in je bila od njegovega vrha oddaljena 300 m.⁵⁹ Predvideno je bilo, da bodo na tem vrhu zgradili utrdbo (utrjeno barako) in tri bunkerje.⁶⁰ V noči med 13. in 14. julijem 1943 in še v naslednji noči je Šercerjeva brigada napadla Jurjevec, kjer je italijanska vojska gradila večji bunker. Partizanski napad ni imel večjega uspeha, saj je bila italijanska vojska na boljšem strateškem položaju, ki jim je omogočil obrambo. Partizani so uspeli uničiti okoli 40 m pasu bodeče žice. Poleg tega napada so partizanske enote napadale tudi na ostalih odsekih utrjene italijanske zapore meje, kjer so uspeli uničiti določeno dolžino bodeče žice in se prebiti skozi.⁶¹

Zadnja ohranjena italijanska skica gradnje utrjene mejne črte pod Gorjanci prikazuje fazo gradnje na dan, 30. julij 1943. Utrjeni objekti (bunkerji in v utrdbe predelane stavbe) na trasi meje med njenim začetkom pri reki Krki pri Kostanjevici na Krki (zaselek Slinovce) in Dolenjim Suhadolom oziroma vzhodnim vznožjem Jurjevca (kota 430) so bili do 30. julija 1943 končani. Na določenih odsekih utrjene meje je še potekalo sekanje gozda ob njej. Pas bodeče žice so do tega datuma postavili do južnega pobočja Jurjevca (kota 430).⁶² Gradnja utrjene meje iz bodeče žice in bunkerjev se je nadaljevala še naprej v avgustu 1943 do kapitulacije italijanske vojske, 8. septembra 1943.⁶³

Postavljanje bodeče žice se je v avgustu 1943 nadaljevalo po predvideni trasi meje po pobočju pod vrhom Jurjevca, skozi Rutovco, Kavce proti griču Gomila zahodno od Gabrja. Bodeča žica je bila do 14. avgusta 1943 postavljena do poti med Gabrjem in Hrušico, koli in količki za žico pa so bili postavljeni do vrha griča Gomile (kota 394), kjer je bil predviden večji bunker.⁶⁴ Pas bodeče žice je presekal pot, ki je vodila iz Brusnic v Gabrje in iz Gabrja v Hrušico. Na dveh mestih, kjer je pas bodeče žice sekal ti dve poti, sta bila postavljena mejna prehoda z vrati iz bodeče žice. Ob njih je bila italijanska straža. Naredili so tudi novo pot na grič Gomile in pot, ki je povezovala Brusnice in Hrušico ter se izognila Gabrju, ki je bilo izven pasu bodeče žice.⁶⁵

58 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943.

59 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 30. 7. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943

60 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 30. 7. 1943. Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17.

61 Guček, *Šercerjeva brigada*, 256, 258-260, 267-268. Stanko Kušljan, Pri belem dnevu je šla Cankarjeva brigada čez mejo, https://youtu.be/R1F6_9IQCoo, 1:36-3:40.

62 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 30. 7. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

63 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccharia, 28. 8. 1943. Ustni vir: Terezija Ovniček, Dolž, 15. 2. 2019. Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. 2019 in 17. 2. 2019.

64 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943.

65 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. 2019 in 17. 2. 2019.

Nadaljevali so tudi s postavljanjem bunkerjev ob pasu bodeče žice. Bunkerje na pobočju Jurjevca (Rutovca, Kavce), kjer je bila postavljena bodeča žica, so začeli graditi 4. avgusta 1943⁶⁶ in jih dokončali do 14. avgusta 1943.⁶⁷ V času med 30. julijem 1943 in 14. avgustom 1943 so gradili novo pot iz Brusnic na Jurjevec. Narejen je bil izkop poti, po tem dnevu pa so potekala še izravnave poti, posutje z gramozom in dela za odvodnjavanje.⁶⁸

Slika 5: Ostanke bunkerja na Rutovci pri vasi Gabrje, 9. februar 2019.

Obveščevalni center partizanske petnajste divizije je 9. avgusta 1943 tako poročal o nadaljevanju gradnje zapore meje proti NDH:

»Italijani nadaljujejo z gradnjo žice v Št. Jernejski dolini. Vasi Brusnice, Dolž, Cerovec bodo v ograjenem pasu. Gabrje in Igljenik ostaneta izven žice poroča tov. Breda.«⁶⁹

66 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

67 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943.

68 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943.

69 SI AS 1851, t. e. 9, p. e. 261, Dopis Obveščevalnega centra XV. divizije NOV in POS Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 9. 8. 1943.

Utrjeno točko na Jurjevcu, ki so jo začeli graditi v prvi polovici julija 1943, so gradili tudi še v avgustu 1943.⁷⁰ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 18. avgusta 1943 poročal, da postojanko na Jurjevcu sestavljajo sami bunkerji in da je tam 250 italijanskih vojakov,⁷¹ 23. avgusta 1943 pa je poročal, da je na Jurjevcu okoli 150 italijanskih vojakov, ki imajo od težkega orožja 2 težka minometa, 5 težkih mitraljezov in neznano število lahkih mitraljezov. Obveščevalec je predvideval, da so ob bodeči žici na Jurjevcu postavljene tudi mine.⁷² Vojaška posadka na Jurjevcu je bila nameščena v bunkerjih ob meji iz bodeče žice.⁷³ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 18. avgusta 1943 tudi zapisal, da je v Dolnjem Suhadolu 150 italijanskih vojakov in da so večinoma v bunkerjih,⁷⁴ kar je torej v bunkerjih ob utrjeni meji.⁷⁵

Postavljanje bodeča žica in gradnja bunkerjev se je nadaljevala na začetku druge polovice avgusta 1943 na območju griča Gomile (kota 394), zahodno od vasi Gabrje.⁷⁶ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 18. avgusta 1943 poročal, da je na Gomilah nova italijanska postojanka z 200 italijanskimi vojaki, ki gradijo bunkerje in postavljajo bodečo žico,⁷⁷ ki so jo okoli 20. avgusta 1943 in po tem datumu postavljali v smeri vasi Dolž.⁷⁸

Za območje Gomil je med partizanskimi skicami ohranjena tista, ki prikazuje potek meje iz bodeče žice in 6 bunkerjev od poti Gabrje–Brusnice, skozi cesto Gabrje–Hrušica, čez vrh griča Gomile s 394 m nadmorske višine in naprej v smeri vasi Pangrč Grm, ki pa na skici ni več označena. Skica je brez merila, datacije, žiga in podpisa avtorja. Prvi bunker je na skici vrisan ob cesti Brusnice–Gabrje, naslednja dva bunkerja sta vrisana nad cesto Gabrje–Hrušica v smeri vrha griča Gomile. Največji bunker je vrisan na vrhu griča Gomila in nato od njega v smeri vasi Pangrč Grm sta vrisana še dva bunkerja.⁷⁹ Omenjene bunkerje na območju Gomil so gradili po 14. avgustu 1943, saj jih italijansko poročilo s tega dne ne omenja.⁸⁰ Dela na območju južno od poti Gabrje–Hrušica (to je območje griča Gomile) 23. avgusta 1943 omenja dopis poveljstva divizije Isonzo, ki

70 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943.

71 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943.

72 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis štaba Gorjanskega bataljona, Obveščevalni službi, 23. 8. 1943.

73 SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Dopis VDO za GŠ NOV in POS, 30. 8. 1943.

74 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943.

75 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

76 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

77 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943.

78 SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Dopis VDO Glav. obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943.

79 SI AS 1865, t. e. 211, skica žice in bunkerjev skozi Gomile pri vasi Gabrje.

80 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943.

določa enote za varovanje gradnje zapore meje.⁸¹ Partizanska skica bunkerjev na griču Gomile se sklada s pričevanjem dveh domačinov Ane in Mihaela Rukše, ki sta povedala, da je bil bunker na vrhu Gomil dokončan, medtem ko naslednja dva bunkerja v smeri vasi Pangrč Grm nista bila dograjena.⁸²

Od griča Gomile je italijanska vojska postavljala bodečo žico po predvideni trasi mimo Pangrč Grma v smeri Dolža.⁸³ Poveljstvo divizije Isonzo je 28. avgusta 1943 poročalo, da bo bodeča žica s koncem avgusta dosegla cono Dolž in da bo skupna dolžina znašala 27 km.⁸⁴ Do 8. septembra 1943 so z bodečo žico prišli do zaselka Pušče, ki se je nahajal na pobočju severovzhodno od vasi Dolž, približno na polovici trase utrjene meje med gričem Gomile in Dolžem. Na pobočju zaselka Pušče so bile zidanice in vinogradi.⁸⁵ Terezija Ovniček iz Dolža, se spominja, da je italijanska vojska postavila bodečo žico nekako 100–200 m nižje od Kranjčeve kmetije v zaselku Pušče. Italijanska vojska je hitro odšla iz svojega gradbišča, tako rekoč z danes na jutri. Na svojem gradbišču pa so pustili veliko kolutov bodeče žice in količke.⁸⁶ Postavljanje bodeče žice se spominja tudi Jožefa Šaponja, ki je tedaj živel na Dolžu. Spominja se pogovorov domačinov Dolža, ki so se spraševali, ali bo Dolž ostal znotraj ali zunaj žičnate ograje. Jožefi je v spominu ostalo tudi, da je s poti malo nižje pod šolo na Dolžu v smeri Pušč videla vinograd, ki je bil v širokem pasu posekan po sredini.⁸⁷ Sekanje vinogradov, gozda in posameznih dreves na območju Dolža in Pušč se omenja tudi v prijavah vojne škode, ki jo je povzročila italijanska vojska in so jo lastniki zemljišč prijavili v septembru leta 1945. Najbolj je bil oškodovan lastnik, ki so mu posekali 1000 vinskih trt. Sledita mu lastnika, ki so jima italijanske enote uničile 500 in 600 vinskih trt.⁸⁸

Kronika šole Dolž, ki je bila za čas med marcem 1941 in decembrom 1944 zapisana za nazaj, in sicer v 50. letih 20. stoletja, tako omenja postavljanje bodeče žice:

»Spomladi 1943 so prišli na Dolž Italijani in belogardisti. Naselili so se v požgani šoli. Šolsko klet, ki je bila cela, so spremenili v bunker. Italijani in belogardisti delajo skupaj. Vendar pomembnih bitk v tem času ni bilo. Pletli so le mrežo iz bodeče žice iz Sel preko Zajčjega Vrha in Dolža. Mreža se je vlekla iz Kostanjevice, ustavila pa se je na Dolžu.«⁸⁹

81 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu 24. pehotnega polka, 23. 8. 1943.

82 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. 2019 in 17. 2. 2019.

83 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17.

84 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu XI. armadnega zbora 28. 8. 1943.

85 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, s.v. »Pušče«, 487.

86 Ustni vir: Terezija Ovniček, Dolž, 15. 2. 2019.

87 Ustni vir: Jožefa Šaponja, Novo mesto, oktober 2018.

88 SI ZAL, NME 24 Okrožni ljudski odbor Novo mesto - Okrajna komisija za vojno škodo Novo mesto, t. e. 10.

89 SI ZAL, NME 301, t. e. 2, Osnovna šola Dolž, Zgodovinska kronika šole Dolž, 1941–1944.

Zapis iz šolske kronike preseneča v delu, ko omenja, da se je bodeča žica pletla tudi prek vasi Sela in Zajčji Vrh. Ohranjeni italijanski in partizanski dokumenti iz leta 1943 o zapori meje z NDH tega ne omenjajo. Ker je bila kronika pisana za nazaj, jo lahko razumevamo z zadržkom. Dokumenti pa omenjajo, da so se v vasi Zajčji Vrh v drugi polovici avgusta 1943 naselili italijanski vojaki. Poveljnik inženirije divizije Isonzo je 22. avgusta 1943 poročal, da je na Zajčji Vrh prestavil del svojih enot, torej gre najverjetneje za skupino vojakov, ki je gradila zaporo meje na odseku med Gomilami in Dolžem.⁹⁰ Prav tako pa so bili na Zajčjem Vrhu ali njegovi okolici nastanjeni italijanski vojaki, ki so varovali gradnjo zapore meje in varovali cesto iz Novega mesta na odseku Stopiče–Orehek–Dolž, po kateri je potekal transport gradbenega materiala in hrane.⁹¹ Italijansko vojsko na Zajčjem Vrhu je zaznal tudi obveščevalec Gorjanskega bataljona, ki je 27. avgusta 1943 poročal, da je prav tam nova italijanska posadka s štabom. Ocenil je, da se v tej vasi nahaja 300 italijanskih vojakov.⁹²

Zapora meje z NDH v Beli krajini

Gradnja utrjenega pasu bodeče žice za zaporo meje z NDH se je v Beli krajini začela 22. julija 1943.⁹³ Začetek 8-vrstnega, gosto pletenega, 4 m širokega in 160 cm visokega pasu bodeče žice je bil ob zidanem bunkerju z oboroženo stražo na levem bregu reke Kolpe ob železniškem mostu pri Rosalnicah. Utrjen pas se je nadaljeval proti severu skozi gozd Boriha in se nato usmeril v smeri severozahoda proti križišču cest, ki iz Metlike vodi v Slamno vas in Drašiče. Dela so izvajali inženirska enota italijanske vojske, pod poveljstvom divizije Isonzo in mobilizirani delavci civilisti.⁹⁴

Do križišča cest za Slamno vas in Drašiče so z bodečo žico prišli 14. avgusta 1943. Do takrat jim je uspelo postaviti okoli 2 km pasu bodeče žice.⁹⁵

Ob pasu bodeče žice so med začetkom avgusta in začetkom septembra 1943 zgradili šest močnih betonskih bunkerjev, še trije pa so bili v začetni fazi gradnje.⁹⁶

90 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 22. 8. 1943.

91 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 22. 8. 1943. SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu 24. pehotnega polka, 23. 8. 1943.

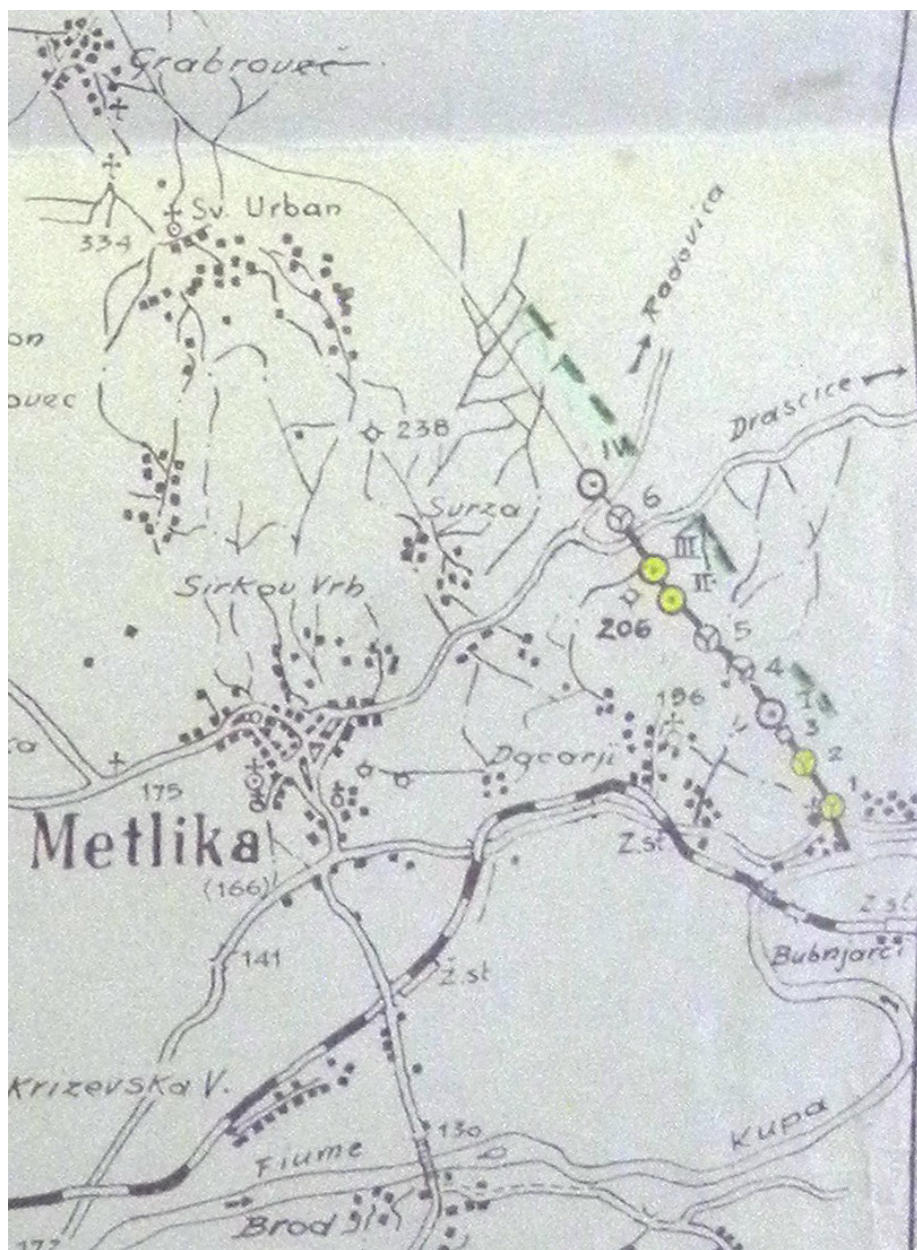
92 SI AS 1865, t. e. 211, Dopis Gorjanskega bataljona, 27. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Poročilo VDO za GŠ NOV in POS, 30. 8. 1943.

93 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis Poveljstva XI. armadnega zbora Poveljstvu divizije Isonzo, Poveljstvu divizije Lombardija in Poveljstvu inženirije XI. armadnega zbora, 12. 7. 1943.

94 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 30. 7. 1943 in 14. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 284, Poročilo Okrožne komisije VOS Bela Krajina za Centralno komisijo VOS, 12. 8. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, Obveščevalno poročilo s skicami, 19. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321 Poročilo VDO za GŠ NOV in POS, 5. 8. 1943. Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 267–269.

95 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 11. 8. 1943 in 14. 8. 1943.

96 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943 in 25. 8. 1943. Rus, *Kronika mesta Metlika II*, 62.

Slika 6: Izsek iz zemljevida divizije Isonzo, ki prikazuje gradnjo zapore meje z NDH vzhodno od Metlike, 14. avgust 1943. Bunkerji so označeni s krogi in povezuje jih bodeča žica. Rumeni krogi so bunkerji, pri katerih se je do 14. avgusta 1943 začela gradnja. Krogi brez barve označujejo bunkerje, pri katerih se bo gradnja začela po tem datumu. Zelene črtice ob trasi utrjene meje pomenijo izsekavanje gozda.

Slika 7: Bunker pri vasi Rosalnice, 28. marec 2019.

Z izsekavanjem gozda so v avgustu 1943 nadaljevali po predvideni trasi bodeče žice proti cerkvi sv. Urbana na Grabrovcu. Na tem odseku trase so proti koncu avgusta 1943 začeli postavljati bodečo žico.⁹⁷ Italijanska straža, ki je varovala gradnjo bodeče žice, se je že 14. avgusta 1943 utrdila v cerkvi sv. Urbana na Grabrovcu in v njenem zvoniku.⁹⁸

Načrtovali so, da se bo pas bodeče žice in bunkerjev od Grabrovca nadaljeval v smeri severozahoda mimo Popovičev do zahodnega roba Gorjancev, kjer bi se srečal s pasom bodeče žice, bi ki prišla iz smeri vasi Dolž. Italijanska vojska tega ni uresničila, ker jo je 8. septembra 1943 prehitela kapitulacija.⁹⁹

97 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 14. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Poročilo VDO za Glavni obveščevalni center pri GŠ NOV in POS, 30. 8. 1943.

98 SI AS 1865, t. e. 211, Obveščevalno poročilo Belokranjskega bataljona za čas med 8. 8. 1943 in 14. 8. 1943. SI AS 1865, t. e. 211 in SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Poročilo štaba VDO za Glavni obveščevalni center pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684. SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 284, Poročilo Okrožne komisije VOS Bela Krajina za Centralno komisijo VOS, avgusta 1943.

99 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del,« 17. SI AS 1773, t. e. 773, Zemljevid tras zapore meje proti NDH, Poveljstvo inženirije divizije Isonzo, 14. 8. 1943.

Epilog projekta zapore meje z NDH

Projekt italijanske vojske zapore meje z NDH je ostal nedokončan, ker jih je prehitela njena kapitulacija. Med Kostanjevico in zaselkom Pušče so postavili okoli 27 km dolžine pasu bodeče žice. Ob njej so postavili 46 utrjenih objektov, dva pa sta bila še v gradnji. Od teh objektov je bilo 34 bunkerjev (nekateri leseni, nekateri zidani z betonom, opeko in kamenjem) in 12 močnejših utrdb oziroma velikih bunkerjev (med njimi sta bili v močnejšo utrdbo predelani dve obstoječi hiši) za 12-člansko vojaško posadko. Zadnji tak bunker je bil na vrhu griča Gomile.¹⁰⁰ Poleg bunkerjev so na pasu bodeče žice naredili tudi vsaj 6 mejnih prehodov.¹⁰¹

Na trasi zapore meje od reke Kolpe pri Rosalnicah v smeri Grabrovca in Žumberka so od začetka avgusta 1943 do 8. septembra 1943 naredili šest bunkerjev, trije pa so bili še v gradnji. Zadnji bunker je bil narejen na koti 206 severno od Rosalnic pred križiščem poti za Slamno vasjo in Radovico. Do tega razpotja je bila v dolžini 2 km postavljena bodeča žica. Ta se je nadaljevala v smeri Grabrovca.¹⁰² Natančno ni znano, kje se je postavljanje bodeče žice končalo. Glede na ostanke na terenu se lahko domneva, da so s postavljanjem bodeče žice končali približno na območju Berčic, jugovzhodno od cerkve sv. Urbana na Grabrovcu. To pomeni, da je bilo od omenjenega križišča v smeri Grabrovca postavljeno v dolžino še okoli 2 km pasu bodeče žice. Skupno torej dolžine okoli 4 km od reke Kolpe.¹⁰³

Utrjena italijanska meja za zaporo meje z NDH po italijanski kapitulaciji ni več služila svojemu namenu, prav tako je kot obrambno linijo ni uporabila nemška vojska. Partizanske enote, civilisti in terenski delavci so razdrli bodečo žico ter zrušili večino bunkerjev.¹⁰⁴ Posamezne ostanke italijanske utrjene meje pod Gorjanci so pospravljali tudi še v novembru in decembru 1943. Tretji bataljon Gubčeve brigade je 3. novembra 1943 poročal, da nemški vojaki pobirajo italijansko bodečo žico. To je bilo najverjetneje v okolici Kostanjevice.¹⁰⁵ Gubčeva brigada je 6. decembra 1943 civilistom napisala še naslednje navodilo:

100 Ustni vir: Ana in Miha Rukše, Gabrje, 16. 2. in 17. 2. 2019. SI AS 1865, t. e. 211, skica žice in bunkerjev skozi Gomile pri vasi Gabrje. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del«, 17. SI AS 1865, t. e. 211, Obveščevalno poročilo za štab VDO, 12. 8. 1943. Stanislav Sluga, Šest kolov se je započilo, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>, 1:50–2:38, 3:24–4:38.

101 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del«, 17.

102 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo, 14. 8. 1943 in 25. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Poročilo VDO za Glavni obveščevalni center pri GŠ NOV in POS, 30. 8. 1943.

103 SI AS 1773, t. e. 773, Zemljevid tras zapore meje proti NDH, Poveljstvo inženirije divizije Isonzo, 14. 8. 1943.

104 Penca, »Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del«, 17. Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 360, 478. SI AS 1494, t. e. 2, Prepis poročilo RK KPS Gorjanci Okrožnemu komitetu KPS Novo mesto, 14. 9. 1943. Kušljan, Šenttjernej je bil trikrat ograjen, <https://youtu.be/g1-19cOIsW0>, 3:18–4:14.

105 SI AS 1845, t. e. 2, p. e. 10, Poročilo III. bataljona Gubčeve brigade štabu Gubčeve brigade, 3. 11. 1943. Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 413.

Slika 8: Ostanki bodeče žice na območju Berčič pri vasi Grabrovec, 28. marec 2019. Lokacija se sklada z italijanskim zemljevidom zapore meje z NDH.

»Narejamo vsem civilom naj si bode moški, ženske ali otroci, ki stanujejo v vaseh v bližini žične ovire, ki pelje pod Gorjanci. Da morajo najkasneje do 8. XII. 1943 pobrati ves drat in količke ter to izročiti našim terenskim delavcem. Naše patrole bodo kontrolirale in nas o izvrševanju te naredbe obvestile zato vas opozarjamo, da vzamete stvar resno! Poleg tega narejamo, da vsi bunkerji, ki še stojijo v vaših vaseh ali v vaši bližini, zginejo! In to v najkrajšem času.«¹⁰⁶

Kakšno povratno poročilo o opravljenem delu se ni ohranilo.

Prebivalci so še po koncu druge svetovne vojne uporabljali gradbeni material bunkerjev (kamen, opeko) pri obnovi domov. Novo uporabo je dobila tudi bodeča žica, ki so jo ljudje uporabili, na primer za ograjevanje pašnikov in vrtov, za železno mrežo pri betoniranju temeljev hiš, za sušenje storžev koruze itd.¹⁰⁷

106 SI AS 1845, t. e. 1, mapa 2, ovoj 5, Odredba IV: bataljona Gubčeve brigade, 6. 12. 1943. Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 478.

107 Ustni vir: Terezija Ovniček, Dolž, 15. 2. 2019. Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. in 17. 2. 2019.

Sliki 9 in 10: Ostanke bodeče žice na lokaciji trase zapore meje z NDH pri Dolenjem Suhadolu, 30. marec 2019.

V okolici Rosalnic v Beli krajini so po koncu druge svetovne vojne domačini zrušili dva bunkerja, potem pa jim je bilo to prepovedano. Tega se je leta 2009 spominjal vaščan Rosalnic Anton Kočever.¹⁰⁸ Štirje bunkerji italijanske zapore meje proti NDH so se ohranili do danes. Prav tako so se ohranili temelji bunkerja ob železniškem mostu čez Kolpo, ob katerem se je začel pas bodeče žice zapore meje z NDH v Beli krajini.¹⁰⁹

Slika 11: Bunker pri vasi Radoviči, 27. december 2015.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1845 Brigade petnajste divizije, 1942–1945.

SI AS 1851 Glavni štab NOV in POS, 1941–1945.

SI AS 1865 Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest sedmega korpusa, 1943–1945.

SI AS 1773 Poveljstvo 14. pehotne divizije Isonzo, 1940–1943.

SI AS 1494 Zbirka gradiva komitejev Komunistične partije Slovenije in odborov Osvobodilne fronte na Dolenjskem, 1942–1945.

SI AS 1482 Zbirka gradiva vojaških enot narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1942–1945.

108 Bezek-Jakše, »Od bunkerja do bunkerja,« 40.

109 SI AS 1865, t. e. 211 Obveščevalno poročilo s skicami, 19. 8. 1943. Božidar Flajšman, Blaž Štangelj, Utrjena linija med Italijo in NDH v Beli krajini. <https://youtu.be/3WphYMxAkUw>, 0:10-0:25, 0:50-1:40, 2:13-3:02, 3:29-4:01.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Novo mesto

SI ZAL, NME 24 Okrožni ljudski odbor Novo mesto - Okrajna komisija za vojno škodo
Novo mesto

SI ZAL, NME 301, Osnovna šola Dolž

Objavljeni viri

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937, <http://www.sistory.si/11686/762>.

Trgo, Fabijan, ur. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. VI. del. Knjiga 5. Borbe u Sloveniji, januar-april 1943. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1956.

Intervjuji, intervjuji v hrambi arhiva projekta in objavljeni intervjuji

Božidar Flajšman, Blaž Štangelj, Rosalnice pri Metliki in Ljubljana, marec 2019, Utrjena linija med Italijo in NDH v Beli krajini. <https://youtu.be/3WphYMxAkUw>.

Stanko Kušljan, Šentjernej, 3.11.2018, Šentjernej je bil trikrat ograjen, <https://youtu.be/g1-19cOIsW0>.

Stanko Kušljan, Šentjernej, 3.11.2018, Pri belem dnevu je šla Cankarjeva brigada čez mejo, https://youtu.be/R1F6_9lQCoo.

Terezija Ovnček, Dolž, 15. 2. 2019. Zapis pogovora hrani Blaž Štangelj.

Terezija Paderšič, Dolenji Suhadol, 18. 2. 2019. Zapis pogovora hrani Blaž Štangelj.

Ana Rukše, Gabrje, 16. 2. 2019. Zapis pogovora hrani Blaž Štangelj.

Mihael Rukše, Gabrje, 16. 2. 2019 in 17. 2. 2019. Zapis pogovora hrani Blaž Štangelj.

Stanislav Sluga, Šentjernej, 14.2.2019, Šest kolov se je zapičilo, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>.

Jožefa Šaponja, Novo mesto, oktober 2018. Zapis pogovora hrani Blaž Štangelj.

Časopisni članki

Bezek-Jakše, Mirjam. »Od bunkerja do bunkerja. Namig za izlet.« Dolenjski list, 30. julij 2009, 40.

Penca, Jože. »Nesojena meja pod Gorjanci. Po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta „italijanska meja“ 1. del.« Dolenjski list, 9. 4. 1992, 17.

Penca, Jože. »Nesojena meja pod Gorjanci. Po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta „italijanska meja“ 2. del.« Dolenjski list, 16. 4. 1992, 17.

Penca, Jože. »Nesojena meja pod Gorjanci. Po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta „italijanska meja“ 3. del.« Dolenjski list, 23. 4. 1992, 17.

Literatura

Ambrožič, Lado. *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.

Ferenc, Tone. »Kostanjevica na Krki in okolica 1941-1945.« V: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252-2002. Zbornik ob 750. Letnici prve listinske omembe mesta*, ur. Andrej Smrekar, 233-269.

Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost Kostanjevica na Krki, 2003.

- Guček, Milan. *Šercerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga in odbor Šercerjeve brigade, 1973.
- Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*. II. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.
- Pavlin, Mile. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: odbor 15. brigade in Partizanska knjiga, 1969.
- Rus, Zvonko. *Kronika mesta Metlika II 1941–1991*. Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo, 2003.
- Vogrič, Rudi. *Boj Belokranjcev*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.
- Slika 2, Arhiv RS, SI AS 1865, t. e. 211.
- Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtorica zemljevida Manca Volk Bahun, avtorji vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 4, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.
- Slika 5, Avtor fotografije Blaž Štangelj.
- Slika 6, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.
- Slika 7, Avtor fotografije Blaž Štangelj.
- Slika 8, Avtor fotografije Blaž Štangelj.
- Sliki 9 in 10, Avtor fotografije Blaž Štangelj.
- Slika 11, Avtor fotografije Blaž Štangelj.

Summary

Blaž Štangelj

The Italian army's project - the barricade of the border with the Independent State of Croatia

In 1942, the Italian army drafted a plan to close part of the border between the Ljubljana province and the Independent State of Croatia (NDH). They intended to close it with an uninterrupted barbed wire fence and fortify it with bunkers and military outposts. The original plan for the fortified border to run along the actual border with the NDH along the Gorjanci ridge and head towards the Kolpa River was not carried out. A fortified barricade of the border consisting of barbed wire, fortified structures (bunkers) and border crossings were built in 1943 at the foothills of Gorjanci, and from the Kolpa River east of Metlika in the direction of Žumberk. It was supposed to prevent the partisans from Žumberk and Gorjanci from crossing into villages below, thus restricting their efforts to gather food. The construction was carried out by the engineering unit of the Isonzo Division and the mobilized locals of the towns where the works were carried out. The construction of the border barricade is divided into four phases. The first phase began on January 13, 1943, in the village of Šmarje (south of Šentjernej), when a barbed wire corridor was built 6 meters wide in the shape of the trapezoid in the direction of Kostanjevica. The second phase began around March 10, 1943, when a barbed wire corridor was being built from the Krka River about one kilometer east of Kostanjevica towards Šmarje. These two branches

of the corridor were joined on April 12, 1943, somewhere near the village of Zaboršt. This date marks the end of the first and second stages. The third phase began on April 13, 1943, when the barbed wire was being laid from Šmarje along the planned route in the direction of Tolsti Vrh and the village of Gabrje. The third phase ended in the hamlet of Pušče near the village of Dolž, where on September 8, 1943, following the capitulation of Italy, the construction of the fortified border below Gorjanci was halted. Between Kostanjevica and the village of Pušče, 27 kilometers of barbed wire was erected, while 46 fortified structures (bunkers) were built, with two bunkers still never finished. The fourth phase was the construction of the fortified border in Bela krajina. The construction of the corridor of barbed wire and bunkers began on July 22, 1943, along the railway bridge near Rosalnice in the Metlika area. The fourth phase ended on September 8, 1943, with the capitulation of Italy. About 4 kilometers of barbed wire were erected and six bunkers were built, with three never finished. The plan was for the corridor of barbed wire and bunkers to go from Dolž to the western part of the Gorjanci ridge, where it would merge with the same fortified corridor that would go northwards from Gabrovec. The plans remained unfulfilled as the Italian Army was stopped by the capitulation. The Italian guarded border barricade hindered the partisans but could not prevent crossings. It was attacked several times, with certain sections of barbed wire destroyed and penetrated. Following the capitulation of Italy, the partisans and locals tore down most of the bunkers and barbed wire. Some remnants still remind us of the former Italian border barricade with the NDH.

*Bojan Godeša**

**»Mi tujega nočemo, toda svojega ne damo.«
Slovensko odporniško gibanje in vprašanje meja
v času okupacije 1941–1945****

Razmislek o obsegu ozemeljskih zahtev odporniškega gibanja lahko opredelimo z načelom, ki je postalo najbolj znano po Titovem govoru ob proslavi druge obletnice ustanovitve prve dalmatinske narodnoosvobodilne brigade 12. septembra 1944 na Visu, ko je prvič javno spregovoril o ozemeljskih zahtevah:

»Danes se približuje čas, ko se bo moralo govoriti o mejah naše države. Mi o tem v teku celotne vojne nismo nikoli govorili, toda o tem moram spregovoriti nekaj besed. Naše ljudstvo se je borilo za svojo svobodo, za svojo neodvisnost, za boljšo in srečnejšo prihodnost. Toda ljudstvo se bori tudi za osvoboditev tistih naših bratov, ki so desetletja trpeli pod tujčevim jarmom. S tem bojem naši bratje v Istri, Slovenskem Primorju in na Koroškem morajo biti in bodo osvobojeni in bodo svobodno živeli v svoji domovini s svojimi brati. To je želja vseh nas, kot tudi želja vseh tistih tam. Mi tujega nočemo, toda svojega ne damo. Moral sem se tega vprašanja dotakniti, ker smo bili mi celotno obdobje vojne celo preveč skromni v teh vprašanjih«. ¹

* Bojan Godeša, znanstveni svetnik, docent, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, bojan.godesa@inz.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 *Izvori*, XIX, 122. Titov govor na proslavi ob drugi obletnici ustanovitve I. dalmatinske NOV brigade 12. septembra 1944 na Visu.

Vsaj od leta 1966, ko je Janko Pleterški opozoril na besede Borisa Kidriča, izrečene poleti 1942 na konferenci KPS na Cinku,² glede vodila o mejnem vprašanju (»*Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega*«),³ pa tudi Prežihov Voranc je v septembra 1942 napisani brošuri »O slovenskih mejah« zaključil svoje besedilo z »*Tujega nočem – svojega ne dam!*«,⁴ je bilo jasno, da Tito v omenjenem govoru ni bil izviren. V zadnjem času tudi Igor Grdina opozarja, da je geslo »*Tujega nočemo, svojega ne damo*« uporabljal že pred vojno srbski politik Milan Stojadinović.⁵ Vse to daje misliti, da gre pravzaprav verjetno za univerzalno geslo in da bi bilo morda njegov izvor treba iskati še bolj nazaj v preteklosti. To pa seveda v ničemer ne spreminja njegovega temeljnega sporočila in izhodišč, na katerih je odporniško gibanje utemeljevalo nacionalne zahteve.

»Vprašanje meja je za nas tako aktualno, kot verjetno ni niti za angleški imperij. Gre za popolnoma specifično slovensko občutljivost v tem pogledu, ki smo jo dolgo poizkušali obiti s splošnimi načelnimi izjavami, toda sedaj postaja to vse manj možno. Slovenci, ki so že 1000 let razcepljeni, namreč čutijo, da se sedaj odloča o tem, da končno stara parola o "Združeni Sloveniji" postane resnica,«⁶

je v precej dramatičnih tonih decembra 1942 Edvard Kardelj v pismu Josipu Brozu Titu orisal pomen mejnega vprašanja za Slovence.

Izjava odseva tedanje optimistično razpoloženje, ki je vladalo v slovenski družbi glede možnosti uresničitve »Zedinjene Slovenije«, ne glede na politično in ideološko razcepljenost v njej. Tako je tudi sicer zelo preudarni Lojze Ude v predavanju na zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju v Suhorju 11. oktobra 1943, v referatu z naslovom »Aktualna poglavja iz mednarodnega prava«, precej vzneseno poudaril:

»Mislim na naše najsmiselnejše zgodovinske politične težnje za ciljem Združene svobodne Slovenije. Danes ali nikdar več! Ni verjetno namreč, da se more še kdaj pojaviti tako sijajna razporeditev političnih sil, ki v borbi za svoje tira končni vojni rezultat med drugim tudi k našemu cilju Združene svobodne Slovenije, kakor je današnja razporeditev političnih sil.«⁷

V skladu z izpostavljenim velikim pričakovanjem o povojni razširitvi slovenskega ozemlja po zmagi protihitlerjevske koalicije, v katero je po napadu nacistične Nemčije na

2 DLRS, II, 98. Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu 5. do 8. julija 1942.

3 Pleterški, Osvobodilna fronta slovenskega naroda, 241.

4 Godeša, »Prežihov Voranc in reševanje mejnega vprašanja«, 107-117.

5 Grdina, Moda za vas. *Dnevnik*, 10. 5. 2014. <https://www.dnevnik.si/1042657028/mnenja/kolumne/moda-za-vas->

6 *Jesen 1942*, 207. Poročilo Edvarda Kardelja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.

7 Ude, *Moje mnenje*, 116.

Sovjetsko zvezo začnjalo verjeti in še bolj pa upati, vse več ljudi, so temu primerno po začetnem šoku ob okupaciji in razkosanju slovenskega ozemlja začeli kot gobe po dežju nastajati številni nacionalni programi najrazličnejših političnih skupin, pa tudi posameznikov, katerih temeljna značilnost je bila nezmernost in popolno pomanjkanje realizma glede ozemeljskih zahtev, ki naj bi jih Slovenci postavili pred zaveznike oz. na mirovni konferenci. Fran Zwitter je kasneje ugotavljal, da so taki predlogi z vidika boja za uresničitev ozemeljskih zahtev pravzaprav bolj škodili, kot pa koristili.⁸ Tako so nekateri programi segali na zahodu do Vidma in Tagliamenta ter celo reke Piave,⁹ na severu do Visokih Tur (npr. v Jeruzalemu 20. aprila 1941 izdani razglas »Vsem Slovincem« s strani predstavnikov SLS, ki so odšli v emigracijo¹⁰) in po možnosti prek Semmeringa (tega so npr. poslovenili v Čemernik) do Wienerwalda,¹¹ na vzhodu do Blatnega jezera ter jugu do Varaždina in celotne Istre.¹² Ljubo Sirc je takšne želje komentiral z besedami:

»Če bi se take zahteve uresničile, bi imela bodoča Slovenija več italijanskega in nemškega prebivalstva kot slovenskega, toda to oviro so mnogi reševali s tem, da so govorili o potrebi, da izselimo vse tuje prebivalstvo prek pričakovanih meja v Nemčijo in Italijo.«¹³

V bistvu je šlo za izraz političnega (ne)razumevanja celotnega mednarodnega kompleksa in slovenske vloge v njem, v prepričanju, da bodo imeli odločilni dejavniki, zlasti zahodni zavezniki, pač popolno razumevanje za popravo zgodovinskih krivic, ki so se Slovincem dogajale v preteklih obdobjih oz. so jih sami razumeli kot take. Pri tem je Sirc tedanje razpoloženje opisal z besedami: »Brž ko so se Slovenci po porazu osvestili, so začeli pričakovati čudeže od zavezniške zmage«.¹⁴ Ta v precejšnji meri iz skromnega poznavanja stvarnih okoliščin izražena logika popolnega zaupanja v pravičnost (kot so si jo Slovenci seveda sami predstavljali!) zahodnih zaveznikov (še zlasti po objavi Atlantske listine), je bila razmeroma naivna ter je delovala po začetnem šoku kot nekakšna psihološka sprostitev, kjer je bilo moč razbrati tudi nekaj evforičnih poudarkov, ki so krepili do tedaj močno načeto in teptano narodno samozavest.

V stiku z mednarodno realnostjo pa se je vsa stvar takoj pokazala v precej drugačni podobi. Tako je tedanji emigrantski politik Franc Snój iz Clevelanda 23. oktobra 1941 zapisal:

8 Zwitter, »Priprave Znanstvenega inštituta«, 258-276.

9 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, 34-35.

10 SI AS 1660, šk. 6.

11 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, 34-35.

12 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, 297-305.

13 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, 35.

14 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, 34.

“Združena Slovenija - izgledalo bi, da bo to lahko doseči sedaj, ko so vsi naši dedni nasprotniki v sovražnem taboru. Toda London je poln Italijanov, dr. Krek ne sme na radiju ničesar povedati proti Italijanom, Madjarom in niti proti event. Avstriji. Vse to mu cenzurirajo. Pravi, da lahko na prste ene roke sešteje te Angleže, ki bi sploh hoteli govoriti o Trstu, ki ga smatrajo vsi kot italijansko mesto. (...) Glede nas in naših zahtev tudi antifašisti niso boljši od fašistov. Torej glede Italije bodo velike težave, posebno še, če bo ob primerni priliki šla v separaten mir, kar ni izključeno. Glede Koroške so težave v tem, da nimamo pravnega naslova, ker smo plebiscit, ki ga je vodil angleški delegat izgubili.”¹⁵

Rezultat teh spoznanj je bila streznitev in bolj realistična postavitev ozemeljskih zahtev. Tako je Krek, kot minister v jugoslovanski begunski vladi, v kateri si je sicer tudi zelo prizadeval za umestitev mejnega vprašanja med prednostne naloge begunske vlade, moral prvotne maksimalistične zahteve znatno omiliti, ko je zapisal, da *“več zahtevati, da dobimo minimum, se ne izplača. Pri pogajanjih mi se moramo postaviti čisto na realno stališče, ki ga moremo 100% braniti in ne odstopati.”*¹⁶

V odporniškem gibanju so sicer vseskozi prevladovala bistveno stvarnejše ozemeljske zahteve (temeljile so prvenstveno na etničnem principu), čeprav je tudi v tem pogledu prihajalo, vsaj v začetnem obdobju, do določenega »tekmovanja« z domačimi nasprotniki, kdo se bo izkazal za bolj »nacionalnega«. Seveda pa je to »rivalstvo« s protikomunističnim taborom postajalo vedno manj pomembno in nato tudi povsem brezpredmetno, kajti razvoj dogodkov je šel vse bolj v smeri uveljavljanja odporniškega gibanja, ki je ob koncu vojne tudi postalo edini legitimni nosilec zahtev za spremembo meja v slovensko oziroma jugoslovansko korist tudi pred mednarodno zavezniško skupnostjo.

Slovenski komunisti so prvotno stališče do etničnega principa za določitev ozemlja Zedinjene Slovenije (osnova naj bi bilo avstrijsko ljudsko štetje iz leta 1910¹⁷) nadgradili na podlagi razprav strokovnjakov v komisiji za meje pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki je delovala v 1941 in v začetku leta 1942 (strokovno so v njej delovali predvsem Fran Zwitter, Anton Melik in Črtomir Nagode ter morda še kdo). Ti so v svojih študijah med drugim izpostavili, da pri razmejevanju v nacionalno mešanih predelih odloča o pripadnosti ozemlja nacionalna sestava (podeželskega) zaledja, ki obdaja mesto (pri tem so se sicer sklicevali na Lenina, čeprav je tudi to načelo že starejšega datuma!), kar je bilo predvsem pomembno pri utemeljitvi pripadnosti Trsta v Zedinjeno Slovenijo. Obenem je CK KPS v izjavi o slovenskih mejah 1. maja 1942 prvič javno izrazil načelno stališče, strokovno utemeljeno v mejni komisiji, da *»v osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji*

15 SI AS 1660, šk. 6. Pismo Franca Snoja 23. oktobra 1941 Izidorju Cankarju.

16 Mlakar, »Problem zahodne meje«, 314.

17 Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje.

imperialistični dobi nasilno potujčen«. ¹⁸ Sprejetje takšne formulacije pa je bilo »velevažno«, kot se je izrazil Lovro Kuhar Prežihov Voranc v brošuri *O slovenskih mejah*, predvsem z vidika ozemeljskih zahtev na Koroškem, s katero je bila utemeljena tudi vključitev Celovca in Beljaka v Zedinjeno Slovenijo.

Niso pa strokovnjaki v mejni komisiji na začetku leta 1942 soglašali s pobudo slovenskih komunistov, da bi bilo treba določiti tudi slovensko-hrvaško mejo, to vprašanje je tedaj ostalo odprto. Aktualno je postalo šele leta 1944, seveda ne v smislu določanja državne meje, temveč zgolj v okviru razmejitve pristojnosti med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem. ¹⁹

Stališče odporniškega gibanja do narodnopolitičnih ciljev je bilo predvsem na podlagi ugotovitev strokovnjakov v mejni komisiji nato opredeljeno v komunikeju izvršnega odbora OF (napisal ga je Kardelj) 1. decembra 1942:

»V novo Jugoslavijo slovenski narod ne bo vstopil kakor l. 1918 kot narod brez zasluga in brez pravic, kot narod, ki so mu drugi kovali usodo in ustave. Slovenski narod je s svojo borbo in s svojimi žrtvami doprinesel k skupni osvobodilni stvari toliko, kakor le redko kateri narod v Evropi. V novo Jugoslavijo bo zato 'Svobodna in združena Slovenija' od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca vstopila z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam.« ²⁰

V skladu s tem je vrhovni plenum OF po kapitulaciji Italije 16. septembra 1943 izdal odlok, v katerem »*proglasa priključitev slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji*«. ²¹ Vsebinsko identičen odlok je sprejelo tudi hrvaško odporniško gibanje. Ta akta je nato na zasedanju Avnoja v Jajcu potrdil ter se z njima poistovetil tudi najvišji organ jugoslovanskega odporniškega gibanja, Predsedstvo Avnoja. S tem so bili pripoznani narodnopolitični cilji Osvobodilne fronte (sočasno seveda tudi hrvaškega odporniškega gibanja) tudi kot eden ključnih ciljev jugoslovanskega odporniškega gibanja kot celote in del njegove uradne politične usmeritve. Po zaključku drugega zasedanja Avnoja je na srečanju s slovensko delegacijo v Jajcu 1. decembra 1943 takšno odločitev Tito, ki je med tem prav na predlog Josipa Vidmarja dobil naziv maršal, posebej poudaril z besedami, da »*za osvoboditvijo Primorske in Koroške ne stoji le slovenska vojska, temveč vsa jugoslovanska armada*«. ²²

18 DLRS, II, 18. Proglas CK KPS za 1. maj 1942.

19 Godeša, »Slovensko-hrvaški odnosi«, 117-164.

20 *Jesen 1942*, 193. Komunikacije IO OF dne 1. decembra 1942 o prvem zasedanju Avnoj.

21 DOONGS, XI, 75. Zapisnik seje vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943.

22 DOONGS, XI, 93. Zapisnik sestanka slovenske delegacije na zasedanju Avnoja z maršalom Titom 1. decembra 1943 v Jajcu.

Sistematično znanstveno delo za pripravo gradiva za utemeljitev ozemeljskih zahtev na mirovni konferenci se je začelo po ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS-a januarja 1944, te v mnogočem edinstvene in specifične znanstvene ustanove v tedanjem evropskem kontekstu. Kljub temu so se še vedno pojavljali pomisleki, da je za znanstveni študij mej prezgodaj, kot se je izrazil predsednik inštituta zgodovinar Fran Zwitter po vojni:

»Takrat ni nihče mislil, da vprašanja meja niso važna; precej je pa bilo iluzij, da bomo dobili vse, kar bomo hoteli, ali pa da bomo dobili vse, kar bo zasedla naša vojska, in da je zato strokovno delo nepotrebno, naivnih iluzij, ki jih v Znanstvenem inštitutu ves čas nismo nikdar imeli.«²³

Nastalo je več elaboratov (Lojze Dular, Gospodarske pripombe k referatu o mejah; Ivo Pirkovič, Donesek k vprašanju Trsta; Lojze Ude, Nekaj načelnih pripomb k vprašanju o mejah), ključen pa je bil Zwitterov Problem bodočih slovenskih meja. Vsi so bili prediskutirani na seji Znanstvenega inštituta marca 1944, a so še bili interne narave. Takšno je bilo stanje do poletja 1944, ko je Kardelj zahteval, da pripravijo gradivo tudi za mednarodno javnost. Skoraj sočasno, ko je Tito na Visu izjavil, da je treba spregovoriti tudi o mejah, so v Kočevskem Rogu na seji sklenili, da Zwitter napiše elaborat »Meje Jugoslavije A. Meje slovenskega ozemlja«. To študijo so oktobra 1944 v slovenskemu izvorniku in angleškem ter ruskem prevodu poslali jugoslovanskemu vodstvu. Besedilo o mejnih zahtevah se začnja z načelnimi mislimi o odnosu med mesti in podeželjem ter poudarjanjem etničnega principa kot osnove, pri čemer so potrebni manjši popravki zaradi gospodarskih in prometnih razlogov. Na zahodu v razmejitvi z Italijo se zahteva priključitev dela doline Bele in dolin Dunje in Reklanice zaradi povezave Rezije s Kanalsko dolino, priključitev Tarčenta, Nem, Ahtna, Fojde, Torjana in Čedada zaradi dolinske povezave beneških Slovencev s preostalo Slovenijo, priključitev Dolenj, Praprotnega in železnice Krmin–Gorica zaradi povezave z Gorico, nato pa se predvideva meja po strugi Soče do njenega izliva. V poglavju o meji z Avstrijo elaborat najprej govori o meji s Koroško, kjer se poudarja kot temelj etnični princip, od katerega se odstopa pri Labodu in potem še s črto Magdalenska gora–Golinje. Glede Beljaka sta bili izdelani dve različici, zahteva se celotni šmohorski sodni okraj do njegove zahodne meje. Na Štajerskem se prav tako po etničnem načelu zahtevajo trije popravki (Sobota, Lučane, Radgona) in eden iz prometnih razlogov (železniška proga Radgona–Špilj). V elaboratu se zahteva tudi popravek na meji proti Madžarski v Porabju z Monoštrom. Na podlagi tega elaborata utemeljene ozemeljske zahteve so nato jugoslovanski predstavniki v glavnem tudi zastopali na pariški mirovni konferenci.²⁴

23 Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, 494–495.

24 Zwitter, »Priprave Znanstvenega inštituta«, 258–276.

Odporniško gibanje se je od domačih nasprotnikov poleg znatno večje uravnoveženosti glede ozemeljskih zahtev bistveno razlikovalo predvsem v prepričanju, da je odločilna za uresničitev narodnopolitičnih ciljev predvsem lastna aktivna udeležba v skupnem zavezniškem boju proti silam osi, s katero si bodo, poleg seveda moralne pravice, tudi z lastno silo zagotovili pomembno pogajalsko izhodišče na mirovni konferenci pri odločanju o bodočih mejah.

Tako je Kardelj jeseni 1944, ko so v ospredje vedno bolj prihajala tudi vprašanja povojne ureditve, zapisal:

»Problem teh meja torej vse bolj postaja splošneevropsko politično vprašanje in ga bo treba pač reševati tako, da ne bo mogoča večja diskusija okrog tega vprašanja. Skratka, treba je Italijane postaviti pred gotovo dejstvo. (...) Po dosedanji praksi lahko rečemo, da bo ostalo naše tisto, kar bo v rokah naše vojske. Stremite za tem, da bo osvobojen čim večji teritorij.«²⁵

Skladno s takšnim razmislekom so enote Jugoslovanske armade maja 1945 tudi osvobodile Trst in ozemlje do Soče ter prišle tudi na Koroško. Zedinjena Slovenija je bila tako sicer udejanjena, a le za nekaj majske dni. Po razpletu tržaške krize se je morala Jugoslovanska armada 12. junija 1945 umakniti iz Trsta, že nekaj prej pa tudi s Koroške. V mirovni pogodbi z Italijo, podpisani s strani predstavnikov 21 držav (med njimi tudi Jugoslavije) v Parizu 10. februarja 1947 (veljati je začela 15. septembra 1947), je bila mejna črta med Jugoslavijo in Italijo (do tedaj je veljala rapalska meja iz leta 1920) pomembno spremenjena v jugoslovansko (Hrvaška je dobila velik del Istre, otoke, Zadar in Reko) in s tem tudi slovensko korist, s priključitvijo delov Primorske in Notranjske. Na konferenci je bila določena tudi ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja kot samostojne države, vendar je uprava ostajala v rokah zavezniške vojaške uprave v coni A ter vojaške uprave jugoslovanske armade v coni B, ker se v varnostnem svetu OZN niso mogli sporazumeti o imenovanju guvernerja. Po podpisu memoranduma o soglasju, ki so ga oktobra 1954 v Londonu podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, je bilo ozemlje Svobodnega tržaškega ozemlja razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo. Dokončna sprememba meje je bila nato potrjena leta 1975 z Osimskimi sporazumi.

Druga svetovna vojna v Evropi – v nasprotju s prvo svetovno vojno, ko je na ruševinah cesarstev in imperijev nastalo več nacionalnih držav – od Finske in baltskih držav do Kraljevine SHS, kar poznamo pod pojmom »versajska Evropa« – ni imela za posledico radikalnih sprememb družbenopolitične kartografije.²⁶ To namreč tudi ni bil namen in vojni cilj zaveznikov, ti so tudi posebej izpostavljali, da se v tem pogledu ključno

25 *Izvori*, XX, 21. Pismo Edvarda Kardelja dne 1. oktobra 1944 CK KPS.

26 Calvocoressi et alii., *Total War: Causes and Courses*.

razlikujejo od sil osi, ki so si prizadevale ustvariti »novi red« tudi s korenito spremembo državnih meja. Zavezniški načrti o povojni ureditvi Evrope so namreč prvenstveno stremeli k oblikovanju kompaktnih nacionalno homogenih držav, ki naj bi kot take zagotavljale povojno stabilnost v vmesnem prostoru med Sovjetsko zvezo in zahodno Evropo, ta je dotlej vseskozi upravičeno veljal za izvir najrazličnejših konfliktov, ki so ne nazadnje tudi pomembno vplivali na Hitlerjev vzpon in s tem posledično tudi na začetek druge svetovne vojne. Oblikovanje nacionalno homogenih držav je bilo v skladu s takšnimi zavezniškimi predpostavkami po vojni uresničeno s preseljevanjem prebivalstva in ne s premikanjem državnih meja. Posledica takšne že med vojno sprejete zavezniške odločitve je bila izgon nacionalnih manjšin iz držav tega prostora, predvsem seveda nemške, deloma tudi madžarske, pa tudi »zgodba« z odhodom italijanskega prebivalstva iz krajev, priključenih k Jugoslaviji, v bistvu sodi v ta kontekst.

V skladu s takšno filozofijo je po vojni prišlo v Evropi zgolj do dveh korenitejših sprememb meja (tu seveda ne upoštevamo nekaj manjših popravkov!), in sicer do ozemeljske razširitve Sovjetske zveze (seveda z vsemi pripadajočimi obsežnimi spremembami) in pa do spremembe jugoslovansko-italijanske meje, s priključitvijo pretežnega dela Primorske. Pri čemer je treba opozoriti na distinkcijo, da je glede spremembe rapalske meje v korist Jugoslavije vseskozi vladalo načelno soglasje med zavezniki v protihitlerjevski koaliciji. Tako je britanska vlada že pred 6. aprilom 1941 zagotovila povojno podporo na mirovni konferenci jugoslovanskim ozemeljskim zahtevam proti Italiji, če se bodo njeni predstavniki borili na zavezniški strani. Tudi Sovjetska zveza je zavzela pozitivno stališče do revizije obstoječe jugoslovanske-italijanske meje že v zgodnji fazi vojne, ko dilema, kdo naj po osvoboditvi vlada v Jugoslaviji, še ni bila aktualna. V tem pogledu, ne glede na njihova različna povojna stališča do obsega ozemlja, ki naj bi bilo priključeno Jugoslaviji, to vendarle nesporno dokazuje njihovo vzajemno prepričanje o upravičenosti takšnega stališča, v nasprotju s priznanjem povojnih meja Sovjetske zveze (sicer brez priznanja priključitve baltskih držav leta 1940) ter s tem pogojene »prestavitve« Poljske proti zahodu na meje na Odri in Nisi in ozemeljske okrnitve Nemčije. V tem primeru je namreč pravzaprav šlo, glede na tedanji položaj, bolj ali manj zgolj za potrditev obstoječega stanja. V luči takšne zasnove povojne ureditve Evrope dobi akt povojne priključitve pretežnega dela Primorske k Jugoslaviji (Sloveniji) seveda še znatno večji pomen. Soglasno odločitev velikih treh o upravičenosti premika jugoslovansko-italijanske meje v korist Jugoslavije po drugi svetovni vojni, kljub njihovi načelni politiki o nespremenljivosti povojnih evropskih meja, je treba v tem kontekstu torej razumeti predvsem kot veliko izjemo oziroma celo kot pravzaprav edinstveno odločitev v okviru dogovorjene načelne zavezniške politike o povojni Evropi. Ta je temeljila na načelu nespremenljivosti meja in priznavanju predvojnega statusa quo, kjer je bilo izhodišče seveda leto 1938, to je preden se je s priključitvijo Avstrije začela ozemeljska širitev Hitlerjeve Nemčiji.

Viri in literatura

Viri

- SI AS 1660, osebna zbirka Izidorja Cankarja: Arhiv Republike Slovenije, osebna zbirka Izidorja Cankarja, šk. 6. Pismo Franca Snoja 23. oktobra 1941 Izidorju Cankarju.
- DLRS, I, 75: Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. (knjiga I, marec 1941 - marec 1942). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Ljubljana, 1962. Komunique CK KPS novembra 1941 o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja.
- DLRS, II, 18: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. (knjiga II, april - julij 1942). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Ljubljana, 1964. Proglas CK KPS za 1. maj 1942.
- DLRS, II, 98: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. (knjiga II, april - julij 1942). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Ljubljana, 1964. Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu 5. do 8. julija 1942.
- DOONGS, XI, 75: *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*. (knjiga XI - Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942-1945). Arhiv Republike Slovenije: Ljubljana, 2012. Zapisnik seje vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943.
- DOONGS, XI, 93: *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*. (knjiga XI - Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942-1945). Arhiv Republike Slovenije: Ljubljana, 2012. Zapisnik sestanka slovenske delegacije na zasedanju Avnoja z maršalom Titom 1. decembra 1943 v Jajcu.
- Izvori, XIX, 122: *Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941-1945*. Komunist: Beograd, 1985. Titov govor na proslavi ob drugi obletnici ustanovitve I. dalmatinske NOV brigade 12. septembra 1944 na Visu.
- Izvori, XX, 21: *Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941-1945*. Komunist: Beograd, 1985. Pismo Edvarda Kardelja dne 1. oktobra 1944 CK KPS.
- Jesen 1942, 193: *Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Ljubljana, 1963. Komunique IO OF dne 1. decembra 1942 o prvem zasedanju Avnoj.
- Jesen 1942, 207: *Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Ljubljana, 1963. Poročilo Edvarda Kardelja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.

Literatura

- Calvocoressi, Peter; Wint, Guy; Pritchard, John. *Total War: Causes and Courses of The Second World War*. Viking: London, 1989 (druga, dopolnjena izdaja).
- Godeša, Bojan. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Inštitut za novejšo zgodovino: Ljubljana, 2006.
- Godeša, Bojan. »Prežihov Voranc in reševanje mejnega vprašanja med drugo svetovno vojno.« V: Gabrič, Aleš (ur.), *Prežihov Voranc – Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot*. Inštitut za novejšo zgodovino - Slovenski znanstveni inštitut: Ljubljana-Dunaj, 2010, str. 107-117..
- Godeša, Bojan. »Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno.« V: Zajc, Marko (ur.). *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino: Ljubljana, 2018, str. 117-164.

- Godeša, Matija (ur.); Kolenc, Petra (ur.); Šterbenc Svetina, Barbara (ur.) (2012): *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910*. Založba ZRC SAZU: Ljubljana, 2012.
- Grdina, Igor. *Moda za vas. Dnevnik*, 10. 5. 2014, leto 64, št. 107.
- Mlakar, Boris. »Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor).« *Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji*. Acta Histriae VI., Znanstveno–raziskovalno središče Republike Slovenije Koper: Koper, 1998, str. 311–324.
- Pleterski, Janko. *Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VI, 1966, 1–2, str. 233–244.
- Sirc, Ljubo. *Med Hitlerjem in Titom*. Državna založba Slovenije: Ljubljana, 1992.
- Ude, Lojze. *Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944*. Mlakar, Boris (ur.). Slovenska matica: Ljubljana, 1994.
- Zwitter, Fran. »Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni.« V: *Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975)*. Založba Borec: Ljubljana, 1977, str. 258–276.
- Zwitter, Fran. *O slovenskem narodnem vprašanju*. Slovenska matica: Ljubljana, 1990.

Summary

Bojan Godeša

“We don't want what belongs to others, but we will not give what's ours.” The Slovenian resistance movement and the issue of borders during the occupation 1941-1945

The principle on which the Slovenian/Yugoslav resistance movement based its territorial demands on the ethnic principle was best expressed in the adage said by Josip Broz Tito in his speech during the celebration of the second anniversary of the founding of the first Dalmatian National Liberation Brigade on September 12, 1944, in Vis, when he first publicly spoke about territorial requirements: "We don't want what belongs to others, but we will not give what's ours." Tito's speech was not exactly original in that sense since the motto had been used before. It was a universal slogan, which, of course, does not alter its basic message and the starting points on which the resistance movement based its national demands.

In December 1942, Edvard Kardelj described the significance of the border issue for Slovenes in a letter to Josip Broz Tito: "The issue of borders is so prevailing to us, even more than to the English Empire. This is a very specific Slovenian sensitivity in this respect, which we have long tried to circumvent with general statements of principle, but now it is becoming less and less possible. Slovenians, who have been split for a thousand years, feel that the decision is now being made to finally make the old parole of "United Slovenia" a reality.

The statement reflects the then optimistic mood that prevailed in the Slovenian society regarding the possibility of realizing a "United Slovenia", regardless of the political and ideological chasm. In accordance with the great expectation of the post-war expansion of Slovenian territory after the victory of the anti-Hitler coalition, many national programs of various political groups, as well as individuals whose basic characteristic was immoderation and complete

lack of realism regarding territorial demands expressed to the Allies at the peace conference, began to grow like weeds.

The resistance movement, however, had always been dominated by substantive territorial requirements based primarily on the ethnic principle, as justified by experts in the Border Committee operating within the Liberation Front. Although in this respect, at least in the initial period, there was a certain "competition" with domestic opponents of who would prove to be more "national". Of course, this "rivalry" with the anti-communist camp was becoming more and more meaningless, and then completely irrelevant, since the development of events went towards enforcing the will of the resistance movement, which at the end of the war became the only legitimate carrier of demands regarding the change of the borders in Slovenia's or Yugoslavia's favor with the international allied community.

The peace treaty with Italy signed in Paris on February 10, 1947 (it entered into force on September 15, 1947) changed the border between Yugoslavia and Italy significantly favoring Yugoslavia and thus Slovenia by annexing parts of Primorska and Notranjska. Following the signing of the Memorandum of Understanding signed by the United States, Great Britain, Yugoslavia, and Italy in October 1954 in London, the Free Trieste Territory was divided between Yugoslavia and Italy. The definite change of the border was confirmed in 1975 by the Treaty of Osimo.

World War II in Europe - unlike World War I, when several nation-states emerged from the ruins of empires - from Finland and the Baltic States to the Kingdom of SHS, known as "Versailles Europe" - did not result in radical changes in socio-political cartography. It was not the purpose and the objective of the Allies, who particularly emphasized that in this respect, they crucially differed from the Axis powers, which sought to create a "new order" with a radical change of national borders. The Allied post-war plans for Europe were primarily aimed at creating compact, nationally homogeneous states, which would provide post-war stability in the buffer zone between the Soviet Union and Western Europe, which was rightly considered the root of numerous conflicts, that significantly influenced Hitler's rise and, consequently, the onset of World War II. The formation of nationally homogeneous states was, in accordance with such Allied assumptions after the war, carried out by relocating the population rather than moving national borders.

According to such a philosophy, there were only two radical changes to the borders after the war, namely the territorial expansion of the Soviet Union and the change of the Yugoslav-Italian border, including the annexation of a larger part of Primorska. The unanimous decision of The Big Three on the justification of moving the Yugoslav-Italian border in favor of Yugoslavia after World War II, despite their principled policy on the immutability of post-war European borders, must, therefore, be seen as a major exception in this context, or even as a unique decision within the agreed Allied policy on post-war Europe.

*Aleš Gabrič**

Meje in njihove omejitve**

Meje in omejena preskrba prebivalstva

Meje, kadarkoli in kjerkoli jih potegnejo na novo, globoko posežejo v življenjski tok ljudi. Presekajo usklajene tokove vsakdanjika, ločijo sorodnike, prijatelje in znance, ki ostanejo na različnih straneh meje, otežijo ali pa povsem onemogočijo tradicionalni pretok dobrin, marsikomu onemogočijo nadaljevanje šolanja na dotedanji šoli, obisk dotlej samoumevnih trgovin, zdravstvenih, kulturnih in drugih ustanov ter presekajo prometne povezave, ki so jih ljudje vsakodnevno uporabljali. Ljudje se začnejo spraševati, na kaj lahko sploh računajo in kdaj spet se bodo vrnilo dobri stari časi.

Razdelitev dotedanje Dravske banovine oz. slovenskega dela Kraljevine Jugoslavije je vsekakor bolj kot marsikje drugje v okupirani Evropi zarezala v življenjski krogotok ljudi. Osrednja razmejitev, med Nemčijo in Italijo, se namreč ni naslonila na stare ali naravne meje, saj je potekala južneje od nekdanje kranjsko-štajerske meje, v primeru Gorenjske pa odrezalo del nekdanje Kranjske od južnejših delov, s katerimi so že stoletja delili skupno usodo. Madžarski priključeno Prekmurje je obudilo staro ogrsko mejo na Muri, meja med Nemčijo in Madžarsko v Prekmurju pa je malenkostno odstopala od stare meje. Prav tako je bila z odstopom nekaterih vasi Neodvisni državi Hrvaški začrtana nova mejna črta na delu vzhodne slovenske etnične meje. Vendar sta bila slednja odseka kratka in sta se manj zasidrala v zavest večine slovenskega življa kot nova meja med Hitlerjevo Nemčijo in Mussolinijevo Italijo.

Nove meje, začrtane leta 1941, so ljudem ob meji povzročile veliko težav. Posest je ostajala na obeh straneh meje, zato je veliko kmetov postalo dvolastnikov. Tako kot npr.

* Dr. Aleš Gabrič, znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, ales.gabric@inz.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to teželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k raziskovalnemu programu Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju (P6-0281), ki ga prav tako financira ARRS.

Nemčija in Neodvisna država Hrvaška, ki sta to storili oktobra 1941, so morali tudi ob drugih mejah določiti nove mejne prehode in še posebej mejne prehode za dvolastnike. Seveda je bilo to povezano s pridobivanjem novih dokumentov.¹ Da je risanje novih meja vplivalo na osnovna opravila kmetov, so v spominih omenjali tudi ljudje iz takšnih krajev. Rudi Gaber iz vasi Serdica v Prekmurju, ki jo je nova meja razdelila med Nemčijo in Madžarsko, je omenil, da je za nekatere velike kmete nastala težava, ker je mlin, kjer so dotlej mleli, ostal za mejo v sosednji državi.²

Presekanje vsakodnevnih poti so občutili tudi v Ljubljani. Potniki, ki so se z ljubljanskim tramvajem vozili proti središču mesta z linijo iz Šentvida, so morali po vzpostavitvi nove meje na kontrolni točki sestopiti s tramvaja, iti peš skozi mejno kontrolno in se ponovno vkrcati na tramvaj. Že kmalu so odgovorni za tramvajski promet spoznali, da to nima smisla in je povezano s precejšnjimi zamudami, zato so linijo oktobra 1941 preprosto skrajšali in se je končala pri remizi, ki je bila le streljaj od meje.³ Na drugi strani meje sta Štajerska in Gorenjska, dve nemški okupacijski coni, ostali brez neposredne povezave, saj sta bili ti pokrajini prometno povezani prek Ljubljane. Da ne bi bili odvisni od prevoza skozi »sosednjo državo«, so se hitro lotili povezave štajerske in gorenjske železnice z izgradnjo železnice Laze–Črnuče–Šentvid nad Ljubljano. Promet po progi, ki so jo po koncu vojne demontirali, je stekel leta 1942.⁴ Prav tako je šepala boljša povezava med Gorenjsko in (avstrijsko) Koroško, ki ji je bila Gorenjska upravno priključena. Da bi bolje povezali ozemlje znotraj upravne enote, so se Nemci lotili gradnje novega predora Ljubelj. Gradili so ga taboriščniki iz taborišča Podljubelj, ki je bil podružnica delovnega taborišča v Mauthausnu. Predor je bil prebit leta 1944.

Da so se znašli na različnih straneh meje, so ljudje občutili tudi v tem, da kar enkrat niso več plačevali z isto denarno valuto kot njihovi dovčerajsnji poslovni kolegi ali kupci njihovih produktov. Da bi predele čim hitreje vključili v svoj državni okvir, so okupatorji hitro zamenjali stare jugoslovanske dinarje za svoje valute. Najbolj je pohitela Madžarska in že maja 1941 uvedla pengö, junija pa sta ji sledili še Nemčija z nemško rajhsmarko in Italija z liro. Ne glede na to, na kateri strani novih meja so ljudje bili, pa so bili oškodovani vsi, saj so bila vsa menjalna razmerja postavljena v korist denarnim enotam držav okupatorjev in v škodo domačega prebivalstva.

Ena temeljnih zadolžitav državnih oblasti je, da poskrbi za oskrbo prebivalstva z najnujnejšimi življenjskimi potrebami. To pa v vojnih razmerah – še posebej na območjih, presekanih z novimi mejami – nikakor ni preprosto. V okupirani Sloveniji je bilo to problematično še posebej glede oskrbe največjega slovenskega mesta, katerega gravitacijska okolica se je precej zmanjšala. Kmetje iz južnih ali vzhodnih predmestij Ljubljane,

1 Klasinc, *Okupacija dela slovenske zemlje*, 38–39.

2 Gaber, Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici. https://youtu.be/j_IQrWi2Nbc

3 Brate, *Ljubljanski tramvaj*, 110–112.

4 Rustja, *Proge*, 315.

Slika 1: Tramvaj št. 1, januarja 1942, s skrajšano progo, zgolj do Šiške

ki so dotlej prodajali svoje proizvode na ljubljanski tržnici, so to lahko delali še vnaprej. Tisti pa, ki so prinašali svoje proizvode iz krajev severno od Ljubljane, so morali svoje poslovanje kmalu ustaviti, saj so se znašli na drugi strani meje. V dneh neposredno po začetku napada na Jugoslavijo so bili ljudje marsikje brez oskrbe, a so v tednih po okupaciji novi oblastniki začeli hitro sprejemati uredbe, ki so zadevale preskrbo prebivalstva.

Omejitev pri preskrbi civilnega prebivalstva z živili ni prinesla šele okupacija slovenskega ozemlja. Opomin prve svetovne vojne, ko je namesto pričakovane kratke vojne sledilo večletno izčrpavajoče vojskovanje in vodilo v veliko pomanjkanje na frontah in v zaledju, je bil dovolj močan, da so številne države že pred začetkom vojskovanja ali takoj po njegovem začetku vpeljale racionirano preskrbo. Nemčija in Italija sta jo imeli že pred aprilsko vojno 1941 in tudi za Slovence omejitve okupacijskih oblasti niso bile neznanka, saj je tudi Jugoslavija že v letu začetka vojne 1939 vpeljala nadzor nad prehrabnimi izdelki.

Od oktobra 1940 je bil za preskrbo prebivalstva Dravske banovine zadolžen prehranjevalni zavod Prevod. Vodil je evidence zalog in nabavo ter distribucijo življenjsko

PRIVATLEHRANSTALT M. KOWATSCH
MARBURG a/D., OBERE HERRENGASSE 14

Zahl: 76/1941. Schuljahr: 1940/1941

ZEUGNIS

Fräulein S a w e t z Irene,

geboren am 6. Februar 1925 in Lorenzen / Draufeld

hat den »Einjährigen Handelskurs Kowatsch« in Marburg a/D. vom 9. September 1940 bis 30. Juni 1941 vollständig besucht und in den einzelnen Gegenständen nachstehende Erfolge erzielt:

Kaufmännisches Rechnen	vorzüglich
Buchhaltung mit Kontoarbeiten	vorzüglich
Deutsche Handelskorrespondenz	lobenswert
Handelskunde und Wechsellehre	vorzüglich
Warenkunde	vorzüglich
Handelsgeographie	vorzüglich
Deutsche Kurzschrift	lobenswert
Maschinenschreiben	lobenswert
Schönschreiben	vorzüglich

Im Zeitpunkte der Befreiung der Untersteiermark sind im Kataloge noch folgende Noten verzeichnet:

Slowenische Handelskorrespondenz	vorzüglich
Serbokroatische Handelskorrespondenz	vorzüglich
Slowenische Stenographie	lobenswert
Äussere Form der schriftlichen Arbeiten	sehr gefällig

MARBURG a/D., am 30. Juni 1941.

M. KOWATSCH
Handelschule
— Marburg a/D. —
Herrengasse 14
Telef. 248

Für den Lehrkörper:
M. Kowatsch
Direktor.

Auf Grund der Zuschrift des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark v. 18. VI. 1941, E. Zl. 1364/1/1941 erspart dieses Zeugnis ein Jahr Lehrzeit im Handelsgewerbe.

Rangstufen der Noten: 5 = vorzüglich, 4 = lobenswert, 3 = gut, 2 = genügend, 1 = nicht genügend.

Marburger Druckerel. Marburg a. D.

Slika 2: Junija 1941 so se novih pravil trgovanja v Mariboru že učili v nemščini, a so morali zaradi večinskega nepoznavanja jezika še vedno upoštevati tudi slovenščino.

pomembnih potrebščin. Zaradi vojnih razmer v Evropi so začele cene osnovnih živil kmalu naraščati in oblast je ukrepala z uredbami o maksimiranju cen, kar pa ni moglo zavreti vse večje draginje. Očiten znak pomanjkanja sta bila dva brezmesna dneva,

uvredena maja 1940. To je pomenilo, da dva dni v tednu pri mesarjih in trgovcih ni bilo možno kupiti mesa. Zniževanje standarda je bilo vidno tudi pri osnovnem živilu, kruhu, saj so začeli predpisi dopuščati vse nižje odstotke pšenične moke in večanje deleža drugega, zlasti koruzne moke. Ker so začeli v Dravski banovini živilske nakaznice, sprva za moko in testenine, izdajati že v začetku leta 1941, torej pomanjkanje ni prinesla šele vojna, ga pa je ponekod vsekakor še poglobila. To še posebej velja za Ljubljano, ki je bila najprej odrezana od dela zaledja, po letu 1942, ko je bila obdana z žico, pa je bila otežena tudi oskrba z območij pod italijansko okupacijsko upravo.⁵

Prehranjevalni zavod Prevod v Ljubljani so po okupaciji v upravljanje seveda prevzeli Italijani. V začetnem letu vojne so na živilske izkaznice predpisali, koliko hrane naj bi dobil posameznik dnevno. Okvirno 1030 kalorij dnevno naj bi zadoščalo za vojne razmere,⁶ a marsikdo, npr. priseljenci iz severnih krajev Slovenije, ki niso imeli domovinske pravice v Ljubljanski pokrajini, do živilskih nakaznic niso bili upravičeni. Nemčija je uspela zagotoviti večje količine hrane, tako da je bilo v začetku na nakaznice možno dobiti za 1213 kalorij različnih živil dnevno, a so bile razlike med oskrbovanci na nemškem okupacijskem območju večje. Čeprav je ob poskusih modernizacije na nemškem okupacijskem območju kmetijski produkt sprva naraščal in so kmetje imeli tudi presežke, z njimi niso mogli prosto razpolagati, temveč so jih morali obvezno oddajati državi. Pri razdelitvi prehrane so bile že vnaprej predvidene razlike, izhajajoče iz nacističnega rasnega razlikovanja. Posebnih dodatkov so bili npr. deležni le tisti, ki so dobili državljanstvo rajha, ne pa tudi zaščitenci rajha. Še nižje so bili tuji delavci, Poljaki, Judje in Romi, za katere so bile predpisane manjše količine prehrabnih proizvodov. Položaj se je začel naglo poslabševati, ko je začela Nemčija izgubljati vojno, ko je mobilizacija zajela vse večji delež moških in ko se je širilo odporniško gibanje. Pravico do oskrbe so izgubile družine, katerih člani so se pridružili partizanom. Že konec leta 1942 so nemški oblastniki na Štajerskem uvideli, da vse težje zagotavljajo zadostno količino hrane za oskrbo prebivalstva, zato so začeli zmanjševati predpisane količine. Predeli, kjer kmetijstvo ni bila primarna gospodarska panoga, npr. industrijski kraji Gorenjske ali rudarski v Mežiški dolini, so bili še na slabšem, saj je bila tam stopnja samooskrbe nižja. Pa vendar so na nemškem okupacijskem ozemlju uspevali do konca vojne zagotavljati boljšo oskrbo s prehrano kot v Ljubljanski pokrajini. V zadnjem mesecu vojne je bilo tako za prebivalce Spodnje Štajerske predpisanih po 954 kalorij dnevno, medtem ko so jih tedaj za Ljubljančane uspeli zagotoviti le še po 674. Konec vojne seveda ni prinesel konec pomanjkanja. Transportno omrežje je bilo v precejšnji meri uničeno, primanjkovalo je železniških vagonov, polja marsikje niso bila obdelana in do naslednje polne letine je bilo treba še kar čakati.⁷

5 Šorn, »Naši želodci so kakor vrt«, 333.

6 Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, 191.

7 Himmelreich, *Prehrana v Sloveniji*, 298–305.

Spodbude gospodarski modernizaciji na eni in stagnacija na drugi strani

Postavljanje novih meja je za prebivalstvo prineslo tudi zelo različne perspektive gospodarskega razvoja. Dela, ki sta pripadla Madžarski in Hrvaški, zaradi svoje agrarne usmeritve in zaostalosti ter dejstva, da sta bila mejna dela države, nista bila vključena v kakšne smelejše gospodarske načrte. Večinska dela, ki sta prišla pod nemškega in italijanskega okupatorja, pa sta bila v zamislih novih gospodarjev deležna zelo različnih ekonomskih usmeritev. Razdelitev jugoslovanskega in s tem tudi slovenskega ozemlja je načrtovala Hitlerjeva Nemčija, ki si je prisvojila najbolj razvit predel Slovenije. Na Gorenjskem, Štajerski in Koroški (Mežiška dolina) je bilo več kot 70 odstotkov industrijskih zmogljivosti Dravske banovine. Predel je bil, tudi v jugoslovanskem pogledu, med najbolj elektrificiranimi v državi, Drava pa je bila v načrtih že zamišljena kot reka, na kateri naj bi gradili nove hidroelektrarne. Pomembne so bile tudi zaloge premoga v zasavskih revirjih, ki so bili dobro povezani z železniškim omrežjem. Ker je ta, tako kot številne ceste, prehajala Savo, ki je bila od nekdaj naravna meja med Kranjsko in Štajersko, je najmočnejši okupator z novo mejo dobil nadzor nad najpomembnejšo prometno povezavo. Manj možnosti je bilo za hitrejši razvoj kmetijstva, saj je to v prvi Jugoslaviji zaradi konkurence cenejših izdelkov iz južnih delov države stagniralo. A je bila v vojnih razmerah z željo po čim večji samooskrbi tudi kmetijstvu na Štajerskem in Gorenjskem odmerjena pozornost, kako čim bolje izrabiti tamkajšnje potenciale.

Več težav – četudi odmislimo nepripravljenost Italije na zasedbo tega ozemlja – so imeli italijanski okupatorji, saj so si priključili večinsko agrarni predel, na katerem kmetijska dejavnost ni kazala pretiranih znakov modernizacije. Kmetijske površine so bile precej razdrobljene, kar ni bilo ugodno za ustvarjanje presežkov hrane. Pomembnejše industrijsko središče je bila zgolj Ljubljana, drugod pa so bili le manjši obrati. Od bivše Dravske banovine je Italiji pripadlo nekaj več kot četrtnina industrijskih zmogljivosti, pri čemer so med obrati v manjših krajih prevladovali lesno predelovalni, vezani na izkoriščanje najpomembnejše surovine v teh predelih, lesa. Ljubljana je bila kot upravno in kulturno središče slovenskega ozemlja kar naenkrat prevelika za tako ozemlje, kot je bila Ljubljanska provinca. Ker se je v Ljubljano zateklo tudi veliko slovenskih izobražencev iz severnih delov slovenskega ozemlja, ki so hoteli pobegniti preganjanju nemškega okupatorja, se je problem oskrbe prebivalstva z najnujnejšim le še povečal.

Najbolj sistematično se je uvajanja novih ekonomskih načel lotila Nemčija. Imela je že v domačih razmerah preizkušeno ekonomsko politiko, zasedla je najbolj vitalne dele, ki so bili poleg tega že v predhodnih desetletjih v dobršni meri vezani na investicije iz Avstrije in Češke. Te je Nemčija zasedla že pred začetkom vojne, tako da je že pred okupacijo imela nadzor nad delom gospodarskih potencialov slovenskega ozemlja. Po okupaciji pa se je delež le še povečal z zasegom bivše jugoslovanske in banovinske

Slika 3: V Ljubljani so še vedno vabili na velesejemske dogodke, seveda dvojezično.

lastnine, premoženja ukinjenih cerkvenih ustanov in zaplenjenih podjetij. Ob obvladovanju velikega dela lastništva gospodarskih družb je lahko Nemčija vojnim potrebam podrejeno načrtovanje ekonomskega razvoja brez večjih težav na hitro prenesla tudi na Štajersko, Gorenjsko in Koroško.

Nemci so hoteli ozemlje čim tesneje vključiti v svoj gospodarski sistem, zato so načrtovali več novogradenj in posodobitev gospodarskih obratov. Investicije so bile, kot vse ostalo v državi, podrejene vojnim potrebam Nemčije. Zato so morali brezhibno delovati transportne povezave, rudniki in obrati težke industrije. Zaposleni v teh podjetjih zato niso bili med prvimi vpoklicanimi v nemško vojsko, temveč so svojo vojno obveznost opravljali na delovnih mestih. Zaradi izselitve dela prebivalstva in vpoklica več letnikov mladih v vojsko je začelo delovne sile kmalu primanjkovati in kot drugod v okupirani Evropi so tudi na slovenskem ozemlju začeli za potrebe nemške industrije izkoriščati taboriščnike. Najpomembnejši obrat je bila v načrtih nemških okupatorjev tovarna glinice in aluminija v Strnišču pri Ptujju. Navezana na rudo iz zaveznice Madžarske, locirana ob dobri železniški povezavi in nedaleč od Drave, od koder bi jo oskrbovali z elektriko

je imela dobre pogoje za rast. Kmalu je sicer začelo primanjkovati domače delovne sile, s čimer pa si okupatorji niso preveč belili glav, temveč so v vse večjem deležu v delo vključevali vojne ujetnike in sprva delovno taborišče se je spremenilo v koncentracijsko. S proizvodnjo aluminija v Strnišču je bila povezana tudi gradnja tovarne letalskih delov na Tezmem v Mariboru in načrti za nove hidroelektrarne na Dravi.

Italija je s priključitvijo Ljubljane z okolico ter Dolenjske in Notranjske pridobila ozemlja brez pomembnejših rudnih bogastev. Najpomembnejša surovina je bil tako les iz obširnih gozdov, kjer pa so zatočišča kmalu našle partizanske enote in okupator ni mogel izkoriščati niti tega bogastva. Italiji priključeno ozemlje tako ni bilo sposobno samo poskrbeti za svoje prebivalstvo in Ljubljana je bila prevelika prestolnica za tako (ne)razvito območje. Posodobitev niso bili deležni niti lesnopredelovalni obrati, še manj obrati drugih panog, ki so imeli slabše perspektive razvoja.⁸

Meja med nemško in italijansko okupacijsko cono je tako postala tudi ločnica med tistimi predeli Slovenije, kjer je bilo za zaposlitev domačega prebivalstva (ki ni bilo vpoklicano v vojaško službo) bolje poskrbljeno in se je zmanjševala brezposelnost, in predeli brez širše perspektive ekonomskega razvoja. Bila je ločnica med severnimi deli z boljše organizirano preskrbo civilnega prebivalstva in južnimi deli, kjer je bilo pomanjkanje iz leta v leto večje. Toda ob koncu vojne je vladalo pomanjkanje tudi že v predelih, kjer dotlej vojne niso tako močno občutili.

Meje vsiljevanja novih identitet

Okupacijske meje so jasno začrtale tudi ozemlja z zelo različnimi odnosi do slovenstva, slovenskega jezika in slovenske kulture. Največja ločnica pri tem je bila nova nemško-italijanska meja. Nemški okupator je poskušal čim prej ponemčiti prebivalstvo in temu cilju je podredil odnos do jezika in kulturnih ustanov. Italijanski okupator je vpeljal dvojezičnost in ob italijanščini dopuščal tudi slovenščino. Ukinjeno Narodno gledališče v Mariboru je zamenjalo mestno gledališče, ki je delovalo zgolj v nemščini in imelo lahek zabavljaki program. Dotedanje Narodno gledališče v Ljubljani pa je začelo delovati kot Državno gledališče/Teatro di Stato (in po italijanski kapitulaciji septembra 1943 kot Staatstheater), sicer še vedno v slovenskem jeziku, a z velikim številom predstav italijanskih avtorjev. Slovenske knjižnice v Ljubljanski pokrajini so lahko še delovale (kolikor so glede na razmere lahko), medtem ko so Nemci na svojem območju slovenske knjige uničevali in prepovedali delovanje vseh slovenskih društev. Slovenski izobraženci na nemškem okupacijskem območju so bili med prvimi na seznamih za izselitev, medtem ko so imeli pod italijanskim okupatorjem možnost delovanja, če so se podredili zahtevam novih oblasti. Kaj so te omejitve pomenile, ponazori že spomenica, ki so jo predstavniki

8 Ferenc, *Gospodarstvo pod okupacijo*, 592–601.

najuglednejših kulturnih ustanov predali najvišjemu predstavniku civilne okupacijske oblasti. Ker so v njej poudarili, da je italijanska vojska »zasedla del Slovenije« in so v njej branili pravico do slovenskega jezika in slovenske kulture, je bila spomenica zagrnjena v molk. Nasprotno pa so bili v uvodniku *Dom in sveta*, edine pomembnejše slovenske literarne revije, ki se je podredila novim razmeram in izhajala še naprej, omenjeni veliki italijanski Imperij in voditelji velike Italije, ne pa tudi Slovenija.⁹

Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark

1941 Ausgegeben in Marburg am 25. September 1941. Nr. 43

Inhalt

Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark vom 20. September 1941. 315

Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark.

Nachdem die organisatorische Gliederung der Untersteiermark zum Abschluß gekommen ist, ordne ich auf Grund der mir erteilten Ermächtigung an:

§ 1

Die Untersteiermark gliedert sich in folgende Stadt- und Landkreise:

1. Stadtkreis Marburg an der Drau

2. Landkreis Marburg an der Drau mit folgenden politischen Gemeinden:

Bachern
Egidi in den Bübelen (früher St. Egydi i. W. B.)
Frauenberg bei Marburg (früher Kronich)
Frauheim
Friesen (früher Ramsching)
Georgenberg (früher St. Georgen a. d. Pöbels)
Gonobitz
Hagau (früher Oplowitz)
Hartenstein (früher St. Martin b. Windischgraz)
Hohenmauten (früher Hohenmauten)
Hohentauern (früher Retschach)
Jähring
Jakobthal (früher St. Jakob i. W. B.)
Kappel
Kerschbach
Kunigund (früher Ober-St. Kunigund)
Lapriach (früher Laporje)
Lorenzen am Bachwies (früher St. Lorenzen ob Marburg)
Mahrenberg
Oberpurgau
Pölkstein (früher Heiligengeist in Lotzke)
Pölktschach
Pragerhof (früher Unterpurgau)
Preichau (früher Prichowa)
Ranzersberg (früher Pöbelsitz)
Reinlig
Richterberg (früher Pannethal)
Rottenberg (früher Podwelka)
Saldenhofen
St. Martin am Bachern
Schleinitz bei Marburg (früher Schleinitz)
Schober

316

Täubling
Wachsenberg (früher St. Margarethen a. d. Pöbels)
Waldegg (früher Mühling)
Weitenstein
Wiederdrieb (früher Raßwald)
Windischfeistritz (früher Windisch-Feistritz)
Windischgraz
Winechten
Wuchern
Wurz
Zelitsin an der Drau.

Für die politischen Gemeinden Hartenstein, Richterberg, Waldegg, Wiederdrieb und Windischgraz wird eine **Außendienststelle in Windischgraz** errichtet.

3. Landkreis Pettau mit folgenden politischen Gemeinden:

Allerheiligen bei Friedau (früher Allerheiligen)
Antmannfeld (früher St. Lorenzen am Draufeld)
Ankenstein (früher St. Barbara i. d. Kollos)
Benedikten (früher St. Benedikten i. W.)
Bergessnitz (früher Maria-Neustift)
Burgstall in den Bübelen (früher Heiligengeistlichkeit i. W.)
Dornau bei Pettau (früher Dornau)
Dornberg (früher St. Wolfgang i. W.)
Friedau
Golddorf (früher St. Johann am Draufeld)
Großsonntag
Haslach in der Kollos (früher St. Andrä in Leskowetz)
Jörgendorf (früher St. Lorenzen i. W.)
Kasag bei Friedau (früher Kasag)
Kaltersberg (früher St. Nikola)
Kirchberg in den Bübelen (früher St. Anton i. W.)
Kranichfeld
Leonhard in den Bübelen (früher St. Leonhard i. W.)
Lichtenegg in der Kollos (früher Lichtenegg)
Mallenberg (früher St. Georgen i. W.)
Margareten bei Pettau (früher St. Margareten)
Maxau
Mosberg
Mörndorf (früher St. Marxen)
Pettau
Poltrau
Santflach
Schillern am Donati (früher Schillern)
Stauden (früher Zirkowetz)
Steinberg (früher Poleschak)
Strahleck (früher St. Rupprecht)
Thomasberg (früher St. Thomas bei Friedau)
Treu (früher St. Veit bei Pettau)
Unterbübelen (früher St. Leonhard bei Großsonntag)
Widdischdorf
Winderdorf (früher St. Urban)
Wittmannsberg (früher St. Andrä i. W.)
Warmberg (früher Grajena).

4. Landkreis Cilli mit folgenden politischen Gemeinden:

Anderberg (früher St. Georgen an der Südbahn)
Amdorf bei Cilli (früher Pötwitlach)
Bad Neuhaus (früher Bad Neuhaus bei Cilli)
Bärenthal (früher Bärenthal)
Bischhofsdorf
Cilli
Erlachstein (früher St. Marein bei Erlachstein)
Frazz

Sliki 4 in 5: Prvi dve strani u upravni razdelitvi Spodnje Štajerske, ki je prinesla tudi nova uradna imena krajev.

Nove okupacijske meje so tako postale meje novih uradnih jezikov in poskusov ustvarjanja nove identitete tamkajšnjega prebivalstva. Vodilni nemški funkcionarji so začeli slediti navodilom, da je treba deželo, ki naj bi nekoč že bila nemška, zopet narediti nemško. Kako so to občutili Slovenke in Slovenci, stanujoči v bližini nove nemško-hrvaške meje, je razvidno tudi iz družinske kronike družine iz okolice Ormoža, ki jo je iz spominov članov sestavil Ciril Vnuk. Njegova sestrična Jožefa je o usodi slovenskih knjig povedala: »Že na začetku okupacije so morali nositi na občino slovenske knjige, da so jih menda tam skurili, nekaj pa so jih doma poskrili. (...) Jaz sem skrivala Mohorjev koledar; bil je zadnji, ki je izšel v

9 Gabrič, Slovenske kulturne ustanove, 42–45.

stari Jugoslaviji, in je pozneje romal z mano v izgnanstvo.«¹⁰ Šoloobvezni otroci so hodili v šolo na Kogu, kjer je vse potekalo v nemščini. Brat Milan je o tem povedal: »V šoli je bilo težko, saj niti slovensko nismo dobro znali, kaj šele nemško ... nič nismo razumeli. Tiste učiteljice so nas stalno gnjavile in kričale: 'Hunde, lendige Bande!'«¹¹

Der Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark
Der Beauftragte für das Schulwesen

Zeugnis

Zuname Majhen, Vorname Antonia geboren
am 28. April 1926, zu Kaupendorf, in Untersteiermark
Der (Die) Schüler(in) hat im Schuljahre 1940/41 die dritte Klasse des Real
gymnasiums in Pettau besucht.

Auf Grund der im Zeitpunkt der Befreiung der Untersteiermark vorgefundenen Eintragungen wurde der (die) Genannte, wie folgt, beurteilt:

Religion	<u>vorzüglich</u>	Mathematik	<u>gut</u>
Slovenische Sprache	<u>gut</u>	Gesundheitslehre	<u>gut</u>
Serbokroatische Sprache	<u>gut</u>	Kunsterziehung	/
Deutsche Sprache	<u>gut</u>	Philosoph. Propäd.	/
Französische Sprache	<u>gut</u>	Somatologie	/
Lateinische Sprache	/	Zeichnen	<u>gut</u>
Griechische Sprache	/	Singen	/
Geschichte	<u>gut</u>	Turnen	<u>gut</u>
Geographie	<u>gut</u>	Werkarbeit	/
Naturgeschichte	/		
Physik	<u>sehr gut</u>		
Chemie	/		

Mauthausen a. d. S., den 1. Juni 1941
Der Beauftragte für das Schulwesen
Im Auftrage:
J. D. Steink

NOTENSKALA: 5 = vorzüglich, 4 = sehr gut, 3 = gut, 2 = schlecht, 1 = sehr schlecht.

Slika 6: Šolsko spričevalo Antonije Majhen ob koncu šolskega leta, ki ga je večinoma poslušala še v slovenskem jeziku, je že izdano z nemškimi zapisi imen in krajev.

Da bi tudi starejše prebivalce čim hitreje naučili nemško, so organizirali številne tečaje nemščine. Časopis *Karawanken Bote*, glasilo Kärnter Volksbunda in list načelnika civilne uprave, ki je izhajal v Kranju, je že kmalu začel objavljati nemški jezikovni tečaj. Čeprav je časopis izhajal v dveh izdajah, nemški in slovenski, se je omenjanju besede »slovenski«, kolikor se je le dalo, izogibal. Tudi v slovenskih izdajah so bili kraji najprej zapisani v nemškem jeziku in v oklepaju dodani še slovenski zapis imena. Sčasoma je bila izdaja ena, deloma v enem, deloma v drugem jeziku. Prevlada slovenščine je bila vsekakor dokaz, da ponemčevanje ni doseglo načrtovanih rezultatov.

10 Vnuk, Družinski spomin, 74.

11 Prav tam, 78.

Šef civilne uprave na Štajerskem je uradna nemška krajevna imena uvedel z upravno razdelitvijo Spodnje Štajerske. Za nemškimi imeni so bila v oklepaju zapisana stara imena. Ponomčena imena so bila običajno stara nemška krajevna imena, ledinska imena ali pa preprosto prevod iz slovenščine. Bili pa so tudi primeri povsem novega poimenovanja, kot npr. v primeru Zagorja, ki je postal Edlingen.¹² Da bi odpravili, kot so se sklicevali, posledice slovenizacije, ki naj bi jo izvajala nekdanja jugoslovska uprava na Spodnjem Štajerskem, so bila predpisana tudi natančna navodila za ponomčenje primkov in imen. Vsaj pri slednjih se je po novem zapisu izgubila večja pestrost nabora, saj so imeli, npr. »nekdanji« Franc, Frančišek, Franjo in Fran po novem isto uradno ime – preprosto Franz. Matthiasi naj bi bili vsi »bivši« Mateji, Matije, Matevži ali Tevži. Ana, Ančka, Anka ali Anica pa so bile preimenoane v Anna.¹³ Koliko oz. ali sploh so nova imena uporabljali v medsebojnem komuniciranju, je seveda drugo vprašanje.

Verordnungs- und Amtsblatt

des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark

1941

Ausgegeben in Marburg am 25. Oktober 1941

Nr. 48

Inhalt

Verordnung über die deutsche Schreibweise von Vor- und Familiennamen in der Untersteiermark vom 20. Oktober 1941	351
Verordnung über staatspolitische Maßnahmen in der Untersteiermark vom 20. Oktober 1941	354
Kundmachung über staatspolitische Maßnahmen im Grenzgebiet vom 20. Oktober 1941	354
Zweite Verordnung über die Regelung des Versicherungswesens in der Untersteiermark vom 20. Oktober 1941	355
Anordnung über die Errichtung von Arbeitsämtern in der Untersteiermark vom 22. Oktober 1941	356
Bekanntmachung des Vorsitzenden des Getreidewirtschaftsverbandes Ostmark vom 18. Okt. 1941	356

Verordnung

über die deutsche Schreibweise von Vor- und Familiennamen in der Untersteiermark.

Die ehemalige jugoslawische Verwaltung hat in den letzten Jahrzehnten im Zuge der Slowenisierung der Untersteiermark die Schreibweise der Vor- und Familiennamen in sehr vielen Fällen verfallt. Um die hierdurch entstandenen Unklarheiten über die richtige Schreibweise von Vor- und Familiennamen durch eine einheitliche Regelung zu beseitigen, ordne ich auf Grund der mir erteilten Ermächtigung an:

§ 1

- (1) Vornamen dürfen in Wort und Schrift nur in ihrer deutschen Form gebraucht werden.
- (2) Die Familiennamen dürfen nur in der deutschen Schreibweise geschrieben werden.

§ 2

Vornamen

- (1) Slowenische Vornamen, denen ein deutscher Vorne entspricht, dürfen nur in der deutschen Form gebraucht werden.
- (2) Welche deutsche Form jeweils der slowenischen entspricht, ist aus dem dieser Verordnung als Anlage beigefügten Namensverzeichnis zu entnehmen. Die Verwendung eines anderen Namens und einer anderen Schreibweise als der in diesem Verzeichnis angeführten ist nicht statthaft.

§ 3

Familiennamen

- (1) In allen bisher in slowenischer Rechtschreibung geschriebenen Familiennamen sind die in der deutschen Rechtschreibung unbekannt Buchstaben durch die im deutschen Schriftgebrauch üblichen zu ersetzen, und zwar:

a) = et; z. B. Majster = Meister, Čajček = Teufelch,
 c nach Selbstlauten = tr; z. B. Kac = Katz, Kovacek = Kowatschek,
 c im Anlaut nach Mitlauten = z; z. B. Švarc = Schwarz, Jarc = Jarcz,
 č = hsch; z. B. Čok = Tschok, Dvaker = Dvacher,
 š = sch; z. B. Frišjan = Frlschinger, Segula = Schegula,
 št = st; z. B. Štambah = Stembach, Štopce = Stöpetz, Krišjan = Kristan,

352

v = w; z. B. Černovšek = Tschernowschek, Veingerl = Weingerl,

z = s; z. B. Verzet = Wersel, Zemljic = Semlitsch,

z = sch; z. B. Zauderl = Schauderl, Blazek = Blaschek.

(2) Die in deutscher Schreibweise gebräuchlichen Familiennamen sind unverändert zu lassen.

(3) In jenen Fällen, in denen Namen durch die ehemaligen jugoslawischen Verwaltungsbehörden in den beiden letzten Jahrzehnten nachweislich noch weiter verfallt wurden, wie Šerhan aus Schrischn, Henigman aus Hönigmann, Tšitar aus Tischler, Dajzman aus Deutschmann, Štojek aus Stojchegg, ist die frühere Schreibweise dann vorzunehmen, wenn diese in den vor dem Jahre 1918 ausgestellten Tauf- oder Geburtsurkunden des Namensträgers oder seiner Eltern nachzuweisen ist. Die in diesen Urkunden angewandte Schreibung ist in Hinkunft maßgebend.

§ 4

(1) In den Geburten-, Sterbe- und Familienbüchern dürfen nur noch deutsche Vornamen und die Familiennamen nur noch in der deutschen Schreibweise eingetragen werden.

(2) Bei der Anfertigung von Auszügen aus den Geburten-, Sterbe- und Familienbüchern dürfen sämtliche slowenischen Vornamen, denen deutsche entsprechen, nur noch in der deutschen Form angeführt werden, das gleiche gilt hinsichtlich der deutschen Schreibweise von Familiennamen.

(3) Allgemein dürfen in allen amtlichen Urkunden, Schriftstücken, Veröffentlichungen auf Namensschildern sowie bei der Unterzeichnung durch den Namensträger selbst die Vor- und Familiennamen nur noch in dieser Verordnung entsprechenden Schreibweise verwendet werden.

§ 5

Über diese Bestimmungen hinausgehende Änderungen von slowenischen Vor- und Familiennamen in irgendeiner anderen Form sind damit unstatthaft, da es sich in diesen Fällen nicht um die Rückführung in eine deutsche Namensform, sondern um eine Namensänderung handelt, die einer späteren gesetzlichen Regelung vorbehalten bleiben muß.

§ 6

Diese Verordnung findet auf alle ehemaligen jugoslawischen Staatsangehörigen in der Untersteiermark Anwendung. Sie gilt nicht für Personen kroatischer Volkszugehörigkeit. Als kroatische Volkszugehörige sind diejenigen anzusehen, die nach dem mit der kroatischen Regierung vereinbarten Verfahren in den Verein »Napredak« aufgenommen wurden.

§ 7

Zuwendungen werden nach Nr. 9 meiner Verordnung vom 14. April 1941 befristet.

Marburg an der Draa, den 20. Oktober 1941.

Überreithler.

Anlage

zur Verordnung des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark über die deutsche Schreibweise von Vor- und Familiennamen in der Untersteiermark

Männliche Vornamen.

Aleksander, Alež, Saša	Alexander	Drago, Dragomir, Dragoslav	Karl
Alfonz	Alfon	Edvard, Edo	Edouard
Alotjij, Slavko	Alotz	Emmerik	Emmerich
Andrej, Hrabrovslav	Andreas	Emiljan, Milan, Milko	Emil
Antonij, Tone	Anton	Erik	Erich
Avgotin, Avgust	August	Evgenij, Evgen	Eugen
Blaž	Blasius	Evzebi	Eusebius
Bogdan	Friedrich	Feliks	Felix
Bogot	Anton	Flip	Philipp
Bolševik, Volbenk	Wolfgang	Florjan	Florian
Bolševak	Franz	Franc, František, Franjo, Fran	Franz
Bolšidar, Budo	Theodor	Fridrik	Friedrich
Branko	Rudolf	Gabrijel	Gabriel
Čabarija	Zacharias	Galper	Kasper
Čiri	Cyrill	Gregorij, Grega	Gregor
Čvrlko, Florjan	Florian	Henrik, Hinko	Heinrich
Danilo	Daniel	Herman	Hermann
Davorin	Martin	Hrabrovslav	Andreas

Sliki 7 in 8: Prvi dve strani uredbe o nemškem pisanju imen in primkov

- 12 *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 1941, št. 43, 25. 9. 1941, 315–318.
- 13 *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 1941, št. 48, 25. 10. 1941, 351–354.

Poskusi spreminjanja identitet niso imelo dolgoročnih posledic, saj učenje nemščine ni prineslo zaželenih rezultatov zaradi pomanjkanja volje pri domačinih in nezadostnega števila primernih učiteljev. Italijani se tovrstnega početja ob upoštevanju dvojezičnosti niso lotevali, so pa poskušali novo identiteto prebivalstvu na svojem okupacijskem področju nadeti Madžari. Obudili so stare ideje madžarizacije iz časov Avstro-Ogrske. Madžarska uprava se je zelo veliko ukvarjala z narodnim vprašanjem, pri čemer so se oprli na vendsko teorijo in poskušali dokazati, da v Prekmurju živijo Vendi, ki govorijo vendski jezik. Za družabno življenje in parade je moralo skrbeti oživljeno Madžarsko prosvetno društvo za Vendsko krajino, ki je začelo maja 1941 izdajati glasilo *Muraszombat és vidéke*. Učenje madžarščine je bilo zaupano šolam in v malih krajih je bilo ustanovljenih veliko novih enorazrednic.¹⁴ Časopis *Muraszombat és vidéke* je objavljala članke v madžarščini in vendsščini, ki je bila mešanica lokalnega narečja, slovenščine in madžarščine, pisana ob upoštevanju madžarskih pravopisnih načel. Vendsščino so uvajali tudi v šolah. Kakšen naj bi ta jezik sploh bil, nam ponazarja uvajanje jezika v osrednji koledar prekmurskih Slovencev. V zadnjem letu pred vojno je izšel kot *Kalendar srca Jezušovoga za leto 1941*, zadnjič pa je izšel kot *Kalendar szorca Jezusovoga za presztopno leto 1944*. V prvem primeru, ki ga je izdal Jožef Klekl, se je pri navedbi »letni časi« začela pomlad »21. marca, ob 1'21 v.«.¹⁵ V koledarju za leto 1944, ki ga je izdal Klekl István, pa je bilo v rubriki »létni csaszi« zabeleženo, da »sze zacnsne marciusa 20-ga ob 19. vöri«.¹⁶

Medtem ko je delovanje okupatorjev na gospodarskem področju pustilo posledice tudi v povojnem času, za poskuse zarisovanja novih jezikovnih meja in meja novih identitet to ni mogoče trditi. Poudarjanje Slovenije, slovenskega jezika in kulture je bilo nezaželeno pri vseh okupatorjih, tudi pri tistih, ki so uporabo maternega jezika domačinov vsaj še nekaj časa tolerirali. V ljubljanskem gledališču je tako cenzura ves čas vojne skrbela, da se, čeprav v predstavi v slovenščini, besedi slovenski in Slovenija ne bi omenjali in da ne bi izgovorjene besede nikakor namigovala na (neupravičenost) novih meja. Da ne bi ob Gorenjskem slavčku Antona Foersterja kdo pomislil na celovitost slovenskega ozemlja, so cenzorji iz besedila črtali besedi »slovenske zemlje« in jih nadomestili z »gorenjske zemlje«. Pa tudi Linhartov *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* je doživel poseg cenzure, saj Nemcem pač ni bilo všeč, da bi se pod vprašaj postavila večvrednost nemškega jezika in je zato cenzura iz besedila črtala Matičkove besede: »Častitljiva Gospoda, vem sicer, da se po novih postavah pravica sme le po nemško iskati.«¹⁷

14 Fujs, Značilnosti madžarske okupacijske uprave, 67–69.

15 *Kalendar srca Jezušovoga za leto 1941*, 3.

16 *Kalendar szorca Jezusovoga za presztopno leto 1944*, 3.

17 Mahnič, Iz arhiva, 210–211.

- Fujs, Metka: Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika*, 39, 1991, št. 1–2, str. 63–69.
- Gaber, Rudi, Serdica, 14.4.2018, Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici. https://youtu.be/j_1QrWi2Nbc.
- Gabrič Aleš. Slovenske kulturne ustanove. *Slovenska kultura v vojnem času*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 42–56.
- Himmelreich, Bojan. Prehrana v Sloveniji v času racionirane preskrbe. *Socialna in kulturna zgodovina hrane*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2016, str. 291–314.
- Kalendar srca Jezušovoga za leto 1941*. Črenšovci, 1940.
- Kalendar szrca Jezusovoga za presztopno leto 1944*. Muraszombat, 1943.
- Klasinc, Peter Pavel. *Okupacija dela slovenske zemlje s strani Neodvisne države Hrvaške v času med letom 1941 in 1945 : (arhivski dokumenti o dogajanju na in ob okupiranem ozemlju)*. Ljubljana: Zavod 25. junij, 2011.
- Mahnič, Mirko. Iz arhiva (paberki iz gledaliških cenzurnih aktov in ocen. *Gledališki list Drama SNG*, 1949–50, št. 10, str. 204–211.
- Rustja, Karol: Proge. *Gorenjska 1900–2000 : knjiga gorenjske samozavesti*. Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 312–317.
- Šorn, Mojca. »Naši želodci so kakor vrt, samo zeleno plava notri, pomešano z makaroni v vsaki obliki« : prehrana prebivalcev Ljubljane v času druge svetovne vojne. *Socialna in kulturna zgodovina hrane*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2016, str. 333–351.
- Šorn, Mojca. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 1941, št. 43, 25. 9. 1941.
- Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 1941, št. 48, 25. 10. 1941.
- Vnuk, Ciril. Družinski spomin na čas 2. svetovne vojne. *Zgodovinski zapisi*, IV, št. 1, 2007, str. 71–83.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, MNZS, fototeka, P_419, foto: Jakob Prešeren
- Slika 2, Slovenski šolski muzej, inv. št. 5354
- Slika 3, MNZS, fototeka, P_84a, foto: Jakob Prešeren
- Slika 4 in 5, *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 1941, št. 43, 25. 9. 1941, str. 315–316.
- Slika 6, Slovenski šolski muzej, inv. št. 5352
- Slika 7 in 8, *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 1941, 48, 25. 10. 1941, str. 351–352.
- Sliki 9 in 10, Slovenski šolski muzej, inv. št. 6001 in inv. št. 5960

Summary

Aleš Gabrič

Meje in njihove omejitve

The partition of the Drava Banate or the Slovenian part of the Kingdom of Yugoslavia, cut into the lives of people more than anywhere else in occupied Europe. The new border even cut the city tram line in the suburbs of Ljubljana, shortening it in the process. On the other side of the border, the two German occupation zones remained unconnected, having previously been linked via Ljubljana. In order not to depend on transport through the Italian occupation zone, they quickly set up new transport connections. Ljubljana was particularly problematic with regard to the supply of the population, since the hinterland that used to supply the city, had shrunk considerably. Germany, Italy, and Yugoslavia introduced rationing before the April war of 1941, while the occupation only exacerbated the shortage. Germany managed to provide more food in its occupied territory than Italy. Even though the attempts at modernization in the German occupation territory increased the agricultural output with farmers even having surpluses, the produce was not at their disposal as they had to hand it over to the state. The distribution of food presupposed differences as designed by Nazi racial discrimination.

Drawing new borders also brought different perspectives on economic development for the population. Only small and agriculturally underdeveloped areas belonged to Hungary and Croatia. Hitler's Germany took over the most developed part of Slovenia with more than 70 percent of the industrial capacity of the Drava Banate. There was less potential for faster agricultural development, as it stagnated in Yugoslavia due to competition with cheaper products from the southern parts of the country. The Italian occupiers had more problems since they acquired mostly undeveloped areas with only slightly more than a quarter of the industrial capacities of the former Drava Banate, mostly in Ljubljana. Germany introduced novelties most systematically, aiming to integrate the territory into its economic system. The most important investment was the bauxite and aluminum plant in Strnišče pri Ptuju, attached to the ore coming from the Hungarian ally, and connected to the planned construction of an aeronautical parts factory in Maribor. Italy acquired territories without significant mineral resources, with the most important raw material being wood.

The occupation borders clearly outlined territories with very different attitudes to Slovenianism, the Slovene language, and culture. The German occupier tried to Germanize the population as soon as possible, subjugating the attitude to language and cultural institutions to that goal. They banned all Slovene cultural organizations and introduced German into the curriculum. The Italian occupier introduced bilingualism and allowed both Slovene and Italian to be used in the administration. The new occupation borders thus became the frontiers of new official languages and attempts to create a new identity for the local population. For the elderly to learn German as quickly as possible, the Germans organized numerous German courses. Residents and towns were given German names. While the Italians did not use such measures (respecting bilingualism), Hungary tried to find a new identity for the population in their occupation area. The Hungarian administration dealt with the national issue a lot, relying on the Wendish theory and trying to prove that Prekmurje is populated by the Wendish who speak Wendish language, a mixture of the local dialect, Slovene and Hungarian languages, that uses Hungarian grammar.

During the war, Slovenian Jože could visit the bureau as Jože only in the Italian province of Ljubljana. In Primorska, which was already part of the Kingdom of Italy before the war, he would be Giuseppe. If he found himself in places under the Croatian rule, he would be Josip, while the Germans or the Hungarians would call him Josef or Jozef, respectively. After the war, everyone was Jože once again.

*Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič**

Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil**

Uvod

Zgodovinski dogodki in prostor so nerazdružljivo povezani, saj so bili prvi pogojeni z neko pokrajino ali pa so vplivali na njen nadaljnji razvoj oziroma spremembe.¹

Za prostorsko razumevanje pokrajine v nekem obdobju oziroma za spremljanje prostorske dinamike pojavov in procesov skozi daljša obdobja je zelo primerno kartografsko gradivo.² Kartografski viri niso zgolj sredstvo za prostorski prikaz pojavov, pač pa so tudi verodostojen dokument prostora, časa in družbenih razmer, v katerem so nastali, ter jih kot take lahko obravnavamo kot vire prve roke. Pogosto vsebujejo informacije, ki niso zabeležene v nobenem drugem viru (na primer oblike površja,³ zemljepisna imena, potek meja,⁴ prometnic, vodotokov⁵). Kot vir se predvsem uporabljajo

* Dr. Matija Zorn, znanstveni svetnik, izredni profesor, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, matija.zorn@zrc-sazu.si, dr. Rok Ciglič, znanstveni sodelavec, docent, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, rok.ciglic@zrc-sazu.si; dr. Primož Gašperič, znanstveni sodelavec, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, primoz.gasperic@zrc-sazu.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248) ter raziskovalnega programa Geografija Slovenije (P6-0101), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Za pomoč pri pripravi podatkov se zahvaljujemo Eriki Kozamernik, za pomoč pri izrisu zemljevidov pa Manci Volk Bahun.

1 Slukan Altič, *Povijesna kartografija*, str. 21.

2 Zorn, *Uporaba zgodovinskih*, str. 389.

3 Gašperič, Zorn, *Gorski relief*.

4 Gašperič idr., *Cartographic presentations*.

5 Perko idr., *Changing river*.

pri zgodovinski geografiji in okoljski zgodovini, v povezavi s spremembami rabe tal in kulturne pokrajine.⁶

Njihovo uporabo za kvantitativno preučevanje zgodovinskih pokrajin so pospešili geografski informacijski sistemi (GIS-i), ki so jih »... osvobodili statičnosti ...« oziroma le odtisa na papirju. Zanimariti pa ne smemo tudi vse večje dostopnosti kartografskega gradiva⁷ in raznih digitalnih prostorskih podatkov.⁸

Pred uporabo GIS-ov je bila uporaba kartografskih virov le analogna oziroma se je zemljevide med seboj primerjalo subjektivno, z vizualnim pregledom bralca. Rezultati so bili tako močno odvisni od njegovih interpretacijskih sposobnosti. Pri uporabi GIS-ov pa so kartografski viri spremenjeni v digitalno obliko, kar omogoča objektivno primerjanje z drugimi prostorskimi podatki.⁹

Kot pri vseh zgodovinskih virih je tudi pri kartografskih potrebna kritična obravnava. Treba je poznati zgodovinski kontekst, v katerem so nastali, saj so odraz potreb naročnikov. Pomembno je, ali je kartografsko gradivo nastalo kot plod terenskega dela kartografa (in je kot tako vir prve roke) ali so bile za izdelavo uporabljene že obstoječe kartografske podlage (in je kot tako vir druge roke), kar lahko botruje zastarelim podatkom. Nenazadnje sta pomembna tudi avtorstvo, saj so kartografi pripadali različnim kartografskim šolam, ter tehnološki razvoj kartografskih tehnik, kar se odraža v njihovi natančnosti. Zavedati se moramo tudi, da ima lahko kartografski vir načrtne napake (na primer vojaški zemljevidi) ali napake, povezane z nepoznavanjem pokrajine.¹⁰

Za spremljanje pokrajinskih sprememb (tudi meja) so pomembni predvsem kartografski viri večjih meril. V prispevku obravnavamo takšne zemljevide nemške in madžarske vojske, ki so bili izdani v času druge svetovne vojne in prikazujejo tedanje državne meje na slovenskem ozemlju. Prikaz meja je omogočil določitev njihovega poteka med okupacijskimi območji za območje celotne Slovenije in bližnje okolice.

Priprava kartografskih virov za pridobivanje prostorskih podatkov

Za uporabo zgodovinskih virov v GIS-u je treba te ustrezno pripraviti. Po navadi sledijo tri faze obdelave gradiva:¹¹ digitalizacija, georeferenciranje in vektorizacija. Digitalizacija

6 Zorn idr., Kartografski viri, str. 208.

7 Obstajajo številne digitalne kartografske zbirke knjižnic in arhivov (Jenny idr., Alte Karten, str. 129, 144). Na primer zemljevidi, dostopni na spletnih straneh *Digitalne knjižnice Slovenije* (<http://www.dlib.si/>) ali na spletnih straneh *Open Culture* (<http://www.openculture.com/2016/04/download-67000-historic-maps-in-high-resolution-from-the-wonderful-david-rumsey-map-collection.html>) in *Mapire* (<https://mapire.eu/en/>).

8 Perko idr., Od krtine.

9 Rumsey, Williams, Historical maps, str. 3; Zorn idr., Kartografski viri, str. 209.

10 Zorn idr., Kartografski viri, str. 209; Gašperič, Stari zemljevidi.

11 Bec, Podobnikar, Spreminjanje struge, str. 114.

pomeni pretvorbo kartografskega vira v digitalno obliko, po navadi z optičnim branjem oziroma skeniranjem. Tako pridobimo digitalno rastrsko sliko. Pri georeferenciranju digitaliziran kartografski vir umestimo v izbran koordinatni sistem, s čimer vir s pomočjo ustreznih računalniških programov (na primer *ArcGIS Desktop*, *QGIS*, *Erdas Imagine*) umestimo v enoten geografski prostor.¹² Podlaga za georeferenciranje so lahko topografski zemljevidi (1 : 25.000, 1 : 50.000), temeljni topografski načrti (1 : 5000), digitalni ortofoto posnetki (ortorektificirani letalski posnetki) ali digitalni katastrski načrt. Izbira referenčne podlage je odvisna od natančnosti, ki jo želimo doseči, ter velikosti in merila vira, ki ga georeferenciramo.¹³

V koordinatni sistem pravilno umeščen skeniran zemljevid lahko uporabimo za odčitavanje različnih elementov na zemljevidu, v našem primeru meja. Meja je linijski element, zato jo lahko vektoriziramo kot linijski podatek. Vektorizacija pomeni pretvorbo skenirane rastrske slike (ali njenih posameznih elementov) v vektorsko obliko, kar omogoča nadaljnje prostorske analize. Vektorizacija vsebine je smiselna predvsem v primerih, ko gre za preproste, dobro ločljive elemente (na primer linije cest, rek, meja).¹⁴ Vektorizirana linija meja nam je omogočila nadaljnje analize, kot so izračun dolžin (preglednica 2) ter prekrivanje z drugimi prostorskimi sloji, kot so na primer naravni elementi (slika 10).

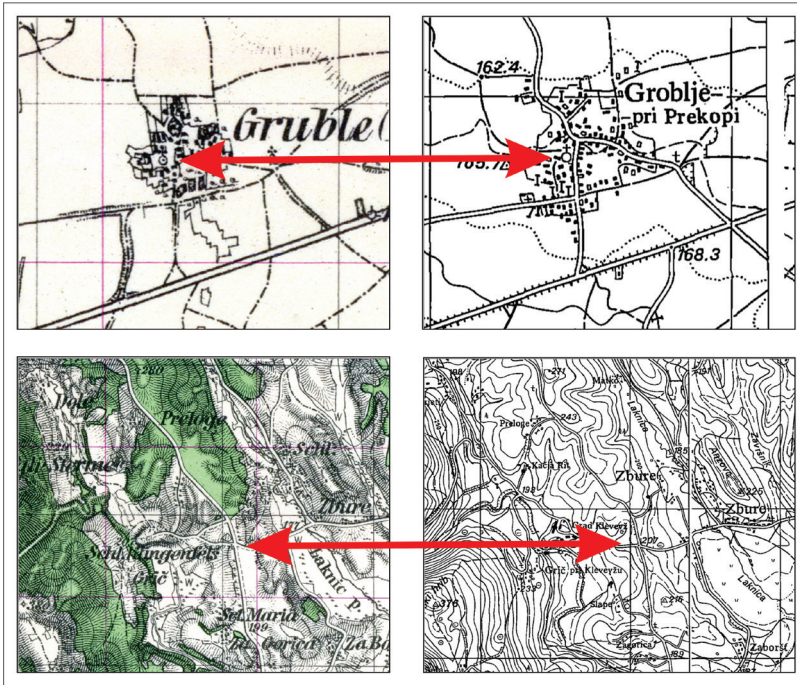
V vseh fazah obdelave lahko prihaja do napak. Te so lahko povezane z virom samim, saj s starostjo kartografskih virov upada njihova položajna natančnost. Lahko so povezane s skeniranjem gradiva, saj je kartografski vir lahko poškodovan. Napake nastajajo tudi pri georeferenciranju (slika 3). To temelji na določanju oslonilnih točk – točk, ki so skupne na starem kartografskem viru ter na sodobni kartografski podlagi, ki je referenčna osnova za georeferenciranje. V praksi se je pokazalo, da so najbolj zanesljive tiste oslonilne točke, ki se v daljšem časovnem obdobju niso spreminjale oziroma so se spremenile le malo, na primer cerkve ali križišča (slika 1). Število oslonilnih točk je odvisno od velikosti in merila zemljevida, ki ga želimo georeferencirati. Pomembno je, da so čim bolj enakomerno porazdeljene po zemljevidu, ki ga georeferenciramo, ter zgoščene na mestih, kjer so položajna odstopanja največja. To je po navadi na robovih zemljevidov, kar je povezano z različnimi kartografskimi projekcijami, v katerih so bili izdelani zemljevidi.¹⁵ Lahko se opremo tudi na nekaterih zemljevidih zarisane stopinjske mreže, kar, ob upoštevanju razlik med koordinatnimi sistemi, omogoča bolj natančno georeferenciranje (slika 2).

12 Natančen postopek je opisan v: Petek, Fridl, Pretvarjanje listov; Jenny idr., *Alte Karten*; Podobnikar, *Georeferencing*.

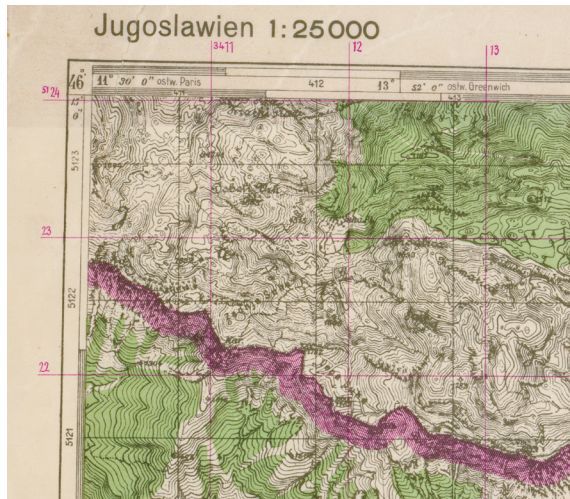
13 Zorn idr., *Kartografski viri*, str. 210.

14 Prav tam.

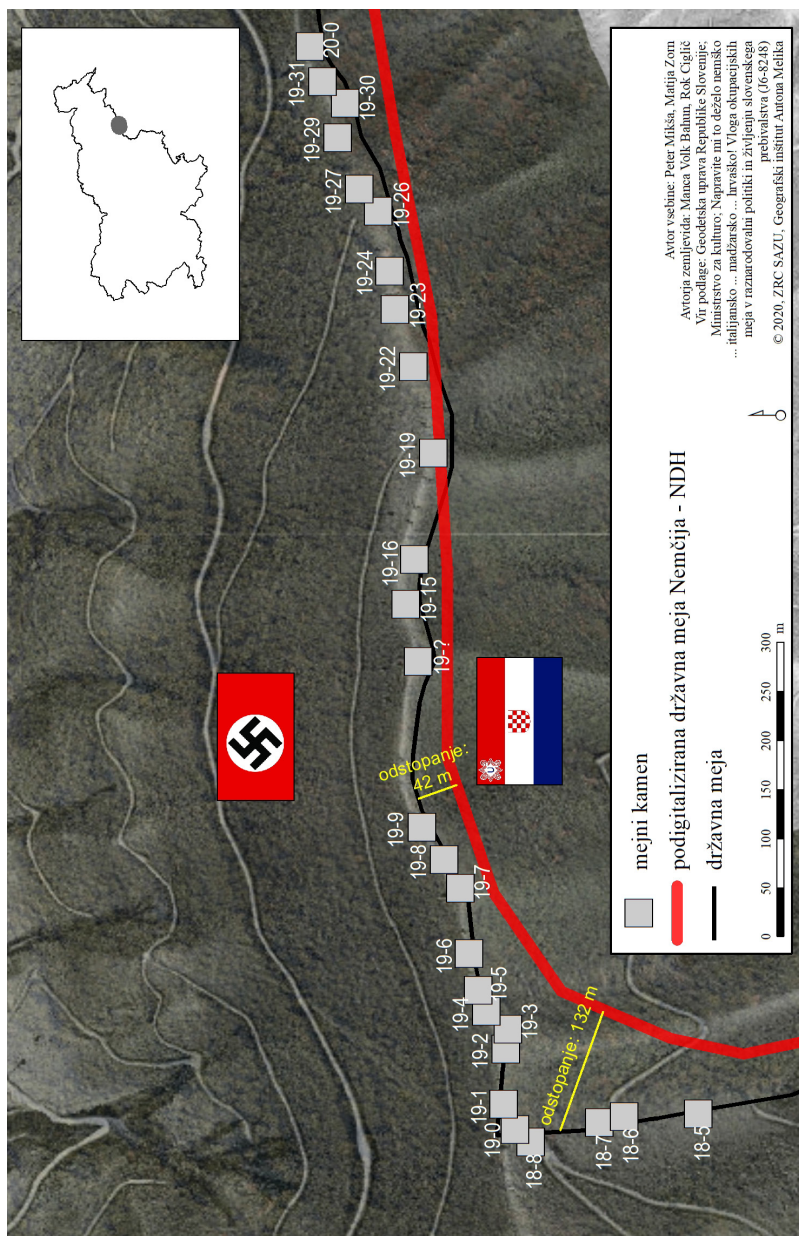
15 Petek, Fridl, *Pretvarjanje listov*, str. 79; Zorn idr., *Kartografski viri*, str. 211.

Slika 1: Pri georefenciranju uporabljamo oslonilne točke; to so točke, za katere poznamo točno lokacijo v sodobnem koordinatnem sistemu. Najbolj zanesljivi so tisti objekti v pokrajini, ki se v daljšem časovnem obdobju malo spreminjajo. Levi sliki prikazujeta cerkev (zgoraj) in križišče (spodaj) na nemškem zemljevidu iz časa druge svetovne vojne v merilu 1 : 25.000, desno pa sta ista objekta na sodobnem topografskem zemljevidu v merilu 1 : 25.000.

Slika 2: Pri georeferenciranju nemških vojaških zemljevidov iz časa druge svetovne vojne je bila uporabljena tudi stopinjska mreža, prikazana na zemljevidih.

Slika 3: Pri ugotavljanju okupacijskih meja smo pretežno uporabili zemljevide v merilu 1 : 25.000 in 1 : 50.000 (preglednica 1). Pri georeferenciranju zemljevidov v teh merilih lahko ocenimo položajno napako na več 10 metrov. Za nekatera območja so bili na voljo kartografski viri v manjšem merilu, tudi 1 : 200.000, kjer pa so odstopanja tudi prek 100 m. Slika prikazuje odstopanje okupacijske meje med Nemčijo in NDH od dejanskega poteka, ki ga na grebenu Macolja predstavljajo na terenu evidentirani okupacijski mejni kamni oziroma današnji potek meje med Slovenijo in Hrvaško. Georeferenciran nemški zemljevid iz leta 1943, list Celje 33-46, je imel merilo 1 : 200.000.

Uporabljeni okupacijski zemljevidi

Okupacijske države so v času zasedbe izdelovale zemljevide svojih delov slovenskega ozemlja (sliki 4 in 5). Šlo je za preprosto potrebo vsake države, da ima kartografsko pokrito celotno državno ozemlje. V enem pogledu so si bili ti zemljevidi enotni, na njih so po večini prevladala tuja zemljepisna imena (slika 6).¹⁶ V primeru nemške okupacije¹⁷ so se pri zemljepisnih imenih lahko naslonili na dediščino nemških zemljepisnih imen pred prvo svetovno vojno na nekdanjem Kranjskem (Gorenjskem in delu Dolenjske),¹⁸ Štajerskem in Koroškem, podobno se je madžarska okupacija Prekmurja lahko naslonila na dediščino Ogrskih zemljepisnih imen v Prekmurju pred prvo svetovno vojno.¹⁹ Nasprotno pa se italijanski okupator ni mogel zateči k dediščini italijanskih zemljepisnih imen, zato je mestoma prihajalo do italijanizacije,²⁰ a v veliko manjšem obsegu,²¹ kot je to bilo značilno za italijanizacijo slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni zahodno od rapalske meje.²²

Za določitev okupacijskih meja je bilo uporabljenih 54 zemljevidov, od tega 44 v merilu 1 : 25.000, 8 v merilu 1 : 50.000 in 2 v merilu 1 : 200.000, ki so bili izdani med letoma 1941 in 1944 (preglednica 1). Za določitev meje med Nemčijo in Italijo, Nemčijo in NDH (Neodvisna država Hrvaška) ter Italijo in NDH smo pretežno uporabili nemške zemljevide *Deutsche Heereskarte*²³ z naslovom »Jugoslawien«, ob rapalski meji tudi »Italiens«, v merilu 1 : 25.000, izdanih v letih 1942 in 1943. Za določitev meje med Nemčijo in Madžarsko pa smo se pretežno naslonili na madžarske vojaške zemljevide v merilu 1 : 50.000, ki so bili izdani leta 1944. Nemške zemljevide je v Berlinu izdal Oddelek za vojne zemljevide in geodezijo (*Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen*) pri Poveljstvu vojske (*Oberkommando des Heeres*), madžarske pa v Budimpešti Madžarski kraljevi domobranski kartografski inštitut (*M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet*). Kot kartografska podlaga so obojim služili medvojni jugoslovanski zemljevidi v merilu 1 : 25.000, izdani v 30-ih letih 20. stoletja. Za nekaj nemških listov ob rapalski meji so kot osnova služili italijanski predvojni zemljevidi. Italijanskih in hrvaških zemljevidov, ki so bili izdani v času okupacije, nismo uporabili.

16 Buga idr., *100 Years of Hungarian*.

17 Tomasevich, *War and Revolution*, str. 91.

18 Na primer na podlagi »tretje« vojaške izmere Habsburške monarhije (1869–1887) v merilu 1 : 25.000 (Medmrežje: <https://mapire.eu/en/>).

19 Prav tam.

20 Geršič, *Kladnik*, *Street name*.

21 Fontanot, *The Italianization*, str. 36.

22 Kacin-Wohinz, *Italijanizacija*, str. 186–187.

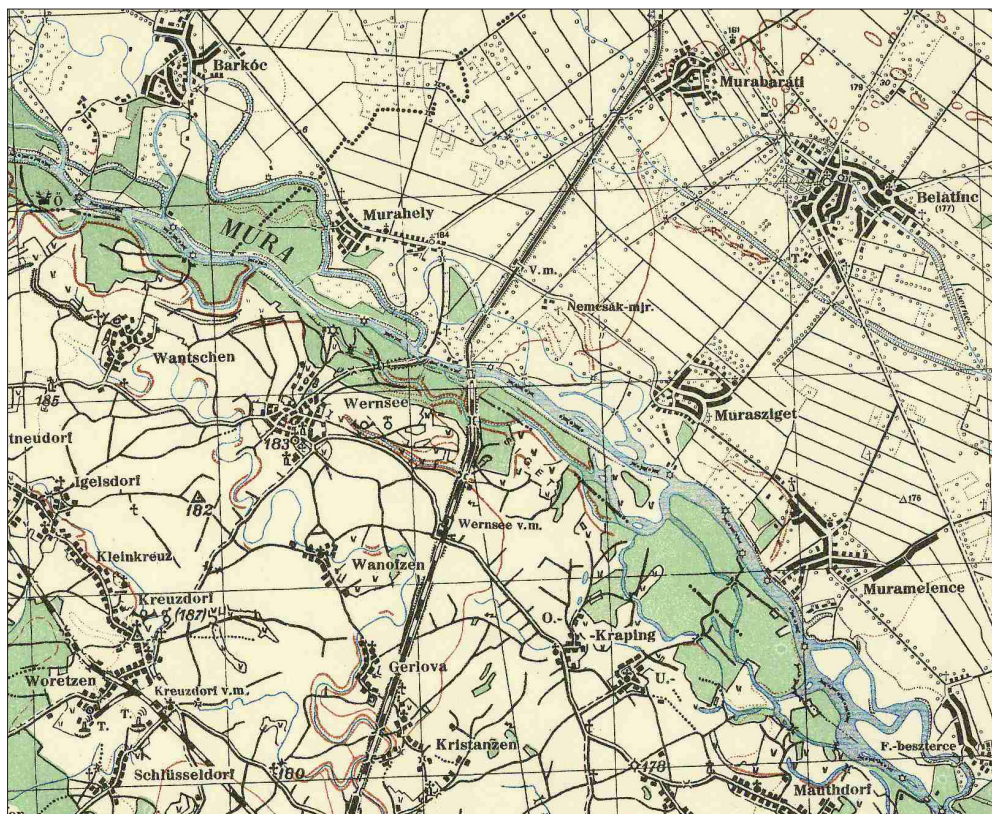
23 Oehrlí, *Rickenbacher*, *Deutsche Heereskarte*.

Slika 4: Nemški zemljevid okolice Ljubljane v merilu 1 : 25.000 iz leta 1943. Označena je okupacijska meja med Nemčijo in Italijo severno od Ljubljane. V legendi je zapisano, da potek meje temelji na zapisu nemško-italijanske razmejitvene komisije z dne, 13. septembra 1941 (vir: Deutsche Heereskarte. Jugoslawien 1 : 25.000, Blat Nr. 11-3-d Ljubljana (Laibach). Berlin: Oberkommando des Heeres, Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943).

Slika 5: Madžarski zemljevid okolice Murske Sobote (madž. *Muraszombat*) v merilu 1 : 50.000 iz leta 1944. Meja med Madžarsko in Nemčijo je potekala po Muri (vir: *Muraszombat*, list št. 5356 K, 1 : 50.000. Budapest: M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1944).

Slika 6: Izsek iz madžarskega zemljevida (slika 5) za okolico Veržeja (nem. *Wernsee*) in Beltincev (madž. *Belatinc*). Na levem (madžarskem) bregu Mure so vsa zemljepisna imena madžarska, na desnem (nemškem) bregu Mure pa so vsa zemljepisna imena nemška.

Preglednica 1: Zemljevidi, uporabljeni za določitev poteka okupacijskih meja (^aOddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ^bNarodna in univerzitetna knjižnica, ^cGeografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, ^d*Hadtörténeti Intézet és Múzeum/Vojaškozgodovinski inštitut in muzej, Budimpešta; DHk – Deutsche Heereskarte, VGIB – Vojno-geografski inštitut Beograd, Gk – Generalkarte von Mitteleuropa*).

zbirka	leto izdaje	merilo	ime lista - kraj	številska oznaka lista	kraj hrambe
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-1-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Ogulin	39-1-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Ogulin	39-1-b	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Ogulin	39-2-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-3-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-3-b	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-3-d	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-4-a	^a FF Geo

zbirka	leto izdaje	merilo	ime lista - kraj	številska oznaka lista	kraj hrambe
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-4-c	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-4-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Trenta	14A-II-SW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Triglavseen Hutte	26A-I-NW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Sairach	26A-III-SO	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Polland	26A-III-NO	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Zarz	26A-IV-SW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Circhina	26A-III-NW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmin	9-2-a	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmin	9-2-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmino	26A-I-SW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmin	9-2-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-2-a	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-2-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-1-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-1-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-1-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Celje	12-3-d	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Celje	12-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-4-b	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Celje	12-3-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Cerknica	25-2-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Cerknica	25-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Cerknica	25-4-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-4-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-3-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-3-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-4-a	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-3-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-3-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-1-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Susak	38-2-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-2-a	^c GIAM
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-2-b	^c GIAM
DHk	1943	1 : 50.000	Rogatec	13-4	^c GIAM
VGIB	1941	1 : 50.000	Ptuj	2	^c GIAM
DHk	1943	1 : 50.000	Ptuj	14-1	^b NUK
DHk	1943	1 : 200.000	Celje	33-46	^a FF Geo
Gk	1941	1 : 200.000	Ljubljana	32-46	^a FF Geo
	1944	1 : 50.000	Szentgotthárd	5256 K.	^d HIM
	1944	1 : 50.000	Feldbach	5256 NY.	^d HIM

zbirka	leto izdaje	merilo	ime lista - kraj	številka oznaka lista	kraj hrambe
	1944	1 : 50.000	Radkersburg	5356 NY.	^d HIM
	1944	1 : 50.000	Muraszombat	5356 K.	^d HIM
	1944	1 : 50.000	Petrijanec	5456 K.	^d HIM

Med slovenskimi ustanovami, ki hranijo kartografsko gradivo večjega merila (predvsem v merilu 1 : 25.000), ki podrobneje prikazuje okupacijsko razmejitev slovenskega ozemlja, nobena ne hrani popolne zbirke zemljevidov. Ustanove, ki v Sloveniji hranijo največ tovrstnega kartografskega gradiva, so: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ljubljanska Narodna in univerzitetna knjižnica ter Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Med tujimi ustanovami bi v primeru nemških vojaških zemljevidov (*Deutsche Heereskarte*) izpostavili Vojaški geografski inštitut (*Istituto Geografico Militare*)²⁴ iz Firenc, ki ima za Slovenijo popolno zbirko zemljevidov v merilu 1 : 25.000. V primeru madžarskih zemljevidov pa bi izpostavili Vojaškozgodovinski inštitut in muzej (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*)²⁵ iz Budimpešte, ki za okupirano ozemlje Prekmurja hrani vse liste v merilu 1 : 50.000.

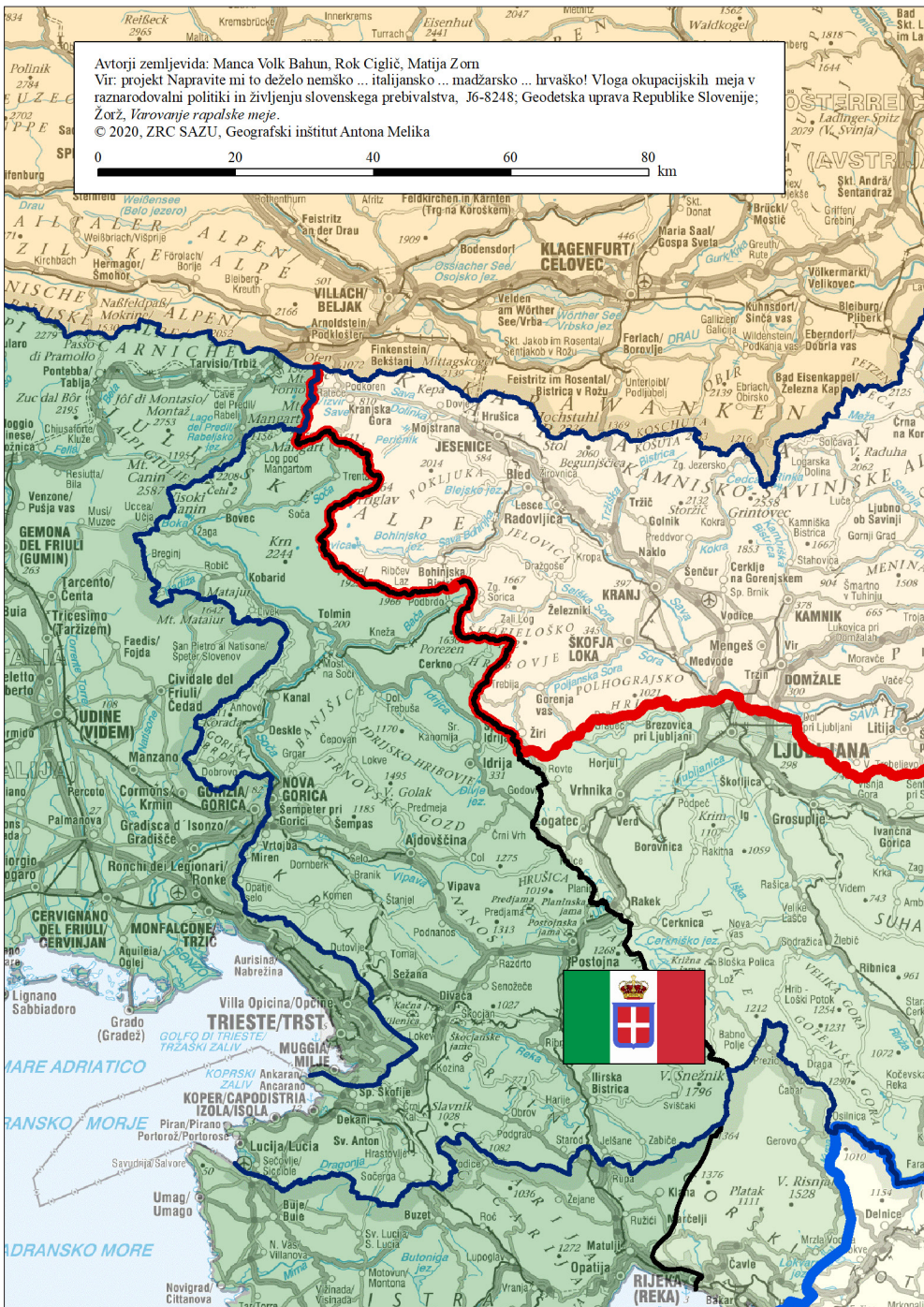
Nekaj značilnosti okupacijskih meja

Z zasedbo slovenskega ozemlja so bile leta 1941 na Slovenskem štiri državne meje (slika 7): med Nemčijo in Italijo, med Nemčijo in Madžarsko, med Nemčijo in NDH ter med Italijo in NDH. Skupaj je bilo na ozemlju današnje Slovenije 665,5 km okupacijskih meja (preglednica 2). Najdaljša je bila meja med Nemčijo in Italijo, ki je merila skoraj 277 km (tj. skoraj 42 % vseh okupacijskih meja). Sledile so meje med Italijo in NDH (172 km oziroma 26 %), Nemčijo in NDH (133 km oziroma 20 %) ter Nemčijo in Madžarsko (83 km oziroma 13 %) (slika 8). Dobra polovica (51,3 %) meja je imela potek, ki sovпада z današnjimi mejami Slovenije, slaba polovica (48,7 %) pa je potekala znotraj današnje Slovenije. Najdaljšo mejo znotraj današnjih meja Slovenije sta imeli Nemčija in Italija – 264 km oziroma 95 % poteka meje. Ostale meje so imele večji delež meje, ki sovпада z današnjimi mejami: Italija-NDH 171 km (99 %), Nemčija-NHD 115 km (86 %) in Nemčija-Madžarska 44 km (52 %) (preglednica 2, slika 9).

Določeni manjši odseki okupacijskih meja so potekali tudi izven današnjega ozemlja Slovenije (39 km), predvsem na mejah Nemčije (dobrih 25 km) in Italije (dobrih 12 km) z NDH, zato je skupna dolžina izmerjenih okupacijskih meja v preglednici 2 prek 700 km.

24 Zemljevide je mogoče v nižji resoluciji pregledovati na spletnih straneh inštituta. Medmrežje: <http://www.igmi.org/>

25 Medmrežje: <http://www.militaria.hu/>. Zahvala: Z Vojaškozgodovinskega inštituta in muzeja (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*) v Budimpešti sta nam pri pridobivanju zemljevidov pomagala dr. János Suba in Ábel Hegedüs. Za posredovanje zemljevidov bi se radi zahvalili tudi dr. Gáborju Gercsáku z Oddelka za kartografijo in geoinformatiko Fakultete za informatiko Univerze Eötvös Loránd (*ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Informatikai Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem*) iz Budimpešte.

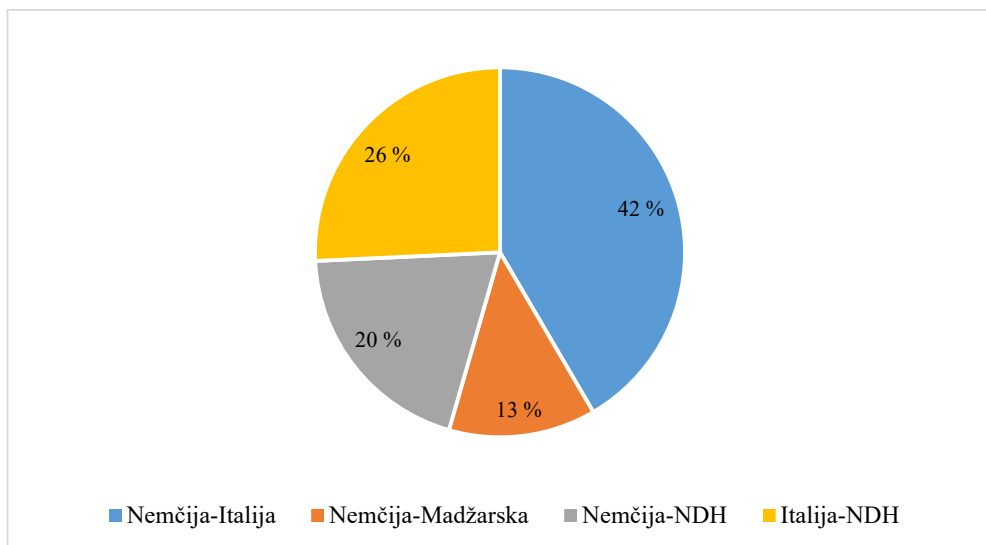

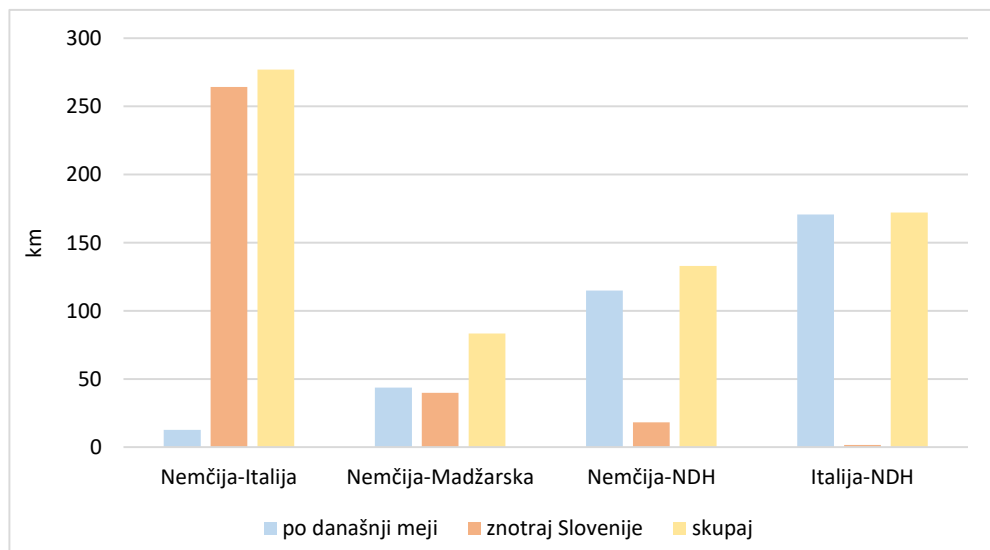
Slika 7: Razdelitev slovenskega ozemlja med štiri okupacijske države.

Preglednica 2: Izračun dolžine okupacijskih meja na podlagi vektorizacije poteka meja na okupacijskih zemljevidih. V drugem stolpcu so dolžine okupacijskih meja, ki sovpadajo z današnjimi mejami, v petem so dolžine okupacijskih meja, ki so potekale znotraj današnje Slovenije, in v osmem dolžine okupacijskih meja, ki so potekale zunaj današnje Slovenije. Skupna dolžina vseh okupacijskih meja, ki so potekale po današnjem ozemlju Slovenije, je 665,5 km, skupna dolžina vseh izmerjenih okupacijskih meja (vključno s tistimi izven današnjega ozemlja Republike Slovenije) pa prek 704 km.

	po današnjem (km)	delež poteka glede na današnjo mejo in potek znotraj Slovenije (%)	delež poteka glede na današnjo mejo ter potek znotraj in zunaj Slovenije (%)	delež poteka glede na današnjo mejo in potek znotraj Slovenije (%)	delež poteka glede na današnjo mejo ter potek znotraj in zunaj Slovenije (%)	zunaj Slovenije (km)	delež poteka glede na današnjo mejo ter potek znotraj in zunaj Slovenije (%)	SKU-PAJ (po današnji meji in znotraj Slovenije) (%)	SKU-PAJ (po današnji meji in znotraj Slovenije) (km)	SKU-PAJ (po današnji meji in znotraj in zunaj Slovenije) (%)	SKU-PAJ (po današnji meji in znotraj in zunaj Slovenije) (km)
meja											
Nemčija-Italija	12,71	4,59	95,41	95,41	0	0	276,95	41,62	276,95		39,30
Nemčija-Madžarska	43,59	52,24	47,76	46,99	1,60	1,36	83,45	12,54	84,81		12,03
Nemčija-NDH	114,84	86,35	13,65	11,46	16,10	25,51	133,00	19,98	158,51		22,49
Italija-NDH	170,59	99,12	0,88	0,82	6,72	12,39	172,10	25,86	184,49		26,18
SKUPAJ	341,73	51,35	48,65	45,94	5,57	39,26	665,50	100,00	704,76		100,00

Slika 8: Delež (%) posameznih okupacijskih meja na današnjem ozemlju Slovenije.

Slika 9: Dolžina okupacijskih meja znotraj današnjega slovenskega ozemlja, po obstoječih mejah Slovenije in skupaj.

Glede na reliefne enote je večina okupacijskih meja (47 %) potekala po strugah vodotokov ali v njihovi neposredni bližini. Glede na reliefno razgibanost Slovenije ni presenetljivo, da s 45 % sledi vzpeti svet. Dobra sedmina meja je potekala po grebenih gorovij,

hribovij in gričevij, slaba tretjina pa po njihovih pobočjih. Zgolj slaba desetina meja je potekala po večjih ravninah (slika 10).

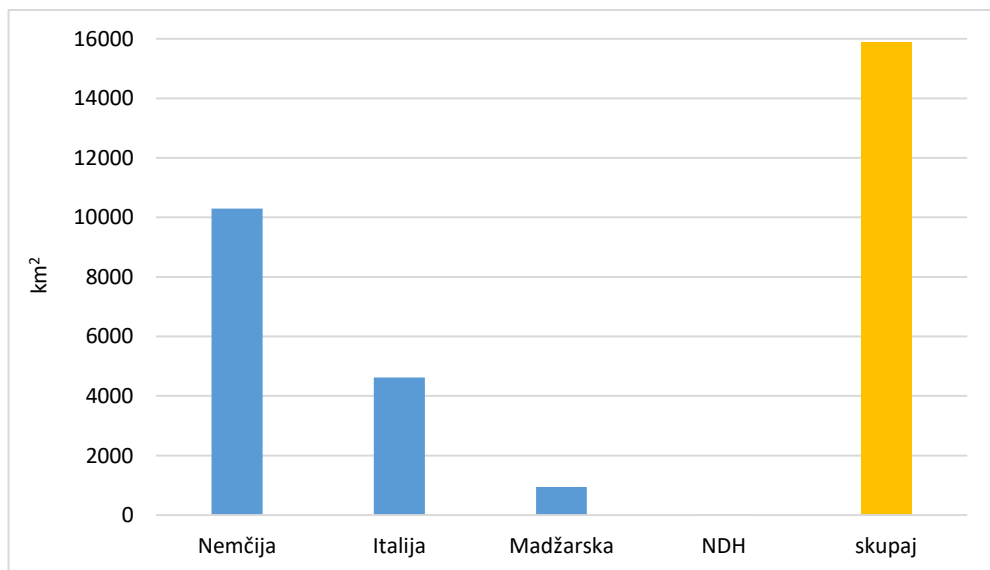
Slika 10: Potek okupacijskih meja po reliefnih enotah (*upoštevan je tudi potek meja zunaj današnje Slovenije).

Največji delež slovenskega ozemlja, ki je v Kraljevini Jugoslaviji obsegalo območje Dravske banovine, je zasedla Nemčija – skoraj dve tretjini. Slabih 6 % je zasedla Madžarska, NHD pa je zasedel 0,08 %. Slaba tretjina je pripadla Italiji (preglednica 3, slika 11). Italija je skupaj z današnjim slovenskim ozemljem zahodno od rapalske meje²⁶ sicer zasedala kar 9062 km² oziroma dobrih 44 % današnje Slovenije.

Preglednica 3: Velikost okupacijskih območij na ozemlju nekdanje Dravske banovine v času druge svetovne vojne.

okupacijska država	površina (km ²)	delež (%)
Nemčija	10.291,0	64,85
Italija (Ljubljanska pokrajina)	4621,2	29,12
Madžarska	943,6	5,95
NDH	12,0	0,08
skupaj	15.867,8	100

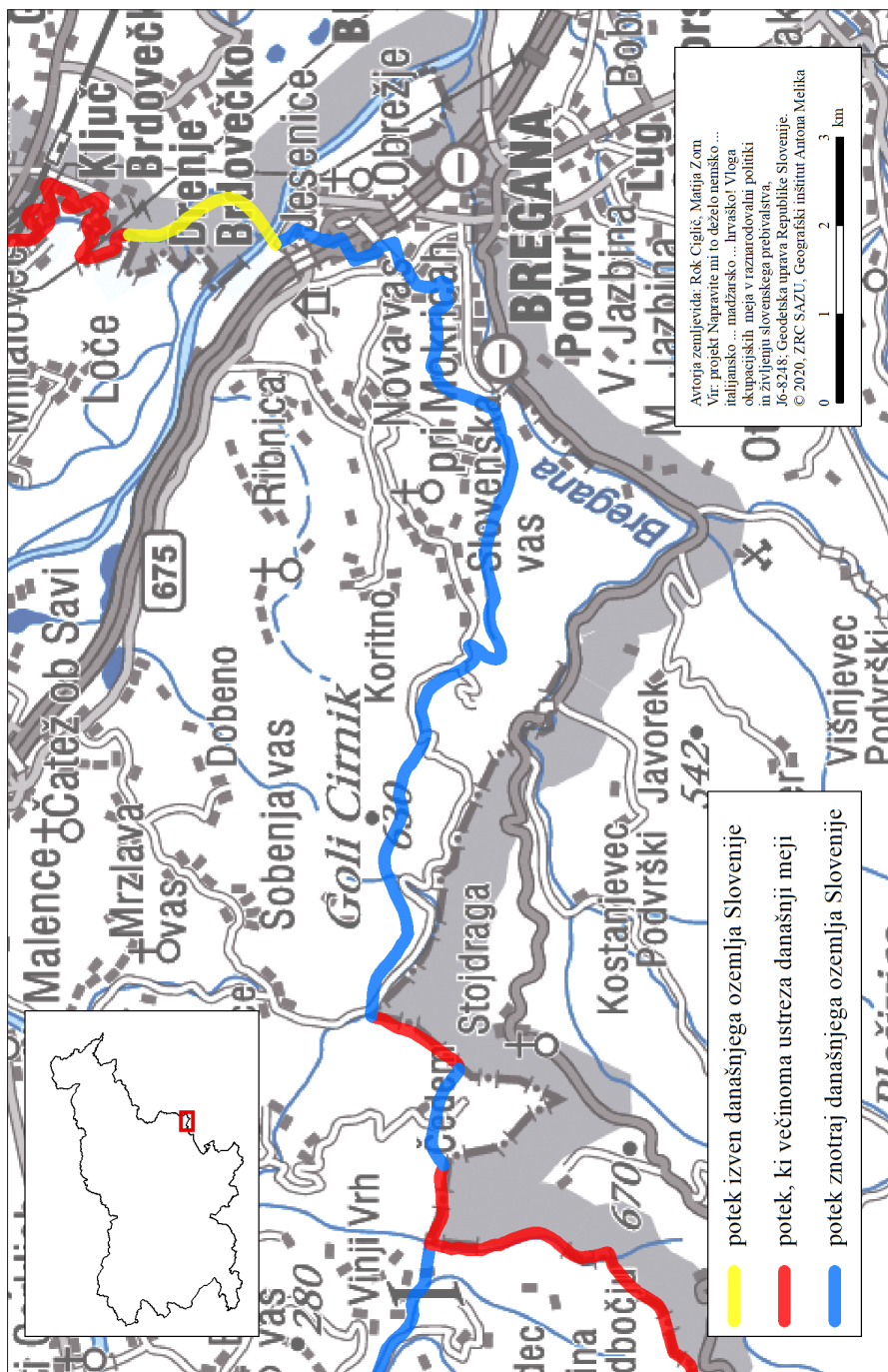
26 Mikša, Zorn, Rapalska meja.

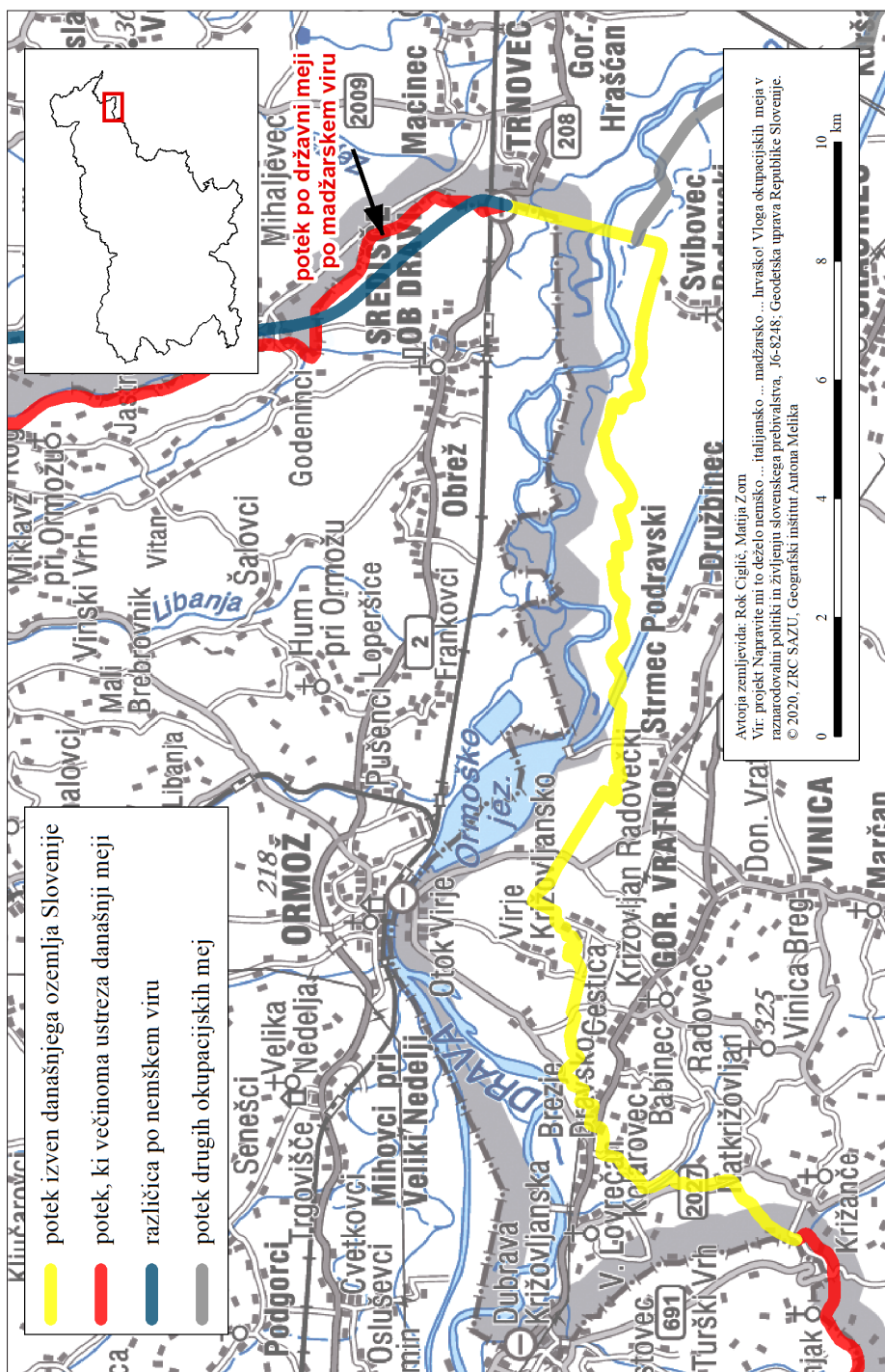
Slika 11: Razdelitev današnjega slovenskega ozemlja (brez območja zahodno od rapalske meje) med štiri okupacijske države.

Nekaj »odstopanj« poteka okupacijskih meja

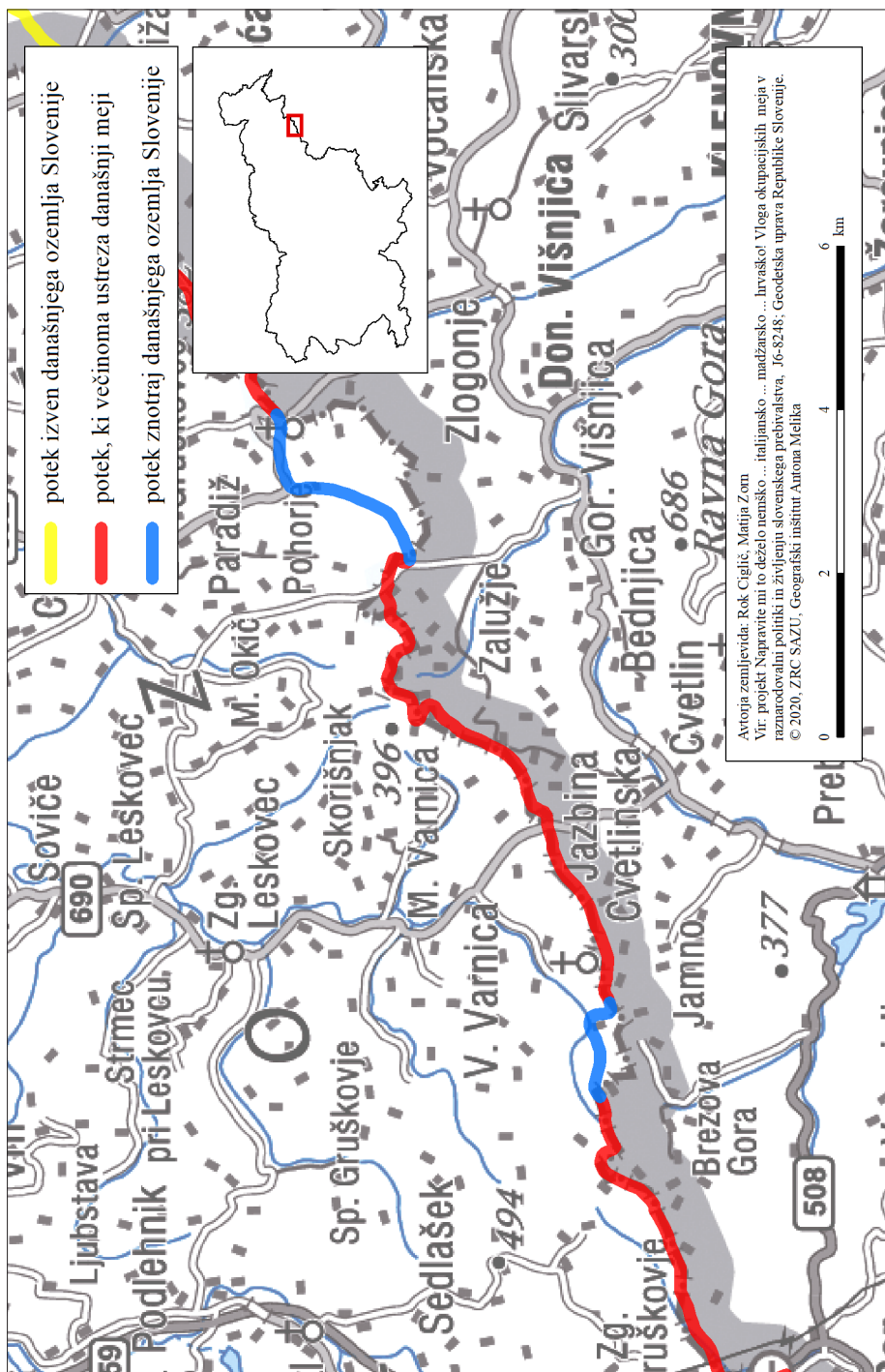
Pri vektorizaciji okupacijskih meja smo opazili, da nekateri odseki takratnih meja odstopajo od današnje meje. Na meji Nemčija-NDH gredo ta odstopanja ponekod v korist NDH glede na današnje ozemlje Slovenije (na primer na območju Obrežja in vzhodnih Gorjancev ter Haloz; slike 12, 14 in 15), ponekod pa je Nemčija zavzela dele današnjega hrvaškega ozemlja (na primer desni breg Drave pri Ormožu; slika 13). Nemčija je zavzela tudi manjši del zahodnega Goričkega, ki tako v nasprotju od preostalega Prekmurja ni pripadel Madžarski (slika 16).

Slika 12: Meja med Nemčijo in NDH na območju Obrežja in vzhodnih Gorjancev. Okupacijska meja severno od Save je potekala na »škodo« današnjega hrvaškega ozemlja (0,9 km²), zahodno od Save pa na »škodo« današnjega slovenskega ozemlja (11,5 km²).

Slika 13: Meja med Nemčijo in NDH na območju Ormoža je potekala na »škodo« današnjega hrvaškega ozemlja (37,5 km²).

Slika 14: Meja med Nemčijo in NDH v Halozah je mestoma potekala na »škodo« današnjega slovenskega ozemlja (1,9 km²).

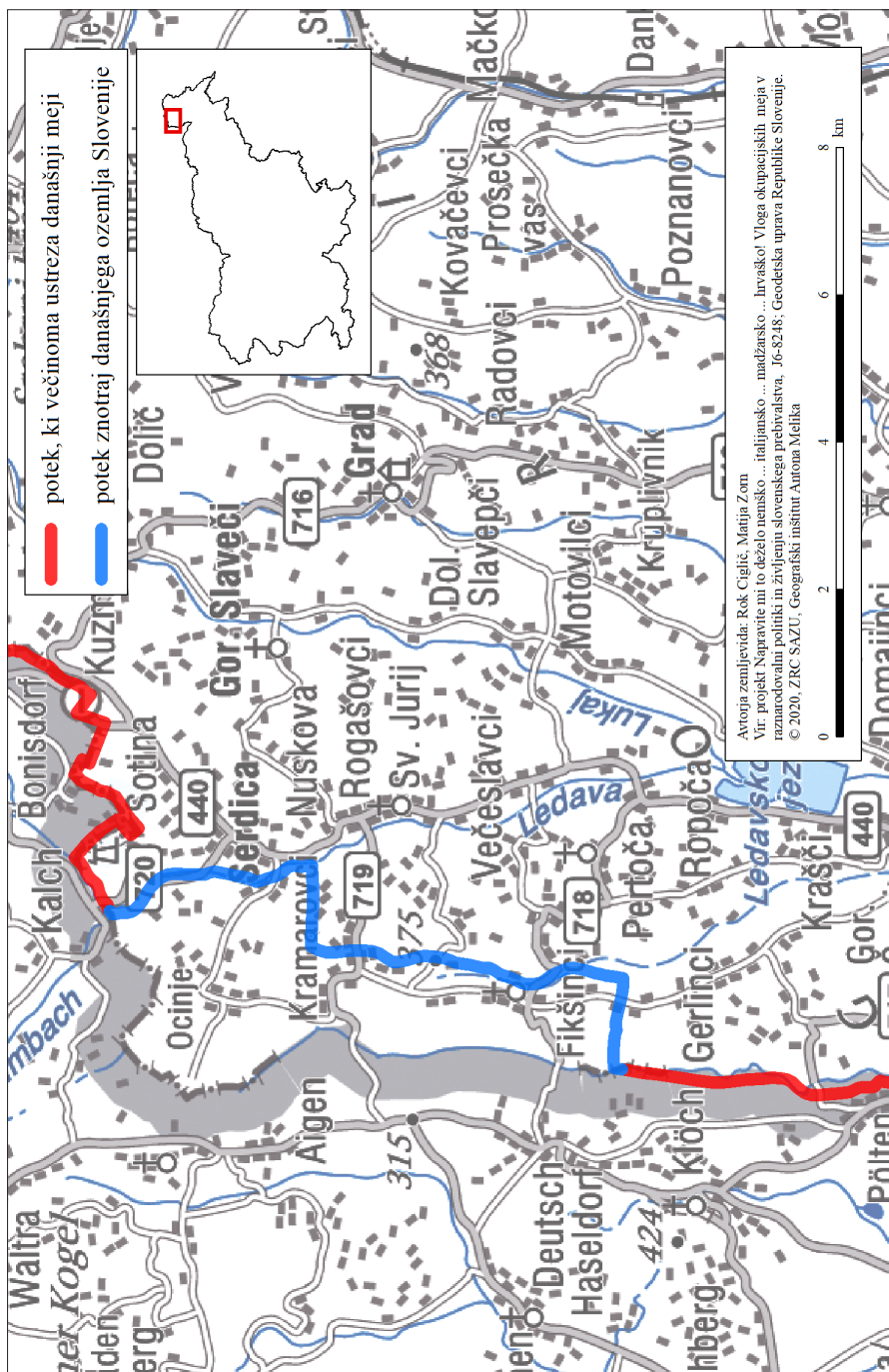
Slika 15: Mejni kamen med Nemčijo (vidi se vklesana črka D) in NDH (številka oznaka 30-0) v Halozah pri naselju Velika Varnica (levo na sliki 14). Spredaj je uničen avstro-ogrski mejni kamen, ki je tu razmejeval Štajersko in Ogrsko. Avstro-ogrška meja je od tu potekala proti jugu, okupacijska meja pa proti vzhodu, s čimer je NDH dobila del današnjega slovenskega ozemlja.

Nekatera »odstopanja« meja pa so bila povezana z uporabljenimi kartografskimi viri. Del poteka meje v dolini Sotle je bil na različnih virih iste okupacijske države različen. Po zemljevidu večjega merila (1 : 25.000) je meja potekala po Sotli, po zemljevidu manjšega merila (1 : 200.000) pa je potekala po levem (danes hrvaškem) bregu Sotle (slika 17).

Odstopanje meja lahko zasledimo tudi na zemljevidih različnih okupacijskih držav, kot na primer severno od Središča ob Dravi, kjer se razlikujeta poteka meje med Nemčijo in Madžarsko med nemškim in madžarskim zemljevidom (slika 18).

Največja odstopanja dejanskih okupacijskih meja od tistih na uporabljenih zemljevidih pa so bila v Beli krajini (slika 19). Čeprav so bili nemški zemljevidi območja izdani leta 1943, pa imajo za razmejitev med Italijo in NDH označen »začasen potek meje« iz začetka leta 1942. Podobno velja za okolico Kostela. Meja je dejansko potekala po Kolpi, v Gorjancih pa po mejah nekdanje Dravske banovine.²⁷

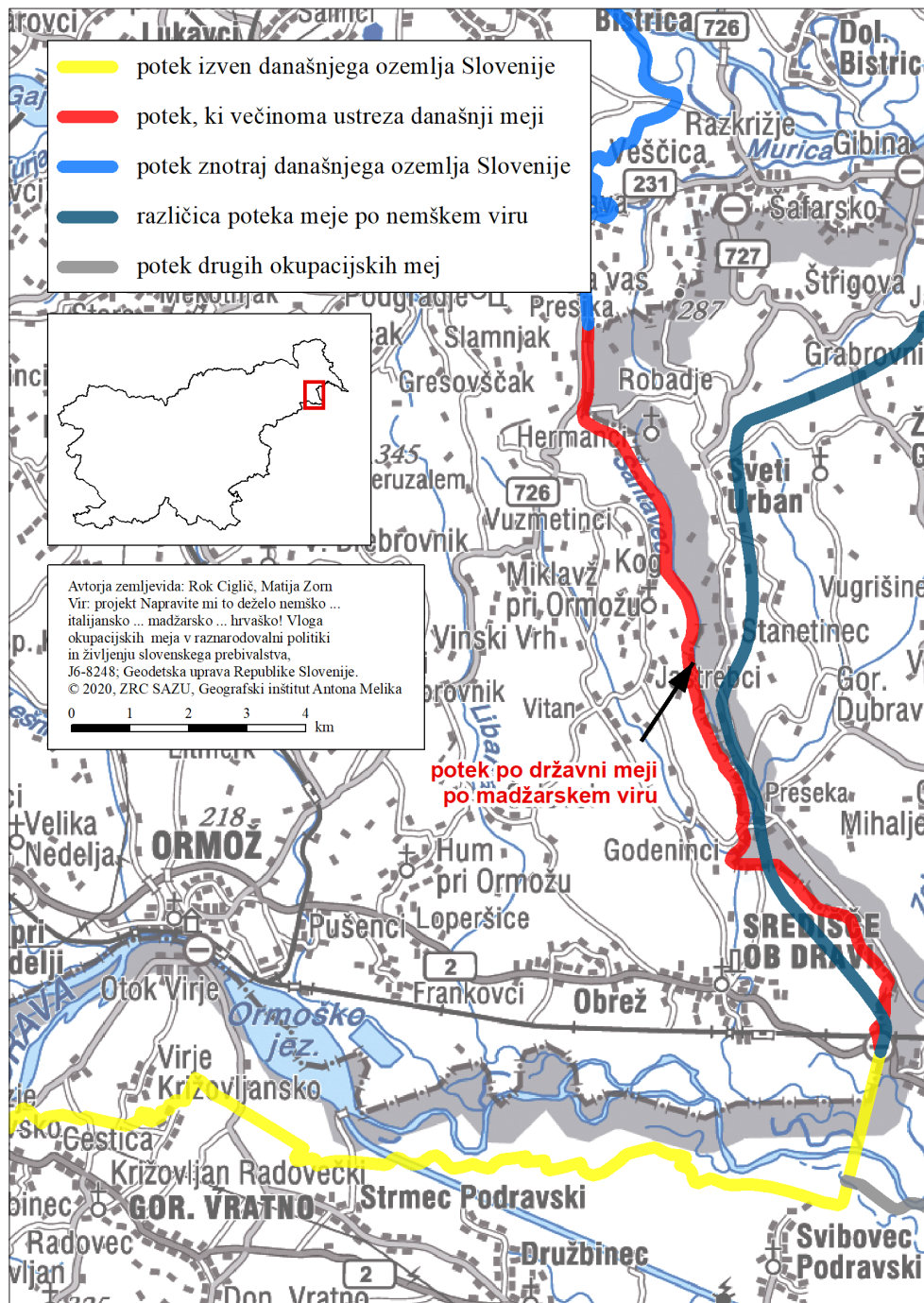
27 Bohinec, *Kraljevina Jugoslavija; Krajevni leksikon*, str. 128.

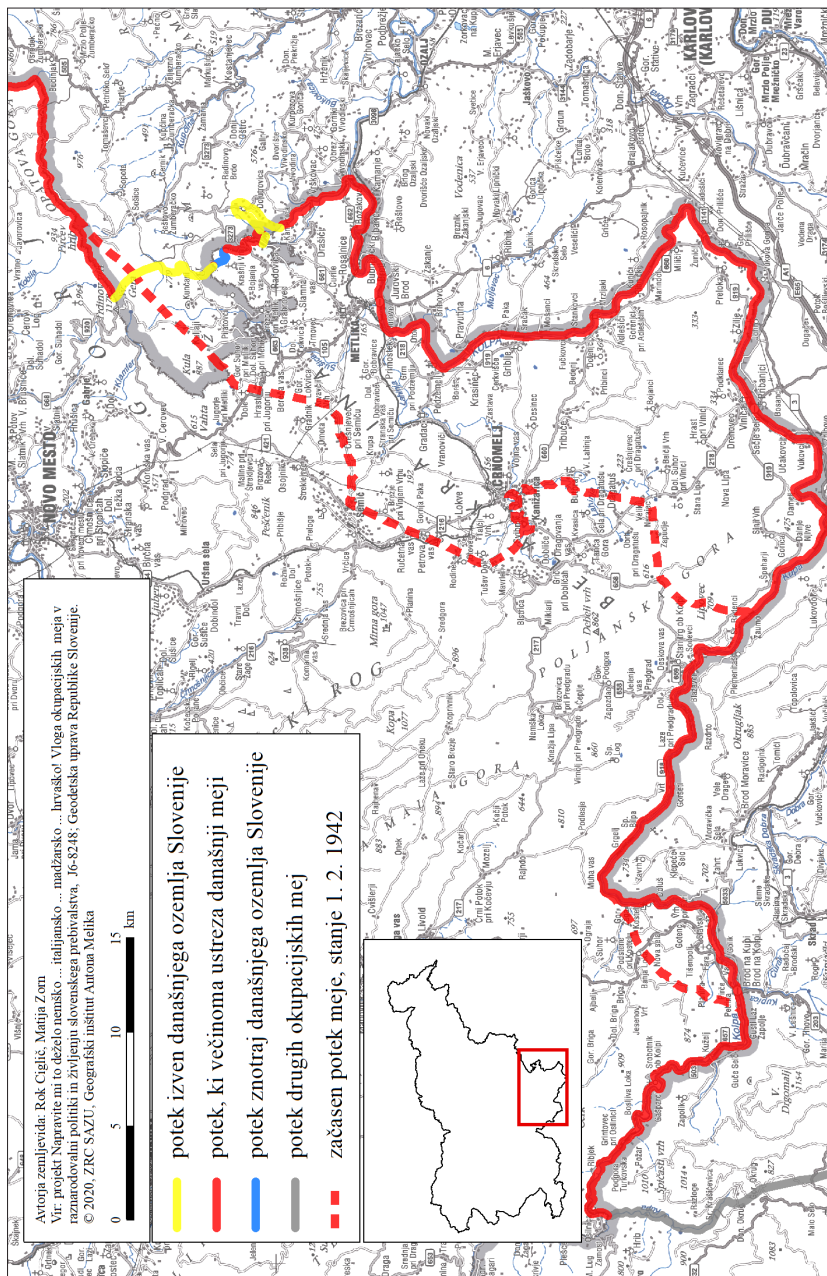
Slika 16: Meja med Nemčijo in Madžarsko je na zahodnem Goričkem odstopala od današnje meje med Avstrijo in Slovenijo. Nemčija je zavzela 11,4 km² Prekmurja.

Slika 17: Odsek meje med Nemčijo in NDH v dolini Sotle, ki je različen glede na nemška kartografska vira. Po zemljevidu manjšega merila je Nemčiji pripadalo 3,8 km² današnjega hrvaškega ozemlja.

Slika 18: Potek meje med Nemčijo in Madžarsko severno od Središča ob Dravi na podlagi kartografskih virov različnih okupacijskih držav.

Slika 19: Razmejitev v Beli krajini in Kostelu med Italijo in NDH. Na nemškem zemljevidu iz leta 1943 je bila označena »začasna« meja iz začetka leta 1942. Dejanski potek meje je potekal po reki Kolpi, na Gorjancih pa po mejah nekdanje Dravske banovine – stanje po 2. septembru 1931. Meja na Gorjancih je potekala vzhodneje kot danes, tako da je Italiji pripadalo 38,4 km² današnjega hrvaškega ozemlja, nekoliko južneje na pa je NDH pripadel 0,5 km² današnjega slovenskega ozemlja.

Sklep

Območje današnje Slovenije je bilo med drugo svetovno vojno okupirano s strani Nemčije, Italije, Madžarske in NDH. Do zdaj ni bilo na voljo celostnega pregleda okupacijskih meja v prostoru. V pričujočem delu smo na podlagi digitalizacije obsežnega arhivskega kartografskega gradiva ter obdelave in analize zemljevidov z geografskimi informacijskimi sistemi prikazali celoten potek meja med drugo svetovno vojno na ozemlju Slovenije ter izmerili njihove dolžine in analizirali potek po naravnih enotah (rekah, grebenih, ravninah). Skupaj smo na današnjem ozemlju Slovenije evidentirali več kot 665 km okupacijskih meja. Znan potek meja omogoča podporo pri iskanju preostankov takratne obmejne infrastrukture v naravi, digitalizirano arhivsko kartografsko gradivo pa nadaljnje kabinetne analize.

Viri in literatura

Spletni viri

Digitalna knjižnica Slovenije: <http://www.dlib.si/> (dostop: februar 2020)

Mapire: <https://mapire.eu/en/> (dostop: februar 2020)

Istituto Geografico Militare: <http://www.igmi.org/> (dostop: februar 2020)

Hadtörténeti Intézet és Múzeum: <http://www.militaria.hu/> (dostop: februar 2020)

Open Culture: <http://www.openculture.com/2016/04/download-67000-historic-maps-in-high-resolution-from-the-wonderful-david-rumsey-map-collection.html> (dostop: februar 2020)

Literatura

Bec, Damijan, Podobnikar, Tomaž. Spreminjanje struge reke Save na Ljubljanskem polju. V: *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005–2006*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 113–122.

Bohinec, Valter. *Kraljevina Jugoslavija Dravska banovina*, hipsometrični zemljevid v merilu 1 : 150.000. Ljubljana: Banska zaloga šolskih knjig in učil, 1931.

Buga, László, Hegedűs, Ábel, Jankó, Annamária, Mihalik, József, Rojkó, Annamária, Suba, János, Szabó, Béla, Szabó, Gyula, Szabóné Szalánczi, Erika, Tremmel, Ágoston, Várszegi, Lajos. *100 Years of Hungarian Military Mapping 1919–2019*. Budapest: Zrínyi Publishing House, 2019.

Fontanot, Robert. The Italianization of place names in occupied Yugoslavia during World War II. *Acta onomastica*, let. 60, št. 1 (2019), str. 36–44.

Gašperič, Primož, Zorn, Matija, Perko, Drago. Cartographic presentations of borders on old maps of Slovenia. *Acta Geobalkanica*, let. 4, št. 2 (2018), str. 67–76.

Gašperič, Primož, Zorn, Matija. Gorski relief na starih zemljevidih slovenskega ozemlja. V: *Triglav 240*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 49–65.

- Gašperič, Primož. Stari zemljevidi ozemlja Slovenije. V: *Historični seminar*, Zv. 13. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 67–94.
- Geršič, Matjaž, Kladnik, Drago. Street name changes in Ljubljana. V: *Place-Name Changes. Name and Place: Contributions to Toponymic Literature and Research*, Zv. 5. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2016, str. 249–274.
- Jenny, Bernhard, Jenny, Helen, Hurni, Lorenz. Alte Karten als historische Quelle: wie lässt sich die geometrische Genauigkeit des Karteninhalts abschätzen? *Geschichte und Informatik*, let. 16 (2009), str. 127–144.
- Kacin-Wohinz, Milica. Italijanizacija. V: *Enciklopedija Slovenije*, Zv. 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 185–188.
- Krajevni leksikon dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Mikša, Peter, Zorn, Matija. Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine. V: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, str. 605–641.
- Oehrli, Markus, Rickenbacher, Martin. Deutsche Heereskarte Schweiz 1:25000—ein geheimes Kartenwerk aus dem Zweiten Weltkrieg. *Cartographica Helvetica*, let. 26 (2002), str. 3–12.
- Perko, Drago, Ciglič, Rok, Zorn, Matija. Od krtine do lidarja. V: *Digitalni podatki. GIS v Sloveniji*, Zv. 13. Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 9–25.
- Perko, Drago, Zorn, Matija, Ciglič, Rok, Breg Valjavec, Mateja. Changing river courses and border determination challenges: the case of the Slovenian-Croatian Border. V: *Geospatial Challenges in the 21st Century*. Cham: Springer, str. 213–230.
- Petek, Franci, Fridl, Jerneja. Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega načrta v Gauss-krügerjev koordinatni sistem. *Geografski vestnik*, let. 76, št. 2 (2004), str. 75–87.
- Podobnikar, Tomaž. Georeferencing and quality assessment of Josephine survey maps for the mountainous region in the Triglav National Park. *Acta geodaetica et geophysica Hungarica*, let. 44, št. 1 (2009), str. 49–66.
- Rumsey, David, Williams, Meredith. Historical maps in GIS. V: *Past Time, Past Place: GIS for History*. Redlands: ESRI Press, 2002.
- Slukan Altič, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Zorn, Matija. Uporaba zgodovinskih virov pri sorodnih vedah zgodovine. *Kronika*, let. 57, izredna številka (2009), str. 383–400.
- Zorn, Matija, Breg Valjavec, Mateja, Ciglič, Rok. Kartografski viri in viri daljinskega zaznavanja ter njihova uporabnost za spremljanje dinamike rečnega toka – na primeru mejnih odsekov Drave in Dragonje. V: *Ustvarjanje slovensko-brvaške meje. Vpogledi*, Zv. 19. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, str. 207–229.
- Žorž, Grega. *Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. Armadnega zbora*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Deutsche Heereskarte. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 2, Deutsche Heereskarte, Geodetska uprava Republike Slovenije, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo, avtorja vsebine Peter Mikša in Matija Zorn, avtorja zemljevida Manca Volk Bahun in Rok Ciglič, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 4, Deutsche Heereskarte. Jugoslawien 1 : 25.000, Blat Nr. 11-3-d Ljubljana (Laibach). Berlin: Oberkommando des Heeres, Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943. Arhiv Kartografske zbirke Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Slika 5, Muraszombat, list št. 5356 K, 1 : 50.000. Budapest: M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1944. Arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta in muzeja (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) iz Budimpešte.

Slika 6, Muraszombat, list št. 5356 K, 1 : 50.000. Budapest: M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1944. Arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta in muzeja (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) iz Budimpešte.

Slika 7, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, *Žorž, Varovanje rapalske meje*, avtorji zemljevida Manca Volk Bahun, Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 8, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 9, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 10, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 11, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 12, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 13, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 14, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 15, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Matija Zorn.

Slika 16, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 17, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 18, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 19, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Summary

Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič

State borders in the territory of Slovenia in the Second World War on the basis of cartographic sources of the occupation forces

Cartographic material is very useful when it comes to the spatial understanding of a landscape over a period or monitoring the spatial dynamics of phenomena and processes over long periods. Cartographic sources are not only a means of spatial representation of phenomena, but also a credible document of the space, time, and social conditions in which they were created. As such, they can be regarded as first-hand sources. Often they contain data not recorded in any other source (e.g. relief, geographical names, borders, roads, watercourses). They are primarily used in historical geography and environmental history, in connection with changes in land use and cultural landscape. However, as with all historical sources, cartographic ones also require critical treatment.

The use of cartographic sources for the quantitative study of historical landscapes has been accelerated by geographic information systems (GIS). Historical sources must be adequately prepared before they can be used in GIS. Usually, there are three stages of processing: digitization, georeferencing, and vectorization.

Monitoring landscape changes (including borders) especially requires cartographic sources of larger scales. This paper deals with such maps made by the German and Hungarian armies during World War II, which show the state borders on Slovenian territory during that period. With the occupation of the Slovenian territory in 1941, four national borders were established: between Germany and Italy, between Germany and Hungary, between Germany and the Independent State of Croatia (NDH), and between Italy and the NDH.

54 maps were used to determine the borders, 44 of them in scale 1:25,000, eight in scale 1:50,000, and two in scale 1:200,000. All maps were issued between 1941 and 1944. To determine the border between Germany and Italy, Germany and the NDH, and Italy and the NDH, we used mostly *Deutsche Heereskarte* maps (1:25,000), issued in 1942 and 1943. To determine the border between Germany and Hungary, we mainly relied on Hungarian military maps (1:50,000), issued in 1944.

In total, there were 666.5 kilometers of occupation borders on the territory of present-day Slovenia. The longest was the border between Germany and Italy, long almost 277 kilometers (almost 42% of all occupation borders). It was followed by the borders between Italy and the NDH (172 km or 26%), Germany and the NDH (133 km or 20%), and Germany and Hungary (83 km or 13%). More than half (51.3%) of the borders coincided with the present-day borders of Slovenia, while less than half (48,7%) ran inside the present-day territory. Germany and Italy had the longest border within Slovenia's present borders - 264 kilometers or 95% of the border. Other borders had a larger share of the border that coincides with current borders: Italy-NDH 171 km (99%), Germany-NDH 115 km (86%), and Germany-Hungary 44 km (52%).

According to relief units, the majority of occupation borders (47%) ran along watercourses or close to them, while only slightly less (45%) ran in the uplands. Only a tenth of the borders ran across greater plains.

The largest part of the Slovenian territory, which covered the territory of the Drava Banate in the Kingdom of Yugoslavia, was occupied by Germany - almost two thirds (10,291 km²). A little less than 6% was occupied by Hungary (945 km²), while the NDH occupied 0.08% (12 km²). Almost a third belonged to Italy (4,621 km²). Together with present-day Slovenian territory west from the interwar Rapallo border, Italy occupied as much as 9,062 km² or more than 44% of present-day Slovenia.

Seznam institucij, ki so na različne načine pomagale pri izvajanju projekta

Arhiv Republike Slovenije, Belokranjski muzej Metlika, Centar za kulturo (Mostar, BiH), Dolenjski muzej, Društvo Rapalska meja, Državni arhiv u Karlovcu, Državni arhiv u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta v Zagrebu (Hrvaška), Geografski inštitut Antona Melika Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Gornjesavski muzej, Hrvatski državni arhiv, Inštitut za narodnostna vprašanja, Enota Lendava / Lendvai Kutatócsoport, Knjižnica – Kulturni center Lendava / Könyvtár és Kulturális Központ Lendva, Knjižnica dr. Toneta Pretnarja, Knjižnica Josipa Vošnjaka, Knjižnica Litija, Knjižnica Logatec, Knjižnica Rogaska Slatina, Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, Kulturni center Primoža Trubarja, Kulturni center Semič, Kulturno središče Stare Žiri, Loški muzej, Madžarska samoupravna narodna skupnost občine Dobrovnik / Dobronak Községi Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösseg, Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Mestna knjižnica Ljubljana, Mestna muzejska zbirka Črnomelj, Mestni muzej Idrija, Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, Muzej novejšje zgodovine Celje, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Muzejsko društvo Žiri, Nacionalna i sveučilišna knjižnica (Zagreb), Nadškofijski arhiv Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Notranjski muzej, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za Geografijo, kartografski oddelek, Osnovna šola Loka Črnomelj, podružnica Griblje, Osrednja knjižnica Celje, Parlament Republike Slovenije, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin, Pomurski muzej Murska Sobota, Posavski muzej Brežice, Vojni muzej Idrija, Salon umetnosti na Ptuj, Slovenski šolski muzej, Tolminski muzej, Univerzitetna knjižnica Maribor, enota za domoznanstvo, Zemljepisni muzej, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Zgodovinski arhiv Ptuj.

Seznam posameznikov, ki so na različne načine pomagali pri izvajanju projekta

Ajda Hudoklin, Albina Sonja Štraus, Albina Volčjak, Aleksandra Berberih-Slana, Aleksandra Repe, Alenka Čuk, Alenka Stražišar Lamovšek, Aleš Šmigoc, Alojz Godec, Alojz Grah, Alojz Kovšca, Alojz Rupar, Ana Hočevar, Ana Rukše, Ana Starešinič, Andrej Božič, Andrej Hvalec, Andreja Brancelj Bednaršek, Andreja Rojko Dajč, Andreja Rome, Angela Žugelj, Anton Bezenšek, Anton Brodarič, Anton Kralj, Anton Omerzel, Anton Palčič, Anton Panjan, Anton Stipanič, Anton Škerlj, Antonija Abina, Antonija Adam, Antonija Erklavec, Barbara Gornik, Benjamin Orač, Blaž Kočevar, Blaž Štangelj, Bojan Božič, Bojan Rajšek, Bojan Rojko, Bojan Zadravec, Boris Anton Weiss, Boris Gramc, Borut Škerlj, Brane Feldin, Branka Klarič, Branka Weiss, Branko Mikša, Branko Nemanič, Branko Rupnik, Breda Meško, Breda Vovko, Brigitta Šooš, Ciril Kristof, Damjana Fortunat Černilogar, Danica Car, Daniel Siter, Danilo Orlič, Darinka Čop, Darko Nikolovski, Darko Vehar, Dejan Miklič, Dejan Židan, Doroteja Stipanič, dr. Branko Kromar, dr. Dušan Nečak, dr. Roman Kuhar, dr. Tomaž Teropšič, dr. Vlado Mihelj, dr. Vlado Puhek, dr. Zdenko Roter, Drago Kramarič, Družina Bočkorec, Družina Koltai, Družina Pavšič, Emil Stojko, Esad Tiganj, Eva Kovič, Eva Simonič, Ferenc Hajós, Franc Čadonič, Franc Gajski, Franc Jamšek, Franc Kočevar, Franc Liberšar, Franc Palčič, Franc Starešinič, Franc Ščavničar, Franc Volf, Franc Zepuhar, Franci Pelhan, Franciška Tahija, Gabre Bogdanović, Gabrijel Kavčič, Gabrijel Novoselnik, Gregor Ponikvar, Helena Rožman, Herbert Bert Savodnik, Igor Hribar, Igor Volf, Ilija Strahinič, Irena Drakulič, Irena Kerec, Irena Plut, Istvan Kovács, Ivan Kralj, Ivan Starešinič, Ivan Špehar, Ivana Tratar, Ivanka Hvalec, Ivica Žnidaršič, Izidor Slevce, Janez Balkovec, Janez Cankar, Janez Koželj, Janez Kuhelj, Janez Pavlin, Janez Šmigoc (Gorski Hanzek), Janez Weiss, Jani Bračika, Janko (Janta) Goleš, Janko Bračika, Josip Kovič, Josip Tahija, József Bíró, Jože Balkovec, Jože Ban, Jože Dvojmoč, Jože Franko, Jože Godec, Jože Gomboc, Jože Ivančič, Jože Jankovič, Jože Kerec, Jože Krajcar, Jože Pirkovič, Jože Starešinič, Jože Vidič, Jožef Bratkovič, Jožef Grdun, Jožef Klepec, Jožefa Kržan, Jožefa Šaponja, Jožek Horvat-Muc, Jožica Novoselnik, Judita Podgornik Zaletelj, Katarina Oblak, Katarina Stojko, Katica Adlešič, Lara Pintarič, László Göncz, Laura Pintarič, Leon Gregorčič, Ljudmila Gramc, Ljudmila Mihelič, Ludvik Dajč, Maja Božič, Marija Bitenc, Marija Brodarič, Marija Gaber, Marija Goleš, Marija Golobič, Marija Jelenič, Marija Jesenko, Marija Koležnik, Marija Kordež, Marija Krajcar, Marija Mukič, Marija Pečavar, Marija Sodec, Marija Starešinič, Marija Štangelj, Marinka Jelenko, Mario Sandreli (Jože Kokaš), Marjan Beričič, Marjan Judnič, Marjan Zaman, Marjeta Bregar, Marko Ličina, Martin Gazvoda, Martin Ropoš, Martina Jug, Mateja Černič, Mateja Hribar, Mateja

Poljanšek, Matevž Košir, Matevž Šlabnik, Matjaž Zagorc, Metka Fujs, Metod Strojinc, Miha Butara, Miha Ferjančič, Mihael Ropoš – Miška, Mihael Rukše (mlajši), Mihael Rukše (starejši), Miklavž Komelj, Milan Košir, Milan Kučan, Milan Štraus, Milena Škerlj, Milena Zalokar, Milko Jurečič, Miran Stupica, Mirko Kaplja, Monika Bračika, Nada Štih, Natalija Orlič, Nežka Kobetič, Niko Car, Niko Drakulič, Nives Rauh, Pavel Pivk, Peter Oblak, Peter Rauh, Primož Urgl, Rafael Rafko Blažič, Renata Lešnjak, Rezka Kralj, Robert Brunskole, Rozina Šebetič, Rudi Gaber, Sara Jesenko, Saša Kome-rički, Silvester Štingl, Silvo Vene, Slavko Franko, Slavko Kušljan, Slavko Moravec, Slobodanka Cizic, Sonja Bezenšek, Sonja Milek-Flajšman, Srečo Muc, Stanislav Grubar, Stanislav Malovrh, Stanislav Sluga, Stanka Kramarič, Stanko Ivanušič, Stanko Kušljan, Štefan Cerar, Štefan Vida, Štefka Špehar, Tatjana Kralj, Tatjana Pihlar, Terezija Kralj, Terezija Ovniček, Terezija Paderšič, Terezija Selaković, Terezija Zagorc, Tiha K. Gudac, Tina Terbovšek, Tine Pungerčar, Tončka Fras, Tončka Gornik, Tončka Radkovič, Tone Bitenc, Tone Kovačič, Tone Slabe, Tone Štih, Valentin Hribar, Vida Urgl, Vida Zepuhar, Viktor Miklič, Vinko Gramc, Vita Ivičič, Vladka Miljavac, Zala Fidler, Zvonimir Radkovič, Zvonimir Weilguny, Zvonka Šterbenc.

Kazalo osebnih imen

A

Adam, Tončka 82
 Adlešič, Katica 84
 Ajlec, Kornelija 7–8, 11
 Ambrožič, Lado 158–159

B

Bajt, Drago 95
 Balantič, Ana 38
 Balkovec, Bojan 8, 17, 53, 73
 Barić, Nikica 59
 Bec, Damijan 194
 Beričič, Marjan 37
 Berkovič, Marko 8
 Bezek-Jakše, Mirjam 161
 Biber, Dušan 14
 Bizjak, Matjaž 34
 Blažič, Rafael Rafko 57–58
 Bobek, Vladimir 61–62
 Bogdanović, Gabre 76, 83
 Bohinec, Valter 213
 Borak, Neven 35
 Brate, Tadej 178
 Breg Valjavec, Mateja 8
 Broz, Josip (gl. Tito)
 Būcsek, Karl 126
 Buga, László 198

C

Calvocoressi, Peter 171
 Cankar, Izidor 168
 Car, Danica 81–82
 Casertano, Raffaele 76
 Celar, Branko 94
 Cerar, Miro 84
 Ciapparelli (poveljnik garnizije v
 Šentjerneju) 146
 Ciglič, Rok 8, 18, 193
 Cincar-Marković, Aleksandar 119
 Colić, Mladen 94
 Cornelius, Deborah S. 10
 Cuccu, Giovanni (Ivo) 81
 Cvetković, Dragiša 119

Č

Čadež, Nataša 47
 Čadonič, Franciška 86
 Čemas, Franc 86
 Čemas, Ivan 86
 Čemas, Jože 85–86
 Čeplak, Franci 40
 Čipić Rehar, Marija 61
 Čulinović, Ferdo 7, 11, 16

D

Deletant, Dennis 9
 Dolenc, Štefka 46
 Dular, Jože 82
 Dular, Lojze 170

E

Eržen, Katarina 45

F

Ferenc, Tone 7, 16, 19, 21–22, 40, 42, 57,
 76, 78, 94, 99, 120–121, 145, 184
 Ferjančič, Miha 35
 Ferk, Mateja 8
 Fischer, Jasna 119
 Flajšman, Božidar 8, 17–18, 53, 73, 161
 Foerster, Anton 188
 Fontanot, Robert 198
 Fridl, Jerneja 195
 Fujs, Metka 122–125, 129–130, 133, 188

G

Gaber, Alojz 126
 Gaber, Rudi 126, 178
 Gabrič, Aleš 8, 177, 185
 Gajski, Franc (oče) 62, 64
 Gajski, Franc (sin) 62, 64
 Gambara, Gastone 145–146
 Gašperič, Primož 8, 193–194
 Geršič, Matjaž 8, 198
 Gnjezda, Janez 59
 Gobec, Albina 100
 Godec, Alojz 62
 Godec, Branko 62
 Godeša, Bojan 8, 120, 124, 130–131,
 165–167, 169
 Godina, Ferdo 122
 Goleš, Janko (Janta) 76, 83
 Gomboc, Jože 126–127

Göncz, László 120, 124, 129, 133–134
 Govekar, Vinko 40–42
 Grah, Alojz 126–127
 Gramc, Ljudmila 58, 68
 Grazioli, Emilio 21
 Grdina, Igor 166
 Grdun, Jože 86, 88–89
 Guček, Milan 151

H

Hale, O. J. 16
 Halužan, Mirko 106
 Hartner, Ferdinand (Nándor) 124, 131
 Hederih, Jože 94, 100, 104–109, 111, 113
 Himmelreich, Bojan 181
 Himmler, Heinrich 99
 Hitler, Adolf 9–11, 13, 16, 21–22, 42, 54,
 59, 94, 119, 125, 172, 177, 182
 Hofer, Franz 21
 Horthy de Nagybánya, Miklós 120, 123,
 126
 Horvat, Bela 132
 Hosner, Anton 100
 Hrvatín, Mauro 8

I

Ivić, Ivan 107

J

Jakil, Venčeslav 57
 Jan, Janez 41–42
 Jankovič, Jože 64
 Jankovič-Potočnik, Aleksander 35
 Jenny, Bernhard 194–195
 Jereb, Janez 44
 Jereb, Mirko 46
 Jereb Filipič, Irena 42, 47
 Jesenko, Marija 45
 Jogan, Maca 99

Jug, Martina (Tinčika) 78
 Juvančič, Ivo 35

K

Kacin-Wohinz, Milica 198
 Kamphoesener (gl. Kamphoevener, Kurt von)
 Kamphoevener, Kurt von 16, 59, 95
 Kamphövener, Louis von 16
 Karadorđević, Pavle (regent) 10
 Kardelj, Edvard 166, 169–171
 Kasche, Siegfried 59, 95
 Kaučič, Domen 8
 Kavčič, Janez 34
 Keipert, Maria 16
 Kerec, Darja 8, 119
 Kidrič, Boris 166
 Kitamura, Shuhei 53
 Kitchen, Martin 10
 Kladnik, Drago 8, 198
 Klasinc, Peter Pavel 178
 Klekl István 188
 Klekl, Jožef 188
 Klepec, Jožef 24, 81
 Knez, Lea 8
 Kocijančič, Juraj 60–61
 Kočever, Anton 161
 Kočever, Franc 81–82
 Kokolj, Miroslav 132
 Koležnik, Marija 83–84
 Koltai, Anna 129
 Komac, Jernej 8
 Konovšek, Tjaša 8
 Kontler, László 120
 Kordež, Marija 84
 Korošec, Leon 63–64
 Kostevc, Milan 108
 Košir, Milan 100
 Košmelj-Beravs, Vida 39

Kovács, Attila 8, 119, 128, 133
 Kovač, Štefan 135
 Kovačič, Tone 68
 Kozar Mukič, Marija 128
 Kranjc, Emil 106, 112–113
 Krantz, Jožef 124
 Krek, Miha 168
 Krumpak, Gabriela (Ela) 107–108
 Kržan, Metka 99
 Kuhelj, Janez 68
 Kušljan, Stanko 151, 158
 Kuzmič, Štefan 124

L

Lagerlöf, Nils-Petter 53
 Lenin (Vladimir Iljič Uljanov) 168
 Linhart, Anton Tomaž 188
 Lorković, Mladen 59, 76, 95

M

Maccario, Alessandro 140, 143, 146, 151, 154–155
 Madjar, Tadej 8
 Mahnič, Mirko 188
 Majhen, Antonija 186
 Marić, August 59, 95
 Marković, Zvezdan 39
 Melik, Anton 168
 Mihanović, Antun 59
 Mihelič, Milka 82
 Mikša, Branko 100, 107, 109, 113–114
 Mikša, Peter 8, 11, 93, 100, 102, 104, 208
 Mikuž, Metod 54, 56–57, 145
 Miller, Marshall Lee 10
 Mirković, Borivoje 10
 Mlakar, Anton 42
 Mlakar, Boris 168
 Mohorič, Ivan 34, 39

Mrovlje, Janko 40
 Mussolini, Benito 14, 19, 21–22, 68, 146,
 177

N

Naglič, Miha 39
 Nagode, Črtomir 168
 Nartnik, Maruša 8, 100
 Natek, Milan 93

O

Oehrl, Markus 198
 Ovniček, Terezija 151, 154, 159

P

Padersič, Terezija 150
 Pálfay József ml. 126
 Pavelić, Ante 21
 Pavlin, Mile 140
 Pavšič, Tomaž 34–35
 Pečnik, Ivan 39–40
 Pečnik, Niko 99
 Pelhan, Franci 37–38
 Pelissier, M. 140, 142–143, 145–148,
 151–153, 155, 157
 Penca, Jože 139–140, 142–143, 145–148,
 150–151, 153–154, 157–158
 Perko, Drago 93, 193–194
 Petek, Franci 195
 Petek, Vjekoslav 105–106
 Petelin, Stanko 36–38, 41
 Peter II. Karađorđević (kralj) 10
 Pirkovič, Ivo 170
 Pivk, Pavel 38
 Pleterski, Janko 166
 Podobnikar, Tomaž 194–195
 Pokorn, Jože 73, 85–86
 Polič, Radko 82
 Pollak, Jožef (József) 122

Premrl, Janko (Vojko) 36
 Prežihov Voranc (Lovro Kuhar) 166, 169
 Primožič, Peter 37

R

Rainer, Friedrich 20–22
 Rauh, Peter 82
 Repe, Božo 7–8, 10–11, 15, 18, 20, 25–
 26, 28, 53–54, 93
 Ribbentrop, Joachim von 16
 Rickenbacher, Martin 198
 Rob, Ivan 68
 Robotti, Mario 54, 140
 Rožnik, Hugo 69
 Rukše, Ana 140, 142, 151, 154, 158–159
 Rukše, Mihael 140, 142, 151, 154,
 158–159
 Rumsey, David 194
 Rupnik, Leon 21
 Rupnik, Tone 40–41
 Rus, Zvonko 73, 78, 155
 Rustja, Karol 178

S

Sajti, Enikő 122, 124, 126
 Salis-Seewis, Franjo 60
 Seljak, Ivan 40
 Simović, Dušan 10, 119
 Sirc, Ljubo 167
 Siter, Daniel 8, 105–106
 Sluga, Stanislav 140, 142–143, 158
 Slukan Altić, Mirela 193
 Smiljanič, Ivan 8
 Snoj, Franc 167–168
 Stanonik, Jože 46, 48
 Stanonik, Marija 39
 Starešinič, Franc 84–85
 Starešinič, Ivan 82
 Starešinič, Jože 85–86, 88

Starešinič, Marija 73, 82
 Stipanič, Alojz 56
 Stipanič, Anton 74, 82, 85
 Stojadinović, Milan 166
 Stopar, Rudi 57
 Stuhlpfarrer, Karl 22

Š

Šaponja, Jožefa 154
 Šimec, Darinka (Darka, por. Čop) 82
 Škerlj, Borut 68
 Šlabnik, Matevž 8, 33
 Šorn, Mojca 181
 Špehar, Ivan 81–82
 Špehar, Štefka 81–82
 Štampek, Ivan 62
 Štangelj, Blaž 8, 139, 161
 Štih, Anton 58
 Štih, Nada 58

T

Tahija, Frančiška (roj. Balkovec) 84, 86,
 89
 Teleki, Pál 120, 122
 Teropšič, Tomaž 108
 Terzić, Velimir 11
 Tičar, Jure 8
 Tito (Josip Broz) 165–166, 169–170
 Tomasevich, Jozo 198
 Treven, Karel 37
 Treven, Marija 44–45
 Trgo, Fabijan 145–146

U

Ude, Lojze 166, 170
 Unverdorben, Marjana 104–105, 107
 Uršič, Janez 88

V

Vehar, Maja 8, 33
 Vehar, Rajko 46
 Vene, Silvo 54
 Vidic, Filip 37
 Vidic, Marko 95
 Vidmar, Josip 169
 Vnuk, Ciril 185–186
 Vnuk, Jožefa 185
 Vnuk, Milan 186
 Vogrič, Rudi 146, 155
 Volk Bahun, Manca 8

W

Weiss, Janez 82
 Williams, Meredith 194

Z

Zajec, Alfonz 42
 Zaman, Marjan 57–58
 Zbil, Jože 102, 105–106, 112
 Zepuhar, Franc 84
 Zobarič, Helena 62
 Zorn, Matija 8, 11, 93, 100, 102, 193–
 195, 208
 Zwitter, Fran 167–168, 170

Ž

Žabkar, Lojze Jože 78
 Žakelj, Janez 46
 Žnidaršič, Ivica 58
 Žorž, Grega 33–34
 Žugelj, Angela 86

